АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

СЪЧИНЕНИЯ В ДВА ТОМА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ, СОФИЯ

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

СЪЧИНЕНИЯ • ТОМ ВТОРИ

До Чикаго и назад. Пътеписи.
Разкази и очерци.
Литературни статии.
На свободна почва. Писма

Съставителство и редакция
Илия Тодоров и Тихомир Тихов

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ, 1989

ДО ЧИКАГО И НАЗАД

Пътни бележки

В Париж. . . Ама ще речете, защо почвам от Париж. Защо ли? — Да ви кажа: ако бях почнал пътните си бележки от София, трябваше преди всичко да кажа какво значи да се снабдиш в България със задграничен паспорт, а пък това е толкова невесела история, щото би рискувал да се отклоня от спокойния тон, с който искал би да прозвучат моите леки, хвъркати бележки.

Сърбия минуваме нощно време и, разбира се, нищо не виждаме от нея, па и сред пладне да я пресечеш — не е интересна. По железниците в Австрия се срещаш с една развалена, с фелдфебелска надутост паплач от чиновници, които са наклонни да ти пакостят дотогава, докогато не им въвреш в очите някой фиоринт (помниш ли, Филарет Филипич, виенската гара?), след което те са готови да извършат милион мерзости, за да ти угодят; в състояние са да изтикат цял куп недосетливи пътници от някое купе и да ти го предоставят на твое единствено разположение. . . В тези железници се срещаш освен това с безподобно отвратителни жидовски фигури, които, щом те подушат, че си българин, считат за непременна обязаност да ти изкажат своето съчувствие към нашата политика, да похвалят гения на нашия народ и неговите водители, да пуснат някои псувни по адреса на нашите врагове и да ти поласкаят националното самолюбие чрез едно сравнение със сърбите. . . И да чуваш ти един Ицик, ама не онзи, румънския Ицик, който е казал: «Нам време съ мъ свадеск ку гуверну русеск» — онзи е добродушен, ами Ицик Цвиблман или Мойше Келенкопф да ти изказва братско съчувствие!. . . Да го цапнеш по разлигавената доброжелателска мутра!. . . Е, приятно ли е да четете такива прелести?. . . Но за изпровождането ни на софийската гара все трябва да се кажат две думи: как да се случи този ден (помня го — 20 юний) да

се венчава Кольо, че и той да тръгва на път с младата булка (бог да я прости) — та като се набра на гарата онзи ти свят, напълни се перонът, че като почнаха р е б я т а т а да пеят, а особено като запяха тъжно и милно:

Прощавай, сбогом, мила родино,
ази отивам в страна далечна. . : —

е, иди, че не се вълнувай от тия приятелски чувства. В този момент искаше ми се да прегърна целия свят. . . и ми се замъглиха и премрежиха очите. Истина ви казвам, питайте р е б я т а т а, разтъжих се!. . . Почнаха се прощавания, целувки, пожелания. . . Аз въобще съм си малко свитичък, а в тази минута до такава степен се слисах, щото твърде е възможно да съм се разцелувал с някой непознат, а да съм забравил да си взема сбогом от найближните си. Нейсе!. . .

В Париж вече узнахме, че с парахода «La Touraine» ще отпътуваме за Новия свят. Параходите на Compagnie Générale Transatlantique са си спечелили съвършено заслужено названието плаващи дворци, а пък «La Touraine» е най-големият, най-разкошният, но и най-скъпият от тези параходи. Ние въобще бяхме в този момент въплътено нетърпение, а пък известието, че ще пътуваме с разкошния плаващ дворец, съвсем разстрои нервите ни. Кой гледа Париж! Съмнало-несъмнало, ние търчим към гарата «St. Lazare», отгдето часа в $9^1/_2$ специалният трен на параходното дружество ще ни отведе в Хавърското пристанище. Цели два часа чакахме на гарата. Тренове дохождат, заминуват и всякой сигнал като че изсвирваше в сърцето ми. Половин час до тръгването почнаха да капят един по един, а сетне потекоха цели групи пътници за Новия свят. Какви не щеш нации и езици: французи, англичани, немци, италианци, испанци, поляци, руси, та и наша милост. Тук една група младички, хубавички калугерици-полячки отива в Чикаго; там тълпа мъже и жени се качат по широката каменна стълба и с всевъзможни смешни и печални жестикулации изчезват в отделенията на гарата, без да се чуе един звук от тях: това са роднините и приятелите на една компания глухонеми, които отиват да посетят изложението и да участвуват в конгреса на глухонемите. Каква пъстрота в пътниците по обществено положение! Разни барони и баронеси, с

по четворица valets и femmes de chambre, търговци спекуланти, обикновени туристи, патери и сестрици, художници и занаятчии, които не Чикаго, а нуждата за късче хляб ги тласка отвъд океана; ергени по професия, моми по професия и най-сетне чиста проба парижки камелии, пред очите на които се мержеят несметните американски долари. И както по-сетне узнах, по-голямата част от пътниците отива просто така, на риск, като че със затворени очи: Америка е богата, в Америка лесно се печелят пари, тичайте да тичаме в Америка. И това са пътниците на I и II клас, а пък «милият народ», братята емигранти, те ни чакат в Хавър, те са настанени вече в «двореца».

Тръгнахме. Аз нито се обръщам да изгледам Париж на прощаване. Сам-там хвърлям разсеяни погледи към прекрасните летни резиденции на парижаните. Стигаме Руан. Французите спътници обръщат вниманието ми на «знаменития» Руански събор. Те ми говорят с увлечение: «Гледайте, господине, това е знаменитият Руански събор, той толкова години се е строил, еди-кой си цар го е почнал, пък еди-кой го довършил, па е толкова висок, па е толкова широк.» А аз ги гледам и им се чудя на ума. Че сега мен до събор ли ми е! Америка, Америка!

Ето го и Хавър, задимен, зацапан със сажди, като тръбочист. Тренът ни маневрира медлено половина час низ мрачните улици на пристанището. Десетки гамени, зацапани и развлечени, обиколиха вагоните и се почна една таквази просешка музика, щото всички пътници от трена увиснаха на прозорците. «Des sous, Messieurs! des sous, s'il vous plaît!» — деряха гърло пресипналите гнусни и развалени гамени и дребни монети летяха от нашите прозорци. С животинска ярост, с ръмжение, с бой се спущаха децата върху парите и само този ставаше обладател на някоя монета, който, без да жали кожа и кости, лягаше с цялото си тяло върху парата и я пазеше от озверените другари със загуба на кръв, на косми и на късове от жалкото си облекло. Казват, че англичаните пътници са виновни, те са разгалили тези нещастни създания, като са си доставяли удоволствие да гледат за няколко монети тези сцени. Това ми казаха другите, но впоследствие аз сам се убедих; аз видях на друго място двама млади, прекрасно облечени англичани, като хвърляха една по една парица между няколко бедни деца и величествено и самодоволно наблюдаваха как нещастните сироти си търгаха косите,

деряха си лицата и дрешките, като се валяха низ праха да грабят и отнемат едно от друго монетите. Но — настрана англичанинте. За тях ще ми се падне още случай да кажа две думи, като посетим славния Лондон.

Ние сме вече в парахода «La Touraine». Настанихме се троица българи в една каюта и излязохме на кувертата. Едно параходче хвана нашия колос за носа и почна да го отцепва от европейския материк. Туй беше в събота, 8 юлий н. с., в 4 часа след пладне. Тържествена минута! Аз и сега, като пиша тези редове, усещам как трептят и се подигат лека-полека космите на главата ми. Цялото крайбрежие беше осеяно с мъже и жени. Хиляди шапки и кърпи се развяха из въздуха. И аз поисках да си сваля шапката, но нещо ме задави в гърлото. Туй нещо като огнена струя се издигна с усилие нагоре, достигна до очите ми, които помътняха, премрежиха се и... има хас! Наистина капнаха няколко горещи капки в хладните вълни на Ламанша. С кого се прощавах аз? Нямах ни едно близко до сърцето си същество на този свят... Насреща ми, на брега, стояха хиляди французи, но какви ми са мене французите, какъв съм аз на тях! И все пак аз ги гледах, аз ги поглъщах с очите си, като че ми се искаше да протегна ръце към тях; да ги прегърна и между сълзите и целувката да им изшепна със сдавен от вълнение глас: «Сбогом, сбогом, прощавайте!» Аз се прощавах мислено с приятели, с България, с Европа, със Стария свят и като че отивах не в Новия, ами на онзи свят, като че се отделях от земята, от хората. Какво чудно нервозно състояние! Като че буря се е готвила в моите нерви в течение на няколко години и е очаквала само силно потресение, за да се разрази. Таквози потресение нервите ми не изпитаха ни при една от многобройните ми временни и вечни раздели: те го изпитаха тука, сега, при раздялата със Стария свят. И бурята се разрази в мене; разрази се буря и в океана и аз с приятеля — Атлантически океан, почнах един дует, за какъвто ноти още не са измислени...

Да ви запозная накратко с парахода. За да имате понятие за дължината му, отбележете си един знак на някое открито място и отмерете от този знак по права линия 230 крачки средни; от тази дължина 52 крачки се пада на II клас, 100 на I и 80 — от края на I до носа на парахода. Вместимостта му е 8000 тона, силата 12 000 конски сили, средната му скорост 460 мили в денонощие.

Както виждате, в корпуса на този параход може свободно да се помести цялата българска флотилия с всичките ни морски сили накуп; а пък за 650 пътници, колкото бяхме ние, очевидно е, че имаше широк простор. Най-отгоре са платформите за разходка на първо и второкласните пасажери, там са и салоните за пушение. В следния надолу етаж са поместени салоните за ядение; след него следват още два етажа каюти за спание, а какво има още по-надолу, аз не зная: ще бъдат хамбарите и помещенията на третокласните. Целият параход се осветлява с електричество. Стига ти да обърнеш малко един бутон в каютата си, и да блесне електрическа лампа, когато искаш — деня и нощя.

В шест часа позвъниха за обяд. Понеже всички пътници не можеха да се поместят в салона, разделиха ги на две премени. Ние попаднахме в първата премена, благодарение на един французин, с когото се запознахме още в железницата. Този французин — когото ние нарекохме бай Пенчо, понеже носеше калпак и поприличваше на нашенски еснафалия — се постара да ни настани на най-доброто място, като образува около нас една компания от парижани, които през всичкото пътуване бяха душата на целия параход. Интересно е да ви съобщя какви хора бяха само на нашата маса, за да си съставите понятие за пъстротата на пасажерите. Бай Пенчо е аеронавт, живее в Канада и си вади препитанието, като се издига с балон. Той ми показа няколко газети, в които се описват неговите смели издигания в облаците.

До него седим ние — аз, Филарет и докторът.

До доктора седи един испанец, прокурор на касационния съд в Мадрид, една свита даскалска фигурка, страшен противник на Ломброзо и Монтегаца, но както се вижда, учен юрист. Той се обеща да ми прати своите съчинения: «Зе екри ун ливр пор ла призон корекционел, зе анвоа а ву мон ливр.» Не знае друг език освен испанския, но нали сме от един еснаф — разбрахме се. Паднало му се през последните месеци да обвинява два пъти на смъртно наказание, та толкова се разстроил и разкиснал, щото му трепереше гласът, като ми съобщаваше това; та сега отива в Америка, да се разсее. Срещу прокурора седи една траурна слезлива дама от Елзас. Никой не можеше да разбере нейния окаменял патуа. До нея — един германец, цял солдатин в цивилни дрехи —

той и ходеше, и ядеше като че по команда. Нашият доктор се влюби в него и си разбираха от приказката. До германеца седеше един млад парижанин, ама какъв парижанин! Аз не зная от каучук ли беше направен този човек. Как не миряса той поне една минутка! Той бил имал някаква си службица у един французки консул в Канада, та, види се, събрал е някоя пара, върнал се е в Париж, пропухал ги е до сантим и сега се връща пак в Америка, ама за какво? — И той сам не знае, така. . . каквото даде господ: а пък изглежда като най-щастлив човек на света. Но в това отношение още по-оригинален ми се показа седещият пък до него момък парижанин. Аз отначало мислех, че всички са тръгнали на разходка в Чикаго, та попитах и този момък: «Вие, разбира се, на изложението отивате?»

— О не, засега до Ню Йорк.

— Имате там роднини, свои?

— Никого не познавам. Отивам така, някоя работа да намеря.

И не знае ни думица по английски, и никакъв занаят няма, па гледам го — и за работа не е, слаб, ветрен. Господ да му е на помощ! А пък по-весел и безгрижен човек аз не бях срещал. Блазе на такива натури.

До този сиромах седеше един възрастен французин със сина си. Ние нарекохме първия, по прилика, бай Ватко. Бай Ватко е стенен живописец, син му — чертежник. И те отиваха да си дирят щастието в страната на милиардите. На съседната маса седяха пет разнокалибърни камелии и п.). Тези последните, заедно с младите парижани, повдигаха целия параход на главата си; всички пасажери се струпваха да гледат техните комедии, които понякога вземаха съвсем либерален характер.

Пътя от Хавър за Ню Йорк изминахме тъкмо за седем денонощия. Описанието в кратки черти на живота в океана за едно денонощие дава понятие за цялото пътуване. Ето горе-долу как си минувахме деня в парахода: в 7 часа сутринта звънецът буди пътниците и ги приканва на кафе в салона за ядение. Пътникът става, като се придържа от две страни, да не се повали от клатенето на парахода, което го поставя спрямо хоризонтала на ъгъл по-малко от 75 градуса, и разкрачен, разперен, с ужасно комични и във всеки случай неграциозни жестикулации, той прави тоалета си. Трябва да видиш как се облича

съвършено пиян човек, за да имаш понятие как се обличат пътниците в разклатения параход. Речеш да си облечеш дрехата, ръцете ти не държат баланс и като изгубиш равновесието, претъркулиш се и се джаснеш на канапето; речеш да си оправиш косата пред огледалото и се подпираш о стената с една ръка и си разтворил нашироко нозете, но наклони се параходът на другата страна, и ти се затичаш неволно и се подпреш с гърба в стената и без да искаш, заемаш поза, като че правиш фехтовални упражнения. Ни една дама не би се съгласила да я видиш в това положение. Криво-ляво ти си готов, излизаш из каютата си и като се подпираш ту о едната, ту о другата стена, качиш се като замаян по стълбата, и ето те в салона. Там гледаш приготвен сервиз, прикрепен в нарочни подставки за всички пътници, но ти виждаш тук-там по някой щастливец, издържал победа над морската болест, държи се за масата и топли стомаха си с чай, кафе или лукова супа. А другите за оплакване. От долните етажи, като от ада, долетяват не съвсем красивите arpeggio на страдаещите. Ти привикваш към тях и спокойно си вземаш кафето. Даже престават да ти са противни и тия, които пред тебе дават данък на морето. Гледаш, някоя смела дама седи насреща ти, пие кафе и се мъчи да се покаже равнодушна към вълнението на морето; но почнат да се усилват в долните етажи хълцанията и давенията, тя се вслушва, почва да бледнее, хлъцне веднъж, дваж, тури си кърпата на устата, скочи от мястото си и не успее да дойде до вратата, почват се мъките; а веднъж поддаде ли се на морската болест, лесно не се възстановява. В първите три дена след тръгването ни от Хавър около три четвъртини от пътниците се натъркаляха от морската болест, а някои се възстановиха едва в последния ден на пътуването ни, като наближихме американския бряг. Ние с Филарета издържахме борбата мъжки докрай. След кафето качиш се в салона за пушение, но там последствията на страдавщите през нощта те гонят на чист въздух — на кувертата. Със заваляние наляво и надясно излизаш навън, закрепиш се при някой стълб и гледаш. . . гледаш парахода как пъшка и се мята всред побеснелите озъбени вълни, като че виждаш някой жив гигант в предсмъртна борба. Голям е параходът в пристанището, посред другите параходи, но каква нещастна ладийка е той тука, в безбрежния океан, между тези живи, цъфнали

водни хълмове. Те си играят, подиграват се с нашия параход; като че се престорят на минутка успокоени и параходът бърза да се възползува от тази минутка, върти стремително винта, като че гледа да се отдели, да се откъсне от тях, и те на подсмив повдигат го на плещите си дотолкова, щото крилата на винта почнат да се въртят на въздуха, па изведнъж, като си зашушнат, като се разкикотят, озъбят се, разпенят се и като се спуснат върху парахода, прегърнат го, притиснат го, заплискат и хвърлят елмази нагоре; а бедният параход пъшка, пращи му целият корпус, мята се безсилен отзад-напред, отляво-надясно, оставя се на произвола им и те го мятат като треска, гонят го, надпреварват го, възсядат се, борят се, разбягват се и пак се групират и нападат задружно. В такива моменти пътниците нямат голяма охота да излизат на кувертата. Всякой се свил в каютата си и слухти, слухти и чува как пращи целият корпус на кораба, как с бесен шум се мятат вълните и обливат дебелите валчести прозорци, чува отчаяните охкания и гърлодрания на страдащите, чува, някоя жена изпищи, захълца и почне да «кашле», както си казвахме ние на смях; там някой мъж заохка, запъшка, че като захване да изригва лава, чини му се, че още малко, и този нещастник ще се раздере на две половини; или пък някое детенце, не успее, бедното, да извика «мама» — и току се чуе един рязък звук, като че дерат холандско платно. Чува той, че горе, в салона за ядение, дрънкат вече приборите, нареждат се вкусните ядения; стомахът му се свива, но няма кураж да стане.

В 10 часа звънецът кани пасажерите на закуска. Сам-там по някой щастливец се катери низ стълбата, заваля се, подпира се и си заема мястото на трапезата, гдето всичко е здраво прикрепено. След обикновения обмян на любезности пътниците, като се навалят ту един към други, ту с гърди на масата, ту с гръб на канапето, почват закуската, която биваше винаги разнообразна и вкусна. Вино бордо, ако и да е положено да се дава в определено количество, но стига да имаш охота, догде си на трапезата, можеш да пиеш колкото пожелаеш. Закусваш и гледаш през кръглите прозорци и през отворените врата как се мятат и пенят вълните; параходът се наклонява дотолкова, щото виждаш или само вълните, или само небето. За тези, които не страдат, това вълне-

ние докарва даже един вид удоволствие, развлечение, защото, както и да се крепиш, все ще вземеш някоя комична поза. Една англичанка, която не пострада по целия път, не употребяваше толкова време за закуска, колкото да събира децата си по дъските; не успее да дигне едното, другото се претъркoли. След закуската всички се чувствуват по-добре и с кураж излизат на кувертата или в салона за пушение, гдето на разположение на пасажерите има разни игри: карти, домино, шахмати, табли; с тях се убива монотонията на морското плаване. Едни играят, други ги зяпат, трети четат или се клатушкат по кувертата. В парахода има и книжарница, отгдето можеш да си купиш разни книги, преимуществено белетристика: французки, испански и английски. В един и половина часа има lunch, менюто на който е всеки ден еднакво. Този lunch се дава повече като ослабително, отколкото като ядение; стига ти да си насипеш повечко компот от сушени сливи, за да нямаш нужда от Hùnjadi Jànos. Това приготвя стомаха към обяда, който се подава часа в 6. В течение на деня пътниците попривикват към клатенето и обикновено на обяда се явяват повечко лица. Салонът има по-тържествен вид, чува се повече шум и веселба. Нашите парижани подхвърлят по някоя острота към съседната трапеза, на която седят техните полусветски компатриотки. Последните не остават длъжни и се почва дуел на остроти, които възбуждат лека-полека вниманието на всички пасажери и при някой остроумен въпрос или отговор целият салон се залива с ха-ха, хи-хи, за крайно неудоволствие на скромните сестри Исусови, които се червят и още повече крият девствените си лица в крилатите бели капишони, като бързат с беззвучна молитва да отразят изкушенията на лукавия. Бедните калугерици и да имаха по някой грях, те го изкупиха с морското страдание, а особено пострада милата, божествената полячка Soeur Clémence. Тя от сутрина до вечер, полуизлегната на полегатия стол на кувертата, окръжена с възглавнички от грижливите сестрици, раздаваше с полузатворени очи едва уловими небесни усмивки на тия, които отдалеч се любуваха на изнеженото ѝ до безплътност лице. Туй не мога да забравя: бях седнал случайно (я случайно, я кой знае. . .) на няколко шага срещу Клеманс, върху която бяха съсредоточени нежните грижи на всичките сестри; параходът се люлееше

водни хълмове. Те си играят, подиграват се с нашия параход; като че се престорят на минутка успокоени и параходът бърза да се възползува от тази минутка, върти стремително винта, като че гледа да се отдели, да се откъсне от тях, и те на подсмив повдигат го на плещите си дотолкова, щото крилата на винта почнат да се въртят на въздуха, па изведнъж, като си зашушнат, като се разкикотят, озъбят се, разпенят се и като се спуснат върху парахода, прегърнат го, притиснат го, заплязкат и хвърлят елмази нагоре; а бедният параход пъшка, пращи му целият корпус, мята се безсилен отзад-напред, отляво-надясно, оставя се на произвола им и те го мятат като треска, гонят го, надпреварват го, възсядат се, борят се, разбягват се и пак се групират и нападат задружно. В такива моменти пътниците нямат голяма охота да излизат на кувертата. Всякой се свил в каютата си и слухти, слухти и чува как пращи целият корпус на кораба, как с бесен шум се мятат вълните и обливат дебелите валчести прозорци, чува отчаяните охкания и гърлодрания на страдаещите, чува, някоя жена изпищи, захълца и почне да «кашле», както си казвахме ние на смях; там някой мъж заохка, запъшка, че като захване да изригва лава, чини му се, че още малко, и този нещастник ще се раздере на две половини; или пък някое детенце, не успее, бедното, да извика «мама» — и току се чуе един рязък звук, като че дерат холандско платно. Чува той, че горе, в салона за ядение, дрънкат вече приборите, нареждат се вкусните ядения; стомахът му се свива, но няма кураж да стане.

В 10 часа звънецът кани пасажерите на закуска. Сам-там по някой щастливец се катери низ стълбата, заваля се, подпира се и си заема мястото на трапезата, гдето всичко е здраво прикрепено. След обикновения обмяи на любезности пътниците, като се навалят ту един към други, ту с гърди на масата, ту с гръб на канапето, почват закуската, която биваше винаги разнообразна и вкусна. Вино бордо, ако и да е положено да се дава в определено количество, но стига да имаш охота, догде си на трапезата, можеш да пиеш колкото пожелаеш. Закусваш и гледаш през кръглите прозорци и през отворените врата как се мятат и пенят вълните; параходът се накланява дотолкова, щото виждаш или само вълните, или само небето. За тези, които не страдат, това вълне-

нис докарва даже един вид удоволствие, развлечение, защото, както и да се крепиш, все ще вземеш някоя комична поза. Една англичанка, която не пострада по целия път, не употребяваше толкова време за закуска, колкото да събира децата си по дъските; не успее да дигне едното, другото се претъркoли. След закуската всички се чувствуват по-добре и с кураж излизат на кувертата или в салона за пушение, гдето на разположение на пасажерите има разни игри: карти, домино, шахмати, табли; с тях се убива монотонията на морското плавание. Едни играят, други ги зяпат, трети четат или се клатушкат по кувертата. В парахода има и книжарница, отгдето можеш да си купиш разни книги, преимуществено белетристика: французки, испански и английски. В един и половина часа има lunch, менюто на който е всеки ден еднакво. Този lunch се дава повече като ослабително, отколкото като ядение; стига ти да си насипеш повечко компот от сушени сливи, за да нямаш нужда от Hùnjadi Jànos. Това приготвя стомаха към обяда, който се подава часа в 6. В течение на деня пътниците попривикват към клатенето и обикновено на обяда се явяват повечко лица. Салонът има по-тържествен вид, чува се повече шум и веселба. Нашите парижани подхвърлят по някоя острота към съседната трапеза, на която седят техните полусветски компатриотки. Последните не остаят длъжни и се почва дуел на остроти, които възбуждат лека-полека вниманието на всички пасажери и при някой остроумен въпрос или отговор целият салон се залива с ха-ха, хи-хи, за крайно неудоволствие на скромните сестри Исусови, които се червят и още повече крият девствените си лица в крилатите бели капишони, като бързат с безгласна молитва да отразят изкушенията на лукавия. Бедните калугерици и да имаха по някой грях, те го изкупиха с морското страдание, а особено пострада милата, божествената полячка Soeur Clémence. Тя от сутрина до вечер, полуизлегната на полегатия стол на кувертата, окръжена с възглавнички от грижливите сестрици, раздаваше с полузатворени очи едва уловими небесни усмивки на тия, които отдалеч се любуваха на изнеженото ѝ до безплътност лице. Туй не мога да забравя: бях седнал случайно (я случайно, я кой знае. . .) на няколко шага срещу Клеманс, върху която бяха съсредоточени нежните грижи на всичките сестри; параходът се люлееше

над вълните, като вдигаше и слагаше плавно седящата насреща ми група. Мене ми се чини, че Soeur Clémence не толкова страдаше, колкото кокетничеше със страдането си; инак защо бяха тези въздишки, тези чудни, тези тънки, нежни божествени усмивки. Най-сетне, морето поутихна, слънце изгря, всички се развеселиха, а тя все в същата поза, с полузатворени очи и със същата въздишка, и със същата усмивка. Кой знае какво се случи с мене, аз, по стара юношеска привичка, взех карандаша, па (извинете за сантименталност) надрасках почти безсъзнателно тези редове:

Утихна бурята и слънце блесна в небосвода,
престана пенестия бесен данс,
ний тебе чакаме, божествена Клеманс,
изгрей и ти кат чудната природа. . .

. . .Не е ден, не са два. И все еднообразно. Запознал си се с парахода и все едно и също гледаш, едно и също чуваш, а пък удоволствието е в разнообразието. Наистина, Soeur Clémence е божествена, но да беше и сама Психея — пак ще я гледаш, ще ѝ се нагледаш.

По някой път на хоризонта се покаже кораб и, виждаш, всички се спущат в каютите за бинoклите си и като увиснат на борда, гледат, гледат, като че кой знае какво зрелище. Птичка някоя се покаже над вълните — и целият параход вика: «Птичка, птичка!» И тичат пасажерите да гледат птичката, като че някое рядко явление. Риба ли някоя се преметне над вълните — цяла тревога. Рибата се скрила отдавна в дълбочините и пътниците все продължават да гледат и да спорят за вида и за величината ѝ. Щастливата риба се превръща на делфин, на морж, на акула, на кит; расте от един метър на два, на пет, на десет — колко е силна потребността от разнообразие! Ние в дворец плаваме, но как ни омръзва този дворец. Един пуст, леден бряг би бил много по-привлекателен. И ние видяхме такъв бряг. Това беше в сряда подир пладне, на петия ден след тръгването ни от Хавър. Видяхме по едно време, че един от служащите в парахода се затече към борда и се втренчи с бинокъла към една точка на запад. Ние всички издигнахме бинoклите си по същото направление. И гледаме — дим! Някой кораб гори. Какъв чуден дим, не се разсейва, като че окаменял. Не, не е

дим, това са платната на някой кораб. Но какви чудни платна!. . . Лед, ледена гора! — извика опитният морски служител. И наистина, откъсната от Ледовития океан, таеща от водата и слънцето и подтиквана от вълните, към нас величествено се приближаваше една чудесна, с няколко остри върхове ледена гора. В средата, между върховете, водата пролизала един грот, отвърстието на който беше окичено с ледени сталактити. Сянката даваше тъмносин цвят на грота, площадът между върховете беше ясносин, основанията на конусите млечнобели, а нагоре се избистрили като кристал, пък самите върхове на конусите при елмазния си блясък имаха една тънка игра между светлосинкава със светлорозова боя. Това беше цяло събитие за пътниците. Фантазията на някои дотолкова се разигра, че те виждаха даже бели мечки в грота на ледената гора. Гората се скри зад хоризонта, а пътниците все гледаха в туй направление. Те биха гледали и спорили до мръкнало, ако не им привлякоха вниманието прекрасните фонтани, с които едно стадо китове беше украсило Атлантическия океан на разстояние около два километра от нашия параход.

Този ден беше цял празник. Парижаните дойдоха на себе си. И парижанките също. . . И се почна. . . че песни ли не щеш, че танци ли не щеш; та като се смеси Марсилезата с тара-ра-бум-бия и кадрилът с малко канканец, па параходът се клати, па паданица, па ставаница, па. . . и още нещичко отгоре, е, че, правичката да си кажа, изглеждаше малко. . . съвсем весело. И калугериците бяха на кувертата; soeur Clémence беше там. Горките! А шестимата глухонеми падат от смях и си изпотрошиха пръстите да си споделят удоволствието. И те са парижани. Единият от тях не можа да устои против изкушението, ръмжа, скимтя усмихнат до уши, па като плесна с ръце, замаха с шапката над главата си и под такта на тара-ра-бум-бия нозете му се замятаха над главите на демоазелите. Изпопадаха от смях всички, и калугериците се разкискаха. Весел целият параход. Долу третокласните писнали със свирки, с хармоники, запели, заскачали, да ти е драго да гледаш; намерили една налудничава каталанка, окръжили я, пляскат по такт с ръце и тя се върти на пета, размахва алена кърпа над глава. Празник! И какви не щеш екземпляри между емигрантите! Всички части на света като че имат тука свои представители.

Тъй минуваха вечерното си време пасажерите само след четвъртия ден от пътуването ни, когато се привикнаха на люлението и се възстановиха от морската болест. Първите три дена почти целият параход беше мъртъв.

В тези дни ний устройвахме разни комедии долу; в каютите. Съберат се пред нашата каюта всичките парижани; канадският консул, бай Пенчо аеронавтът, бай Ватковият син, и не си лягаме, догде не пожелаем лека нощ на всичките пасажерки. То тъй се казва уж лека нощ, ама това пожелание се съпровождаше с такива жести и вариации, щото и мъртвите ще се разсмеят. Да останеше на нас с Филарета, нямаше и на ум да ни дойде за тези комедии, но онези дяволи, парижаните, стоят ли мирно. . .

Събота. Днес е последният ден от морския ни път. Ние станахме преди изгряването на слънцето. Океанът беше тих, небето ясно и ние тази сутрин за пръв път имахме удоволствие да видим величествения изгрев на слънцето. Днес всички са здрави, бодри и весели. Всякой се въоръжил с бинокъл и като че сега ще се открива Америка — всякой ламти пръв да види сушата. Всичките обтегнаха биноклите си право към запад, а пък нашият другар Филарет, без всякакъв бинокъл, по едно време току простря ръката си с обтегнат показалец към северозапад и верен на историята, извика тържествено: «Terra! Terra!» И наистина, в това направление се показа една тясна ивица от Long Island. Около три часа след това се показаха брегове и към югозапад. Ние влизахме вече към пристанището на Ню Йорк. Първо, което жаждахме да видим, то е славната Статуя на свободата. Всякой фар, всякой фабричен комин ние считахме за самата статуя. Ето най-сетне и статуята, стъпила твърдо на широкия гранитен пиедестал, издигнат всред залива, държи величествено светилника на прогреса. Но, право да си кажа, тази статуя при това, което се представя пред очите на пътника, съвсем не прави очакваното впечатление. Който е видял и се е качил до върха на Ейфеловата кула, него по-трудно ще го учудиш с каквато и да била сграда. Да се представи една обща картина на всичко туй, което се изпречва пред очите на пътника, посещаващ за пръв път нюйоркското пристанище, е нещо положително невъзможно. Кое да гледаш по-напред? Ако хвърлиш

поглед към движущите се кораби, там ти остаят очите; нищо подобно не среща човек ни в едно от европейските пристанища. Морските кораби за далеко плаване толкова не се забелязват и не са те, които обръщат вниманието ви — оригинални са местните кораби. Погледнеш и едновременно виждаш стотини параходи от всевъзможна величина и конструкция порят наляво и надясно водите на триединния град и с най-отчаяни писъци и тревожни сигнали едва успяват да избягнат сблъскването. Тук видиш триетажен разкошен речен параход, осеян с пъргави американци, които поздравят европейския си гост, като махат сламените си шапки, заминува под звуковете на своя оркестър; там виждаш, че се движи параход, не параход, село, не село — цяла една улица се изсипала в този кораб, цяла улица, както я виждаш — с всевъзможни кола, фаетони, сергии, търговци, търговки, ваксаджии, вестникарчета; откъсне се от джерсейския бряг, запори напреки Худзоновата река и се залепи за нюйоркския бряг; оттам нахлуе цяло село и хайде към Джерсей. И цял ден така, като махало, от единия бряг на другия, сноват сума разнообразни кораби от многобройните прибрежни станции; също и от Ню Йорк до Бруклин. Между тях предпазливо лавират сам-там три и четиримачтовите морски гиганти. Останалото водно пространство е задръстено с разноформени малки параходчета, които ще помислиш, че безцелно сноват, само да пречат на свободното движение на големите кораби и да ги дразнят със своите отчаяни пищялки.

И, представете си, в този момент, когато аз цял се бях превърнал в зрение, дойде, че се околиса при мене mademoiselle Lucy Grené. За хубавичка — хубавичка, няма какво да се каже, ами сега ли му намери времето да ми доказва, че било грешно млад човек без любов да живее. Добре, че се яви Филарет, та го помолих да ме повика уж за работа, та се откачих от тази сирена, инак рискувах да пропусна най-величественото зрелище.

Крайбрежието на Ню Йорк е буквално опасано по всичкото продължение на острова, от всички страни, със станциите на параходите и железнопътните компании и навсякъде, догдето ти стига окото, виждаш едно трескаво, бясно вавилонско движение. Погледнеш на Джерсей — там стотини фабрични комини стрелят към небото и разстилат димни пластове над целия град и вечно този

дим се люлее лениво над грамадните фабрични постройки и ръси сажди по стрехите, по улиците и по дихателните органи на жадните янки. Обърнеш се надясно — отпреде ти колосалният Бруклински мост като че дреме, обгърнат в тънка прозрачна мъгла, и не се стряска нито от оглушителния писък на безбройните кораби, които сноват под гигантските му сводове, нито от ежеминутните тренове, които порят гърдите му; а пък хилядите янки, които сноват по огромния му корпус, той и не забелязва даже — те са толкова безконечно малки в сравнение с този колос, произведение на същите тези микроскопически двуноги животинки, — щото и пътникът, който стои под моста за пръв път, не забелязва никакво движение; трябва внимателно да се взреш, за да видиш как хвърчат треновете и как пълзят хората по моста от Ню Йорк към Бруклин и обратно. Преди да спре параходът ни на своята станция — спира всред пристанището. С едно малко, колкото дълго, толкова и високо параходче пристигат митническите власти. Пътниците от първите два класа се поканват в салона на I клас, гдето митническите чиновници извършват някои неотегчителни формалности.

Приближих се и аз до чиновника. Той ме попита как ми е името. Като чу фамилията с окончание на «off», той избърбори: «Вие сте русин?»

— Не, аз съм българин.

— ?!

— Българин съм, от България.

— ??!!

— Булгéриен! — извиках аз по-натъртено, понеже почна да ме сърди невниманието на този американец. Глух ли е? — Булгéриен!

— Унгария — ме поправи той.

— Каква ти Унгария! България на Балканския полуостров. — Мене и яд ме хвана, и досмеша ме, като гледах как си напрягаше той паметта да си припомни — аджеба, где ли ще бъде туй царство! Нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на иностранната преса за напредъка на нашето отечество, а този невежа не чул даже името «България»!

Аз се сетих, че може би да не изговарям добре, по тяхному, названието на нашето княжество, и затова извадих и разложих пред него картата на Европа и си тикнах пръста всред София.

— Oh, yes, Turkey; all right!

— No, sir — протестирах аз, а той не иска и да чува, пише ме за турчин. По този начин той потурчи и Филарета, и доктора. Последният се разочарова и намрази американците: «Чудно нещо — повтаряше той, — хич България да не знае къде е? Остави ги, невежи!»

След дълги лавирания между многобройните параходи спряхме най-сетне на пристанището на французката атлантическа компания. От парахода влязохме в едно обширно, с високи железни сводове помещение, около стените на което бяха написани на висещи картони всичките латински букви наред. Всякой се изправи с багажа си пред буквата, с която се начева неговото име. Към изходния край на помещението, до една маса, беше изправен един от чиновниците, които бяха в парахода; от двете му страни, наредени стройно, облечени чисто в униформа, стояха в един ред хубавци, митнически служители. На пътника не му оставаше, освен да иде при чиновника, да си каже името и веднага му се отпуща един от служителите, който отива заедно с пътника до багажа му, преглежда го, маркира го и си отива пак в строя на края и чака реда си да услужи на други пътник. И всичко отива тъй бързо, тъй гладко, щото с печална въздишка си спомняш някои европейски митници. Че и тук не е всичко идеално в туй отношение — за това ще ми се падне случай да кажа една-две думи.

От Виена още ние се бяхме снабдили с купони от Gaze et c-ie; един купон струва три долара, или около 15 лева, и дава право на притежателя на еднодневно пребивание и прехрана в който и да е град и хотел, означен в специалния списък на дружеството. За Ню Йорк беше определен Broadway Central Hotel. Случайно видяхме един от агентите на този хотел; криво-ляво разправихме му, че имаме Гезовски купони, и той, без да продума, със знак повика едно купе, със знак ни покани да се качим, хлопна вратицата, излая нещо на кучера, кучерът изръмжа едно «ол райт», плесна камшика и ни повлече из нюйоркските улици. Догдето да слезем от колата, ние не можахме да видим ни една стряха; шапките ни падаха от главите, като се навеждахме да изглеждаме през прозорците на купето височините на зданията; четеш един,

два, пет, седем етажа и не виждаш по-горе. Пристигнахме. Няколко негри взеха скромните ни чантички и дадоха ни знак да ги последваме. От прага на хотела се отваря една широка, мраморна зала, фантастически блеснала от множество електрически лампи. Надясно цяло министерство — администрацията на хотела, наляво качат се и слизат асансьорите; негри във фракове и с величествени пози с олимпийска ирония поглеждаха на нас. И имаше защо да ни изглеждат; нямаше нужда да им се казва, че не сме американци. Ние всинца, наистина, не знаехме какво да правим, но един от другарите положително изгуби каража. «А бе чакайте, господа, да не сме сбъркали, туй нещо много салтанатлия ми се види» — шепнеше отдире ни изгубеният другар. Но ние се приближихме при бюрото, показахме купоните; те ни поканиха да си ги скрием в джеба и да си запишем имената в една книга; дадоха ни по един ключ, на който висеше овален картон с номера на стаята; повикаха със знак един негър; направиха ни знак да го последваме; влязохме в една тъмна стая, тази стая се откачи от земята и ние почнахме да се възнасяме. Спря машината, отвориха вратата и се намерихме в един широк коридор, постлан с такъв ковор, от какъвто ни един цар не би се отказал. Абсолютна тишина. Ние пристъпваме без шум по мекия килим, предвождани от негъра, и като извихме през няколко коридори, спряхме се едно след друго пред три стаи. Черният остави багажите ни и изчезна, без да продума. Е, ами сега! Събрахме се тримата в една стая на съвет. Преди всичко постарахме се да прочетем или, по-вярно казано, да разгадаем какво е написано в правилата за пасажерите, окачени зад вратата, и най-лесно от всичко разбрахме, че след един час можем да обядваме. Добре. Заловихме се първо за тоалета си, като оставихме после да му мислим какво ще се прави.

Broadway Central Hotel има осемстотин стаи. Ние бяхме на петия етаж. Един час след пристигването ние съвсем готови, почнахме да изучваме откъде и как трябва да слезем, за да попаднем в ресторана, и решихме, че е най-добро да намерим някоя стълба, да слезем чак долу и да попитаме. Така и направихме, за голямо учудване на слугините — отчаяни грозотии, — които като истукани седяха по две, по три в коридорите на всякой етаж и не можеха да се начудят как така по стълба да се слиза

когато има подемни машини. Долу, като се увериха, че ние положително не можем да се разберем на техния език, повикаха едно еврейче, което долетя, завъртя се около нас, зацвърча и в една минута ни се препоръча на французки с толкова думи, колкото едва ли ще чуеш от американци от Ню Йорк до Сан Франциско. За една минута ние узнахме, че той е un vrai parisien, че е служил много години във французкото атлантическо параходно дружество, че е кръстосал целия Изток, че е «интелигентен», «но щастието му таквози». Само че не можеше да се усети накъде е България. «Vous savez, ici on oublie l'Orient.» Туй «парижанче» ни заведе на втория етаж в ресторана и след като заехме първата свободна маса, той се оттегли, като ни пожела добра охота и ни увери, че ще бъде винаги на наше разположение. Останахме сами, седим и се гледаме. Наоколо ни обядват около стотина души, но боже мой, как не изтъргат поне една думица тези чудни хора! Мълчание гробно! Само непрекъснато едно звънтение се чуваше някъде откъм дъното на грамадния, с мраморни колони, с огледални стени ресторан, потънал в електричество. Около двадесетина негри с фракове мълчаливо разнасяха яденията по масите. Като че не си в действителния мир! Ние в ада ли, в рая ли попаднахме. Какъв рай, що щат дяволи в рая! Като че насън виждам всичко това или като че някой ти разказва за нещо чудно, за нещо фантастическо и горещата фантазия рисува след разказа картини. Същото чувство изпитвах аз в юношеските си години, като четях откъслеци от «Хиляда и една нощ» или за франкмасоните, или за инквизицията. Не успях аз да се свестя от туй поразително впечатление, което не съм в състояние да очертая — видях, че един грамаден негър се приближи с импозантността на Бисмарка към нашата маса, в едната ръка с карандаш, в другата — една книжка. Той вдигна карандаша нагоре и удари два пъти по книжката. Явиха се двама негри — едина сложи пред нас картата за яденията, другият — три чаши вода с лед и се оттеглиха. Ние се изгледахме. Докторът повъртя, повъртя чашата: «А бе вие гладни ли сте, мене хич ми се не яде — вода ми се пие» — и дигна чашата с ледената вода на празен стомах. «Ама я виж за всеки случай какво има в картата.» В картата имаше триста работи, ама кой ги разбира! Еле разбрахме, че има супа, розбив, бифтек и десерт.

И туй стига. Негърът ни гледа, гледа, па видя, че не сме хептен американци, и ни предложи да ни аранжира сам един обяд. Туй беше първата дума, която чухме. О, как се зарадвахме ние на тази необикновена за един американец любезност. Дадохме съгласието си; черният се поклони и изчезна. Другият негър забеляза празната чаша на доктора и я допълни с една едва уловима усмивка. След малко яви се нашият официант и поднесе на всякого от нас по един резен пъпеш и по една лъжичка. Благодарим за угощението! «Е, докторе, след ледената вода как ти се струва пъпешът?» — обърнах аз на шега. Какво да се прави! Нов свят, нови обичаи! Взехме лъжичките и задълбахме пъпеша. Яви се негърът, изчисти масата и ни попита «кафе или чай». Е, хубава работа! Че туй ли му е обядът! Сега знаем вече какво значи всичко това, но в онзи момент! Нямаше как да се разправим и казахме «кафе». Той отиде до една маса и като се върна, изсипа пред всякого от нас по половин дузина ножове, вилици и лъжички! Опак работа! Туй за кафето ли е! Та като почна оня ми ти дявол да мъкне ядения, риби, меса, омари, соуси, салата, сладки, разхладителни, фрукти — ние се спряхме, па го гледаме! И ни напуши смях. Иди им разбери на тези американци! Черните се изправиха настрана и като че очакваха да видят «дивите» европейци да ядат банани с риба или крем със салата. Не зная какво мнение си съставиха те за нас, но ние в края на обяда решихме единогласно, че едва ли в някоя част на земното кълбо ще има по-безвкусна кухня от английската, присадена и в Америка. Във време на обяда ние не забелязахме никого от гостите да пие вино или пиво — пред всякого имаше само чаша с ледена вода. И ние се подчинихме на обичая, ядохме кървави безсолни меса с бледни соуси и ги поливахме с гнила ледена водица. Донесоха кафето; кафе само по себе си добро, високо качество, но американската ръка го упоразила. Обръщахме се да видим дали някой пуши цигара. Никой. Да пуши ли! Та на него целият салон ще погледне като на крайно невъзпитан човек, а пък особено ако в салона има някоя дама — а, то би бил величайши скандал! Но същите тези благовъзпитани американци, страстни любители на комфорта, да има в някой салон и триста дами, ще считат за нещо най-обикновено да останат по жилетка и да си вдигнат краката на друг стол или даже на масата и в тая живописна поза

да четат вестници. Взехме си шапките и навън. Никой не поиска да платим ядението. Всичко се разплаща на тръгване. Щом спряхме долу, в залата, «парижанчето» изпъкна отпреде ни с предложение на услугите си. «Я ни заведи ти, момче, да си сръбнем по една бирица, както е дал господ.» В такъв смисъл ние се възползувахме за пръв път от услугите на младия интерпретор.

Излязохме на Broadway. Тази е най-широката, най-дългата и, с изключение на крайбрежието, най-живата улица, която пресича Ню Йорк почти по цялата му дължина. По средата на улицата, постлана по всичката ѝ дължина с хубави камъни, по два реда релси, сноват почти един след други кабелни, нови, чисти трамваи, които вървят от самото крайбрежие до нюйоркския централен парк; туй разстояние се минува почти за един час и струва само 5 цента (25 стотинки). Освен тези трамваи хиляди други омнибуси, дилижанси, товарни кола, фиакри, кабриолети, ръчни кола, велосипеди до такава степен задръстят улицата, щото по някой път за пешеходците по тротоарите е положително невъзможно да пресекат улицата без помощта на полисмените, които, винаги нащрек, величествено регулират движението. Какви гиганти, какви хубавци тези полисмени! Разказваха ни, че полисмените освен по образование, по нравствено достойнство, по знание на града и жителите, избирали ги и по известна мярка за височина, дебелина, тежест и външен изглед. И, наистина, като ги видиш отдалеч, изправени на края на тротоара, при кръстопътищата, високи, атлетически сложени, красиви, с чисти, като че сега облечени униформи от сиво сукно, препасали с колани умерените благоутробия, със сиви каски, бели ръкавици и вместо сабли и револвери само с по едно късо, около 50 сантиметра дръвце в ръката — ще помислиш, че са паметници, поставени за украшение на града. Какви интелигентни физиономии и колко достойнство в позата и изражението на лицата им! Ни една секунда те не губят съзнанието за великата обязаност, която обществото им е възложило — да пазят реда и тишината, да охраняват честта, живота и имота на гражданите. И как пазят! При туй трескаво движение, при тази навалица на хиляди претрупани със стоки или пътници кола, при хиляди пешеходци, те няма да си дерат до пресипване гърлото, няма да чуеш: «А бе, кьорав ли си бе, хей ти, с черната шапка, не виждаш ли,

че отзаде ти кола вървят» — няма нищо подобно. Но когато навалицата стане толкова голяма, щото пътниците се натрупат на тротоара и не е възможно да се мине през улицата, американският полисмен, без да проговори дума, повдига пръста си нагоре и в един миг всичкият необозрим хаос от кола като че окаменява на мястото си: образува се свободна ивица и тогава той дава знак на пешеходците да продължават пътя си; но пешеходците нямат край, колата чакат; тогава той пропуща само събравшите се накуп пешеходи, а към идущите повдигне ръка и те се закоят на местата си, и даде знак на колата да продължават до ново натрупване на пешеходи. И всичко мирно, гладко. . . Та си спомних нашите полицейски!. . . Нали си вездесъщ, господи!. . .

Най-красива улица, която съм видял в Европа, тя е несъмнено Ringstrasse във Виена. Ни в Париж, ни в Лондон няма тъй широка, тъй чисто постлана, с такива тротоари, с таквизи алеи и с толкова наедно сбрани грамадни и с прекрасна архитектура, като че сега построени, частни и обществени здания. Като се спрете на площада между царския театър, градския съвет и парламента, пред очите ви, накъдето и да се обърнете, се представлява до такава степен величествена и завършена картина, щото напразно би напрягали фантазията си да си представите нещо по-изящно в архитектурно-художествено отношение. Но, признавам се, нюйоркският Broadway ми направи несравнено по-силно впечатление. Ringstrasse е една изящна, от мрамор изваяна хубавица; Broadway е една мила, с шаровете на дъгата облечена, вечно танцующа балерина. Окото ти не стига до края на улицата, тя теснее, бледнее, сключва се в перспектива и изчезва към морето. С нищо не може да се сравни тази поразителна, като че бистро трептяща пъстрина на улицата. По цялата улица напразно ще търсиш две здания еднакви. Разнообразни са те по архитектура, по широчина, по височина, по боя. Не само отделните здания, ами и фасадът на всякой магазин в едно и също здание е съвършено различен. Всякой домовладелец се старал тъй да си построи къщата, тъй да я украси, тъй да я нашари, че само тя да ти се хвърли в очи; а пък всякой търговец под едно и също здание се старае как по-оригинално да си украси фасада, щото и слепият да го види. Един, гледаш, издигнал здание на осем етажа, украсил го с

гранитни колони и с разкошни стълби; но съседът му след малко издига на дванадесет етажа, украсява го с мраморни колони и ще го измаже с таквази светла боя, щото и най-разсеяният ще се огледа; ама конкуренцията няма граници и виждаш, че трети съсед пуснал в облаците един петнадесететажен гигант, па като го лъснал с някоя кървавочервена или яснопурпурова боя, та я виждаш на двадесет километра от Атлантическия океан. Иди, че не наемай магазин в таквази къща. И по всичките тези етажи лъщят всевъзможни надписи по стени, по балкони, по прозорци, над стрехите, че и над комините даже. Гледаш и ти се премрежват очите от тези гиздави колоси, па като ти се спусне окото на улицата. . . Вавилон! (Ама че го уподобих и аз! Колко са глупави, като си помислиш сериозно, тези сравнения с древността. . .) Като че някой пожар или друга грозна стихия е погнала жителите на триединния град, обградила ги е и ги задръстила в тази улица с всичката им жива и нежива стока и те се мятат назад-напред и търсят изход. Но и туй сравнение не струва две пари: от една страна, е прекалено, а от друга — не отговаря на характера на движението. Никакви сравнения с пожари и други стихии си нямат мястото, особено като погледнеш с какво хладнокръвие чистокръвните янки са насядали вътре или пред магазините си, па като се съблекли по жилетка или просто по ризица, та като си дигнали нозете кой на прозорец, кой на други стол, кой на маса, па си захапали цигарите и хем пушат, хем час по час цвъкат като същински шопи, хем си четат дневните газети. А че минувал свят, че се сплъчкали хиляди коне и кола, че лети като мълния пожарната команда — хич не ще и да знае: пуши, цвъка и чете. . . Стига толкова за Broadway: и до утре да пиша — все едно, догдето не го видите и догдето не видите пристанището, няма никой път да имате ясно понятие за чудния Ню Йорк.

Поменах пожарната команда и мястото му е да кажа, че страшно много пожари избухват в американските градове. Устройството на пожарните команди е достигнало до съвършенство: прислугата, конете и колата са във всякой момент нащрек; не успее да долети тревожният сигнал, обучените коне се изправят на платформата, каишите падат на тях от плафона, закачат ги мигом помпиерите на колата и бяг; но при всичката бързина, с която се тича на помощ, пак ще видите на много места от огром-

ни здания останали само четири черни стени, а по някои места и те порутени. Но американецът не мига, изгоряло му здание на десет етажа, той разчиства почвата и вдига ново на петнайсет етажа, много по-здраво, много по-красиво. Всичките здания, разбира се, са осигурени, осигурени са и хората, но за всякой случай на прозорците на хотелите и даже на частните къщи, понеже и те не се различават от хотели, са приковани дълги въжета, според разстоянието до земята, и на стената ще прочетеш инструкция: «В случай на пожар спусни въжето от прозореца и се спущай по него.» Благодарим за попечението! Аз, като прочетох това наставление в нашия хотел, изгледах въжето, па погледах и от прозореца надолу: там вместо двор или улица видях плоската стряха на друго вътрешно здание. Добре, ще се спусна до тази стряха, ами сетне? Може да е много гениално това приспособление с въжета, ала все си е по-добро да не става нужда от него.

Аз се отвлякох. Нали бяхме се запътили да пием по една бира. Заведе ни нашият чичероне в едно доста обширно и чистичко помещение. Всичките маси бяха празни, ако и да нямаше 9 часа вечер. Наоколо буфета имаше постоянно движение; посетители дохождат, поръчат си бира или уиски, изпият, заплатят и се оттеглят мълчаливо. Слава богу, че тази пивница не беше чисто американска, а то и ние нямаше да имаме удоволствието да се разположим около масата и със сладка приказка да си изпием по някоя чаша бира; а трябваше като онези неми, хладни посетители, като че изкуствени, човекоподобни машини да се изправим при буфета, както у нас правят хасъл пияниците, и мълчаливо да си изпразним чашите. В пивниците, съдържани от американци, няма места за сядане; всяка консумация става пред буфета; там са наслагани всевъзможни закуски на разположението на посетителите безплатно. Ако си с дебелички очи, можеш да изпиеш само една бира, а да се нахраниш хубавичко със закуски и ще правиш тази «економия» дотогава, докато един ден стопанинът не те улови за яката и ти помогне да изхвръкнеш из вратата. За наше щастие стопанинът на тази пивница беше немец, неуспял още да се американизира. Ние забелязахме, че разни хора дохождат, пият и си отиват, но един от тях постоянно стърчеше при буфета и все си сръбва по чаша и се вслушва в нашия разговор. По едно време дойде да го повика едно момиче. Той ѝ измъмри нещо по английски, па прибави: «Иди си, бога ти!» Той нарочно пусна тия думи като въдица, за която ние тутакси се закачихме.

— Вие сте сърбин? — попита го докторът.

— Ест, србин, и ви сте срби? — полюбопитствува той крайно зарадван.

— Българи сме.

— Све едно, ща су срби, ща су бугари — брача словени! — И без да чака покана, той седна при нас, като подаде картичката си. Оказа се, че е банатски сърбин, Неделкович; след дълги скитания по Европа дошел в Ню Йорк преди четиринайсет години: кожухарин, женен за немка. Засмян до уши от радост, че се срещнал с «брача», той не знаеше как да изкаже удоволствието си. Преди всичко залови се да черпи. Разказа си на́две-на́три биографията: спомняше си епизоди от живота, особено от детинството. Четиринайсет години, уверяваше ни той, не бил продумал по сръбски, та сега като че искаше да се наприказва за цели 14 години. Не му мълкнаха устата. И на всяка фраза питаше дали вярно се изразява, проверяваше се дали не е забравил родния си език. Цял рой впечатления, които са спали толкова години покрити с нови впечатления, сега се пробудиха и забрънчаха през устните му. Спомни си той за разни обичаи, обреди, сватби; почна да проверява дали не е забравил молитвите по славянски, запя най-сетне «Христос воскресе», за крайно удивление на посещавшите пивницата американци. Стопанинът, едър, красив, до висша степен добродушен и вечно засмян баварец, и жена му, една пълна, бяла саксонка — преситени от желязната студенина на американците, възхитиха се от сантименталностите на доволния до блаженство бай Неделкович и с позволение се присъединиха на нашата маса, която любезната госпожа затрупа с всевъзможни закуски. България, Сърбия, Бавария и Саксония си подадоха ръце, за да отразят с общи сили американския егоизъм и студенина. И победиха. . .

Както Неделкович, тъй и баварецът са вече американски граждани. Те са откъснати от отечествената си почва и виждаш, че искрено, с гордост се наричат американци. На бившето си отечество гледат като на нещо останало някъде там, далече, в мъглата. Интересите на щата и на града Ню Йорк са и техни интереси. Те винаги четат газети и са постоянно в течението на американските

работи, като не забравят и Европа. Аз се убедих, че за бай Неделковича не е безизвестно какво се върши и в нашия забравен край. Когато той, като демократ, ни се хвалеше с победата над републиканците, чрез избирането на Клевеленда за президент, и аз го питах на какво мнение е за последния, той с най-голяма откровеност ми каза, че «Клевеленд е до̀бър чо̀век, ама ни е државни муж, он е будала; очете да ви да́дем Клевеленда, па да узмем вашег Ста́мбулова, па он да додже овде, па да увати за руке ове американи?. . .» Благодарим за комплимента. . . Аз почнах да изказвам своето възхищение от американската свобода, равноправие, от държавното им устройство, от общинското им самоуправление, от всичко туй, което ме е възхищавало при четението книжки за Америка; но бай Неделкович ме обля със студена водица, като захвана пък той да ми разправя, че «о̀вде е таква велика корупција, що је нигде нема; у вас, у Европи, људи су императори, о̀вде е злато император; кој има највише злата, он има нај-више силе. Парица е царица, ка́ко кажу у нас». Тази е най-благодарната тема за американците, както за устното, така и за печатното слово. «Ве́лика корупција» — повтаряше бай Неделкович, като ни сочеше на раните, които раздира в обществения организъм на Съединените щати жаждата за злато.

Разправи ни той за подкупността на администрацията, на общинските власти. За грамадните злоупотребления с предприятията и обществените постройки. «С зла́то можеш купити и самог президента.» В течение на тези разкази, които ме смутиха и ме накараха да се замисля, докторът ме гледаше под очилата си с една язвителна мефистофелска усмивка, като че искаше да ми каже: «Е, как си? Чуваш ли? Видя ли, че и в А м е р и к а е с ъ щ о т о. . .» Ох, хич не ми сгряваше сърцето туй «и в Америка е същото»!. . .

Неделя. След изобилната и извън пътя безвкусната закуска в хотела ние, без да се отбиваме в салоните, излязохме на Broadway, запушихме цигарите си и се упътихме към пристанището. Вчера задръстени и раздвижени като мравуняк, днес улиците бяха съвършено пусти, като че целият Ню Йорк бе измрял през нощта. Зад нас гръмна една камбана, след нея зазвучаха и други няколко камбани с разни тонове, но така скомбинирани, щото образуваха една възвишена, трогателна божествена песен. И

като че чуваш даже думите на тази чудна песен, като че те моли, тегли към храма божи. Аз, като не бях чувал нищо подобно и като отчаян любител на всяка хармония, спрях се като замаян, догдето престанаха камбаните и замря в небесата последният звук. И си помислих, че и у нас приглашават благочестивите християни на молитва с разнозвучни камбани, но като ги задрътне някой клисарин, ще ти покърти ухото такава грьмотевица, щото ще почнеш да молиш бога да го вразуми и му прати изцеление от беснуване.

Ние вървяхме из безлюдний Broadway до самото пристанище и зяпахме наляво и надясно красивите и грамадни домове. Само параходите, железниците и трамваите не преставаха да бушуват. Възползувани от пустотата на улиците, на пресечението на които стърчаха само внушителните полисмени, ние обиколихме безцелно сума квартали и попаднахме случайно в една улица, пълна с банкови учреждения. Всякой дом от тази улица може да засрами който щете дворец в Европа. Внушителни, дявол да ги вземе, палати! Вдъхват ти респект и доверие тези колосални мраморни стени! Без да видиш, ще вярваш, че между тях се гнездят не златни мечти, ами цели гори от злато . .

Ето и станцията на Бруклинския мост. Два трена с електрически мотори се хлъзгат като сновалки по този мост от единия бряг до другия, от Ню Йорк до Бруклин. Нюйоркските къщи са много високи, но мостът е още повисок. Ние се изкачихме по една стълба, влязохме в трена и току захвърчахме над необозримия хаос от плоски еднообразни стрехи; сетне блесна каналът, осеян с параходчета; после пак море от стрехи. Stop! Бруклин. Едно слънце пекнало, ще ти се пръсне главата! Ами благодарение, че видяхме една аптека, та се поразхладихме. В Америка, като всичко наопаки, та и аптеките. Искаш ли сода, лимонада, трябват ли ти всевъзможни сиропи и шербети — в аптеката; марки пощенски, отворени писма — в аптеката; яйца искаш ли — и яйца има; и четки за обуща и que sais-je encore.

Сега да се върнем на Broadway, да се качим на трамвая и да идем в Централния парк. При входа на парка множина чичерони (трябвало би да кажа множина «гайди») ни предлагат услугите си. Нямаме нужда. Ние изучихме плана на града още в океана, па и освен това цял поток народ се движи към вътрешността на огромния

парк и ние ще вървим с народа. Всичките алеи на парка са покрити с асфалт. Особено старание за украшението му не се забелязва; повечето от дърветата са оставени на воля божия. При завоя на една алея се отвори една площ, на която са установени карусели и люлки за деца. Между дребните деца се забелязваха сам-там по люлките «дечица» около на 14—15-годинки. По-нататък, на една широка кръгла поляна, няколко групи играеха крикет, а около играчите насядали по тревата хиляди хора. Интересно е, че на всяка крачка из алеите ще срещнеш надписи: «Keep of the grace» (пазете тревата): тези надписи ги има и по таквизи места, гдето нито е расла, нито ще расте трева; а пък в празничен ден именно там, гдето има най-хубава трева, най-много тъпче публиката. Видяхме големия обелиск. Какво да му гледаш на обелиска! Не разбираш йероглифите му. То само англичанинът е способен да зяпа три часа на един камък, без да разбира нещо, но само защото в гида този камък е отбелязан като старина или рядкост. Разгледахме и новия музей. Между другите ценни рядкости най-много ми обърна вниманието богатството на египетски мумии, изложени не като в някои европейски музеи: или съвсем заковани, или разтворени празни ковчези. Тука гледаш една мумия съвсем закована, с всички надписи и украшения; до нея виждаш ковчега откован и разтворен, а вътре цяла обвита с навосъчен плат мумия; под този плат едва личат отделните части на тялото. По-нататък горната обвивка е снета и тялото остава обвито с едни прогнили, но оцелели още парцали — тук вече познаваш носа, брадицата, сгънатите ръце, нозете. Сетне съвършено открито погнилото спечено тяло, което е дишало преди три хиляди години. Ето где си спомняш Хамлетовия монолог над черепите! Но мене друго наблюдение ме още повече порази: като гледах разкритите мумии, взрях се в платовете, с които те са обвити, разгледах внимателно и други окачени около мумиите платове как са тъкани, с какви шарки са шити и как са разпределени цветовете. За крайно съжаление се убедих, че в тъкачното изкуство ние, българите, едва сме достигнали туй, което са имали египтяните преди три хиляди години. За едно още по-поразително сходство между самобитната ни индустрия и тая на друго едно племе аз ще упомена при кратките си бележки за изложението в Чикаго. Сетне посетихме менажерията. Един специалист

зоолог може да намери тука някой рядък специмент между множеството птици и маймуни, но ние извлякохме заключение, че нюйоркският зоологически парк е още твърде млад и остава много да се желае за комплектирането му. В парка има едно малко езеро (като казвам «малко», не трябва да се разбира, че е по-малко от софийското, при Орловия мост), по което младите янки се надпреварват с лодки, по-елегантни и по-пригодни за целта, отколкото са смешните корита на софийското «езеро».

Към края на едни сенчасти алеи беше се струпал няколко хиляди души народ при един павильон, в който свиреше доста пълен оркестър. Между всичката тази сган аз не видях ни един мъж, ни една жена лошо облечени. Повечето бяха дребни търговци и работници, но всички тъй чисто пременени, както у нас рядко се обличат най-добрите търговци на големи празници; а жените и особено момите — те даже с претенции на изящност, само че не им прилича. Миловидни моми доста, но красива ни една; те са тънки, нежни, бледникави, дълголики; всички почти носеха гладени ризи, препасани с колани, с което прикриват и без това бедните си форми. Казват, че нюйоркските моми били кокетни. В какво им се състои кокетството — господ ги знае! Види се, американците им разбират. Аз не го разбрах, както не разбирам в какво се проявява нежността между някои породи животни. Гледаш две животни — виждат се, срещнат се, без да чуеш някой нежен звук или да видиш някое нежно движение, или да забележиш някое приятно изменение в образите им, току видиш, заобиколят се, погледат се и хоп! . . . сприятелили се. Аз не намерих някоя разлика и в срещата на американец с американка: срещнат се, мъжът излае нещо с дебел глас, жената излае с тънък и не трепва ни един мускул на лицата им. Че ако това е кокетство, тогава какво да речем за парижанките! Наистина, свободни са американките, но тази свобода, проявена в облеклото им, в маниерите, в походката им, бие в очите на европееца някак си странно, а пък като погледнеш и физиономиите им, не знаеш какво да мислиш: във всеки случай, аз при пръв поглед не бях в състояние да реша тия групи моми, които срещахме в парка, почтени момичета ли са, или от «онези моми», и по-скоро би ги причислил към последните, ако не виждах, че те се въртят около техните майки, бащи, братя. Жената там се ползува с го-

лямо уважение. Отношенията на мъжете към жените представляват някакъв си печален остатък от рицарските отношения към нежната, беззащитна жена. Но сегашната американка счита, че има неотемливо право на непременно уважение от страна на всякой мъж; тя вече не се старае с нежност, с женственост да заслужва при всякой даден случай действителното уважение на мъжа, а реализира даже намръщено своето право на уважение. Опитай се да не отстъпиш веднага място във вагон, в параход, в трамвай, в омнибус на някоя американка, тя е готова да те стрелне с очи и даже да изръмжи нещо под носа си. Е, друго нещо е европейката! При такъв един случай, колкото ти и да си недогадлив и нелюбезен, тя само като те погледне с този ясен, сдържано-умиляющ и нежно-укоряющ поглед, не място да ѝ отстъпиш, ами и на ръце да я носиш. (Кой да му се надява!. . .)

В понеделник, след закуската, мистер Неделкович си напусна работата и тръгна с нас уж да ни запознае с града. Качихме се на един висок дървен мост, който обикаля почти целия Ню Йорк и по който постоянно сноват тренове; влязохме в един от тях и зафучахме над улиците, над главите на пешеходите, а по някои места и над стрехите. Разбира се, нищо не можехме да видим. Завъртяха се пред очите ни, като в страбоскоп, горните етажи на зданията, безконечните прави улици, мяркаха се широки площади, разстилаха се под нас паркове и пак здания, и пак улици, и всичко се смесваше с дима и писъка на локомотивите и с никому ненужните указания и обяснения на бай Неделковича. Но сам-там в разтворените прозорци на горните етажи все пак можеха да се забележат неглижетата на нюйоркските обитателки, изтегнати до прозорците на раздвижени балансуари и с газети в ръце. След цял час подобно хвърчение, което ми напомняше разходката с Хромия Дявол, ние се спряхме при главния резервоар на нюйоркската вода. Дъното на резервоара не изглеждаше да е от първостепенна чистота, затуй и водата им мирише на гнила бунарска вода. Ние сме на една височина, от която. . . нищо не може да се види. . . Оттук се качихме на трамвай и бай Неделкович ни заведе в една градина, в която не бяха още изчистили остатъците от вчерашната гуляла публика. Той ни препоръча да си подкрепим тука силите със закуска, което ние не закъсняхме да изпълним. . . При слизанието към станцията, отгдето трябваше да тръгнем за нашия хотел, ние видяхме железопътните линии, по които тази вечер ще пътуваме за Чикаго. Но това лц е Hudson River? Това ли е американският Рейн? Под нас се извиваше една тръняcала по краищата река, по която плаваха повече отломъци и нечистотии, отколкото варки и параходи. На връщание нищо особено не се хвърли в очите ни. Не ми излиза от ума само следната среща: като слизахме към реката по една каменна стълба, видях насядали на стъпалата няколко деца, които деляха и трупаха в шапките си зелени ябълки; за няколко цента те ми препълниха шепите със своята плячка, но аз взех само няколко ябълки. Не изминахме много — и насреща ни се качеше едно американско семейство, между което една мома, доста хубавинка, се обръща към мене, като че се познаваме кой знае откога: «Не яжте тези ябълки, young man, ще се разболеете.» Тази простота ме подкупи малко в полза на американките, при всичко, че в Европа подобно обръщение на мома към непознат мъж би се счело за предизвикване.

Като се разплащахме с хотела, поискаха ни за файтона, който ни доведе до станцията, пет долара; 27 лева за един кратък курс! Това беше очевидна експлоатация, понеже, като видяха, че ние не сме склонни да платим таквази цена, слязоха на три долара; а пък от хотела до железопътната станция, която беше много по-далеч, платихме само два долара. Като не бяхме се снабдили с долари, ние се разплащахме с европейско злато и интересно е, че касиерът приемаше охотно само наполеондорите, а австрийските 20 франка ги изметаше презрително назад, като че не злато, ами смет му даваме.

На станцията пристигнахме съвсем по американски — едва една минута преди тръгванието на трена. Вагоните на Orient Express напомнят американските вагони, само че последните трябва да са по-дълги, по-широки и по-високи. Те са дълги 70 фута и широки 10 фута и във всякой вагон има 76 удобни седалища — по двама пътника на канапе; но тъй като обикновено във вагона няма повече от 30 пътника, то всякой един може да разполага с цяло кадифено канапе. Ние, ако и да не пътувахме със Sleeping car, спяхме си богато в обикновените първокласни passenger coach. В бързите тренове има вагони само от I клас, а за една по-голяма плата може да се пътува със спалните вагони, които са сравнително по-разкошно

наредени и вечер се превръщат в прекрасна спалня, с доста широки и удобни легла. Във всякой от тия тренове има особни салони за пушение, за ядение. Още по-разкошни, по-удобни, но и по-скъпи са пулманските и вагнерските вагони; те са приспособени за пътуване с всички удобства; в тях има Drawing-room car — салон с богати кресла за всякой пътник; Buffet and Café-car — бюфет и кафене, в което можеш свободно да пушиш и да четеш; Sleeping car — спални вагони; Compartment car — отделни елегантни кабини; Dining car — ресторант с прекрасни сервизи и разнообразно меню; Observation car — разкошен вагон с големи прозорци, с богати драперии, който се прикачва в края на трена и от който може да се наблюдава, както от отворената платформа на парахода; Private car — частни вагони, снабдени с всички удобства за богати семейства; сетне в трена има вании, берберница, книжарница и какво не щеш. Във всякой вагон има по два ватерклозети за мъже и жени. Също във всякой вагон има по два резервоара с чиста, ледена вода за пиение. Минуванието от един вагон в други е много удобно: външните платформи на вагоните така се прилепяват, щото не сещаш, че минуваш в други вагон, толкова повече като разстоянието между два вагона се затваря с полустъклени врата. Вратата между вагоните стоят повече отворени и вечер, при силно осветление, виждаш вътрешността на два-три вагона наред, като че един салон 50—60 метра дължина. И виждаш американците във всевъзможни пози, с газети в ръце, като че са се заклели да не продумват ни една дума, само се старают как по-свободно и по-удобно да си прострат или дигнат нозете. Във вагоните за пушение са поставени почти пред всякой пътник съсъди за плюение. Американците, когато пушат, много често и много безобразно плюят, а особено тия, които дъвчат тютюня; както е облегнат на канапето, без да си изменява позата, дъвче, дъвче, напълнят му се раздразнените от никотина уста със слюни, че като цвъкне между устните си една жълта гнусотия, та да ти се превърне стомахът, и хич не ще и да знае, че около него има хора.

До Албани, главния град на нюйоркския щат, ние вървяхме все край брега на Худзоновата река, но, за съжаление, не можахме да се насладим от природните красоти, окръжающи нашия път, понеже го минахме нощем. Наистина, лунната светлина беше посребрила повърхността

на реката, ние виждахме облите силуети на хълмистите брегове, блещукаха множество светлинки в прибрежните градовце, мяркаха се товарни параходчета, блеснаха сам-там и триетажни параходи, потънали в светлина, като бални салони; но пак не можем да кажем, че видяхме Hudson River и ще вярваме на американците, че тази река е американският Рейн. Във всякой случай, от туй, което при лунната светлина можах да забележа, правя заключение, че едва ли названието на Худзоновата река «американски Рейн» е по-претенциозно, отколкото би било названието на Рейнския водопад «европейска Ниагара».

Ниагара! Дай боже всекиму да изпита такива блажени чувствования, каквито аз изпитах, като наближавахме Ниагарския водопад, а още повече — когато блесна с всичкото си величие пред очите ми това чудо на природата! Един час преди да стигнем Suspension Bridge — станцията до водопадите, кондукторът ни предложи купони за фиакри, с които в продължение на четири часа ще се разхождаме, за да разгледаме водопадите от всичките главни пунктове. За това удоволствие му заплатихме 6 долара. Щом пристигнахме на станцията, предадохме на съхранение ръчните си багажи, качихме се в едно широко купе и потеглихме. . .

Не съм любил и не зная какво сеща човек, като му предстои след дълго отсъствие да се срещне с предмета на своята любов, какво чувствува той при първото произношение на взаимност; не съм се женил и не зная какво сеща момъкът, като отива под венчилото или като пристъпва прага на новия живот. . . Но зная, че когато нашият файтон потегли към водопадите, мене ме обхвана до такава степен нервозно вълнение и нетърпелива жажда, щото, ако в този момент се отвориха небесата и св. Петър ме повикаше да ми отвори вратата на рая, аз би му извикал: «Махни се с твоя рай, остави ме да видя Ниагара!» Ниагара, която е възбуждала въображението ми от детинство и за която само съм облажавал щастливците, като не съм допускал и мисъл, че ще я видя някой път Ниагара — чудната игра на природата, която привлича хиляди европейци в Новия свят — ето я пред мене! Колелата на нашето купе не ще успеят да се обърнат и сто пъти, и пред очите ми ще предстане картината. . . дали в един от хилядите варианти, каквито трепетно рисуваше въображението ми? Ние вървим по една закри-

вена алея. Пред нас и след нас тържествено, плавно, като че под такт на музика, се движат с кола и пеши пристигналите от далечни краища любители на природните красоти. Някои пристигнали по-рано връщат се вече. Щастливци! Те са видели вече Ниагара! И онази осемдесетгодишна бабичка, която едва пристъпва, поддържана от внуците си, и тя дошла да види и видяла вече чудесните водопади; това е било, види се, последното ѝ желание, тя го постигна и сега спокойно ще се прости с живота. . .

Чуваме глухото бумтение на падащата грамада вода. Между дърветата заблещукаха запенените къдрици на текущата по наклонна камениста плоскост вода. Минуваме един мост. Реката около стотина метра широчина блесна пред нас, запенена и буйно устремена, между хиляди камъни, към пропастта, пред която се издига една грива от разбита млечна пяна и изчезва. . . Насреща виждаме един бряг, който съвсем отвесно се губи в дълбочината. Това е Канада. Виждат се хотели, живописни вили, пръснати сам-там около разкошния парк на Виктория.

Ние кривнахме из алеята и всичко се загуби; усилва се само подземното бумтение. Колата спряха. Слязохме и, по указанието на возача, тръгнахме из една пътека между дърветата. Откри се пак канадският бряг зад пропастта; ние виждаме вече дъното на този бряг; ето и водата, мътнозелена, изиграла си вече ролята, уморена, но още запенена, отива лениво на почивка към водоврата. . . Грътът пред нас дотолкова се усилва, щото, за да се чуем, ние викаме. Няколко стълби надолу, една каменна полукръгла ограда. . . и Ниагарският водопад! Ето го!!. . .

Много минути се изминаха, догдето ние се свестихме! Всички наблюдатели бяха вцепенени като в жива картина! Не учудване, не възхищение, не! Едно безгранично благоговение бе отпечатано на лицата на всички. Всички лица бяха сериозни, излека бледни и като че изтръпнали! Като че не пред творението божие, а пред самия бог те бяха изправени!. . . Който може, нека опише тази картина; който може, нека я фотографира, нека я нарисува!. . . Аз не мога.

От мястото, гдето стоим сега, виждаме в общи черти следното: зад каменната ограда, над която сме се надвели, наляво падат буйни къдрави снопове разпенена вода и се губят на стотина метра долу, в една кипяща пенлива

маса, от която се възнася силно бумтение; воден елмазен прах изхвърга тази кипяща маса; този прах по-нависоко се разредява, превръща се в прозрачна пара и слънчевите лучи, като се пречупват в нея, образуват полукръгла небесна дъга, двата краища на която са натопени в разбитата и омаломощена вода, която скача от водопадите и напълня цялата пропаст на около два километра дължина и половин километър широчина. Тази падаща вода, която е до лявата ни страна, е отцепена от общата маса на американския водопад с една малка скала, зад която се устремява в бездната още по-буйна маса, в стотина метра широчина. Погледнат отсреща, от канадския бряг, този водопад изглежда като трептяща маса от къдрави снопове пяна, между които личат светлозелените ивици на неразбитата вода. Зад този водопад е островът на Трите сестри, отгдето се вижда на голямо разстояние водата, която припка между камъните и полуразпенена предварително, устремява се в хаоса на канадския водопад, наречен водопад на Конската подкова. Ето где е чудото на Ниагара! На повече от двесте метра широчина, върху една полукръгла вдлъбната скала, с форма на конска подкова в средата, пада непрекъсната маса от ослепително блестяща пяна, на стотина метра дълбочина. Долу — ад! Нещо ври, кипи, беснува се, гърми, като че потръсва цялата околност, снопове пяна се мятат като фонтани нагоре, воден прах обсипва целия водопад и над него ти виждаш ясно как се възнася към небесата водната пара, и пред очите ти се образуват облаци, които колкото по-нависоко, толкова пó се сгъстяват и като че се вкаменяват над водопада. Как ли ще изгледва това в светла лунна нощ!

Долу обикалят няколко параходчета. Горките! Какви нещастни, колко мизернички изглеждат те пред разпенените отпреде им гиганти! Пътникът слиза долу или по стръмните пътеки, или с подемни машини. На срещния бряг се минува по висящите мостове. Отвред ти предлагат фотографиите на «Niagara-Falls (Найагера Фоолъ, както го изговарят американците). Сума фотографи предлагат услугите си да те снемат на скалите, под водопадите, за спомен. Ние не се снехме, понеже един от нас приведе против това типичния български аргумент: «Кой знае колко ще ни обелят.» Четири часа се изминаха като четири минути. Доколко бяхме замаяни от вели-

чието и прелестите на ниагарските водопади, се вижда от следния комичен случай: близо при острова на Трите сестри седнахме да си починем на една скамейка; всичките дървета наоколо бяха изписани и изрязани с имената на посетителите. На скамейката беше изрязано, между другите, името Д. Анев. Аз показах на доктора това име и му казвам на шега: «Я виж, докторе, Димитър Анев где си е изрязал името.» «Наистина, подзе докторът, той е, Димитър! Где не е ходил този човек, горкият» и пр. «Ти шегуваш ли се, докторе?» «Защо да се шегувам? Той е много ръшнал из Е в р о п а.» «Е хей, съвземи се, докторе, где сме ние сега?», каза Филарет. «Уу, добре кайш бе, аз забравих, че сме в Америка, ама че работа, хе-хе-хе!» Разходихме се и из самите градовце Suspension Bridge и Ниагара. Потънали между парковете, тези градовце са построени от чистички, повече дървени, летни къщички, с малки градинки пред всяка къща. Казвам «къщички» в американски смисъл, понеже повечето бяха само на три етажа. Нашият водач, за да си съставим пълно понятие за Ниагара, води ни още на едно място, гдето от една височина ни показваха нещо долу във водата, разправяха ни с думи, с мимика, но ние нищо не разбирахме; досетихме се, че искат да ни покажат едно място, гдето се върти водата. Е моля ви се, после водопадите да ти показват някакъв си водоврат! Разбрахме найсетне каква е работата: те водят тука аджамиите-пътници и под предлог, че им показват някое чудо на природата, почти насила ще ти тикнат някой албом в ръката срещу 2—3 долара. Тези албоми ги продават млади момичета. Впрочем, ние не ги зачудихме с галантност. . .

Освен гдето цели четири часа се дивихме на водопадите, но нашият трен, след като мина Suspension Bridge и обиколи парка на Виктория, спря се насред пътя на едно възвишено място, Falls View, и там пътниците слязоха от вагоните и още пет минути се наслаждаваха от величествената картина: оттук се виждаха всичките водопади.

Прощавай, Ниагара! Много е кратък животът, за да имам надежда още веднъж да те видя!. . . (А бе не се знае! Здраве да е, па и берекет. . . Ами!) Изпищя нашият локомотив, потегли тренът, завъртя се околността, завъртя се гората и покри водопадите. Захвърчахме из монотонната Канада. Сума градовце се премрежваха из пътя ни, но в тях само локалните тренове се спират, а

нашият бърз трен ги удостояваше само с едно поздравление с пищялката и бързаше да избегне дима на фабриките им. Село в европейски смисъл аз не можих да забележа из пътя нито в Канада, нито в Щатите, които пресякохме. Или ще видиш градовце, уредени с правилни улици, с газово или електрическо осветление, с три и четириетажни домове, с трамваи, с мрежа железници и множество фабрични тръби; или отделни ферми, или сега заселени, на прясна изсечена гора, отделни колибки, обитателите на които си пробиват път с ралото. Но едва успеят да се заселят няколко къщи, ето ти изниква фабрична тръба и, току видиш, тихото земеделческо поселение се обърнало на задимен индустриален градец. Земеделческа Америка не можах да видя: тя е по̀ на юг. Но затуй пък от фабрики и железници — аман! Ние правим от Ню Йорк до Чикаго 1600 километра път и по целия път има наймалко по две линии релси. На всеки пет минути ще изфучи или отляво, или отдясно някой трен. И какви тренове! От 30, от 40, от 50 вагона. И какви вагони! Ту във форма на големи кола, ту във форма на бъчви, ту като кафези. И всичко това не отива баласт да носи, а е задръстено със стоки! Особено впечатление прави това бясно движение нощно време. Освен сигналните свирки, на всякой локомотив има камбана, която през нощта почти постоянно равномерно бие. Ти чуваш мерните удари на камбаните, които напомнят начина, по който у нас възвестяват часа на погребението, и ежеминутно се стряскаш от треновете, които един отсам, други оттам, трети над главата ти, по мостовете, като че дращят в нашия трен и мигом изчезват в мрака; едва успяваш да чуеш еднъж само удара на камбаните. И туй деня и нощя — всеки божи ден!

Стъмни се. Ние седим с Филарета в салона за пушение и си беседваме. Тренът лети. По едно време през прозорците блесна електрическа лампа, друга, трета, цели стотини наведнъж! Ние сме в един голям град. Шум, писък, камбани, тренове режат по всички направления и мигом всичко утихва. Che cosa! Гледам през прозореца — тренът ни посред една широка река; бреговете заедно с електрическите фенери се въртят. Значи, ние се движим. Как, по водата! Отварям прозореца, надниквам и гледам един машинист спокойно си пуши лулата под прозореца; значи, ние стоим. Не, не стоим — целият град се върти пред очите ни! Погледвам през отсрещния прозорец на

вагона — виждам един трен с пасажери, които бяха в другия вагон на нашия трен. What's the matter? Твърде просто. Нашият трен, както върви, посмалява хода си, разделя се надве, влиза върху един параход с два реда релси и този параход ни кара на отсрещния бряг. Този град беше Detroit. Втори град, тъй осветлен с електричество, аз не видях.

Утре рано сме в Чикаго. Ние предварително знаем на коя станция ще спрем, в кой хотел ще слезем и где се намират те по плана и сутринта, когато кондукторът извика: «Станция на 27-а улица», ние знаехме, че тази е нашата станция, и слязохме с чемаданите в ръка. Разгърнахме плана и се упътихме из улиците с чантите; кривнахме наляво, надясно, догдето съвсем забъркахме пътя; но една пътеводна звезда блесна на срещната страна на улицата — тази звезда беше едно заведение с лаконически надпис «Pilsner Bier». Тука има немци, ще можем да се разправим. И наистина, след двайсет минути ние излязохме от туй спасително учреждение и по указанието на стопанина му позвънихме в една къща отсреща. Там ни посрещна една стара немка и ние условихме у нея една стая (другите бяха заети) за 8 дена да платим $9^1/_2$ долара. По-евтино от Кутловица! Без да почиваме, ние тръгнахме към изложението, като решихме, че няма да се отбиваме, догдето не намерим в българския отдел г. Шопова, нашия представител. За вход на изложението се плаща по половина долар. Минахме край цял ред красиви и богато наредени павильони на отделните щати, пресякохме, за да съкратим пътя, галериите на изящните изкуства, изминахме южноамериканските павильони, прерязахме рибното заведение, избиколихме зданието на правителството и влязохме в колосалното здание на мануфактурата и свободните изкуства. Вие трябва да сте били на Пловдивското изложение и знаете големия павильон? Той беше доста голям, нали? А пък в двореца на мануфактурата в Чикагското изложение може да се помести не само цялото наше първо Пловдивско българско изложение, но могат да се настанят и всички жители на втората българска столица, заедно с всичката им покъщнина, па и с живата стока отгоре. То е 1687 на 787 фута, или 1 327 669 квадратни фута (който обича, нека му прави сметка на квадратни метри — аз нямам време). Тази постройка изглежда отвън масивна, с вар помазана, от страните има

колонади, стените са украсени с орнаменти; стряхата е железен свод, покрит със стъкла. А вътре в този гигант са построени стотини павильони американски, европейски, азиатски и други. Има хас да очаквате да ви описвам всякой павильон отделно!А питате ли, успях ли аз да ги зърна сам всичките? Ние дадохме дума да не се спираме. Вървим по средата, за да не се заблудим из този лабиринт. Пред очите ни се изреждат един от други по-красивите павильони на Австрия, Германия, Англия, Франция, Белгия, Русия; по-нататък личи една мавританска колонада с тъмни сводове — цяла Алхамбра, — на едно място видяхме знаме с нашенски триколор — тичаме към него — оказа се мексикански павильон; сетне минахме Япония, Китай, Персия; сетне над една тъмна и тясна уличка видяхме увиснало турското знаме, минахме и него, и ето ни пред едно дюкянче, над което се развява (не се развява, защото вътре в зданието няма вятър) българският триколор. На първи план в туй дюкянче личат две красиви витрини с розово масло. На средата, по цялата дължина, има стъклени шкафове, напълнени с разни платна, преимуществено врачански; между платната, ако се взреш внимателно, ще забележиш няколко бутилки с някакви течности и ако си любопитен, ще ти кажат, че това са нашите славни вина и ракии. Цялото помещение е доста мило декорирано с килими и части от костюми. Виждаш мобилите от нашенска материя на Ив. Бруха и с-ие от София. На дъното, от дясна страна, в един стъклен шкаф, до който не досяга твърде електрическата светлина, с която цял ден се осветлява (понеже е тъмно) нашето дюкянче — са наблъскани разни кутии с тютюн и папироси. Посетителят може да ги забележи по-скоро с обонянието, отколкото със зрението си. Виждаш една восчена фигура, облечена като селска булка, друга — като шоп, трета представлява един майор в пълна парадна форма. Над бюрото на г. Шопова е закачена картата на България. И добре, че има карта, инак любопитните американки хич не могат да се досетят отгде излиза розовото масло. Г. Шопов, винаги любезен, постоянно им преподава география по картата, като почва уроците си от Цариград (инак не могат да разберат) и води с бастона си до Едрене, сетне прескочи до нашата столица, сетне обиколи с бастона си границите на България и се спре в Розовата долина, която той за по-голям ефект е прекръстил на

«тъй наречения земен рай». Американките, жъдни за знания, зяпнали го в устата и на всяка минута повтарят «о, yes! yes!», «all right!» Аз съм се навел до бюрото и си закривам лицето с един български вестник и си мисля: «Господи, дано американките не помолят г. Шопова да им преведе нещо от нашия вестник, за да се запознаят по-добре с нашата татковина.» Във вестника, който държах в ръцете си, се разправяше подробно за някакви «абички и салаши» и не знам за какви си «Михалакеви възпитаници». Любопитството на американките би поставило в трудно положение нашия представител: да преведеш на английски таквизи технически изражения — не е лесна работа. . .

Абичка ще го преведе на английски coat. Салаш, да речем, ще го преведе forest. Михалакеви възпитаници — Michalaki's pupils. Е добре, ама какво ще излезе от това? Американките ще си го обяснят по следующия начин: в България има един педагог, наречен Михалаки; на този педагог са поверени неколцина възпитаници (pupils), за възпитанието на които той им устройва хигиенически разходки из салашите (forests) — но за да не настинат, те носят със себе си абички (coats). . . И ще се хвалят тези американки на приятелките си, че са чели български педагогически журнали и са запознати със системата на възпитанието в тази далечна страна.

При г. Шопова имаше трима-четворица помощници, които криво-ляво удовлетворяват любопитството на посетителите. Американките много се вгледват в нашия майор. Пипат му еполетите, разглеждат декорациите му, жълтите копчета, червените ширити, повдигат мундира. Те, горките, не виждат офицери — любопитни! И нашите им разправят, че ние имаме силна армия (oh, yes!), че победоносна война издържахме (oh, yes!), че в случай на война ние двесте хиляди души можем да турим на крак (oh, yes! oh, yes!). «Туй са офицерите, а тези ли са гражданите и гражданките ви?» — любопитствуват посетителите, като указват с очи на шопа и на булката. Те не знаят различие в костюма на гражданин и селянин.

Г. Шопов се показа крайно любезен към нас. Той ни даде общи указания за любопитните места в изложението; сам ни придружи из целия Midway Plaisance и тука, в турското село, ни угости с обед. Но вие не знаете какво

нещо е Midway Plaisance! Слушайте: като продължение от всемирното изложение и като необходимо допълнение, построен е един, да го наречем, панаир, около три (чакайте да не сбъркам!) километра надлъж. В този панаир ще видите целия свят. Той е най-любимото място на американските посетители. От сутрина до 11 часа вечерта, когато се затваря изложението, тука е препълнено с хора от всичките части на земното кълбо. От входа още виждаш една дълга улица, пълна с посетители, а от двете страни на улицата всевъзможни любопитни и увеселителни заведения и цели села от всичките части на света. Шум, вик, музики, тъпани, зурли, даарета, зилове, чалми, шалвари, цилиндри, кринолини, фустанели, силяхлъци, американци, негри, европейци, китайци, японци, дахомейци, островитяни, лапландци и нашия софийски гражданин г. Айвазиян, с неговата в турко-мавритански стил барака. Чакайте. Преди да се задълбаем из Midway Plaisance, да се поспрем при бай Айвазияна. И г. Йовчев е тука. Той познава слабостите на американците, знае добре английски и помага на г. Айвазияна да разхвалва и разпродава «Bulgarian curiosities». Това е и надписът над павильона. На първи план около бараката са изправени манекени, облечени в шопски мъжки и женски костюми. От двете страни на входа има джамлъци с всевъзможни стари и нови монети, с пощенски марки и карти; на другите две страни, които също са отворени, разложено е всичко, което Айвазиян е могъл да накупи от нашите селенки в течение на няколко години: шити пешкири, кърпички, чорапи, лапчуни, обици, чепрази, пръстени и стотини дрънкала, с които се кичат селенките. Вътре бараката е декорирана с килими, по които са окачени гайди, кавали, тамбури, бъклици, рогове, кастери, арестантски кесии и на дъното една восчена фигура, облечена като булка, накичена с цял арсенал монети и метални украшения, със замрежено от косици лице и с огромно чемширено ветрило около главата. А от двете страни на булката, на стената, са закачени портретите на българския княз, на президент-министъра и на военния министър. Айвазиян седи на касата и поглежда недоверчиво, под вежди, любопитните посетители. До една маса в кьошето седи по турски върху сандък, постлан с килим, някой си българин, Ганьо Сомов, с антерия, с широк червен пояс и безконечни сини шалвари и пуши цигара с

едно дълго, черно, с янтар на края цигаре. Пред него на масата са разложени няколко тъмносини ялдъзлии мускали, от които половината празни, останалите напълнени с тершѐ. Г. Йовчев и още един помощник се разправят с «мющериите» и най-добросъвестно удовлетворяват неутолимото любопитство на американките. Айвазиян се обажда сегиз-тогиз:

— А бе лаф пара не чини, защо не им кажете да купят нещо.

— Защо ѝ искаш един долар за ножиците бе, искай ѝ два долара. Позавърти я малко, кажи ѝ, че тези са стари ножици, няма ги вече в България; кажи ѝ, че от Насрадин Ходжа са останали. Насрадин Ходжая калма̀ — тъй ѝ кажи.

— Я виж там онзи абдал какво иска.

Около «булката» се набрали няколко американки. Помощникът им обяснява надълго и широко частите на костюма и сватбения обред и им откъсва от чемшира по двe-три засъхнали листенца. Те си отварят чантичките и старателно скриват сувенира. Айвазиян се обажда:

— Земай им по пет цента бе, нали ги видиш какви са будали!

Посетителите отиват към масата на бай Ганя. Гледат мускалите, миришат ги и разпитват нещо. Бай Ганьо не им проумява от приказката, гледа ги, пухти с цигарето и чете броениците:

— Е че като не ти проумявам, кързъм. Я ела тука бе, Герги ли ти беше името, я ела, мола ти се, виж на тази какво ѝ се иска.

Аз седнах на сандъка при бай Ганя. Той ми разправи, че е пратен тука от един цариградски евреин да продава терше. Трийсет дена се клатил из Средиземно море и Атлантическия океан, догде стигне от Цариград до Ню Йорк. Омръзнало му да седи и в Чикаго.

— Бам-башка свят — оплакваше се бай Ганьо, — студен свят. Па и женските им хептен заиф работа. (При тия думи бай Ганьо презрително изглеждва посетителките.) Е друго са нашите хора, жените, гледаш го, едро, червено, здраво, пращи, дявол да го земе!

Бай Ганьо обръщаше разговора все към «женския въпрос».

На г. Айвазияна търговията отиваше твърде зле, според думите му, но той имаше надежда да разпродаде

повечко «рядкости» в последните два месеца, септемврий и октомврий, когато, след летния сезон, по-заможните американци ще посетят изложението. Той има цял музей от българските куриозитети и голяма част от донесената му в Чикаго стока стоеше още в митницата. Няма средства да я изтегли — искат му безбожно мито. Този труженик заслужва повече внимание и поддръжка. Той не се отчайва. Ако не сполучи в Чикаго, кани се да иде в Лондон или на изложението в Сан Франциско.

В павильона на г. Айвазияна имаше и трети търговец, едно еврейче от Русе, което бе донесло за продан пощенски марки; но като видя как отива търговията, продаде марките на Айвазияна и си замина за България.*

* На 20 февруарий т. г. получих следующето писмо (съхранявам същото правописание):

Почитаемiй Г-не А. Костандиновъ

Отъ днѣсъ и прѣди мѣсецъ и половина срѣщнахъ въ една брошура на «Българскiй приглѣдъ» една Ваша дописка въ която поименно изброявате личноститѣ които сѫ присѫтствували на Всемирното изложение въ Америка именно: въ гр. «Чикаго» подъ прѣдлогъ че и Вiй почитаемiй Г-не лично сте были тамъ. (Благодаря за комплимента! Авт.) и че добрѣ сте ги познавали (личностите) мѣжду това писанно отъ Васъ срѣщнахъ да говорите за едно Еврейчи от гр. Руссе, нъ като бѣхъ и сьмъ увѣрень че въ гр. Руссе никаква друга личность отъ Еврейско Вѣроисповѣдание нѣмаше на помѣнатото изложение «Чикаго» освѣнъ мене, то положително бѣхъ увѣренъ че тая дума изказана отъ единъ интелигентинъ свищовицъ Българскiй гражданинъ, какъвто съмъ и азъ (Българскiй гражданинъ) не ся отнася за други никого освѣнъ за моята личность.

Ако и да считамъ тая дума като подигравка върху си нъ Ви извинявамъ (Крайно съм трогнат от Вашето великодушие! Авт.) затова, защото съмъ увѣренъ че не сте ми узнали въ точность имято или адреса, нъ като ся научавамъ уважаемiй Г-не, че сте намѣрявали да издавате единъ видъ брошури за пътешествието на всички лица които сѫ взѣли уч.стие лично въ всѣмирното изложение, съ всички можи подробности на тѣхната търговия тамъ, то и азъ желая да опишитѣ нѣщо и за мене (А-а! тъй кажете, да се разберем! Авт.) т. е. че сьмь пристигналъ на мои разноски и обратно, че Българското Княжеско Правителство ми е отпуснало даромъ мѣсто въ Българския павильонъ въ когото изложихъ повече от (100000) сто хиляди марки съставенни въ богата колекция и сьмь стоялъ тамъ повече от единъ мѣсяцъ, а не тъй както бѣхте писали в Българскiй приглѣдъ, че съ пристиганието ни въ «Чикаго», веднага сьмь ся върналъ, като сѫщеврѣменно Ви явявамъ, че азъ сьмь былъ въ врѣмя на Конгреса (придруженъ съ Г-на «Шопова» Княжеския Прѣдставитель), облеченъ съ единъ най хубавъ народен костумъ, гдето Г-н Шоповъ расправи въ конгреса значението на моя костумъ. Българската Гайда

Срещу павильона на Айвазияна, на другата страна, виждаме една барака с надпис: «40 хубавици, от 40 нации». Пред бараката двама музиканти, с театрални дрехи, канят любителите на красотата. Платихме по 25 цента и влязохме в един голям салон, около който са издигнати естради; на тези възвишености са наредени масички и при всяка маса седи по една «хубавица». Срещу входа, в дъното на салона, е направен един разкошен балдахин и в него на златен трон седи, окръжена с прислужница, Фатмé — «Царица на хубостта». Е, дума не ще, хубава беше Фатме, но мен по́ ми се хареса една от нейните прислужници. Видяхме хубавица японка, хубавица негритянка (сполайти!). Филарет се обърна към хубавицата рускиня с поздрав: «Здорово, матушка.» Тя го гледа! Отгде ще знае руски? Кой знае отгде са я домъкнали! Тръгваме навътре из Midway Plaisance. Наляво ти предлагат да видиш златни рудници в Колорадо; надясно — да видиш електрически театър. Где? — В Колорадо. В миниатюра в разрез са представени всичките галерии в огромната рудница; а с помощта на един сложен механизъм пред очите ги се извършва същата работа, както на самото място; миниатюрни работници копаят в подземните галерии и товарят във вагоните рудата; други я претоварват з котли и я издигат към повърхността. Асансьори постоянно се качват и слизат. На върха самите заводи, от които и към които сноват миниатюрни тренове. Един американец си дра гърлото, разправя нещо за рудниците, ама кой му разбира? Излизаме. Наляво те канят да видиш морски водолази, надясно — как се фабрикуват стъклени предмети. Где? — Да видим как правят стъклата. Влизаме в една зала с галерии наоколо. В средата една огромна пещ, в която се вижда разжижена, разкалѐна до червенооранжев цвят маса. В тази маса работници натопя-

---

и Бъклицата, гдѣто конгрессиститѣ ся твърдѣ много удивляваха на тая Бъклица отъ която сто человѣка можатъ да піятъ, а ако Вій Г-не ся съмнѣвате въ истинностьта и точностьта на горѣказанното от мене то, направете си единъ малък трудецъ и попитайте Г-на Шопова.

Като съмъ напълно увѣренъ че настоящето ми изложение ще намѣри отзивъ въ Вашето чувствително сърдце и напълно ще бжди удовлетворено желанието ми то оставамъ къмъ Васъ

Гр. Руссе 7 февруарий 1894 г.

С Высокопочитание
С. Блаущайнъ

ват краищата на едни дълги железни цеви и изваждат го един топ, около пет сантиметра в диаметър, огнена лава, която се разтяга като разтопен червен восък. Работникът надува цевта и лавата се издува и застива; той пак вьвира края на цевта в адската пещ и отново разжижава и размекчава лавата; изважда я и я слага при една наковалня, гдето други работник въвира в издутата топка едно цилиндрическо желязо и го търкаля по наковалнята и стъклената лава приема формата на цилиндър — ето ти началото на една чаша; сетне пак нагряват цилиндъра, за да отрежат дъното, и след туй пък предават чашата за изрязване на украшения по нея. Сума чаши и вази се направиха пред нашите очи. А горе, на галериите, видяхме още по-интересно нещо: видяхме как точат на пламък тънка стъклена прежда, навиват я на чекръци, разпределят я на тъкачния стан и тъкат стъклена материя. Тази материя я украшават с разноцветни стъклени конци, режат, кроят и шият стъклени кърпички, възглавници, чехли, поставки и сума украшения. Една восчена дама е облечена в цял бален тоалет от стъклена материя. Излизаме. Надясно ти предлагат да видиш дресирани тигри и лъвове, наляво — да видиш цяло ирландско село. Не, по-добре да влезем в японския пазар. Пусти японци, страшно напреднали! Ненапразно те се считат източни англичани. Жива, деятелна, интелигентна нация! Като че са се надумали сега, на всемирното изложение в Чикаго, да зачудят света със своя напредък. И наистина го зачудиха! Няма ни един отдел в изложението, в който те да нямат свой павильон. Навсякъде, наред с първокласните европейски държави, ще видиш импозантни кьошкове с надпис «Japan».

Те не са изложили като свое ракия от Станимака, есенция за коняк от Бордо, бутилки от Прага и етикети от Виена; ами всичко, което пълни техните грамадни павильони, е произведение на тяхната индустрия. Складове от техния фарфор ще срещнеш във всичките големи американски градове и в столиците на Западна Европа. Сума металически изделия, копринени платове, златошити материи, сламени изделия, дрогерии, оризи, чаеве пълнят множеството пръснати из Америка и Европа японски магазини. Не, не се шегуват японците, те здраво крачат напред.

Излизаме. Наляво ни канят да видим театър на ос-

тровитяните Самоа, надясно — да видим яванско село с жителите заедно. Ще влезем и тук, и там. До тях пък те привличат южноокеански островитяни. Театър от Самоа! (Я ми кажете по-скоро где беше туй Самоа, че хич не си наумявам, па нямам и географическа карта при себе си.) До самия павильон е прилепена една барачка с плоска стряха, това е касата. Пред нея стои един американец и с пресипнал вече глас вика, та се къса, предупредява посетителите на изложението да не би някак си да не съгледат този театър, защото ще се разкайват сетне. Да му вярва човек на стоте едно, пак ще излезе, че туй е то сърцето на Midway Plaisance, като че който не види този театър, все едно че не е бил в Чикаго. На стряхата двама «актьори» със светлокафява кожа, едри атлети, с ниски чела, с приплюснати отгоре и разширени в ноздрите носове, с големи рошави коси, прикрити само с по една престилчица около пояса, а останалата част на тялото им нашарена с разнообразни и разноцветни фигурки, с по две цепеници в ръце, удряха равномерно в две грубо издълбани корита. Звуковете, които те произвеждаха, много напомняха олелията, която се подига у нас пред гроздобер, когато из целия град чуваш да начукват и зачукват поставите и бъчвите. Туй е оркестърът на почтената трупа от Самоа. Музикантите, изложени на слънцето, обливат се с пот, обират го по челата си с пръсти и пак продължават да «свирят», тоест да начукват коритата. Като забележат, че се набере достатъчно свят пред касата, те хвърлят цепениците, слизат от стряхата и заедно с другите актьори и актриси минуват с церемониален марш пред публиката и се скриват в «театъра». И ние след тях. Насядахме на столове и след малко се вдигна завесата. На сцената около 40 диваци, наредени стройно в четири реда. Всички — и мъже, и жени — едри, месисти. Косите им нацапани с всевъзможни бои; също и телата им. Всякой държеше в дясната ръка по една малка лопата. Настрана от групата двама музиканти почнаха в такт да начукват две по-малки корита и всички диваци в същия такт затропаха с краката си и завъртяха лопатите наляво, надясно, нагоре, надолу, напред, назад; премятат ги през ръце, през крака, въртят ги около главата си и при това издават едни диви звукове; от минута на минута повече се въодушевяват, очите им се наливат с кръв, лицата им приемат едно кръвнишко, диво, зверско изра-

жение; движенията им стават по-силни, по-бързи, играта с лопатите става по-сложна, по-изкусна и гледаш един от тях, види се, началник, спусне се като тигър помежду им, изговаря някакви заклинания, върти си очите, върти лопатата и се тръшне на земята и всички след него. Умълчат се. Но мигом началникът, като че по вдъхновение, изправя се, почне да бъбре нещо бързо, съвсем бързо, издаде един див глас и всички наскачат, и се почва още по-бясна пляска. Те представиха около 10 подобни сцени — сватбени, траурни, войнствени, религиозни. Не ви ли харесва «театърът» от Самоа? Видяхме едно село на южноокеански островитяни, друго село от остров Ява, ама как да ги описваш? Ние минахме набързо, нямахме време много-много да се взираме. Какво да ви кажа? Е, жителите на Ява приличат донякъде на китайци, но като че са още по-дребни. Носят препасани черни блузи и шалвари. Къщите им са цилиндрически, от тръст, стрехите конусообразни, от шарена слама. Мъжете са кьосета и не можеш да ги отличиш от жените, ако им гледаш само лицата. Музикалните им инструменти са от тръст и издават звукове, като че капе някой капчук. Сега си припомних, че ние видяхме една доста хубавичка яванка; тя плетеше една сламена шапка и беше мало извън пътя деколтирана. Съставихте ли си понятие за остров Ява? Излязохме. Наляво се разнесе звукът на един алпийски рог и след него един квартет от тиролци и тиролки ни пренесе в цивилизования мир. Те канеха да минем «един ден в Алпите». А пък зад алпийския павильон, пред една задимена скара, претрупана с пресни кебапчета, един американец с фес викаше като луд: «Скоро, че се свършиха!» Като че светът ще се свърши! Тука е началото на турското село. Кебапчията се разположил пред турския ресторан, който се съдържа от няколко цариградски гърци. На горния етаж на ресторана, от двете му страни, има турски театри. Американци, облечени в турски дрехи, крещят от балкона и разхвалват «знаменития и чудесен възточен данс кючек». Долу едно диване, облечено като ходжа, върти се от сутрина до вечер с гола сабя в ръка. Да те е гнъс да го гледаш, а американците с всичката си сериозност го зяпнали и бързат да влязат в театъра. Зад театрите има турско кафене, с наргилетата му, с чибуците му, с таблите и с всички познати принадлежности. Сетне има цяла турска чаршия. Тук се продават турски костюми,

оръжия, монети, марки, чибуци, килими, халва, рахатлокум, шербети, баклава, кадаиф и какво не щеш! Има и джамия. От сутрина до вечер няколко сиромаси с изути пантофи току вирят задниците си в джамията за удоволствие на американците. Молят се! Влязохме в турския ресторан. Тука г. Шопов ни даде закуска. Кухнята е съвсем източна: можеш да получиш разни тас-кебап, имамбаялдъ, аджемпилаф и прочия турски лакомства. Във време на обеда ни свири един сантур, а горе в «театрите» пищят цял ден зурли и кларинети.

Около нас сноват разни чалми и шалвари. През прозореца виждаме как се върти онзи с голата сабя. Чуват се звънтенията на кючешките чампари. Около кафенето думкат тъпани. Насреща ни джамията. Викове: «халва!», «саукшербет!». . . Ние в Чикаго ли сме или в Бал Капан! (Чунким аз зная какво е Бал Капан!) В този ресторан се запознахме с един търновски търговец, г. Хаджи Петков (забравих му името). Той самичък, без да знае една думица от иностранен език, тръгнал от Търново и през Хамбург и Ню Йорк стигнал благополучно в Чикаго. Любопитен! И от любопитство беше събрал адресите и рекламите на всичките експоненти в изложението; напълнил цял сандък с реклами. За каква потреба му са — не ми е известно: може би той ще направи едно подробно описание на изложените предмети, нещо, за което аз никога не би се заел. Браво на Х. Петкова, че е умял да се възползува от състоянието си, а не предпочел, както болшинството от нашата jeunesse dorée, да си пръска парите в шантаните и по а к а д е м и и т е. (Ама тука излиза, като че аз и на себе си правя комплимент. . . Впрочем отгде-накъде да излиза? — Аз не принадлежа към jeunesse dorée.) Запознахме се също с един момък самоковец, г. Чакалов. Той живее и се учи във Филаделфия, като изкарва препитанието си със собствен труд — словослагателство. В течение на пет ваканционни месеца той работи като словослагател нощно време (той е нощен работник) в печатницата на един вестник и този труд му покрива разноските за останалите седем месеца, когато той следва науките си по медицината. По американски! Трудолюбив, интелигентен и скромен момък. Бои се само, че като се върне в България, нашият медицински съвет няма да признае за достатъчен американския атестат и ще го заставят да иде в Б у к у р е щ или в Ц а р и г р а д да се доучва. Нашето медицинско началство не е признало за лекар някого си д-ра Станева, който се върнал в Америка и сега живее и практикува занаята си в Чикаго. С него се запознахме в нашия павильон. Да излезем от турския ресторан. Насреща има германско село. Да влизаме ли и там? Какво ще правим? Село като село, германско село! Малко ли села сме гледали. Па и това го виждаме отвън. Виждаме големи дървени къщи с широки чардаци, с огромни високи стрехи; чуваме, че там свири немски оркестър, и гледаме стотини немци с домочадията си, далачат се с бира! По-нататък, наляво, виждаме мавританския дворец, пълен с ресторани и увеселителни заведения. Надясно персийски театър, до прозорците на който, на горния етаж, се виждат няколко «актриси» в отчаяно деколте. Влизаме. На една малка открита дъсчена естрада седят двоица музиканти, също като тия, които се виждат през прозорците на кафене «Едрене» на Витошката улица в София — един с цигулка, другият със сантур. Една дебела, почти гола персианка удря с дааре. А пред тях една след друга се кълчат няколко източни хубавици. И наистина хубавици! Но като техните хореографически и порнографически безобразия аз не бях виждал в живота си. Един американец дойде със сина си, 15—16-годишно момче, да види персийски театър, но не стоя и една минута, грабна чедото си за ръка и като уплашен избяга навън. А персианките на сцената, с крак върху крак, запушили цигари и се смеят и подиграват американците явно в очите им. Зад това заведение е каирската улица. На Парижкото изложение имаше каирска улица, защо да няма и в Чикаго? Из парижката каирска улица се разхождаха с магарета, в Чикаго освен с магарета разхождат се и с камили. В Чикаго каирската улица е много по-голяма и освен египетската чаршия има сума увеселителни заведения — «театри». Голямо удоволствие доставяше на американците разходката с камили. На пътя ни се изпречва колосалното желязно колело — Ferris Wheel. И у нас по Великден правят карнушки, на които се въртят децата по за едно червено яйце, но те имат следната разлика с карнушката в Midway Plaisance: нашите карнушки са дървени, а тази в Чикаго е желязна; у нас, за да се въртиш, влизаш в едно сандъче — в Чикаго влизаш в един голям вагон, в който свободно насядват на столове петдесет души; у нас на колелото са закачени де-

сетина сандъчета; в Чикаго — петдесетина вагони; у нас карнушката е около десет метра висока, в Чикаго — сто метра, или колкото три минарета едно над друго; нашата карнушка се върти с помощта на две-три циганчета, в Чикаго — с помощта на грамадни сложни машини; у нас се плаща за въртение едно червено яйце, в Чикаго — половина долар. Колелото може да се върти и полека, и бързо, но научих се, че запретили да го въргят бързо; види се, бързото въртение е възбуждало страхотия и писъци. То и полека като се върти, пак губиш малко кураж. Я попитайте Филарета, като почнахме да се възнасяме към върха на колелото, не му ли затупа сърцето, не каза ли той: «Ех, защо се качих аз тука?» От върха като погледнеш надолу, пред очите ти се разстила цялото изложение. Вижда се и градът Чикаго дотолкова, доколкото фабричният дим е прозрачен. Оттук виждаш колко грамадно е изложението в Чикаго въобще и в частност какво колосално е зданието на манифактурата. От върха нашето око проникна контрабанда в оградите на Стара Виена, на дахомейското, лапландското и китайското село, така щото няма нужда да влизаме в тях. Като слязохме от колелото, отидохме да се возим на ледената железница ice railway. Тя напомня пловдивската Мазна Гага (или Луда Яна?), само че не се връща по същата линия назад, а прави кръг, и не върви по железни релси, а по леден път. Вагонът е направен като шейна; има и звънци. Интересно е, че когато камъкът се пука от горещина, около тази железница всичко е замръзнало. Ама и аз замръзнах на Midway Plaisance! Стига толкова. Да идем да разгледаме поне отгоре-отгоре главните павильони в изложението.

На излизание от Midway Plaisance, насреща, хвърли се в очи зданието на женския труд — Woman's Building, архитект на което е една мома от Бостон. С този отдел американците проглушиха света, но в какво му се състои чудото, аз не можах да усетя. При входа в централната зала пред очите на зрителя се изпречват произведения на скулптурата и живописа. Но и скулптура, и живопис съвсем ординарни, нищо извънредно. Виждаш историята на женското облекло, като захванеш от лозовия лист до най-разкошните и съсипителни драгоценни костюми. Виждаш всевъзможни произведения на кроячско и шивачско изкуство. Сума детски принадлежности и играла.

Бездна изящни ръкоделия, продукт на обезпечен живот, за изработването на които не е вземено в сметка нито времето, нито трудът. В горните галерии виждаш множество рисунки, които би направили чест на ученички, но не би много въздигнали всесветската жена. Там са и салоните, в които заседават дамските конгреси. Едно, което действително и очевидно говори в полза на женския прогрес, то е женската литература.

Доколкото можах да забележа, сравнително с жените твърде малко мъже посещават това във всякой случай интересно учреждение.

Влязохме в зданието на хортикултурата. Ние не сме нито ботаници, нито бостанджии и нямаше защо много да се спираме в този отдел, а само минахме от единия му край до другия, като се обръщахме наляво и надясно да изглеждаме растенията, които бяха доставени от всичките части на света. Между друго обърна вниманието ми растителното царство на Австралия, което дотогава бях виждал на рисунки. Интересно е, че много неща, които бях виждал само изрисувани, сега, като ги виждах на всемирното изложение в действителност, гледах ги като нещо познато, като че не за пръв път ги виждам. Тук видяхме грамадни плодове и зеленчуци, но в това отношение павильонът на Калифорния надминува всяко очакване. За него ще кажа сетне две думи. В средата на зданието, в което сме сега, има един огромен стъклен купол; в кръглата зала под този купол на една скала са насадени гигантски тропически растения, върховете на които почти допират до купола. Вътре в скалата има пещера, стените на която са осеяни с милиони кристали. Постарайте се да си представите като какъв ослепителен блясък излиза от тези кристали, като се отразява в тях светлината на електрическите лампи! Тук се продават за спомен разни кристали и изделия от тях.

По-нататък е зданието на транспортацията. Като казвам з д а н и е, не трябва въображението ви тутакси да лети към Пловдивското изложение и оттам да взема мярка. Това здание например е 245 760 квадратни фута. Също такова е и по-предишното — на хортикултурата. И при това виждаш нещо масивно, с прекрасен фасад. Един архитект би се поспрял доста дълго пред главния вход на това здание. Вътре ще видиш всичките средства за съобщение, с които се е ползувало човечеството: като

почнеш от първобитните груби, едва подвижни колесници до най-усъвършенствуваните локомотиви и разкошните вагнеровски и пулмановски вагони, които поражават човека със своето богатство и удобства; като наченеш от доисторическите речни корита до най-грандиозните пасажерски и военни параходи. Трамваи, конни и електрически, омнибуси, дилижанси, фиакри, купета, ландо, кабриолети и хиляди всевъзможни по форма и по величина товарни и пожарни кола пълнят огромното здание. Горните галерии са пълни с велосипеди и с модели на кораби. Тук видяхме миниатюрни тренове, които обикаляха един кръг релси, на които висяха локомотивът и вагоните. Видяхме също тренове, на които релсите не бяха нито на земята, нито пък отгоре, а от едната им страна. Какво игралце изглежда първият американски локомотив с неговите колца в сравнение с изложените до него гиганти-локомотиви и сибаритски вагони, вътрешността на които, изящна смес от орехово дърво, коприна, кадифе, кристал и електрически блясък, удовлетворява най-изтънчения вкус.

В отдела на мините няма да се спираме. Ако беше с нас г. Златарски, може би щеше да ни заинтересува с някои алувиални пластове, с някои дилувиални наслоения, но ние не сме геолози. Наистина, влязохме тука, видяхме грамадни обелиски от каменни въглища, красиви фигури от чиста, почти прозрачна сол, руди железни, медни, сребърни, златни; мрамори, гранити и множество драгоценни камъни. И туйто.

Друго нещо е отделът на електричеството. Тука и говедо да пуснеш, ще пощръклее от възхищение. Това разкошно здание заема 238 050 квадратни фута и вътрешността му вечерно време представя един вълшебен дворец. И представете си, че когато аз мога да си спомня за съвършено нищожни сравнително неща, видени сам-там из огромното изложение, за този фантастически замък положително нищо отделно не мога да си наумя. Ето сега седя с перото в ръка, напрягам си паметта и искам да отделя поне пет предмета от хилядите неща, които пълнят това здание — и не мога. Туй ми дава още веднъж да се убедя, че като съм влязъл в този отдел, аз съм останал дотолкова поразен и смаян от блясъка и величието, щото всичко пред очите ми се е сляло в една фантастическа, в една феерическа панорама, в която скоро сменяющата се

игра на светлината и шаровете е ослепявала зрението ми и не ми е дала възможност да се съсредоточа ни на един отделен предмет. В цялото здание, окичено с десетки хиляди всевъзможни електрически лампи, разпределени в разнообразни фигури, ежеминутно се сменяваха такива игри между светлината и тъмнината, между всичките цветове на небесната дъга и техните варианти, щото забравяш, че си в действителния мир. Как бледнеят пред туй величие картините на хиляда и една нощ! Разпалената фантазия на източните поети ни наяве, ни в сън не е могла да полети до такава висота, до която е достигнал хладният ум на цивилизования човек.

Като излизаме от главния вход на електрическия отдел, на разстояние един километър от нас виждаме галериите на изящните изкуства и след тях се редят покрай левия бряг на Лагуната павильонът на Илинойс, женското здание, хортикултурата, транспортацията, мините; а край десния бряг, като пропуснем стотини разкошни павильони на щатите и на южноамериканските републики, виждаме рибното здание, правителственото и колосалния дворец на мануфактурата, което не е с хесап грамадно, ами се протегнало на половин километър; извиваме надясно и вървим покрай северния канал на отсрещния бряг, на който зданието на мануфактурата все се продължава и се протяга до края на канала.

Ние сме пред Колумбовия фонтан: той представя една изящна мраморна група, изобразяюща кораба на Колумба, върху който седи Колумб, окръжен от нимфи, от които едни му възлагат лаврови венци, други тръбят славата му и останалите управляват веслата на кораба. Стъпалата на подножието се обливат с непрекъснати водни струи. От двете страни на тази група са построени електрически фонтани, потопени във водите на красивия басейн, на противоположната страна на който е издигната огромната златна статуя на републиката. Зад нас, срещу Колумбовия фонтан, е изящното здание на администрацията. Това здание по архитектурата си напомня административното здание в Парижкото всемирно изложение, но последното беше извънредно претрупано с орнаменти и красени труфила, когато това на Чикагското изложение е много по-голямо, по-солидно и в изящната си простота пò привлича вниманието и удивлението на зрителя: парижкото здание приличаше на гиздава увлекающа

кокетка, чикагското — на класическа поражающа хубавица. Наляво от нас е дворецът на електричеството, надясно — на машините. Пред нас е басейнът, от десния бряг на който е фасадът на агрикултурата, от левия — тесният фасад на мануфактурата. Насреща, зад златната статуя, се вижда красив перистил, на краищата на който има две еднакви хубави здания — едното музикална зала, другото казино. Зад перистиля е брегът на Мичиганското езеро. Между зданията на машините и земледелието е южният канал, на дъното на който се издига един грамаден обелиск. Изгледът на всичко това е толкова величествен, щото, право да си кажа, като си припомних изгледа на Парижкото всемирно изложение, с изключение на Ейфеловата кула, то ми се представи като куп от варакладосани бараки. А несравнено е по-поразителна картината вечерно време, като се осветят всичките грамадни дворци с електричество, особено зданието на администрацията, на което стените и куполът се окичват с гирланди от електрически лампички. Също така се осветяват и бреговете на басейна. Та като пуснат от двете страни електрическите фонтани и като се съберат около тях като пеперуди на пламък сума електрически катерчета и венециански гондоли, и всичко заедно като се отрази в позлатената повърхност на басейна. . . е, не зная какво да кажа, но ми се види, че е смешно и глупаво самохвалството на неаполитанците, които казват: «Погледни на Неапол и умри. . .» За да ви дам поне най-мъничко понятие за поразителното впечатление, което ми направи тази величествена, феерическа картина, ще ви кажа, че когато ние с електрическия безшумен катер, окръжени с гондоли, се спряхме сред басейна да гледаме електрическите фонтани и окръжаващия блясък и величие, неволно погледнах към южния канал и тамам над върха на обелиска видях, че се показа пълната месечина. . . Нещастната! Колко бедна, колко бледна изглеждаше тя! И ме досмеша, и ми стана жал за горката луна, която по нашите места е източник на толкова вдъхновения и ням свидетел на толкова любовни излияния!

Към югоизточната страна на изложението, до брега на Мичиганското езеро, видяхме каравелата Санта Мария, с която Христофор Колумб е открил Америка. Ние влязохме в нея, разгледахме с трескаво любопитство всичките ѝ части: видяхме стаята към кормилото, в която

е стоял Колумб, леглото му, стола, на който е сядал, масата, на която е чертал своя път. Наредбата на тази скромна каюта напомня някоя стара калугерска килия. И иконата е покачена на стената. Този кораб е едно вярно копие от същинския. Също така е имитиран с всички подробности и построен на брега на езерото манастирът La Rabida, в който е нареден Колумбовият музей; тук посетителят вижда разни портрети на Колумба, местностите и къщите, в които той е живял, картини от живота му, свързани с откриванието на Америка, картини на неговите спътници, карикатури на фантастическите разкази на спътниците му за новооткритите земи, разни Колумбови географически карти, съчинения, монети и костюми от негово време, икони (тогавашните икони не можеш да ги отличиш от сегашните наши) и разна покъщнина. Тук, в една стая, в една съвсем проста кутия, видяхме праха на Христофора Колумба.

И наред с това светилище, което охранява праха на великия човек, гением и решителността на който са дали възможност, чрез величайшето откритие, на милиони хора да живеят, да се развиват и славословят бога — на няколко крачки от него, на брега, е построено, за срам и позор на човечеството и на цивилизацията, зданието на Крупа, в което, като че за подигравка на прогреса, са изложени грозните оръдия, предназначени да требят човечеството и да предизвикват милиони проклятия и потоци сълзи. А Круп очаква награда за своето усъвършенствувано изобретение! Очаква медал за тези страшилища, които, ако ги приведе в действие, за няколко часа от всемирното Колумбово изложение, плод на прогреса, би направили само прах и пепел!. . .

Зад галериите на изящните изкуства са разположени отделните павильони на Северoамериканските щати. Всякой американец може да отиде в павильона на своя щат, да си почине в богато наредените салони, да чете вестници, да пише, да свири на пиано и да се чувствува като у дома си. В павильона на Нюйоркския щат на горния етаж има салон, който ми се показа по-изящен и по-богат от салона на Версайлския дворец. Като казвам «павильони», моля да не се разбира, че те изглеждат като павильона на столица София в Пловдивското изложение. Например павильонът на щат Илинойс е 72 000 квадратни фута и над него е издигнат такъв грамаден купол, щото

в него всичките кубета на софийските църкви могат да танцуват галоп. В павильона на Пенсилвания видяхме камбаната, с която в 1776 година е провъзгласена свободата на Северoамериканските щати. Павильонът на Калифорния е една грамадна, но стара и груба постройка, напомняюща нашите големи манастирски здания. А вътрешността на този павильон е цял земен рай: никога и нигде не бях виждал толкова големи и красиви плодове и градински произведения, както тука: цели пирамиди и шарове, изкусно сглобени от портокали, се издигат над хиляди разнообразни плодове; тука видях круши и ябълки, големи като главите ви (нямам по-точна мярка за сравнение). Питаха ме някои приятели има ли чушки в Америка. Има. И такива чушки, пред които ще си поклатят главите и нашите лясковски градинари. Гроздето им не ми хареса, а пък гледам, в Калифорния вадят доста добро вино. Какви чудеса би направили те от нашето грозде. Не зная как беше се сложило у мене понятие, че по градинарството ние сме едва ли не първите на света. Е тука поне, мислех си аз, никой не може ни отне първенството: нигде няма нашия лук, нашите чушки, нашето зеле! Бошлаф! Влезте вие в павильона на Калифорния, че там вижте какво е лук, какво е чушка, що е зеле и домати. Не зная дали ще сбъркам, но ми се чини, че ще излезе май три килограма един домат. Ами картофи, краставици — великани в сравнение с нашите. Боже, какви грамадни ягоди видях — да не повярваш, цял юмрук! Ами банани, ами ананаси! Не, Кюстендилският окръг не може да конкурира с Калифорния по плодовете (а също и по златото, ако не се лъжа. . .). Нашият представител, г. Шопов, е на мнение, че ние би могли да завъртим с американците някоя търговийка с вина. Калифорнийските вина малко по малко изтикват французките, но така полека, че за дълго време още французите ще имат добър пазар на вината си. A propos, един американски търговец, като видял врачанските платна, намерил ги за доста оригинални и пригодни за пердета. Той казал на г. Шопова, че капризните американки са сити вече от тяхната мануфактура и даже от лионската коприна, та за да ги примамиш, трябва да им дадеш нещо съвсем оригинално. Като такова той намира нашите платове и пита где може, при случай, да поръча две-три хиляди метра. Г. Шопов, като ми съобщи това, попита ме

като как аз мисля — где може да се направи таквази поръчка. Във Враца, мисля аз. Ама кой знае дали могат да приготвят толкова много еднакво платно. — Е, тогава да попитаме калугериците в самоковския или в калоферския манастир!. . .

В една от алеите на изложението видяхме един ден, че се трупа сума народ. Отиваме и ние и какво да видиш! Събрал се хиляди народ да гледа как се упражнява едно отделение солдати. Рядкост! Офицеринът, обтегнат, като че ли е глътнал бастон, издаваше някакви звукове и всички солдати, като един, стройно се движеха и въртяха пушките си. Всички красиво и чисто облечени и сами хубавци. Това са английски солдати, които дават представления в един цирк в изложението. Имат си кавалерия, артилерия и правят разни маневри. Това отделение беше излязло да привлича публика, както в другите балагани излизат клоуни и музиканти. Ние направихме 4000 километра път низ Америка и нигде, ама положително нигде не видяхме нито един солдатин, нито един офицерин. Само в цирка Buffalo Bill, близо до изложението, между английските, германските и френските кавалеристи имаше на сцената и един взвод американски кавалеристи. В този цирк, освен бедуини, черкези, японци, видяхме около стотина червенокожи мъже и жени. Тук се представяха разни сцени от борбата на колонистите с индианците. И в изложението имаше няколко колиби индиански. Там видяхме и школа за индианците. Не зная дали ще ви бъде приятно или неприятно, но аз ще си го кажа, па ако щете, вярвайте, ако не — питайте г. Шопова: типът на индианките много напомня типа на нашите шопкини; има голямо сходство в костюмите и труфилата на индианките и шопкините; те също така си заплитат косици и си закриват лицето; също се причесват, носят същите метални дрънкала и. . . вярвате ли? — пеят почти тъй, както шопкините. Покъщнината им — чергите, кърпите, нашивките, ризите, като че са ги крадили от нашите селяни. Ето защо на Айвазияна търговията не отиваше добре. Той продава български рядкости, а пък американците, като минуват покрай бараката му, мислят, че в нея е изложена индустрията на червенокожите, която им е известна, и затова те не ламтят да купуват. Един от помощниците на Айвазияна ми казваше, че една американка го уверявала, че у нас имало война. След дълги препирни

оказало се, че американката ни считала, според изложените предмети, за едно южноамериканско племе. . .

И гърците, горките, и те бяха се изложили. Малко маслинки, малко сол, няколко други минерала, няколко бутилки с вино и ракия и туйто. Хепидже работа! Добре си живееше у американците обаянието от Гърция на Платона и Аристотеля, на Софокла и Аристофана, на Темистокла и Аристида. Че трайте си бе, хора, гледайте си сиромашийката. Йок, да види светът колко сте напреднали! Е, видя го я! Един чувал маслини!

В неделя павильоните на изложението са затворени. От този ден се възползувахме да разгледаме града Чикаго[1]. Ще го разгледаш! Че то не е град като град — отишло, че се не видяло! Разбира се, че пешком ако тръгнеш, ще се отчаеш още от първата улица. Вървиш пет, вървиш десет километра по едно направление, и няма край. Седнеш в електрически трамвай и вървиш час, час и половина и се допреш до някой парк. Вземи, че изходи този парк, ако ти държат нозете, па ако обичаш, и зад парка оттатък, все град, все Чикаго. Качиш се до изложението на параход и вървиш, вървиш, колкото от Никопол до Свищов, и стигаш до Линколнския парк, а зад Линколнския парк пак къщи, пак фабрики, пак Чикаго. След Ню Йорк Чикаго не може да зачуди посетителя. Целият град като че е една грамадна, вечно движеща се и вечно димяща фабрика. Цели слоеве дим като окаменял виси над гигантските домове и фабрики. Тренове един след други хвърчат над мостовете по всичките части на града. Къщите, улиците, целият град опушен, зацапан със сажди. Уж нов град, преди 25 години почти цял изгорял и отново застроен, па като погледнеш, ще речеш, че е строен преди петстотин години. Тъмен, мрачен, мръсен, със задушена атмосфера. В някои малки съединителни улички не можеш да изгазиш от гнусотии; но връх на нечистотиите то е реката Чикаго, която минува посред града: на повърхността на водата се образувал един тлъст, вонещ, сив каймак, да ти се превърне стомахът, като го погледнеш. Тук има по-грамадни здания, отколкото в Ню Йорк; не е рядко да видиш къщи на десет, на петнадесет етажа.

[1] Чикаго има повече от 1 200 000 жители, от които около 400 000 са немци, около 300 000 американци, 250 000 ирландци, 100 000 чехи и поляци, 10 000 руси и руски евреи, останалите смес от всички народности.

Масонското здание е двадесет етажа. (Пишеха, че е 24 ката, но аз ги прочетох само 20.) Ние се качихме с машина на върха на това здание, за да изгледаме Чикаго. Че как ще го изгледаш, то от дим едва като през мъгла ти прониква окото над едно море от стрехи и по-нататък не виждаш. Вижда се ясно Мичиганското езеро. Аз очаквах, според описанията, да видя по него хиляди кораби; но видях само десетина. По-заможните жители живеят настрана от града. То не е за живеение в този град, но добре, че са съхранени огромни паркове, та там в празнични дни населението подишва чист въздух. По крайщата на града, особено покрай булеварите и парковете, има доста чисти улици, с прекрасни къщи като вили, с красиви малки градинки. Аз в Цюрих видях как някои американци си построили такива къщи — те са много изящни в архитектурно отношение. Разгледахме някои обществени здания и театри, но посетихме само един театър, най-големия, Auditorium. Наистина, грамаден и разкошен театър, но, разбира се, далеч е до Парижката и до Виенската опера. В този театър се даваше ежедневно едни и същи балет «Америка», изобразяващ откритието, населяването и прогреса на Америка. Този балет ми напомни балета «Excelsior», който пък се даваше ежедневно в Париж, в театъра Eden, във време на всемирното изложение. Но тука, в Auditorium, и сцената е по-голяма, и играющите повече, и декорациите по-богати, и балетът по-блестящ, по-разнообразен, по-фееричeски. Тук бяха докарани знаменити балерини от цяла Европа. Местата в театъра така са разпределени, щото, гдето и да седнеш, можеш свободно да виждаш цялата сцена; при това и най-последното седалище в галериите е меко кадифяно кресло. Във време на антрактите театърът е осветен като ден с електричество. Огледах се на публиката и между толкова хиляди мъже и жени не видях ни един бедно облечен; а не ще съмнение, че голяма част от тази публика съставляваше работническата класа. Всички равни, всички доволни, всички щастливи.

Щеше да бъде грях да ида в Чикаго и да не видя знаменитите касапници. В една от тях, най-голямата, Armour's Packing House, са изклани през 1892 година 1 750 000 свини, 850 000 говеда и 600 000 овци. Общата стойност на месните продукти, изработвани в Чикаго, възлиза ежегодно на около 140 000 000 долара. Още в

1886 година бях чел в руския журнал «Новь» едно подробно описание с илюстрации на тези касапници и бях си съставил едно понятие за тях, което, като проверих сега, излезе съвършено наопаки. Аз си ги представлявах грамадни, светли, чисти здания, с вода и канали, проведени навред, с чисти ножове и други прибори, с чисто облечени работници, с една дума, представлявах си ги тъй, както ги гледах изобразени на картинките на «Новь» и както са изписани и разхвалени в брошурата, която ми я дадоха при входа за спомен и която лежи сега на масата, разгърната пред мене. Но боже мой, каква разлика, каква поразителна разлика между туй, което си представлявах, и това, което наистина видях. Ние вървяхме около два часа с трамвай, все в града, догде стигнем един дървен мост, по който вървяхме още един километър, за да дойдем до касапниците. Земната повърхност е тясна за американците и те строят мостове, за да могат да се възползуват от мястото, което остава под тях. От двете страни на моста, на едно голямо пространство, се виждат огради за добитъка и кочини за свинете. Оттук се почва една воня, която те преследва във всичките здания на знаменитата касапница. При входа, като ни снабдиха с брошурките и изказаха съжаление, че не ще могат да ни покажат как колят свинете, понеже било късно, дадоха ни един водач, който през разни мостове и тъмни коридори ни поведе низ отделенията. В едно от тези отделения прекарваха говеда през един вход и ги разпределяха едно по едно в отделни огради, над които стояха няколко касапи и нанисаха с железни чукове смъртоносни удари на добичетата. Едър, хубав добитък. Видях аз някои волове, като влизаха в оградите, издигваха си главите и като погледнат цели стотини на тях подобни убити, одрани и разсечени на части, обхващаше ги неописуем ужас, те си облещят очите и като че се вкаменяват на мястото си; в този момент касапинът издига равнодушно чука и с един удар между рогата поваля вола на дъските. Тези дъски се издигат и изтърсват полумъртвото добиче в залата. Там други касапин, ако не са умрели, добива ги с чук и две железни куки издигат говедото за задните крака нагоре. Тези куки, със синджир окачени на един дълъг железен прът, с помощта на едно колелце се движат леко заедно с добичето по пръта. Такива куки и прътове са разпречени навсякъде. С нож прободват говедото в гушата и руква право на дъските цял поток кръв и нечистотии. Преместят куките по-нататък — там други дерат говедото. По-нататък го измиват. Сетне го разсичат на две. Сетне на части, и на другия край, в другите отделения, след сума операции, излизат цели складове с консерви, екстракти, пепсини. Видяхме едно грамадно отделение, гдето правеха всевъзможни суджуци, сосиси, салами. Няколко машини разсичат месото на дребно, сума работници на мръсни дървени маси пълнят едни безконечни чърва, обвързват ги с канапи, товарят ги на колца и пълнят складовете. И едновременно с тези фабрикации други работници с мръсни, вонещи колца развозват нечистотиите. Навсякъде мрачно и хлъзгаво от нечистотии, а смрад!. . . На няколко пъти ми се повдига, закрих си носа с кърпа — нищо не помага, стана ми съвсем лошо, още пет минути, и аз щях да падна в несвяст. А ребятата другари вървят ли, вървят напред. «Умирам!» — извиках аз, задавен от убийственото зловоние, и чак тогава се съгласиха да напуснем този ад и бегом през едни мрачни стълби, през едни ледени подземлия, складове на замръзнало месо, ние излязохме на божия свят. Ох, като че се избавих от една неминуема смърт! Момчето искаше да ни развожда низ другите отделения. Аман! Не ща ти касапниците! Дадохме му бакшиш и избягахме. Целия ден ме преследваше тази миризма. Като че всичките ядения, които ми подаваха, миришеха на Armour's Packing House. До какви безобразия е довела жаждата за злато!

Е, хайде сега да се връщаме назад, към Стария свят, па из пътя ще се спрем във Вашингтон, във Филаделфия, па от Ню Йорк ще идем и в Бостон и тогава вече прощавай, Америко. До смешно дохождат тези американци със своите реклами за железопътните линии. От Ню Йорк за Чикаго има няколко линии и по всяка от тях заминават много тренове на ден. По-главните са две. През Ниагара — New York Central and Hudson River R. R. в свръзка с Michigan Central Railroad и през Филаделфия— Pennsylvania Railroad. Във всяка станция са изложени за публиката gratis картите на пътищата и местностите, през които минуват линиите на компанията и на всичките съединителни железопътни или параходни линии. Ако вземеш картата, издадена от компанията New York Central R. R., виждаш техния път до Чикаго, означен като права линия, един сантиметър широка и с червена боя. Не

само големите градове, ами и най-малките незначителни градовце, напечатани с едри букви. Ниагара, напечатана с грамадни заглавни букви. Ако гледаш тази карта, ще помислиш, че за Чикаго през Филаделфия не е възможно да се отиде, па и да е възможно — няма защо; този път е представен като пустиня. Няма град, няма село. Сам-там има по някой град, но напечатан с такива дребни буквици, че ще го помислиш за някое селце и при туй градът турен надалеч от линията. И линиите криви, отиват съвсем на друга страна и се прекъсват. На тази карта има разни видове от Ниагарските водопади, от Худзонската река, описания, хвалби, преувеличения до небеса. Четеш описанието на вагоните и мислиш, че за някои разкошни дворци ти разправят. Като говорят за стойността на пътуването, представляват ти я до такава степен изгодна, почти без пари, като че возят пътниците за благодеяние, за бог да прости. Вземаш сетне картата, издадена от компанията на Pennsylvania Railroad, и какво виждаш? От Ню Йорк до Чикаго през Филаделфия теглена една идеално права, широка, червена линия и не една, ами няколко линии една до друга и пътят минува през сума градове, напечатани с едри букви, особено градовете Филаделфия, Балтимора, Вашингтон, Питсбург. И гледаш на тази карта пътя през Ниагара. Че то няма път! От Ню Йорк нагоре — пустиня. Няма град, няма село. Тук-там за хатър написано с микроскопически букви по някое градле. И Ниагара написана, но я заврели с дребни букви между тъмните бои на картата — не можеш да съзреш. А техния път като го украсили, като го накичили със сума видове от Вашингтон и другите градове, видове от Алеганските гори и като ги превъзнесли, ще помислиш, че тука е земният рай. А за стойността на пътя — не питай. Съвсем без пари. Така, построили железницата за себап. И каква железница! Чети описанията — царските палати остават пред тях бедни колиби. Ние пътувахме и по двете линии и не забележихме едната да има някое преимущество пред другата. Като посещаваш Америка, трябва да минеш по едната линия, за да видиш Ниагара, трябва да минеш и по другата, за да видиш Вашингтон. Сега да се спрем във Вашингтон. Ние сме спитни сега. Като слязохме на станцията всред града, оставяме си багажа там, излизаме на улицата, насреща ни сума хотели; избираме си стаи, пращаме слугата да ни

вземе чантите; измиваме си саждите от лицето и ръцете и тръгваме низ улиците, като че сме тамошни. Щастието не се разделяше от нас по целия път. Не успяхме да минем 50 стъпки, излизаме на една широка асфалтирана улица — Pennsylvania Avenue, една от най-хубавите улици във Вашингтон, и като се обърнахме надясно, пред нас се изпречи горе на хълма с всичкото си величие вашингтонският Капитолий, окръжен с градини. Ние не питаме какво е туй чудесно здание, ние знаем вече по картите, че това е Капитолий, и без да се споразумяваме, вървим и се качваме към главния му вход. През едни дълги и тъмнички коридори стигнахме централната кръгла зала, над която се издига колосалният купол с изящно нарисуван плафон. По стените на залата, наоколо, бяха поставени портретите, в натурална величина, на президентите; тук имаше и други картини от историята на Съединените щати. Качихме се в горните коридори и като влязохме в галериите, разгледахме салоните, в които заседават сенатът и конгресът. Ние вървим и разгледваме сами, без водач, защото долу ни предлагаха услугите си няколко гида, които говореха само на английски и не можеха да ни бъдат полезни. Тука има богата библиотека, за която сега се строи настрана от Капитолий едно грамадно здание. Ходиш свободно из цялото здание и никой не те пита кой си и какво търсиш. Входът в обществените здания не е обставен с такива тържествени формалности, както в Европа. Ние влязохме свободно в Белия дом — резиденцията на президентите. При входа стоеше един слуга, който нито ни попита какво искаме. Влязохме в залата, там се яви пред нас един млад американец, покани ни да разгледаме салоните, в които се допуща публиката. Той ни говори нещо за мобилите, за картините, за портретите. Ние нищо не му разбирахме, клатихме си за приличие главите и като го поблагодарихме за неговата любезност, излязохме на двора. Белият дом е една обикновена бяла къща, с няколко колони отпред. Входната зала е покрита с каменна мозайка, насрещната страна на залата е от грапави нарисувани стъкла. Салоните са най-обикновени светски салони; едни от тези салони беше постлан (страх ме е да не ме лъже паметта) с рогозка. Като казвам рогозка, не трябва да се разбира нашенска рогозка, която е най-грубото от този род изделия на земното кълбо. Аз имам право да кажа,

че видях почти всичките племена на света и техните изделия, но право ви казвам, че най-дивите островитяни плетат много по-деликатни рогозки от нашите. До Белия дом е прилепена една оранжерия, а всичко наоколо е градина. На публиката се позволява да посещава само долния етаж от White House. Ние зяпахме от двора по прозорците на горния етаж, да видим госпожа Клевеленд, ама я нямаше. Та ето в каква къща живеят президентите, които управляват шестдесет милиона богат народ.

Градът Вашингтон, ако не най-красив, то поне е един от най-красивите градове, които съм виждал в Европа и Америка. Повечето от улиците му са покрити с асфалт и всички са обсадени край тротоарите с дървета. Като изключиш няколко търговски улици, всички останали повече напомнят някои летни резиденции, отколкото голям град. Всяка къща е елегантна вила. Пред всяка вила е посадена красива, чиста градина. Повечето стени са покрити тъй с пълзяща зеленина, щото е оставено само място за врата и прозорци. Слава богу, тука няма фабрики, няма дим, няма задушена атмосфера. Туй е столицата, чиновнически град. Ние сновахме с трамваи по всичките направления на града и навсякъде виждахме прави, чисти и асфалтови улици и покрити със зеленина вили. Много негри има в този Вашингтон. Ние срещахме по улиците и в трамваите толкова бели, колкото и чернокожи. Между последните има хора състоятелни, които живеят комфортабелно. Любопитно е да гледаш негрите вечерно време на разходка, облечени елегантно, с цилиндри, с ръкавици, а особено дамите: облечени повечето с бели, чисти, по най-последната мода летни костюми, с леки шапчици, а черните им муцунки изпъкнали напред, като на облечени маймунки, че като се озъбят, като завъртят белтъците на очите си — да ти прикапе на сърцето от хубост! Всяка негритянка се старае да си причеше косата колкото е възможно повече, за да не се познава, че е къдрава; като че само по къдравата коса ще я познаят, че е негритянка. Някои от старание да си огладят косите дотолкова са ги дръгнали, щото на челото и на врата са излизани съвсем. Има доста негри и негритянки, които чрез израждания и смешения са се приближили към типа на кавказкото племе, като са задържали само черния цвят. Други съхранили негритянски черти, а е изменен само цветът им от черен на тъмножълт. Те са много грозни.

Има разни типове негри и по тях виждаш и съдиш отколко разни места на Африка и островите са влачени тука роби. Ако има бедни в Америка, то те са пак негрите. Всичката тежка и неприятна работа е стоварена на техния гръб. Има много занятия, които белият американец счита недостойни за себе си и ги възлага на негъра. Негрите имат предпочтение пред белите само като келнери в ресторантите, като лакеи, като швейцари. Счита се за по́ comme il faut да гледаш негри в тия длъжности. В богатите къщи, в големите ресторани слугуват негри. Черните се стремят да се приближат към белите, но последните странят, като се считат по-висши същества. Голяма рядкост е една бяла да се ожени за негър или бял за негритянка. Само крайна нужда или богатство може да ги примами. Негрите са се приспособили към американския климат и силно се плодят. В Съединените щати са стигнали вече до осем милиона. Гордите бели отсега се стряскат за бъдещето, когато негрите чрез силно разплодяване ще образуват грамадна сила и ще имат значителен глас в решаване на съдбините на Щатите. И сега се срещат доста обществени служители от негрите.

Близо до Белия дом — на отсрещната страна на улицата, има едно колосално, с разкошна архитектура здание, в което се помещават четири министерства, между които и военното. Ние влязохме вътре, но и тука не можахме да видим човек с военна униформа; в коридорите имаше само големи стъклени шкафове, в които бяха наредени восчени фигури, облечени с униформите на войници от всичките видове оръжия, от възраждането на Щатите до днес. Тук бяха наредени портретите на президентите и на великите борци за свободата на Съединените щати и картини от историята на освобождението. Това здание е на пет етажа и по всичката му дължина се кръстосват мраморни коридори, общата сложност на които е четири километра.

Ходихме и в Съкровището (Treasury), но без английски език не можахме да видим почти нищо. Чувахме само звънтенето на златото. Зад парка, на една възвишеност, е стрелнал в небото Вашингтонският монумент, за който казват, че е най-високата каменна сграда на света. Този монумент представлява един колосален обелиск, но не от един, а от хиляди големи дялани камъни. Във вътрешността му се вие до върха желязна стълба, която на все-

ки дванадесет (или 18 — не помня!) стъпала се пресича с площадка за почивание. Аз четох до върха осемстотин и петдесет стъпала! В средата се качва и слиза подемна машина, но се движи толкова полека, щото аз нямах търпение да я чакам и тръгнах пешком по стълбите. На всяка площадка видях изградени в стените мраморни плочи с исторически релефи и надписи от всичките американски щати. Като приближавахме вече до върха, почнах да се задъхвам, като че начена да ми тъмнее пред очите и ми мина даже през ума, че може да ми припадне. В тази минута поглеждам надолу в бездната и при светлината на една лампа мярна ми се една позната, не съвсем обрасла глава. Боже! Има хас докторът да се е решил да се качи пешком! Каних се вече да извикам, но забелязах, че той се спря, благоразумието надви у него и лека-полека той почна да слиза по стълбите; това беше Филарет. На върха на монумента от всичките страни има прозорци. Пред очите ми се разстилаше целият Вашингтон със своите кирпични вили, потънали в зеленина, над които величествено се издига Капитолий. Всичките здания са с тъмнокирпичен цвят, с изключение само на тия именно здания, за които отделно споменах по-горе, и още някои други, между които и хотелът Ebitt-House. Оттук, освен града, виждат се на далечно разстояние околностите на Вашингтон, прерязани с реката Потомак. Много красив е този град Вашингтон. А вечерно време, като блесне електричеството, асфалтовите улици лъщят, като че са лакирани салони. Ние се излъгахме, че обядвахме в ресторана при нашия хотел; кухнята беше американска и, следователно, отвратителна. За щастие, вечерта, като се разхождахме по тротоарите на блестящата Pennsylvania Avenue, видяхме надписа на един немски ресторан, влязохме там и се почувствувахме като у дома си. И от дума си разбираме, и яденето вкусно, и бирата прекрасна. Целият ресторан беше пълен с немци. И те не могат да свикнат с американската кухня. В този ресторан беше добре и за това, защото не усещахме ужасната горещина, която владееше през ония дни — понеже над главите ни се развяваха автоматически крила и ни правеха вятър. Такива крила, привеждани в движение с машини, има начесто в американските ресторани.

В Балтимора не се спряхме; изгледахме града от трена. Стигнахме във Филаделфия. Главните железопътни станции са почти навсякъде в центъра на града. Също и тука. Станцията е доста обширна, но сега се строи една каквази необемлена грамадина, каквато само американците са в състояние да строят. От станцията излязохме на една площад, на която е издигнат градският дом, величествено разкошно здание, за постройката на което са потрошени сума милиони долари, от които значителна част са отишли, както казват, в джебовете на градското началство. Над този дворец се строи още една висока кула, върху която ще бъде поставена, лежаща сега в двора, колосална бронзова статуя на Пенн (Penn), от името на когото си е получил названието щатът Пенсилвания (Penn-sylvania), на който главен град е Филаделфия. Ние имахме адреса на г. Чакалова, а в американските градове не е трудно да намериш някой дом по известен адрес, защото улиците са прави и названията им са в цифрен порядък: улица десета, петнадесета, двадесета и т. н. И улица да намериш е лесно, стига да погледнеш номера на една къща или магазин: ако е например № 1458, ти знаеш, че е улица четиринадесета, ако е № 2567 — това е улица двадесет и пета. Тези улици са протегнати от известни главни улици, които тук наричат avenue. В нерегулираните отново части на града има улици и с именни названия. По тях по-трудно се ориентираш. И в София в правилно регулираните части на града беше много по-практично да се казват улиците по цифрен порядък, отколкото да им се дават дълги и предълги названия, които нито ги е изговаряло, нито ще изговаря населението. Филаделфия е град с повече от милион жители и се прострял на грамадно пространство. Кой знае где е 10-а улица! Но ние, разгалени от щастието, вървим самоуверено и не успяхме да извървим сто крачки, и ето ни на десета улица. Наляво или надясно? Тръгнахме наляво и след десетина къщи се изправихме пред номера на дома, в който живее г. Чакалов. Позвънихме. Излезе хазайката на квартирата.

— Тук ли живее г. Чакалов? — питам аз уж по английски, но то се види какво английско е било оттуй, че тя не ме разбра. — Тук ли живее мистер Чакалов? — повторих аз. Тя се позамисли и като че се досети моментално:

— Mister Chacaloff? (ама го изговори: мѝсть Шѐклоу?). Oh, yes, sir! Here! — Тя била предупредена от

Чакалова, че ще дойдат да го търсят троица сънародници, и ни покани горе, в една чисто наредена стая, която ние наехме заедно с една съседна стая. Дойде от печатницата г. Чакалов и без да губим време, седнахме в трамвая и се упътихме към пространния Филаделфийски парк. Туй беше в неделен ден след пладне. В парка, в една обширна ограда, подобна на амфитеатър, свиреше музика; всичките седалища в амфитеатъра бяха заети, пълно беше с публика и около оградата, около буфетите и по всичките алеи. И тук аз се вгледах внимателно в публиката, и тук пак се учудвах: господи, боже мой, няма ли поне един беден човек в тази Америка? Всичките, положително всичките, бяха прекрасно облечени — мъжете с нови тъмни дрехи, жените в леки деликатни летни костюми, а момите повечето в бели, почти бални дрехи, с тънки, съвсем прозрачни ръкави, в деколте, покрито с прозрачна въздушна материя; с бели пантуфли. И по лицата им виждаш, че са доволни, че са щастливи! Понрави ми се типът на филаделфийките. Тука срещнахме доста хубав свят. Може би, че само така изглеждаха в тези въздушни костюми. Но и тук все пак не можах да изгладя онуй впечатление, което ми направи моминският свят в Нюйоркския парк по своето облекло, по своите своеобразно свободни маниери. Покрай парка минува реката Делавар (Delaware), от която водата, като се процежда през едни грамадни филтри, се разпределя в тръбите и пои целия град. Ни в един от градовете, които посетих, не намерих добра вода — а също и тука.

Вечерта, като се разхождахме по Broad Street, най-широката и красива улица във Филаделфия, влязохме от любопитство в една църква. Аз не намерих почти никаква разлика във вътрешната обстановка между тази църква и Филаделфийската опера. Седалищата в църквата бяха също така разпределени, както в операта: пред сцената партер, балкон амфитеатри, галерии. Както в операта, тъй и в църквата креслата бяха от чисто кадифе, цвят бордо. Както в операта, тъй и в църквата се пееха дуети, квартети, соло, от мъже и от жени. Пълно с блестяща, празнична публика както в едното, тъй и в другото заведение. Разликата беше само тази: в операта свири струнен оркестър, тук — орган; в операта се вдига и пада завесата, тук сцената е постоянно открита; за операта се плаща, преди да влезеш, за църквата събират пари, след

като влезеш. И църквата, и операта са осветени с електричество, само че плафонът на операта е боядисан с небесносинкав цвят и е осеян с множество електрически звездици, които трептят и бляскат като същи звезди; като погледнеш нагоре, струва ти се, че виждаш открито ясно небе. В църквата представляваха нещо от Новия завет; а операта — Cavaleria Rusticana, тази щастлива бледна оперица, която благодарение на нейното изтрито вече интермецо облетя цяла Европа, за да докаже, че и Европа в известни периоди се заслепява и увлича дотолкова, че приема ординарното за велико. . .

Видяхме историческото старо здание, в което е провъзгласена свободата на Щатите. Тук един историк ще намери ценни документи за историята на Съединените щати, има множество ръкописи, автографи на Вашингтона и други исторически дейци. На Chestnut Street, една красива улица, застроена с разкошни дворци — банкови учреждения и журнални редакции, влязохме, благодарение на г-на Чакалова, в помещението на един клуб, който ми остави най-приятно впечатление. Нарича се Общество на млади християни (Young Men's Christian Association). Ние не изглеждахме съвсем млади християни, понеже годинките ни представляваха последователен ред от почтените числа 30, 40 и 50, но като иностранци приеха ни твърде любезно и секретарят на клуба ни разведе навсякъде из зданието; показа ни библиотеката, читалнята, гимнастическата зала, в която видяхме машини и приспособления, каквито не бях виждал друг път, приспособления, ползуването от които не оставя нераздвижен ни един мускул на тялото; а едновременно с упражнението на тялото тук се обучаваш да яздиш велосипед, да теглиш лопати и други подобни. До гимнастическата зала са направени всевъзможни тушове за гимнастиците. В друга зала се съхраняват гимнастическите дрехи, заключени в отделни долапи. Заведоха ни в един голям салон, който секретарят с натисването на един бутон на стената освети моментално с електричество. В този салон седалищата са разпределени амфитеатрално срещу една малка сцена на която се дават концерти и други забавления, в които освен членовете на разните клонове на клуба вземат участие и външни артисти. На тези концерти, освен членовете, се допущат и гости с двойна плата. Видяхме няколко класни стаи, в които стават вечерни и неделни препо-

давания по разни предмети: книговодство, елементарна математика, електричество, механическо чертание, стенография, немски език и други. В клуба има и кухня с всички готварски принадлежности, от които се ползуват само в тържествени случаи, когато се дават членски обеди. В самия град Филаделфия има няколко клона на това дружество и те си имат свои помещения. Клонове има и по други градове.

И Филаделфия е индустриален, фабричен град. И тук дим и нечистотии. По-заможните жители си минуват лятото в Atlantic City, градец на брега на Атлантическия океан. Сега съжалявам, че не отидох в този градец. Там можех да видя паричната аристокрация как изглежда и как живее. Но в онзи момент ние бяхме толкова уморени и като че притиснати, задавени от хилядите впечатления, възприети от всичко окръжающе, щото не Atlantic City, ами нищо не можеше вече да ни интересува; с едно странно равнодушие гледахме на неща, които за пръв път би поразили европееца. Влизаш в един ресторан, блеснало навсякъде с електричество, плафонът осеян с разноцветни, трептящи електрически звездици, сам-там изпихват и гаснат магически огневе; изправиш се до бюфета — под ръката ти между букети цветя изпихват електрически светулки, десетки крила се развяват над главата ти и ти доставят приятна прохлада, всичкият този фееричен блясък се отразява в огледалните стени и ти се представлява като безконечна фантастическа сфера — а ние го гледаме почти равнодушно, като че тъй трябва да бъде. Разбира се, ние видяхме електрическия дворец в изложението и какво ще ни зачуди сега една красиво и оригинално осветена пивница! Или минуваме по една китайска улица: тук е пълно с перачни заведения; в Америка китайците са перачки в повечето места и туй занятие дотолкова е присъщо на китайците, щото, като речеш «китаец», разбират те, че говориш за перачка. Стотини китайци сноват низ тази улица; през отворените врата виждаме запретнати китайци със заплетени косици на бръснати глави, търкат ризите в разпенените корита — но ги гледаме като нещо съвсем обикновено. Разбира се, ние видяхме в Midway Plaisance толкова племена, щото китайците не са вече за нас рядкост. Уморени сме; нищо не ни интересува. В Европа, в Европа, по-скоро в Стария свят!

Без малко щях да забравя да ви кажа, че ние посетихме и съкровището на Филаделфия. Тук видяхме как от тънки златни дъсчици секат златни кръжки, тези кръжки с копáни ги влачат до едни машини, в които пущат цели фишеци от тях, и под печата на машините капят една по една готови блестящи златни монети. Работниците, които насичаха дъсчиците на кръжки, бяха мъже, а тия, които удряха марките на монетите — жени. Водачът ни заведе при вратата на един зимник, преграден с железни пречки, и ни препоръча да погледнем през тези врата. Аз надникнах; в зимника тъмно; не можах да видя нищо друго освен стотина кола дърва, насечени, нацепени и наредени в грамадния зимник. Е, че какво има тук интересно? Дърва! Водачът ни помоли да се вгледаме по-внимателно в цвета на цепениците. Отстранихме се малко, за да падне светлинка в зимника. . . Боже! Сребърни цепеници! Да, за петдесет или шестдесет милиона долара цепеници лежат тук без употребение! Нямат хората нужда от пари, оставили среброто така, на цепеници, не го секат на монети! Боже, какъв ли п а т р и о т и з ъ м би развили у нас тези цепеници!!. . .

Като пристигнахме в Ню Йорк, ние се усещахме съвсем омаломощени. Не е шега за 15—16 дни да изминеш около четири хиляди километра път с железници и едва ли не петстотин километра тичане от сутрина до вечер и постоянно с напрегнати мускули и нерви. Като ни предстоеше при това след три дена да почнем осмодневна борба с Атлантическия океан — то едва-едва се решихме да посетим и Бостон. Този град не влизаше в нашата програма, но ние толкова се привикнахме на движение и на разнообразия, щото да останем цели три дена в Ню Йорк беше немислимо. Трябваше да видим и американската Атина. Трябваше да видя града, в който героят на Белами — Юлиян Вест, се събужда в XXI век, та ако би и аз да се събудя тогава, да зная как е изглеждал Бостон в края на XIX век.

На пристанището имаше няколко кораба, които заминуват за Бостон по разни пътища. И тук таквази конкуренция и таквази реклама, каквато и по железниците. Параходите един други от по-големи и по-разкошни. Не знаеш кой да предпочетеш. Във всичките параходи гърмят музики, да привличат публиката. Избрахме пътя през Providence. Помня, че поисках «по английски» от касие-

ра три билета за Бостон през Провиденс. Даде ми той три билета и ми поиска една по-малка цена, отколкото стоеше в разписанието. Заплатих му. Погледнах сетне билетите, на тях няма Бостон, а New York—Providence—Worcester. Връщам се при касата за справка. И наистина, оказа се, че касиерът така разбрал моето «английско», че аз съм искал за Уорчестер, и поправихме погрешката. Оттук може горе-долу да се съди, като каква разлика има между писаното и изговора на американците. Да се сбъркаш и да разбереш Силиврия вместо Силистрия — това е възможно, но да ти кажат Бостон и ти да разбереш Уорчестер!. . . На какво сте мнение за английския език? Какво по-лесно за изговаряние от думата «Boston»! Ами че да бях му искал пък билети за Worcester, то кой знай как щеше да ме разбере: я за Сан Франциско, я Цинцинати! Право казваше един мой приятел, че англичаните пишат «гутаперча», а го изговарят «каучук». «Ами че и у нас — обади се други приятел — нали пишат: Сметна палата, па го изговарят Дембелхане́; пишат За благото на отечеството, а го разбират кой както му уйдиса. . .» (Да ме прощаваш, господине!)

Под звуковете на музиката влязохме в парахода. Такива разкошни пътнически речни параходи в Европа няма. Това е цял дворец! И няма деление на първи, втори и трети клас: всичко е първокласно. Ние тръгнахме в шест часа след пладне и почти до мръкване плавахме покрай Ню Йорк отляво и Бруклин отдясно и нашият параход трябваше да пищи всяка минута, за да му даде път безчетното множество от параходчета, които замрежваха канала по всичката му дължина и ширина. Стъмни се. Блесна в парахода електричеството и музиката, като че ли ми знаеше вкуса, гръмна увертюрата от Вилхелм Тел и ние, скромни странници, изтегнахме се и потънахме в канапетата. И туй ли не е щастие!. . .

— Филарет Филипич, как ти мислиш, какво правят сега нашите ребята в София, а?

— Какво ще правят — отговаря с блажена усмивка Филарет, — кой знай где са се сбрали да възпяват Cholera Nostra. . .

— А бе какво е това Холера Ностра, току я поменуват край Дунава? — полюбопитствува докторът.

— Не знаеш ли? — Баба в штанах — отговарям аз.

— Каква Бабащана́?

— Инфлуенцата бе, докторе.

— Ама че сте зевзеци!

— Слушай, докторе, без докачения!. . .

На съмване стигнахме в Провиденс, качихме се на железницата и след два часа бяхме всред Бостон. Нямам време за губене, в 3 часа след пладне ще тръгваме обратно за Ню Йорк, затова купуваме на станцията плана на града и без да губим минута, тръгваме из бостонските улици. Стигаме до парка Boston Common, насреща е публичната библиотека. Влязохме в нея, колкото да не се каже, че не сме влезли. Обърна ми вниманието надписът на библиотеката: Public Library написано над входа, а от двете страни на вратата стои надпис: Open to all — отворена за всякого. Не би било излишно такъв надпис да стои и на Софийската народна библиотека. Много хорица, както от столицата, тъй и приходящите от провинцията, минуват и заминуват край нашата библиотека и като че се стесняват да влязат в нея. Положението ѝ на една от богатите улици, съседството ѝ с двореца, агентствата и министерствата прави простите хорица да гледат на нея като на нещо, което е създадено не за тях, а за по-големи хора. Ще бъде и за кураж, и за поощрение един надпис с големи букви, че «библиотеката е отворена за всякого в еди-кои часове». В Бостон, ако не бях видял на библиотеката надписа: «Open to all» — аз не щях може би да вляза в нея. В бостонската библиотека има даже и български книги: «Иванку» и други.

В парка видяхме паметника на солдатите, паднали за независимостта на Щатите. Оттам влязохме в публичната градина, една от най-красивите градини, каквито ми се е падало да видя. От градината се проточва един широк и дълъг булевард — Commonwealth Avenue, който се пресича с прави и извънредно чисти тихи улички. Тази част на града напомня красотата и чистотата на Вашингтон. Оригиналното е, че всичките къщи в една уличка са съвършено еднакви по величина и архитектура: къщите на един квартал като че са една къща. Минеш до другата улица, там друга архитектура, но всички къщи пак еднакви. Голяма част от къщите са покрити с пълзяща зеленина. На една от тези улички е новата публична библиотека, която не е още довършена. Близо до нея е музеят на изящните изкуства. Архитектурата на този

музей като че има нещо общо с двореца на дожите във Венеция. В музея преобладават произведенията на класическата скулптура. Картинното отделение е съвсем слабо. Интересна е колекцията на костюми и ръчни произведения от всичките части на света. Само че тези колекции не са събирани по система, а са натрупани от подаръците на разни богаташи и пътешественици, тъй щото на много места ме досмешаваше, особено като гледах отделите на източните произведения. Всичко, каквото могли да накупят американските консули и консулски жени из пазарите на Русия и Турция, пратили го тука като рядкост.

След като изгледахме зданията на пощите, градския дом, съдилището, университета, губернаторския дом, счетохме, че доста сме се запознали със забележителностите и като почнахме тогава от трамвай на трамвай, кръстосахме Бостона по всичките направления. Никъде не видяхме толкова електрически трамваи, колкото в Бостон, и кабелите им не са в земята, а над трамваите, така щото всичкото пространство над улиците е замрежено с жици. В централната и най-населената част на града улиците са криви, движението е голямо и не е приятно да вървиш по тях, трамваите се спират на всяка минута. Но като минеш моста на Charles River, почват се предградията Cambridge, Somerville, Charlestown, които имат изглед на летни резиденции, с прави, обсадени с дървета улици и красиви летни къщи. Бостон заема много голямо пространство, пресечено с реки и заливи. От центъра на града, догдето да стигнем до края на южния Бостон, до City Point вървяхме с трамвая около един час. Бостон е пълен с учаща се младеж.

И тъй, аз видях града, в който се е зародила мисълта у Edward Bellamy да напише своя фантастически роман Looking Backward 2000—1887 и в който се пробужда неговият герой Юлиян Вест в XXI век и вижда оригиналностите, които пълнят романа. Още преди три години, като прочетох тази книга на Белами (сега преведена вече и на български), побиваха ме тръпки, като си представях, че человечеството един ден ще достигне до това автоматическо състояние, което Белами ни представлява като идеал на отдалеченото бъдеще — състояние, при което личността, индивидуалността съвършено почти изчезва, като се превръща в автомат, в раб на един нов, много по-

силен и несъкрушим господар — обществото. Человечеството срина един господар — тиранията, робството изчезна, но личната свобода роди нов господар — капитала! Капиталът в Америка е достигнал до най-крайното си развитие и е задушил своята родителка — личната свобода. При всичката свобода и равенство de jure волята народна се е превърнала във воля на капитала. В ръцете на капиталистите, от които най-силни са железопътните компании, са съдбините на Съединените щати. Капиталистите избират депутати, сенатори и даже президенти. Борбата между републиканците и демократите е всъщност борба за успеха на тия или ония предприятия, все в полза на капиталистите. А като следствие от това е деморализация в управлението, подкупничество, корупция, която хвърля сянка върху добрите страни на американския обществен живот, корупция, каквато не срещаме и в европейските държави, с която е безсилен да се бори даже такъв свободен печат, какъвто е американският. Като противовес на злото сега вече изпихват сам-там искрици като предвестници на нова заря, било във форма на кооперативни асоциации, било като съседски гилдии, било като всевъзможни работнически мъжки и женски клубове и асоциации, които силно се развиват и се стремят да обхванат цялата страна. Тези обществени зародиши е схванал Edward Bellamy, развил ги, привел ги е в една система, която ни е представил като система на обществения строй в XXI век. Като се вгледа человек внимателно в живота на американците, по́ е наклонен да мисли, че романът на Белами не е дотолкова фантастически, не е безусловна утопия, както се показва на европейския читател!. . . Но въпросът е в какво ще се превърне человекът, личността, когато се осъществи Беламовият идеал!. . .

Аз и сега, като се вгледах в американските градове, право да си кажа (моля да не се забравя ни минута, че в тези пътни бележки аз излагам моите непосредствени лични наблюдения и впечатления, тъй както съм ги възприел в момента, без да ги проверявам и без да излагам това, което ми е известно за Америка от книгите), никак не ми паднаха на сърце. Туй бясно движение на железници, на параходи, на трамваи, с асансьори, тези замрежени с жици улици, този дим, този шум, тази суета. . . при това онези загрижени физиономии, онези неми уста,

лишени вече от способност да изобразят усмивка. . . Уу! Студено! Лутнали, припнали всички американци като чаркове на една машина, като че безсъзнателно, автоматически сноват, преплитат се и от машината капят долари, тези долари те пак ги влагат в машината и пак като чаркове сноват. . . Е, ами кога ще живеем?. . .

Но, от друга страна, кога сравним положението на работното население в американските градове с това на Лондон, изведнъж се хвърля в очи благоденствието на първите и мизерията на вторите. Аз поменувах по-рано, че във всякой американски град силно впечатление ми правеше това, че всичкото население е облечено добре. Виждаш ли ги из улиците, около пристанищата, низ фабриките, в обществените учреждения или в църквите — навсякъде като че виждаш горе-долу средния европейски клас и чудното е, че по вънкашността им почти не можеш да забележиш да е отразена разликата в общественото им положение. Но тук всъщност и няма туй рязко деление на почетни и непочетни занятия. Всяко занятие (освен, разбира се, престъпните, безнравствените и антирелигиозните) е почетно. И в уплащането на труда няма таквази голяма разлика между тъй наречените свободни професии — с изключение на знаменитостите — и обикновения занаятчийски труд. Един лекар не печели повече от един работник бояджия; на инженера не плащат повече, отколкото на работника часовникар, който взема таквази заплата, каквато и чиновникът. Влез в железница, в параход: наред с губернатора, с милионера седи обущарин, наред с професора седи готвач, и всички почти еднакво облечени, с газети в ръце, с цигари в уста, дигнали си нозете кой както може, и не искат да знаят, че този бил големец, а онзи работник. Самото звание работник е почетно. Или в театъра: седи напр. някоя учителка, до нея ваксаджия, до него някой писател, сетне дърводелец, адвокатин, фаетонджия и всички добре облечени, с афиши и бинокли в ръце. Е, да ги разцелуваш тези американци!. . . А пък, от друга страна, не знаеш, дявол да го вземе, как да си обясниш туй ламтение на богатите американки да се женят за европейските барони и барончета!. . . Полудели от злато!. . . Та и мъжете, като дойдат във Франция, Швейцария, Италия, Саксония — приятно им е да конкурират с разни маркизи и графове и лигите им текат за титли и декорации. Такива са навсякъде всички parvenus. (Ох, я ме остави, нени Димитраки, че каквото ме е втресло!. . . Иде ми на ум нашата прокопсана аристокрация. . . Нека да тръгнем веднъж ний с Бай Ганя по Европа, па запя щем една песенчица и за аристократите. . . Създателю всеблагий! Има ли нещо по-печално и по-смешно от българска гражданска и военна аристокрация?. . .)

Един приятел ни препоръча, като се върнем от Чикаго в Ню Йорк, да се спрем за «по-евтиничко» в Hôtel Transatlantique. Аз не вярвам в Дивдядово да има погнуснави хан от този Hôtel, който е недалеко от станцията на френцузките параходи. Но оставете хотела, ами вечерта, като почнаха да се събират едни подозрителни личности, изпаднали французи, та като почнаха да пият, па се явиха и няколко «девици», пресипнали и обезобразени от пиянство и разврат; яви се и музика, та като се почнаха едни танци, една оргия. . . Пази боже от таквази икономия! Хиляди пъти съжалявахме, че послушахме съвета и се вмъкнахме в този вертеп. Хазяйката на хотела не можеше да се начуди как тъй да не вземем участие като европейци в такъв оживен бал!. . .

Туй е предвестникът на весела Европа, към която ние се упътихме на другия ден в 9 ч. сутринта с парахода «La Bourgogne». Пътят ни от Америка за Европа мина по-еднообразно. Нямаше тук онази въодушевена от надежди и любопитство публика. Каквито и недостатъци да има в американския живот, Америка все пак обладава една притегателна сила. Който поживее в Америка, не лесно се разделя с нея. Мене ме зачуди лесничата, с която немците се претопяват в тази страна. Неуспял още да се натурализира според местните закони, немецът с гордост се нарича американец и се мъчи да говори непременно по английски. В краен случай ще ти се обади, че е немец, и ще заговори на родния си език. И на обратния път с нас бяха шестимата глухонеми, с които пътувахме на отиване. Но нямаше вече веселите парижани, нямаше божествената Soeur Clémence, нямаше хубавичката Mademoiselle Lucy Crené, която излезе най-честита от пътниците, понеже едва пристигнах в София, получих от нея печатен билет, с който ме уведомяваше, че в Мичиганския щат, в града Detroit, тя се венчала с някой си Monsieur Romualt de Crzymala Piatkowski. На добър им час!

Всичкото си време на обратния път минувахме със

старите си приятели глухонемите. В течение на седем дни не се случи нищо особено, ако не считаме за особено силното вълнение на океана. Ние си минувахме часовете в приятно съзнание, че сме в реда на редките щастливци, които имаха случая да посетят грандиозното Колумбово изложение и в течение само на един месец да издържат мъжка петнадесетдневна борба с вълните на Атлантическия океан. Едва на седмия ден вечерта се показаха скалистите брегове на югозападния бряг на Англия. Замръкнахме в Ламанш, без да видим французкия бряг. През нощта падна силна мъгла и параходът бе принуден да дава ежеминутно тревожни сигнали, които приличаха на отчаян рев на някой гигантски звяр. Интересно е, че глухонемите, които никакви гласове не ги тревожеха — сещаха тези тревожни сигнали; те се обръщаха по направление към тръбата, от която силната пара раздираше въздуха, и в недоумение жестикулираха помежду си. През нощта параходът спираше вървежа си няколко пъти. На осмия ден сутрината мъглата се усили още повече. La Bourgogne окончателно побърка пътя и почна да се върти около едно и също място, като оглушаваше околността с ужасен грозен рев. От време на време из непроницаемата мъгла долетяваха до нас едва уловими отговори на другите заблудени параходи. Окото не можеше да проникне през мъглата нито на десет метра разстояние от парахода. Всичките пасажери бяха изскочили на кувертите. Всички разтревожени очакваха появяването на пилотите и за развлечение, по приетия обичай, образуваха помежду си един вид лотария: известно беше, че пилотните кораби в Хавърското пристанище са 36 и написаха особени билетчета от едно до тридесет и шест; тези билетчета се вложиха в една шапка и който успя, грабна от шапката по един номер. Ние с Филарета се вредихме. За билет заплатихме по един франк и чакаме — който номер пилот се яви пръв — този номер печели 36 франка. Спечели една вюртенберка и веднага две бутилки шампанско изгърмяха на кувертата. И пилотът нищо не помогна. Параходът едва-едва се движеше. Една проста случайност ни избави от неминуема катастрофа: ако не беше случайно в един момент дал сигнал един натоварен със стока морски параход, който вървял в мъглата, тамам насреща ни, щяхме непременно да се ударим. В благодарност за този щастлив случаен сигнал

La Bourgogne запали един фойерверк в чест на товарния параход, на който последният отговори с весели сигнали. За да избегне друга подобна среща, нашият параход почна почти непрестанно да реве с едни продължителни адски звукове. Отговорите начена да се умножават и усилват. Между другите сигнали особено рязко се отделяше една тънка пищялка. Тя се усилваше, приближаваше се и като наближи почти до носа ни, ние видяхме, че нашият спасител е едно малко параходче. От нашия колос спуснаха едно въже, параходчето се препаса с него и почна да ни обръща назад. След двадесет минути лъсна пред нас Хавър и мъглата като че моментално изчезна. И гледайте, ние сме били пред самия Хавър, пък се въртим из мъглата цели часове! Бедният, бедният Хавър! Колко заспал, колко мъртъв ми се показа той сега, след трескавия, след бесния, след величествения, след жадния Ню Йорк!

Долу Ню Йорк! Долу! Да живее Париж! Урраа-а! Ето го града на градовете, ето пулса на човечеството! Тук се стремят и Ню Йорк, и Лондон, и Берлин, и Петербург!. . . Да взема да ви описвам впечатленията си от Париж!! Покорно благодаря! Я да изправя някого от вас надвечер на Place de l'Etoile, от която се пръскат като лъчи от Триумфалната арка дванадесет булевара, и да го накарам да ми опише картината, която представлява Avenue des Champs Elysées, Place de la Concorde, Tuileries, Лувр! Или да опише Латинския квартал! Или големите булеварди вечерно време! Или вида от върха на Ейфеловата кула!. . . То за описване и дума не може да бъде, ами знаете ли какво? Дайте си дума отсега и вземете мерки, па през лятото на 1900 година, ако даде господ живот и здраве, да потеглим за всемирното парижко изложение с цял трен, както ходихме в Прага, па ще видите какво нещо е Париж. . .

Но да прескочим за малко до Лондон. През 1889 г. във време на Парижкото всемирно изложение не се възползувахме от случая, сега да не повтаряме грешката. Докторът не иска да чуе за Лондон, той замина направо за България; но ние с Филарета, уморени-неуморени, ще идем; че не ще успеем за един ден да видим почти нищо — това си го знаем отнапред, но все пак ще посетим величайшия град, само «за идея», да се рече, че и в Лондон сме били. И кажете, че щастието не ни придружаваше

на всяка стъпка: ние като знаехме само пътя през Кале—Дувър, който е най-скъпият път, помирихме се с разноските, които ще направим; но вместо да идем на Gare du Nord, отправихме се по погрешка на гарата St. Lazare и тук узнахме, че можем да идем за Лондон през Диеп—Нюхавен с 40 на сто по-евтино, отколкото през Дувър. Така и направихме. В 9 ч. сутринта потеглихме от Париж, минахме пак през Руан. . .

Видяхте ли, че щях да забравя! Добре, че поменах Руан, та ми дойде на ума: на връщане от Америка, като стигнахме в Хавър, накачихме се в трена и съпровождани до известно място от просешката музика на гамените «Des sous, messieurs, des sous, s'il vous plaît», упътихме се за Париж. Ние, тримата българи, влязохме в едно купе, а с нас заедно влязоха още няколко лица, които ние не бяхме забележили на парахода. Това ни се видя малко странно, понеже този трен е само за пътниците, идущи от Ню Йорк. Тези лица се държаха така, като че не се познават помежду си, и от думите им се разбираше, че за пръв път минуват по тази линия. Те се стараеха да поддържат разговор с нас и да узнаят кои сме и що сме. В Руан, в момента, когато потегли тренът, в нашето купе се вмъкна едно ново лице. След половин час този господин, като се бяхме умълчали и зяпахме през прозорците, обърна се към всички спътници със следующата кратка реч: «Господа, няма смисъл да пътуваме тъй мълчаливо, когато можем да си доставим някое удоволствие, някое приятно развлечение. . . Ако ми позволите?. . .» И с тези думи той постла една газета върху нозете си, извади един пакет с нови карти за игра, избра само три карти, попрегъна ги малко в средата и почна да ги премята върху газетата. «Унде й попа» — мина през ума ми. Лицето, което седеше до мене, ми направи един знак, като че искаше да ми каже: «Отваряй си очите.» Другите непознати се отнесоха към предложението на «артиста» уж недоверчиво. Тогава той допълни речта си: «Да не мислите, господа, че аз съм някой шарлатанин. Гледайте!» — и извади из джеба си цяла шепа с луидори, сетне разгърна едно кожено портмоне, в което видяхме три дебели пакета със стофранкови банкноти. Дали под действителните банкноти не лежаха прости хартии, това не можем да кажем, но ако бяха наистина пари, то имаше не по-малко от десет хиляди франка.

«Заповядайте, господа! — продължаваше артистът. — Заповядайте, по малко, кой колкото обича, само за развлечение. Вие колко турите? Колко? Един луидор? Добре! Un, deux, trois! Браво! Вие печелите!» И. . . почна се играта! Артистът премяташе картите толкова неизкусно, щото аз всякой път познавах «где е попа» и с всичката си наивност казах му, че ми е позната тази игра. «Нали? О, разбира се. Видите ли, господа! Негова милост знае тази игра! Обичате, господине?» — обърна се той към мене. Насрещният господин ми направи един ободряющ знак и сетне ми пришепна (шарлатанин!) на ухото: «Той съвсем просто играе, всичко се вижда. Искате ли да турим по сто лева!» «Двесте франка на карта!» — обяви един уж запален. «Хиляда франка! — изгърмя други. — Дайте, господа, да се сдружим на тази карта, по двесте франка. Дайте по двесте франка! Голяма работа, двесте франка!»

Но от този момент тяхната комедия стана дотолкова неизкусна, щото аз си отворих очите и се убедих, че сме скръжени от една шайка шарлатани. Те по всяка вероятност са ни приели за някои московски купци, та искаха да ни оберат. На никой от нас не се увлече. Докторът и Филарет, по-опитни, усетиха шарлатанията по-рано от мене и почнаха да си проверяват джебовете и да се закопчават по-солидно, но аз, който никога не играя на карти, малко остана да почна «да си вадя парите, изхарчени за Чикаго». Шайката, щом видя, че ние «не сме прости», прекрати играта и замълча. Ами като почна тренът да плиза в тъмните тунели?. . . Слава богу, отървахме се само с безпокойство и като стигнахме в Париж, не видяхме как изчезна шайката. . .

Сега да продължаваме пътя за Лондон. Около пладне пристигнахме в Диеп и се качихме в един параход, прост като рибарска лодка в сравнение с грандиозните и разкошни американски параходи. Ламанш беше тих и гладък като огледало, минахме го за четири часа. В Newhaven се качихме на трена и къде седем часа вечерта зафучахме всред един необозрим хаос от еднообразни задимени и замъглени стрехи, над които се издигаше осветеният от заходящото слънце Кристален дворец, една глупава грамадина, в каквито сега в големите градове продават зеленчуци. Туй ли е било Лондон! Язък, каяфитинѐ! Спряхме на станцията при Лондонския мост.

Догде да видим накъде сме, догде си намерим стая, то се стъмни и останахме да вечеряме в нашия хотел, който носеше громкото название International Hotel, а всъщност беше едно мизерно ханче в самия център на Лондона. Подадоха ни една вечеря. . . Господи! Ако мислиш, че трябва да ми пращаш още изпитания за очищение на греховете ми, пращай, всемогущий създателю, но само не ме наказвай с английска кухня!. . . Може тази кухня да е най-рационалната, може да е най-идеално съчетание на белковина, азот и тлъстина, може техните ядения цели-целенички да се превръщат на кръв — може, но избави, боже, от тези грамадни парцали кърваво, студено, безсолно месо и от тези лигави, гнуснави, скашкани зеленчуци. . . ууф! И едновременно с тези прелести ти подават кафе с мляко или чай. Нейсе, «навечеряхме се» и без да губим минута, ако и да бяхме силно уморени, разгърнахме плана на Лондон, ориентирахме се и се упътихме към Лондонския мост. Помня, че като учих едно време география, в учебника се казваше за Лондон, че е най-голям и най-населен град, че на Темза имало разкошни мостове, прелестният изглед от които бил единствен в своя род, че вечерно време Лондон се осветявал дотолкова блестяще, щото на пътника се струвало, че нарочно е илюминиран градът в негова чест. — Бошлаф. Лондонският мост, най-оживеният от всичките мостове по Темза, беше дотолкова слабо сравнително осветен, щото ние с Филарета едва можахме да забележим в амбразурите на моста налягалите по камените човекоподобни същества, оголените меса на които изглеждаха като бледни петна под прогнилите изпокъсани одежди. Ето ги, начеват се впечатленията от Лондон! Темза мрачна, на бреговете не различаваш дали са загнездени кораби, или са натрупани каменни въглища. Над целия град дреме тънка прозрачна мъгла, в която блещукат газови и електрически светлини. Изминахме моста и влязохме в City, центъра на всемирната търговия и на безчетните милиони. Най-оживен денем, Сити е съвършено тих и заспал нощно време, улиците му са почти пусти. Ние тръгнахме по Cannon Street, ядката на Лондон, да се разходим до катедрала Св. Павел, който е на края на тази улица. Сам-там около фенерите стърчаха важни полисмени: из улицата срещахме само пияни работници. Заобиколихме колосалния събор, колкото да се каже, че

не сме изгубили напразно времето си, и се върнахме пак по същата улица, понеже тесните и кривите улички по-нататък хич не ни вдъхваха доверие, като гледахме при това, че по тях сновяха от съмнителна почтеност фигури. Беше около единайсет часа вечерта, когато ний се връщахме в хотела си по Лондонския мост, всичките амбразури на който бяха препълнени със спяща голотия, а по места срещахме тълпи пиени мъже и жени. На сутринта в пет часа ние бяхме вече на крака и тръгнахме низ лондонските улици без предварителен план, защото смешно би било да искаме да се запознаем с гигантския град за няколко часа. Намерението ни беше да изгледаме само отвън, отдалеч, някои здания и местности, за които бяхме чували и чели. Този ден беше един от тия, когато даже строгите в етикета жители на Сити ходеха по жилетки, когато солдатите се упражняваха почти по риза, когато почти ежедневно се случваха слънчеви удари, когато ледът за разхладяване беше достояние само на богатите домове и клубове. Напечени от слънцето, обливани с пот, ние с Филарета (вие знаете, че той е малко пълничък), без да минем в Сити, упътихме се на угад по една широка, с хамбарообразни домове, спяща още улица, която ни изведе на Темза, и през моста ние излязохме на Викторийския кей, покрай който са наредени грамадни правителствени здания. Към края на този кей в мъглата се обрисуваха силуетите на парламента и Вестминстерското абатство, към които ние се стремяхме. Разгърнали сме плана и вървим: «Филарет Филипич, видиш ли това голямо здание, то се казва Somerset House, построено е във втората половина на миналия век, сега в него има няколко правителствени учреждения.» «Филарет Филипич, сега надясно на брега ще се покаже иглата на Клеопатра, този обелиск е издигнат 1500 година преди Рождество Христово в Хелиополис от фараона Тотмес III и е пренесен и поставен в Лондон в 1878 година.» «Ол райт!» — отговаря Филарет Филипич и вървим. Стигаме до Вестминстерския мост, до него е зданието на парламента, величествена каменна постройка в готически стил, която е сторила 75 милиона лева. Пред него е тъй нареченият Westminster Hall, остатък от древния дворец на англосаксонските царе, постройката на който е начената в XI столетие. След като позяпахме и Вестминстерското абатство, ръководими от плана, отидохме

в Сентджемския парк, най-красивия от лондонските паркове. Тук има езеро, пълно с плаващи водни птици. И в този изящен парк, окръжен с дворци, ний видяхме натъркаляни по тревата, като че след някое кърваво сражение, стотини голи и гладни нещастници, останали без работа. Около парка са наредени Бъкингамският палат, в който живее кралица Виктория; Сентджеймският палат и Marlborough House, резиденцията на галския принц.

Ни един от тези дворци не представляваше нещо особено в архитектурно отношение. Излязохме на Piccadilly, доста широка улица, пълна с модни магазини. Оттук се отива в Хайдпарк, но где този кураж у нас! Ние едва си влачехме нозете, съсипани от ходене и тропическа жега. Като обиколихме грамадното Бърлингтонско здание, в което заседават академията и кралевското общество, спуснахме се към Трафалгарския сквер, гдето е националната галерия. Оттам по Strand минахме покрай палата на юстицията, колосална готическа постройка, като че направена цяла от бял мрамор, за която са изхарчени 20 милиона лева, но за съжаление това величествено здание е залостено между такива криви и безобразни улички, щото съвършено губи изглед. Оттук се почва Сити. Движението беше в най-силния си разгар. Ние едва лавирахме между плъзналата по тротоарите сган и намерихме прибежище между хладните стени на грандиозния събор Св. Павел, който по големината си отстъпва само на римския Св. Петър и на Миланския събор. В сегашния си вид е построен в края на XVII столетие. Ние обиколихме всичките кьошета на църквата и със съвършено подкосени нозе трупнахме се на скамейките. Никой път не бях се чувствувал толкова уморен Колко време седяхме в храма — не зная, но помня, че, обаян от полумрака, от тишината и прохладата, бях унесен дълбоко от съвсем невесели мисли, повод за които ми дадоха много статуи, издигнати покрай стените на храма в чест на разни победители. В храма на мира и любовта издигнати паметници на лица, които са се отличили с това, че са пролели много човеческа кръв. . .

Излязохме на улицата. Пред зиналия полукръг на горящата фурна надали грее повече, отколкото грееха напечените камъни на лондонските улици в този изключителен ден. Накъде? В петмилионния град ние бяхме

без убежище, като в пустиня. И както на пътника в Сахара, умиращ от жажда, се представят пред очите палмови градини и буйни водопади, тъй и пред моите очи се рисуваше миражът на блестящите парижки кафенета, с безчислени разхладителни питиета. Нищо подобно в Лондон няма. Филарет въздишаше за американските аптеки. Влязохме за опит на две-три места, гдето продаваха уж разхладителни питиета, но пази боже от английски вкус: дават ти почти топло пиво, и то да е пиво, пак иди-дойди, ами горчив, изветрял ел (ale) и в краен случай ще ти предложат една бучка лед! В Чикаго г. Шопов ни даде адрес на една българска търговска къща в Лондон. По плана намерихме улицата Mark Lane, близо до Лондонската кула (The Tower), и на най-горния етаж в една къща, на дъното на коридора, на едни стъклени врата прочетохме името на българина. «Да влезем ли? Защо ще влизаме? Я да си вървим, Филарет Филипич, какво ще правим тука?» И си тръгнахме, като че предугаждахме нелюбезността на търговеца. Едва изминахме десетина крачки, вратата на дъното се отвори и ни настигна един млад човек. «Вие ли сте г. Х.?» — попитах го аз. «Да», беше отговорът му и повече нищо. Ние се намерихме в неловко положение пред тази любезност и за да дам край на срещата, аз прибавих: «Минувахме случайно за пръв път през Лондон и като знаехме, че тук има един търговец българин, пожелахме да се срещнем с него, с вас, но виждам, че вие сте заети много с работа, и не желаем да ви безпокоим.» «Да» — беше вторият отговор. «Е-е, кача алъръм бен сенѝ» — помислих си аз и с едно сухо «сбогом» се спуснахме по стълбите надолу и дълго време се смяхме, при всичко, че се разбиха нашите надежди. Ама сега накъде? В Хайдпарк, в Британския музей, в Зоологическата градина, в Народния дворец? Накъде! Този българин съвсем ни отчая. Ние имаме ужасна нужда от почивка. Взехме едно купе (в Лондон повече се возят с едноконни купета на две колела; кучерът седи отзад) и тръгнахме пак към Сентджеймския парк. Оттам, като си починахме, отидохме в Royal Aquarium. Ето едно интересно заведение. Никакъв аквариум няма в това грамадно здание, което струва пет милиона лева. Вътрешността му представлява един голям салон и няколко галерии, в които става изложение на всевъзможни интересни предмети. Посетителят, като заплати само един ши-

линг, може да обикаля цялото изложение; слуша музика от обяд почти до среднощ и във всичкото време непрекъснато на една сцена си показват поред изкуството разни певци, певици, жонглери, еквилибристи, стрелци, боксери и сума други спортсмени. Тука времето се минува неусетно, защото вниманието на посетителя е ежеминутно заето с меняющи се картини. Ето в общи чърти как прекарахме един ден в града на най-крайните противоположности: в града на хладния егоизъм и модния алтруизъм, на безчетните богатства и на отчаяната бедност, на разкошните дворци и на гнусните свърталища, на съзнателната трезвост и на разгулното пиянство, на евангелската нравственост и на грозния разврат. . .

* * *

«О, добре дошел! Какво има в Америка?»

— Благодаря! Все хубаво. Ваша милост, как сте? Ама знаете ли какво, читателю? Човек бил много ненаситен. Ето сега ний с Филарета обиколихме, то се казва, половината земно кълбо и какво ще речете — кандисахме ли? Чакайте де! Сега пък ни е заблазнила мисълта да обиколим наведнъж (кое мислите?) цялото земно кълбо! Услади ни се! Че оставете нас, ами и докторът току се обажда сегиз-тогиз и ни дразни. Ама на доктора му е широко около врата. . . Чувам по някой път, че в софийската академия този спечелил двайсет хиляди лева, онзи загубил трийсет хиляди. Господи! Трийсет хиляди лева! Да зема аз да ги прахосам в карти!!. . . Где са тези трийсет хиляди лева, че да дам на Филарета половината и за мене половината, па една телеграма на доктора, па по един паспорт и хайде. . . Цариград, Суец, Бабелмандеб (тъй ли беше?), Индустан, Цейлон, Китай, Япония, Сандвичевите острови (ах, тези Сандвичеви острови всред Великия океан, израсли са ми на сърцето!. . .), Сан Франциско. . . Че тогава да ви дръпна едни пътни бележки. . . Ама где този господ?. . .

Може би да дойде време и аз сам да се чудя на този си ум, може би и аз да стана положителен, практичен. . . Ама ня́, младини!. . .

Сбогом, снизходителний читателю! Па прощавай, ако нещо не ти е харесало. Аз нямах намерение да пиша, ама дяволски хора — намериха ми слабото място, погъделичкаха ме — няма какво да се прави! И виж сега, то като не ми е занаят, и стилът ми излезе бамбашка, и аз го виждам, че все не е тъй, както пишат нашите писатели — дълбоко, дълбоко. . . Ама то не е от зла воля — от неопитност! Па и не е всекиму подадено̀ да пише надълбоко. Хайде, рекох, пък и аз да напиша една книжка така, по-плитко, та да видим какво ще излезе. . . Па има си хас да ви хареса!

ПЪТЕПИСИ

ДО ЖЕЛЮША С ГОВЕЖДИ ВАГОНИ

ПЪТНИ БЕЛЕЖКИ

— Да не ви знае човек, ще помисли, според вашите очерки, че сте кой знай какъв циник.
— Merci, madame. Дай боже да сте искрено възмутени от цинизма. Но ради бога, защо не дойдохте онзи ден на сбора в Желюша, па сетне да си поприказваме.

— Аз съм възхитен, нашите българи — цели англичани! — провикна се въодушевен г. министърът на обществените сгради, като се спираше над насипа в Желюша един трен с вагони за говеда и за дъски, натъпкан, буквално натъпкан с хора. Тренът спря. Ако се наемате, опитайте се да нарисувате с нежни думици картината, която се представи пред хиляди очи след спирането на трена. Смущавате ли се, madame? Е, добре, затворете си очите, запушете си ушите. Петстотин души мъже, жени и деца се стремят да слязат от вагоните, други хилядо и петстотин се силят да се покачат. Във всякой вагон, приспособен да вози осем говеда, са натъпкани по тридесет души хора, от които едни са си купили билети за II клас, други за III, а някои без никакви билети. Ето една английска черта. Когато ще се качат или ще слизат говеда от тия вагони, подлага им се наклонен мост от дъски; а когато се качиха и слизаха хора, нямаше никакъв мост. От вратицата на вагона до платформата има около метър и половина височина. Представете си сега деца и жени, стегнати в корсети, в тесни сукмани, налегнати от тия, които се стремят да скокнат, притиснати от тия, които се силят да се качат, представете си ги с един крак на прага на вагона и с другия устремен да стигне почвата на един метър и половина. . . Това е цинично, madame, нали? И аз го виждам, че не е красиво, но вам ако е все едно, за мен не е все едно, мен ме боли и

аз го пиша не да дразня вашето нежно ухо, а с надежда, че занапред ще се постараят да не се повтарят подобни сцени.

Полицията, гдето не трябва, е тъй строга, щото е отворила сума работа на докторите да издават медицински свидетелства. А пък когато хиляди хора атакуваха треновете за Желюша, нямаше кой да заварди един ред. Лица, притискани три-четири часа около касата, с големи мъки снабдени с билети, не можеха да попаднат във вагоните, а се натъпкаха хора, на които помагаха мускулите, ако и да нямаха билети. Кондукторите в трена събираха пари от неснабдените с билети. Това беше цяла комедия. Кой дал, кой не дал, кондукторът събира парсата и тъпче монетите из джобовете си. Ами контрол? Боже съхрани! Поне по едно билетче с печат да бяха давали срещу събираните пари. Нищо подобно. И туй е английска черта.

В Желюша, кой каквото ще да казва, беше весело. Разбира се, че разгалените от обстоятелствата parvenus се мръщиха и там, че нямало удобства... При онуй ветровито-дъждовито време, при онуй грамадно стечение на хора, по-добро не можеше да се очаква на бедните желюшки ханчета. Гладен-жеден никой не остана. Народът беше оживен, весел. Сърби, българи — всичко се бе смесило в една пиюща, пеюща, играюща, въодушевена маса. Туй добро. Ами като потегля Бай ви Ганьо за Пирот... Аман бе, Бай Ганьо, ще се свестиш ли ти някой път?... Ний посрещнахме в София Белградското певческо дружество с почести и сърбите ни отговориха с любезно гостоприемство, като наредиха два увеселителни трена, които за нищожна плата откараха желающите от Желюша в Пирот. Повече от хиляда нашенци се възползували от случая... Туй добро, ама Бай Ганьо може ли да не си изкаже патриотизма! Намерил се един наш юнак, който из пиротските улици запял: «Ой, Сливнице» и пр. Но слава богу, че се намерил пък един свестен офицерин и му зашлевил две хубави плесници. Ето две плесници на място употребени...

Друг един юнак, като се насвяткал с хубаво пиротско вино, тръгнал... Къде? Да се запознава с града? Много му е потрябвал! Тръгнал да дири сърби да ги бие.

— Где са да ги видим, нека ми излязат насреща!

Засукал мустаки, закършил ръце, засвяткал очи, разпасал пояс, върви из улиците и чака да го настъпи някой... Е, моля ви се, до каква степен трябва да е човек див, за да се родят у него подобни инстинкти при такива обстоятелства. И този дивак тръгнал да се весели!... И станал бой. Сбили се на едно място мъжки, едва успял да ги разтърве полицейският служител.

— Е па шта чемо радити, ви сте код нас госте.

И нищо не направили на нашия патриот. Добре ни е препоръчало туй диване... Българите — цели англичани!

Потегля последният трен от Пирот и докарва нашите англичани в Желюша. Спрели се те и чакат да дойде трен от Цариброд да ги вземе. Стъмнило се. Чакат час, чакат два, чакат три часа — няма трен, няма дявол! Че като се подпретват стотини хора, мъже, жени, деца, па шляп-шлюп в тъмнината, в дъжда, из калта, с псувни, с проклятия — загубил кой шапка, кой кошница, дотътрили се най-сетне в Цариброд. Натоварват се криво-ляво в говеждите вагони и потеглят за столицата. През вагон, през два, намерила се по една свещица, но не успява тренът да стигне и Драгоманския проход, свещиците догорели, свещите изгаснали. (И тук ли се изпречва туй проклето изгасване на свещите...) Тренът взема едно разстояние от 60 километра за пет часа. Пет часа, господа! И туй е по английски. Представете си сега говежди вагони без седалища, разбира се, натъпкани с жени и мъже, които се клатушкат пет часа из мрака... Madame, аз ще пощадя този път вашата срамежливост. Стига!

Съвършено на място симпатичният бай Шишеджиев нарича шеговито тези тренове вместо трен де плезир — трен де резил...

София, 12 април 1895 г.

P. S. Господин редакторе, кой е тарашувал онзи ден из долния етаж на «Знаме»?

ПОКАНА

Умоляват се софийските любители на българската природа да заповядат в неделя, на 27 август, на Черния връх на Витоша, гдето точно в 12 часа през деня ще се открие заседание за състоянието на един клуб на българските туристи. Поканата се отнася до всички любители, навършили 20-годишна възраст.

От няколко любители пешеходци

— Глупости! — ще кажат някои наши велемудри държавници и политикани, привикнали да се движат само в сферата на висшата политика и да вършат само велики дела.

— Луди хора! — ще кажат разкисналите и преждевременно сбабените вечни посетители на кафенетата и академиите.

— Блазе им! — ще рекат с въздишка тия, на които природен недостатък, болест или нещастен случай е подкосил нозете или е разклатено общото състояние на здравето им.

— Браво! — ще извикат всички жизнерадостни сили на българската столица, всички тия, които са умели да се ползуват най-добре от свободното си време и са търсили душевен покой и чисто наслаждение в дивата прелест и поражающето величие на нашата чудна природа.

Не помня Вазов ли или друг някой е написал: «Господа, изучете България, за да я обикнете.» Е, вярвайте бога, няма по-света истина от изразената в тия думи. Изучете България! Но богатствата и хубостите на България не се изучват по географическите карти, нито с разходки на фаетон по гладките шосета, нито от прозорците на железничните вагони. Тия пътища са опитомени,

те са вече изучени и по тях се движи вече от запад към изток цивилизацията с всичките ѝ прелести и мерзости. Не тук, не, а в девствените лесове, в едва пристъпните скали, в дооблачните върхове, около вечните снегове, при горните езера, до островърхите тронове на дивите кози, при жилищата на сърните и елените, около кристалните потоци със сребриста престърва, в царството на орлите и многократните екове — там, там е хубавата, дивната, омайната майка България. Там замират страстите и тревогите, там се успокоява душата и едно нямо съзерцание пълни с блаженство сърцето ти. От върховете на Мусала, на Попова шапка, на Еленин връх, на Черни връх иска ти се да имаш един гръмотевичен глас, па да викнеш: «Братия, напуснете навреме вашата жажда за злато, вашата жажда за власт, вашето суетно стремление за първенство, вашето ядовито перо, напуснете меките постилки, излезте из димните кафенета, из прашните улици, напуснете за няколко дни града и дойдете тука, на тази височина от 2500 метра, изпитайте поне за кратко време едно истинско чисто наслаждение и вий ще се преобразите, вий ще станете по-добри, по-здрави, по-уравновесени, по-жизнерадостни.»

С радост посрещаме инициативата на няколко любители на българската природа за основаванието на един туристически клуб. Ползата от такъв клуб е очевидна: членовете му, сгрупирани в дружество, ще възбуждат и поддържат взаимно любов към обиколки на живописните местности из България; ще се запознават със страната; ще се правят описания на разходките и местностите; между членовете, без съмнение, ще има лица научно подготвени, за да могат да изследват флората, фауната, минералните богатства, етнографията, геологията, географията; ще се държат сказки за български или иностранни интересни пътувания, за да се възбужда съревнование и надпреварвание между членовете; клубът може да дава сведения и да бъде полезен на тия, които желаят да посетят някои места, за да добият право и те да станат членове. Клубът, като се усили, може да има свой орган, в който ще се описват пътуванията и изследванията на членовете му и ще се пропагандира отварянието на клонове или отделни такива клубове и из другите градове на България. Клубът ще може да препоръчва на правителството някои мерки за улеснение на пътуванията

и предупреждение на заблудяванията из непроходими и непристъпни места. Ще се устройват конкурси и общи разходки и прочее.

Малко оригинална наистина, но е прекрасна идеята на инициаторите да свикат заседанието на Черни връх на Витоша. Който не може да се покачи поне на Черния връх, той не заслужва да бъде член на клуба. Този клуб ще има за образец алпийските клубове. За такива опитни пешеходи като г. г. Ив. Вазов, Ив. Грозев, д-р Моллов, д-р Мирков, д-р Данев, Ем. Иванов, д-р Ив. Шишманов, д-р Кръстев, д-р Ив. Георгов, д-р Георгиев, д-р Червенианов, Вл. Селджобалиев и за всичките почти членове на ловчийското дружество ще бъде една играчка да се изкачат на Витоша и на тия почтени господа преди всичко прилича да се явят като основателни членове на този клуб, който ще принесе голяма полза и удоволствие не само за членовете му, но и на цялото общество.

Един практически съвет за тия, които не са още посещавали Черния връх и желаят да се явят в неделя, при откриване на заседанието. Който за пръв път се качи на Витоша, трябва непременно да има водач. Водачи винаги се намират по празнични дни във всичките села в полите на Витоша. Плаща им се от 2—3 лева. Може да се възлиза с кон от селата Владая и Княжево. Тези два пътя са най-леките, но е дълго разстоянието до Черния връх. За кон се плаща от 4—8 лева. За пешеходите най-късият път е през с. Драгалевци, а най-удобният — през с. Железница, само че това село е доста далеч от София. Последният път води без забиколки прямо на Черния връх и тук не е нужен никакъв водач. Във всякой случай, с кон или пеши, трябва още от събота вечер да се отиде в селото, от което ще се възлиза. Най-приятно е възлизането, ако се почне поне два часа преди изгряване на слънцето, за да може изгревът да ви свари на известна височина, гдето е сравнително по-прохладно и следователно по-леко за ход. Няма съмнение, че е още по-приятно да видиш от самия връх как изгрява слънцето, но това удоволствие могат да си доставят само опитните туристи. Провизия трябва да се вземе от града. Облеклото трябва да бъде леко, но е необходим запас от дебела дреха, а още по-добре шал (плед), който може да служи и за постилка, и за завивка, според нуждата. Опитни водачи: за през Владая търсете Димитър Маринов, през Княжево — Коста Комитата, през Драгалевци — Ангелко Билерина, през Бистрица — Ангелко и прочее.

Тия господа, които се намерят в неделя, по 12 часа, на Черния връх, при откриване на заседанието, ще бъдат основателни членове.

Колко е желателно да не се отнесат небрежно и високомерно българските туристи към тази покана. А пък столичните вестници се умоляват да бъдат тъй добри и напечатат поканата.

София, 22 август 1895 г.

Господин редакторе,

Бъдете тъй добри да поместите горнето като подлистник на в. «Знаме».

НЕВЕРОЯТНО НАИСТИНА, НО ФАКТ: 300 ДУШИ НА ЧЕРНИЯ ВРЪХ

При онази мамоновска епидемия за съставяние на всевъзможни акционерни дружества, която беше се разбушувала из нашата столица и грозеше да обхване всичките слоеве на обществото, при онази гешефтарска страст за купувание и спекулирание с разни акции, която беше заразила и млади, и стари и бе обърнала жадните погледи на всички към банките и банкирските контори — трябваше да се намери някой да се провикне: «Еей, българино, стой бе, къде си се лутнал, не о хлебе единном жив будет человек. . .» — и като ги отбие поне временно от пътя за Златния телец, да охлади колко-годе страстта, която бе погълнала мислите и желанията на множеството. Българският народ проживява сега един интересен психологически момент, предизвикан от безсъвестното и крайно обидното за националната ни чест поведение, което държа средноевропейската преса по повод станалите у нас напоследък събития. Кръвните обиди, нанесени на народа ни, удариха истински патриотическата му струна и го накараха да се стресне и да почне да се сплотява, вън от партийните интереси, на обща национална почва, като за отпор, за противовес на външното влияние, на външната експлоатация. Ето с какво се обяснява внезапно изникналата епидемия за сдружавание.

Но нека се не лъжем, че националното чувство у нас е кой знай колко укрепнало. Гъркът обича своята Гърция, защото всяка педя място в неговото отечество му напомня за славни исторически събития, на които свидетели са и до днес съществуващи паметници на висока култура. Швейцарецът обожава своята Швейцария, защото всякой кът от неговото живописно отечество привлича посетители и му принася средства за съществувание. Ний — защо да си правим илюзия — не можем да се похвалим като гърците със славна история, нямаме и паметници, които да дават храна на националната ни гордост: защото, да заграбиш една изящно изваяна колона от някой гръцки храм, да я дотътриш до Търново, да я забучиш с главата надолу, и при това накриво, да заровиш хубавите орнаменти, да издращиш надписите и вместо тях с букви, подобни на йероглифи, да напишеш: «цар всем българом и гръком», едва ли с такъв подвиг ще докажеш високата си културност. Но ако нямаме славна история като гръцката, ний имаме чудна природа като швейцарската. Славното минало никак не топли сега бедния гръцки народ, а пък живописната природа топли, храни и облича швейцарците.

Ний не умеем да ценим и не сме привързани страстно към нашата хубава природа. Защо? — Защото не я знаем, защото живописната природа не се изучава нито в кафенетата, нито в кръчмите. В кръчмите и кафенетата, сред удушливия дим, под влиянието на наркотическите и спиртливи питиета и озлобените газети, ще постоянствуваш да въздишаш бабешки, да скверниш хубава България със стереотипните фрази: «А бе българска работа», «българи-диваци, не ги ли знаеш», «българѝя-дивотѝя». . . А пък то нито България, нито българите изобщо са диви, а сме диви и простаци ний, които знаем само да хулим, за да се покажем, че уж много сме видели и много знаем. . .

Ето горе-долу какви размишления наведоха пишущия тия редове на мисъл да напише оригиналната покана за Черни връх, която се появи миналата седмица в подлистник на в. «Знаме». Идеята за подобна покана изникна в един тесен кръг от любители на българската природа. Ефектът, който произведе поканата, надмина стократно всякакви очаквания. Сега, след като бях честит да видя цял панаир на самия връхчец на Витоша, мога смело да допълня цитираната чужда фраза «Господа, изучете България, за да я обикнете» и да прибавя:

— Господа, изучете всестранно българския народ и вий ще го обикнете; в него се крие потенциална сила, намерете здрав импулс и я превърнете в жива сила.

Тази мисъл е изказана от мене много по-рано, когато рисувах някои отрицателни черти на българите, плод на изкълчен патриотизъм — но тогава съм изказал почти инстинктивно, а сега съм честит, че тази мисъл се потвърдява. В п о к а н а т а имаше и следующата фраза:

«Няма съмнение, че е още по-приятно да видиш от самия връх как изгрява слънцето... но това удоволствие могат да си доставят само опитните туристи.»

Знаете ли какъв беше резултатът? — Около четиристотин души през Драгалевци, през Беглер чифлик, през Бистрица, през Княжево плъзнаха през нощта срещу неделя по гърдите на Витоша и при изгряването на слънцето триста души бяха при Черния връх!... Е, право да си кажа, туй благородно надпреварване ме порази! Картината, която представляваше Витоша в събота през нощта, беше до такава степен величествена, щото се отказвам даже опит да направя за описването ѝ. Онзи въодушевен фанатически устрем към небесата, чрез хиляди препятствия, онова стремително катерение по храсталаци, по камънаци, на десетки наелектризирани групи, развятото нарочно приготвено знаме, звуковете на една военна тръба, всред пламналите тук-там огньове, онази фантастическа картина, осветена феерически от пълната луна... Господин Вазов, вий бяхте очевидец — опишете тази поражающа със своето величие картина.

За съжаление, за голямо съжаление, времето на разсъмване се развали: вятърът и студът разгониха твърде рано сбраните на Черния връх туристи, но при всичко това всякой очевидец, догде е жив, ще помни панаира на Черния връх.

Началото е неимоверно бляскаво. Сега остава да се учредим. Нека всички основателни членове (всички, които бяха в неделя на върха) и всички граждани, които желаят да се запишат за действителни членове, да заповядат на 2 септември в 6 часа вечерта в салона при фабриката на бр. Прошекови и там:

1. ще се прочете списъкът на записáвшите се и ще се допълни с незаписáвшите се основателни членове;
2. ще се открие подписка на действителни членове;
3. ще се избере временен комитет за изработване проект за устав и за облеклото на българските туристи и
4. ще се предложи, според сезона, една нова разходка на желающите. (Умоляват се столичните вестници да напечатат безплатно тази покана.)

Не се ли интересувате да знаете като какви са тия 300 души, които на 27 август бяха на Черни връх? Ето:

110 чиновници, 25 студенти, 15 учители, 20 ученици, 10 словослагатели, 10 търговци, 6 адвокати, 6 кундурджии, 4 печатари, 3 офицери, 3 запасни офицери, 4 типографи, 4 книговезци, 4 професори, 3 аптекари, 3 лекари, 2 кафеджии, 2 кръчмари, 2 прошенописци, 2 механици, 2 дърводелци, по един: литератор, стенограф, гостинничар, войник, книжар, предприемач, скулптор, пенсионер, архитект, отговорен редактор, златар, терзия, художник, бояджия, словолитник, 2 бивши министри, 3 селяни, 4 жени и множество без означени занятия. Освен това има поне 50 души, които не успяха да се запишат. От 250 души записани около 150 са от Северна България, 50 от Южна и 30 от Македония. Останалите са от Добруджа, Бесарабия, Турция, Сърбия и няколко иностранци. Любопитен факт: при всичко, че някои погрешно се записаха като софиянци, пак от София имаше само около 28 души, когато от Свищов например имаше 25 души.

София, 19 август 1895 г.

КАКВО? ШВЕЙЦАРИЯ ЛИ?!. . .

Българино, пожелай ми живот и здравие, за да имам възможност да вдигна завесата, която разделя градския живот от омайните прелести на нашата дивна природа, и ти ще се влюбиш в тази природа, както никой юноша никоя не е любил. Ти си работил шест дни и си обезпечил насъщния хляб за седмицата. На седмия ден не се отбивай в кафенето, нито в кръчмата. Не ти ли омръзна еднообразието: дима на цигарите, туй глупаво тракание на заровете и билярдните шарове, вулгарните зевзеклици, прозявките и туй вечно чувство на някаква неудовлетвореност, и тази вледенена инертност, и тази плесенясала апатия — не ти ли омръзнаха? Послушай ме: посвети един от летните си празнични дни на природата и ако тръгнеш с мене, уверявам те, ни един хубав празничен ден няма да оставаш вече в града.

Ний сме, да речем, сто души. Обличаме се в пътнически дрехи, снабдяваме се според средствата си с храна и от железопътната станция тренът ни понася към Цариброд. Ти не си шовинист, в гърдите ти не гори воинствен огън, но все пак ти си рожба на своето време и не можеш да се освободиш от понятията и чувствата на съвременниците си и като българин, минавайки през Сливница, не можеш да не полюбопитствуваш где са ония места на тридневните сражения, с които българинът се повдигна в очите на света, като доказа, че умее да цени своите права и умее да пази своето огнище, че умее да мре не само за свое, но и за общо благо. Между сто души пътници все ще се намерят неколцина, които с разказите си ще оживят във въображението ти картините на сраженията върху дремещите сега голи хълмове. Тия разкази за геройски подвизи ще предизвикат у тебе особени вълнения, ще възбудят нови чувства, които ти не изпитваш в кафенето нито при таблите, нито при скамбиля. . . Ето и Драгоманския проход. Като змия се извива тренът между хълмовете — скалисти надясно, покрити с лес наляво. Да, да, с лес покрити. Тия оголени допреди десет години хълмове са вече завардени и да ти е драго да погледнеш сега вълнистите върхове на гъстите млади дървета. Цариброд. Полицейските власти са уведомени, че пристигат стотина български туристи, и те са се разпоредили вече да ги настанят за нощуване. Тяхната любезност и услужливост те трогва. Ти благодариш тям, благодариш и на съдбата, която изрина ония полицейски служители, които според разказите на царибродчане като пладнешки разбойници са карали насила да им носят ялови овци и да им водят ялови. . . Зора се сипва. От всички страни се стичат към определения пункт бодрите туристи. Дава се сигнал за тръгване, водачите напред и след тях от разни съсловия и възрасти, стегнати за поход, снабдени с лека провизия, разсипват се по шосето и закрачват пътниците. Едно продължително «ура» гръмва от лявата страна на пътя. Тук са карантинните бараки, в тях са нощували половината от другарите ви. Присъединяват се и те и с песни, с весел говор, със смях разбуждат цялата долина. Никой не знае положително колко километра път има да се върви. Едни казват 10, други 15, трети 25, но утрината е тъй примамчива, тъй леко се диша на открито поле, щото преставаш да се интересуваш за времето и разстоянието, а само ти се иска да вървиш напред и напред към предназначената цел, а тази цел е Погановският манастир. Ето Желюша. Тук напущаме шосето и се отбиваме в пътя наляво. Почва се възлизането. «Полека, момчета, ще се заморите.» Но младостта слуша ли? Плъзнали като кози по оная зеленина, весели, бодри, да не им се нарадваш. Па и старостта сдава ли се така лесно? Старо с младо се надпреварва и не сещат как е изкачен хълмът. «Стооой!» Малка почивка. Погледнете изгрева на слънцето. Вижте как се осветляват постепенно върховете. А долу, в долината, виждате ли каква млечна пелена се разстила? Цариброд е потънал в мъглата. Погледнете сега на югозапад. Виждате ли онези просечени сиви гигантски скали, блеснали на слънцето? Те тъй успоредно се спущат в бездната, гдето протича реката Ерма. Под тези колосални отвесни скали, край реката, е Погановският манастир, потънал отвред в зеленината на дъбовия лес, който покрива стотини разнообразни по

форма и височина хълмове. Сега вече никоя сила не може ви сдържа, никое разстояние не може ви уплаши, вий забравяте всички условия и задължения на градския си живот и се устремявате към този рай, който постепенно ви се открива и открива нови и нови прелестни и разнообразни картини. Вий настигате селото Планиница, кацнало на върховете на два конически хълма, но то не отвлича вашето внимание. Скалите, по-скоро до тези чудни гигантски скали! Минувате селото Бански дол и нито го поглеждате даже. Скалите, скоро! Боже, каква е тази пропаст! Каква е там онази бездна, от която се издигат облаци към небето? Спускайте се надолу, спускайте се по стръмнината, потънете в гъстата мъгла, на дъното на бездната е селото Погановци. Не се спирайте, напред! Още малко, още един хълм. . . Погледнете сега!. . . В този момент ще въздъхне ли някой за Тирол и Швейцария, че да го цапна по устата!. . . Господааа! гледайте бе, гледайте хубости, гледайте чудеса. . . Защо е тъй беден човеческият език, защо е тъй слабо моето перо! Е, как да опиша сега ония колосални порти, образувани от разноцветните скали, в които е прикован моят поглед? Как да опиша фантастическите фигури, които гледам през тия порти? Как мога да дам понятие за тая райска долина, окръжена с всевъзможни лесисти хълмове? Мога ли да схвана неизчислимите оттенъци в игрите на светлината и цветовете? Всички сили и способности немеят пред туй подавляюще величие и всичко се съсредоточва в зрението, в нямото благоговейно съзерцание. . . Да ми е да хвана целия свят за яката, да го дотътря дотука и да им извикам: «Гледайте бе, дураци, какво се врете из вашите вмирисани градове и села!». . .

Слизаме в Погановския манастир. Бедният манастир! Да останеше на неговите полусрутени сградици, и десет души в година не би се полакомили да го посетят, макар че от магерницата му стърчи комин, строен от великия защитник на Перник, Кракра. Какъв поразителен контраст между вехтичките полуизгнили къщици и величествените отвесни скали, които се издигат зад тях, и девствените гори, които ги окръжават. Вий си подкрепяте с храна и почивка силите и бързате да напуснете сиромашката печална ограда, за да потънете в омайното царство на вечно тържествуващата разкошна природа. Вий вървите край брега, срещу течението на шумящата Ерма, и се приближавате към основанията на паралелно издигнатите към небесата скали; те притискат реката и реката, сърдита, разпенена, шумно скача от камък на камък и бърза да се освободи и освободена, разстила своите пенливи води, от които се чуват облекчителни въздишки. Вий се прощавате със слънчевите лучи и проникавате в сенчестия и хладния гигантски пролом. Не се опитвайте да видите върховете на скалите, между които тече реката — ще ви падне шапката и ще видите само прелестно синкаво българско небе и леки, пушни облачета; напразно гледате — можете да ги видите само отстрана. Спуснете си погледа надолу и нека очите ви се устремят в пролома, срещу течението на раздразнено шумтящата вода; вижте как се катерят растенията и се стремят да зярнат слънцето. Проломът се извива и продължава, но жадното око не може да проникне какви чудеса се крият в туй тайнствено ущелие: брегът край скалите се свършва и дълбока вода лиже подножията на скалите от двете страни. Ето един смелчак, освобождава се от облеклото си и плахо нагазва в струите на Ерма. Той гази в едно направление, в друго, в трето — търси брод. Той стъпва на една скалица, издигната сред реката, издига се с помощта на тоягата и почва да дебне към завоя на пролома и се взира. . . Щастливецо, обади ни какво има там?. . . Ерма заглушва нашия глас, а щастливецът, вкаменен, като че сраснат със скалата, върху която е стъпил, забравя нас, забравя целия свят и гледа. . . Ето го, връща се. Ний го обсипваме с въпроси, а той, като че пробуден от дълбок сън, гледа ни като замаян и във въздишката му се смесва само думата: «Остави се!». . . Колко дребни, боже, колко дребнички животинки изглеждаме ний сега, между тия колоси. Но умни животинки! Ний ще се ухитрим да преодолеем препятствията и най на края все пак ний ще бъдем победители. Ний ще се снабдим с хиляди приспособления и когато и да е, ще се покатерим по гърдите на тия горди гиганти, а засега, като не можем направо — ще заобиколим и ще погледнем от върха на скалите в пропастта. Вий, които не разполагате с още един свободен ден — сбогом, бързайте да не пропуснете трена, — а ний оставаме.

И ето възлизаме. Манастирът като че почва да потъва в пропастта, а пред очите ни хоризонтът става все по-широк, по-широк и по-разнообразен. Нахлуваме в

гората, пълзим нагоре, разгръщаме клоновете, пращят от устрема сухите съчки, сипят се камъчета под нозете ни; ний крачим. Где умора пред тия все нови и нови карини. Пред нас скала, наляво пропаст, надясно гъста сплетена гора. «Напред, момчета!» И по една ивица от няколко сантиметра, опрени с ляво рамо о скалата, един след друг, ловим се ту за камъни, ту за корени, ту за тревата и ето ни над препятствието. Где са гордите гиганти? — Под краката ни. Где е земният рай? — Пред очите ни. . .

Ний сме на една височина, двойно по-голяма от тая на скалистите стени. Стига вече, нали стига? О, не! С българина не се шегувай, не го дразни — иди сега, че спирай буйния стремеж на младия български турист. Златната средина се спира, младостта полита към върха на гората, смелостта се устремява в пропастта. Иди ги спирай, ако можеш! Тия, които се покачиха на върха, могат да се похвалят, че са слезли през места, по които не е стъпвал човешки крак; но пък един от тия, които се спуснаха в бездната, е направил до такава степен отчаян подвиг, който ще направи чест на най-смелия алпийски турист. Спускат се четворица, между които един офицер; от скала на скала, чрез сума препятствия, те слизат стотина метра надолу и. . . стоп! Пред тях зинала пропастта; за връщание назад и дума не станала; пред тях се спуска първо една отвесна скала, около осем метра височина; на два метра от върха едно издадено камъче позволява да се стъпи добре с единия само крак; под туй камъче шест метра скала надолу и под нея малка група камъни, а зад тия камъни — двеста метра пропаст. Нашият турист, за да открие път за другарите си, спуща се по скалата, кацва на издаденото камъче и се впива като прилеп в скалата с разперени ръце. Другарите изтръпнали от ужас. Няколко секунди колебание, едно «прощавайте» и. . . туп върху камънаците. Другарите чуват шума от паданието и веднага думите: «Слава богу, жив и здрав съм, господа, вървете наляво. . .» (Ще злословите ли и такъв българин, вий, кафененски герои?). . .

Хубостите на тази екскурзия не се изчерпват само с околностите на Погановския манастир. Като стигнете в живописното село Власи, пред вас се изпречват не помалко величествени скали, прорязани в дъното от същата буйна Ерма и образуват чудесния пролом Ждрело.

През Ждрелото вий виждате една мила долина, пресечена от реката, и насреща хълмове, покрити с лозя. Какво разкошно селце, какви величествени околности: от една страна гигантският пролом на пъстрите скали, по средата зелена долинка, разцепена с лъкатушната река, до реката извира топла вода, наоколо пълно с овощия, насреща лозя и селцето кацнало на единия склон на скалите; а зад всичко това околностите на Погановския манастир. Да не можеш да се нагледаш, а още повече — не можеш да се начудиш где се е въртяла нашата комисия за избиране място за санаториуми, та не е дошла в този райски кът, който твърде лесно може да стане достъпен и да привлече хиляди посетители. Аз не се съмнявам, че когато и да е ще загърми, и далеч ще загърми славата на село Власи.

Има бъдуще нашата хубава България!

София, 12 септемврий 1895 г.

P. S. Ще доживеем ли до свободни екскурзии по Пирин и Шар планина, господа туристи?

СОФИЯ—МЕЗДРА—ВРАЦА

ПЪТНИ БЕЛЕЖКИ

Господин редакторе, вий искате да ви опиша накратко впечатленията си от разходката ми през Мездра до Враца, по новата железопътна линия. Изпълнявам искането ви на драго сърце.

До Своге местността ми беше известна от по-напред и сега аз не изпитах дотам никакво силно чувство, ако не считаме за силно чувствувание сухия студ в съвсем нетоплените вагони, не на шега студ, който ни накара да играем ръченици, за да постоплим вкочанените си нозе. И ний пътувахме в 1-ий клас, уж за по-голяма свобода и удобство. Благодарим на такова удобство, което не ти дава да седнеш, без да се сгушиш и да възнеш като циганина под мократа мрежа. И защо стават тия работи — иди им разбери! Види се, че е нужно да се доказва на всяка стъпка, че българинът е роден само за изет. С мене в купето бяха двоица народни представители: единият се вълнуваше, възмущаваше се, заканваше се да телеграфира от първата станция и да се оплаче на министъра, но туй за туй. . .

Да ви кажа правото: аз останах възхитен от природните хубости на Искърския проход. Всъщност, сега-засега, пътят не представлява кой знае какви чудеса, но аз предвкушавах онази прелест, която ще представлява проходът през пролетните и летни месеци, когато се развие зеленината и всякой от двайсет и двата тунели ще закрива и открива пред нас, като в калейдоскоп, все нови и нови картини, една от друга по-пъстри, по-разнообразни, по-възхитителни. Черепишкият манастир беше ми оживял на сърцето от разказите и възхищенията на нашите инженери по линията. С какво жадно нетърпение очаквах аз да го видя. Колко завоя — от завои и разнообразия свят да ти се завие! — колко завоя поглъщаха вниманието ми, колко тунеля помрачаваха очите ми. . . Ето го!. . . Где е?. . . Аз го зърнах само за един миг и. . . бух в един тунел. Светна отново, блеснаха насреща едни величествени диви скали и. . . бух в друг тунел. Да ви вземе дяволът, проклети тунели, лишихте ме от най-възхитителната картина. Сега ми се чини, като че насън съм видял Черепишкия манастир. А наистина чудесна местност! Просто грях е да се прехвръква край този манастир без спиране. Поне за увеселителните тренове трябва да се нареди там една станцийка за желаещите да посетят манастиря и околностите му. Занапред, не ще съмнение, че в целия проход този пункт ще привлича най-много вниманието на туристите. За да се избегне лутанието на жадните очи ту към едната, ту към другата страна на вагоните и за да може пътникът да се наслади от всичките хубости на дефилето, ще трябва поне увеселителните тренове да са съставени от по-открити за обзир вагони. Полек-полек и то ще стане. Аз съм убеден, че това ще стане. Тази вяра неволно ми се вдъхва от самия факт, че аз сега с железница поря гърдите на това диво, първобитно, девствено дефиле, по което на много места човешки крак не е могъл да стъпи; аз летя с железница под и през скали, между полудиво население, което не е знаело до вчера какво нещо е колело!. . . Това е един великански скок, това е една тържествена победа над природните препятствия, това е един истински акт на прогреса, пред който почтително и с радостни сълзи си снемам шапката. Проломяването на Стара планина, отварянието на линията София—Роман трябваше да се почувствува като победно тържество, трябваше да се устрои като народен празник, а не като излишен салтанат на случайни големци. Дай боже да имаме по-често такива празници, защото те са, които носят напредъка и щастието на народа, а не ония празници с фишеци и пандери. . . и с жандарми из божиите храмове. . .

Мездра. Ето колосалните постройки на спиртната фабрика на Балабанов и Каракашев. Като помислиш що труд, що пара се е потрошило за издиганието на тази грамадна, по най-усъвършенствуван европейски образец фабрика; колко надежди, колко приятни мечти са биле възлагани на железничния кръстопът; колко хорица са очаквали да намерят с доставки или с труда си препитание около тази фабрика — и като погледнеш, че всичко

това е разбито в прах и пепел, а сега не може и да се поправи, както казват, благодарение на прокопсания търговски договор с Австрия... Тежко впечатление! Не е твой имот, но е български най-сетне, и свива ти се сърцето като пред покойник, като гледаш тези изгаснали, изстинали машини и глухо стърчащия грандиозен комин, и заглъхналите фабрични порти...

Тази нещастна фабрика се отвори само в деня на отварянието на линията София—Роман, за да даде възможност на нашите големци да разпенят пред очите на сръбския крал стотини бутилки маджарско «шампанско».

Иди, че развивай българска индустрия!...

Ето и Враца — Диарбекира на българските офицери, град, в който нашето войнство, не знам защо, не намира твърде радушно гостоприемство.

— Е коя е причината — питам аз в недоумение, като виждам извънредната любезност на нашите посрещачи.

— А бе, брате, все тия пусти избори са причината. Не сте ли чули... голи шашки... револвери... товаонова. Разбира се, те твърде малцина се увличат дотам, ама нали знаеш, че според Ивана охладяваш и от светаго Ивана... Па сме рекли: нека те на една страна, ний на друга страна, па... Какво да сториш!... Та тая е, ако искаш да знайш, причината. Друга причина, слава богу, няма. Инак, познаваме се, срещаме се из улиците — «Добър ден», «Дал ти бог добро.» И туйто!...

Тъй ти говорят гражданите.

Военните са на съвсем друго мнение:

— Остави ги тези врачане! Ний употребяваме всички усилия да живеем с тях задружно, каним ги и на вечеринки, и на балове — те странят като диви. Ний криви ли сме?

Кой е крив, кой е прав — това не е моя работа; аз излагам само моите пътни впечатления. Едно е вярно: железницата в скоро време ще измени физиономията на обществения живот във Враца, а това ще спомогне да се поизравни несъответствието във вкусовете...

Враца, като град, е останал доста назад: извънредно тесни, криви и кални улици, мизерни къщици и развалини на всяка крачка. Но училищните здания правят чест на града. Класното училище със своята грамада

царува над целия град. Общинските училища са концентрирани в едно огромно здание, което едва-що е свършено и вече гражданите съзнават, че са направили с това една голяма грешка: трябвало вместо едно голямо да построят три по-малки училища в разни махли на града.

Паметникът на Ботева, издигнат всред един дълъг-нест мегдан, макар обиколен от дребни и зехти къщи, не прави очакваното впечатление. Преди всичко ви разочарова самата фигура на Ботева, излят цял от бронза, с гола сабя в ръка, стъпил върху мраморен пиедестал, по който личат със златни букви имената на дружината му и други заслуживши памет. Тук физиономията на Ботева нито напомня даже известния нам Ботев портрет. Казват, сериозно или на шега — не зная, че когато немецът, комуто било поръчано да излее от бронза фигурата на Ботева, поискал портрета му — тогавашният председател на Постоянната комисия бил му казал: «Не ти трябва портрет, гледай мене — не питай за Ботева, аз досущ на него приличам, като че съм му отрязал главата...» И днес върху пиедестала стои гордо, казват, не фигурата на славния Христо Ботев, а на бившия председател на Постоянната комисия във Враца. И таз добра!...

Най-отрадно впечатление във Враца ми направи фабриката на Орозова, или по-вярно, самата личност на Орозова. Орозов?! Was ist das? — ще попита гордият столичанин... Я си снеми калпака, приятелю, поклони се на г. Орозова и пожелай да се народят в България повече такива труженици. Орозов е един беден самоук, който от правение на врачански бастони и табакери е достигнал да построи една фабрика, в която днес той, с десетина работника, изработва най-елегантни кабриолети и фаетони. Всички машини и приспособления във фабриката са дело на неговите ръце. Днес цяло Врачанско е наводнено с кола и кабриолети от неговата фабрика. Едно пречи на напредъка му: капиталът му малък.

— Защо не привлечете чужди капитали към тази индустрия? — попитах аз.

Умното, съсредоточено лице на Орозова изобрази една едва уловима печална усмивка.

— Не е изгодно — отговори той. — Ще вземеш пари с 10%, ще спечелиш едва 12%. Възнаграждава ли се трудът и изкуството с 2% печалба, когато лихваринът, който

и да бил той, без нищо, на мой гръб, ще си прибере своите 10%!

Не пропуснах да посетя и прочутия склад от вина на братия Кръскиеви, които са получили награди за вината си от всичките по-важни европейски изложения в последните години. Тук ни поднесоха едно деветгодишно златно вино — здраве му кажи! Какъв ти херес, какъв ти портвейн — нектар, да го вземе дяволът!. . . От три метра те омайва ароматът му. Наляно в бутилки, бистро като кристал и струва бутилката само два лева.

— Чудна работа, джанъм, как такова извънредно вино не е могло да си пробие път, да си състави особно реноме в София!

— Е че как ще си пробие път, господине, как ще си състави име, когато не искат да ни знаят там, отгдето трябва да очакваме пример и насърчение. Ето например ония дни дойдоха в Мездра да отварят линията и какво мислите? Стотини бутилки шампански и други европейски вина дотътриха. Пък то да ми са вина като хората — хайде-де, ами то крушена чорба. Да им кихна аз на шампанското — те хабер нямат от хубаво вино. Да им поднесеш моето вино с европейски етикет, и двайсет лева ще ти платят за една бутилка, ама на́, нали е българско — просто е!

Враца има красива околност. Особено впечатление прави от южна страна проломът в Балкана, притиснат от двете страни с величествени синкави скали, наслоението на които от лявата страна ги превръща в един вид гигантски готически развалини. Този пролом на два километра навътре се стеснява и образува от две отвесни скали една грандиозна порта, зад която се открива един широк лесист пейзаж. Тази порта се казва «Вратца́та». Оттам е и названието на града.

Аз останах крайно благодарен на гостоприемните приятели от Враца за тяхната извънредна любезност, която ме окръжаваше даже и на обратния път до Мездра.

Линията София—Роман ни откри нови природни хубости. Ребята, мирише вече на пролет, стягайте си опинците за всеки случай. . .

София, 7 март 1897 г.

P. S. Господин редакторе, слушайте какво поетическо сравнение направи Найчо. Трябва да ви кажа предварително, че релсите по новата линия не са добре смеждени и колелетата на вагоните ги трият сам-там по-силно и с това издават един остър скрип, който страшно се усилва от резонанса в мрачните тунели. Та Найчо казва:

— Чувай, я слушай това демонско скърцание, това адско виение, като че са гигантски чудовища, които са дремали с хиляди векове в недрата на тези гранити, и сега, разбудени от чудовището на цивилизацията, скърцат и вият срещу него.

В БЪЛГАРСКА ШВЕЙЦАРИЯ

ПЪТНИ БЕЛЕЖКИ

Благослови, отче Серапионе!. . . Но не ти, легендарно страшилище на Рилската обител, а ти, духовний пастирю на Черепишкия манастир, с издутите потури, раздрани от пети до колене и разпрани от колената до пояса; ти, с разгърдената до пъпа риза, с побелялата от паспал салтамарка, с коси враждебни на гребена и водата, коси, в които восъкът от вощениците се е избърсвал петдесет години и ги е превърнал в една неописуема маса; ти, отче, с калимявка подобна на хармоника и с физиономия на нищо не подобна — благослови! Благослови моя опит да дам поне бледно понятие за величествените природни хубости, които пленяват окото на пътника, изпаднал волею или неволею на Черепишкия манастир. . .

Волею или **н е в о л е ю**!? — Да, да, снизходителний читателю, съвършено вярно: вий, въпреки вашето желание, може един ден да се видите пленник на Черепишкия манастир и да седите там и ден, и два, и пет, и десет дена, да, да! Представете си, че вий сте чиновник в българското княжество, граждански или военен, все едно, и вас **в и н т е р е с а н а с л у ж б а т а** ви мятат като непотребен предмет от един край на друг и това го вършат с такава внезапност, щото вий по неволя сте оставили семейството си, да речем, в София, а сами заминувате например за Видин, за Шумен или за Силистра. Наближава денят на светлото Христово възкресение и възползувани от празниците, вий избирате най-късото разстояние, отивате в Рахово, летите стремглав с колата и през Враца стигате в Мездра, за да не изпуснете трена. С вас заедно на станцията чакат нетърпеливо стотини хора: деца бързат при родителите си, родители при децата си, мъже, разделени от жените си, жени от мъжете си; всички мислено предвкушават сладостта от срещи, прегръдки, целувки, от картините на семейни радости и празнични

веселби. И веднага едно зловещо известие като мрачен дух облетява и попарва, и омърлушава всички трепетно ожидающи: **т р е н н я м а, н а 2 6 - й к и л о м е т ъ р б р е г ъ т с е и з р о н и л и з а с и п а л л и н и я т а.** Ами сега! Сега, ако щеш, троши си главата, а ако си с анархически темперамент, иди строши главите на ония, които са виновници на тия безобразия. . . Но вий ще кажете: добре, джанъм, щом падналият бряг не е заровил под себе си цял трен с пътници, това още не е кой знай какво нещастие — от Роман тренът ще закара пътниците до мястото на катастрофата, ще минат обвала пешком, а оттам ще ги поемне софийският трен. Да, тъй би било, ако у нашия железнопътен управник имаше малко мозък в главата, ако имаше малко по-човешки чувства и състрадание към хорските нещастия; да, тъй би било, ако преждевременните тържества и пиенето на шампанско не се считаше за венец на прогреса; да, тъй би било, ако един хлапак не представляваше все и вся в железнопътното дело на България, този хлапак, на когото ако всяка капка кръв се превърне в шепа злато, пак няма да изкупи всичките пакости, които е нанесъл на България — и с плана за софийската канализация, и с постройката на скандальозната пернишка линия, която погълна толкова милиона, и с приемането на Виталисовата линия с изгнилите мостове, и най-сетне с престъпното преждевременно почвание на експлоатацията на линията София—Роман, **в ъ п р е к и м о т и в и р а н о т о м н е н и е н а в с и ч к и т е с е р и о з н и и н ж е н е р и в С о ф и я**. . .

Някаква си англичанка била казала, че искърската линия била строена от поети. Кой знай! Не желае ли тази англичанка да седне в един трен с тези **п о е т и** и с нашите железнопътни управници и след един тридневен дъжд да се поразходи назад-напред между станцията Елисейна и 26-й километър? Аз бих ѝ препоръчал за всеки случай да си приготви завещанието. . .

Господа управници, защо компрометирахте тази чудесна линия? Беше ли чак дотам необходимо да се похвалите на сръбския крал, че сте проломили Стара планина? Най-сетне добре, похвалихте се на краля, ядохте, пихте, тържествувахте — стигаше ви толкова; но защо поехте линията, защо почнахте експлоатацията, когато всичките инженери ви казаха единогласно, че тази линия

още не е готова, че е опасна, че могат да се случат големи нещастия? И ето нá, нещастните случки почнаха вече. Обвали станаха вече няколко пъти, няколко пъти се спираше движението, хиляди хора изгубиха вяра в линията и губиха цели дни да чакат по станциите разчистването на пътя. А това е само началото, чакайте — още какво има да се случва, ако не се свестите и не вземете сериозни мерки! Направете за първо време поне възпиющо необходимото: оставете един локомотив с няколко вагона да може в случай на нужда да циркулира между Мездра и Елисейна, па да не се пресича сношението със София, и нека се постави един телеграфен апарат при Черепишката секция, гдето от ден на ден все повече пътници ще се трупат, нека се избавят тия пътници поне от мрачната неизвестност всред скалите и да знаят кой път да гонят. . .

Ох, поотлекна ми малко!. . . А аз бях длъжен, бях задължен да изкажа публично поне частица от оная грозна действителност, която беше накипяла в устата на хиляди пътници и която сам чух да се изрича от устата на стотина неволни арестанти. . . Не можех да отлагам своя протест на български гражданин и сам пострадавши и да чакам до момента, когато живи ще бъдем погребани заедно с трена — а и нашия трен само един косъм го делеше от такава катастрофа. Ний, всички пътници, арестувани за Великден в Черепишкия манастир, за да отговяваме с козьо сирене, видяхме как се ронеше цял бряг пред очите ни, на 26-й километър, и се отървахме само с един камък, който разтроши стълбите на последния вагон. . .

А хубав е наистина; боже, колко е хубав този пусти Черепишки манастир! Извивките на шумящия Искър, притиснат от едната си страна със зелени и разцъфтели лесисти хълмове, препълнени със славеи; от другата страна притиснат от надвиснали разноцветни и разноформени гигантски скали, изпъстрени с пещери, в които се гнездят манастирските стада; по каменаците и сипеите на тези прошарени със зеленина скали весело се катерят и се мятат и припкат акробатите-ярета и дразнят апетита на плавно летящите над скалите орли; към творчеството на природата виждаме вече и делото на човешката ръка: в самото сърце на тези грандиозни скали зее новата незасъхнала рана — тунелът, с красива подковообразна

извивка, а сърдитият Искър е обезсилен с разкошния железен на каменни стълпове мост, — и взето всичко, със сгушения и на дъното кацнал манастир заедно, представлява такава омайна картина, за каквато не ви дава понятие ни една от по-лесните и достъпни разходки около българската столица. И скалите на Милкова ливада са красиви, по върховете им има фигури, силуетите на които в светла лунна нощ би представлявали твърде интересно зрелище, но все пак тия скали много губят при сравнението им със скалите на Черепишкия манастир.

Колкото за самия манастир, едва ли е нужно да ви казвам, че е едно мръсно гнездо, в което един порядочен човек не може да намери място даже да седне.

Нас, неколцина случайни туристи, ни поместиха в най-хубавата и най-наредената стая. Но, боже, каква наредба! При най-голям гняв не бих пожелал и на най-позорния престъпник да сложи главата си върху такава възглавница, с каквато бе украсено моето легло. И това в привилегированата, наредена с железни кревати стая! Можете да си представите след туй какъв изглед имат другите стаи. . .

Един скромен съвет за бъдещите господа туристи: не разчитайте на храната и наредбата манастирска, вземайте си провизия и всички прибори за трапеза, вземайте си и леки постилки и не се разполагайте на веселба без нужда в манастирската душна ограда, а на откритото лоно на величествената и чиста майка природа.

София, 18 април.

ПРЕЗ МАРТА НА ЧЕПИНО

ПЪТНИ БЕЛЕЖКИ

— Я ми кажи ти, отиваш ли да те заведа аз тебе на Чепино?

— На Чепино? О, да, с голямо удоволствие. Ама аз имам и другар.

— Добре, и него ще вземем. В събота по пладне на гарата, прието?

— Прието.

Наистина, не му беше май времето за полски и горски разходки през марта, но аз толкова хвалби бях чувал за туй Чепино, щото на драго сърце приех любезното предложение на моя приятел. В събота по пладне качихме се от софийската гара и часа около четири слязохме на станцията Белово; отгдето на коне потеглихме през върха Алабак за Чепино. Едва изминахме селото, и ситен дъждец ни заръси върху оголените беловски хълмове. Селяните, които смъкваха от върховете чамови трупове и бързаха да се приберат в Белово, изглеждаха ни полуучудено, полуиронически, като че искаха да ни кажат: «А бе вий шегувате ли се, или сериозно сте намислили в такваз нощ да минувате Алабак?» Но нашето странстване никак не приличаше на шега, когато ни една точка от горните ни дрехи не остана суха и особено пък когато дъждът, тласкан от вятъра, забръска по лицата ни. Ама дърпи баба за хубост. . . Търпим и ний, жежки-жежки търпи баба за хубост. . . Търпим и ний, жежки-жежки туристи, зер малодушие ще покажем, ако оставим на един мартенски дъждец да угаси пламенното ни ламтене към природните красоти на България. Но правичката да си кажем, като се добрахме до горската барака на върха, хайле се позарадвахме. Тук и сушина, и топлина: накалената до червено желязна печка пращеше от разпламналите смолисти главни. Сушим се и закусваме, и надуваме Винка Лозича, и ни е весело-весело, и леко. . .

Един-едничък си имаме женски месец — марта, да ни е живичка, ама пази боже. Коварно и изменчиво създание! Нали уж тъмна нощ беше, нали уж вятър и дъжд ни бръскаха в очите — а пък излизаме из бараката и какво да видим? — Като грейнала оная ми ти месечина и покрила островърхите лесисти хълмове с една бледна фосфорическа мека светлина, и гледаш смътни грамади от върхове, високи и по-ниски, близки и по-далечни, светли и по-тъмни, и всичко това колкото се снишава — тъмнее, тъмнее и пропада в мрака на огромните долища. Дълбок ли е долът, широк ли е, далеч ли е хълмът, висок ли е, бор ли расте там, бук ли, през там ли ще минем ний, през тук ли, онуй там долу езеро ли е, сняг ли е, или е гъста млечна мъгла — знаем ли ний! Ще кажеш — ще сбъркаш. Не грей слънце, да го видим ясно. Всичко покрито с тайнствеността и фантастическата лунна нощ. Може да не е денем тъй хубаво, тъй величествено — кой знай, но илюзията го прави сега феерическо и ний сме доволни, весели, възхитени, екзалтирани. . . (И конякът помогна малко де, недей си кривн душата. . .)

— Я чакайте да опитаме има ли ехо.

И гръмна първата пушка. Гърма с гръм посрещна първият хълм и през дола с рев го предаде на втория, с ръмжение го поема третият, въздишка изтръгна от четвъртия и тази дълбока въздишка се сля с диханието на нощта. Но не оставихме ний на мира дремливите хълмове. Едва ехтенето от първия гръм изчезна в пространството, гръмна втора пушка, гръмна трета пушка и тръгна от хълм през дол на хълм ту гръм, ту рев — разбудихме нощта.

— Е-хее! — обади се някой от височините.

— Е-хее! — отговорихме ний на замръкналия заблуден пътник.

— Е-хе-хе-хее! — отзова се той отчаяно и ни предизвика да му отговорим със същия възглас. И едно несекончаемо «е-хее» се почна между нас и ни накара да направим сума предположения: дърварин ли е някой замръкнал, контрабандист ли с тютюн от турската граница.

— Това е птица, господине, не е човек — обади се равнодушно нашият водач Хюсеин.

— Птица ли? Как птица!

— Е така, птица, като пиле — поясни помакът, за

да разсее моето крайно изумление, — она така си вика като човек, ама не е човек.

Вярвайте бога, да бях умрял до този момент, нямаше да зная, че съществуват таквиз птици на този свят. Едва ли ще ти бъде твърде леко на душата да изпаднеш нощно време сам в някой непознат лес и да ти се пообадят такива птички из тъмнината.

Но ний бяхме тъй възхитени от нощната картина и тъй въодушевени, щото печалният рев на нощната птица не можа да повлияе на веселото ни настроение. Като разбудихме веднъж нощта с пушечните гръмове, ний не преставахме да я тревожим с гласовете си. То беше едно пеене, един вик до небеса. Даже и философът, Андрюшата, и той се разпя, макар и да не му се разбираше дотам дали пее арнаутска юнашка песен или немски сантиментален романс, дали възпява някоя черноока елбасанка или кърти сърцето на някоя русокоса нюренберка.

Между туй ний слизахме все надолу и надолу, потъвахме в тъмнината на дола, ама и конякът в дългата бутилка все спадаше по-надолу и по-надолу и се приближаваше към дъното. Два часа ли, три часа ли слизахме — кой ти гледа час при таквози блажено настроение; еле най-сетне кракът ни стъпи на равно поле, на равно поле Чепинско. От лява страна на склона се съзираше бледният силует на едно минаре.

— Ете го Корово — обади се Хюсеин, — оно е по-големо от Лъджене.

Беше вече зад полунощ, нямаше защо да се отбиваме от пътя и ний подкарахме конете към Лъджене. Край селото, часа в един през нощта, ни посрещна г. Ш., стопанинът на къщата, в която ни очакваха като гости, за хатъра на приятеля, който ни бе поканил на тази разходка. Кметът на селото, бай Георги, остроумен веселяк, като характеризирва по-видните си съселяне, за нашия стопанин се произнесе тъй: «Ако искаш салтанати, иди у г. Ш.» И наистина в неговата двуетажна къща ако не салтанати, то намерихме такива удобства, каквито дай бог да намираме в много градове из провинцията. Угостиха ни с разнообразна и вкусна вечеря. Един меню от супа, заек с винен сос, душен бут от сърна, печено прасе и фрукти, като прибавихме и нашите закуски-деликатеси, можеше да задоволи не само селските гастрономически потребности. Освен това ние имахме на разположение три извънредно чисти легла, каквито, за съжаление, рядко срещаме и досега из нашите прокопсани «хотели».

Разсърдена, че дала няколко дена хубаво време, марта сега не преставаше да се мръщи и да плаче. В неделя осъмнахме (думата о с ъ м н а х м е е употребена тук за украшение, а всъщност ний се събудихме часа около девет), при едно опърничаво време, което никак не ни разполагаше към разходки. Ограничихме се само да посетим селото Баня, което задънва откъм юг хоризонта на Чепинската долина и е на два километра разстояние от Лъджене. В Баня и до днес благополучно обитават най-отчаяните главорези, начело с Алиш Ефенди, които, заедно с други, през 1876 година изпиха кръвта на баташкото население. Такива ужаси ни разказаха за туй диво помашко население, напъплило из целите Родопи, щото не знаеш на кое по-напред да се чудиш: на овчедушното ли търпение на българското население, или на подлото бездействие на нашите власти. И да не мислите, че сега помаците са се покаяли? — Ни сянка от подобно чувство. Само страхът пред въоръжена сила спира проявяването на дивите им инстинкти. Ето ви един пресен пример: нашият стопанин от Лъджене, г. Ш., българин, е предприел доставката на траверси и изпратил свои работници в определената от властите гора. Но Алиш Ефенди, баташкият герой, от яд защо той да не вземе доставката на траверсите — какво мислите направя? — Нагласява около 30—40 души помаци из Турско да навлязат в нашата граница и да сплашат и разгонят работниците на българина. И навлизат тези разбойници един час и половина навътре в българската територия и само благодарение на бързите и енергични мерки на нашата погранична стража била е предупредена катастрофата. И да не речете, че виновникът, Алиш Ефенди, е хванат, осъден и лежи закован във вериги за изплащане на новите си и стари тежки грехове. О, не, съвсем не: в неделя след обяд в главното лъдженско кафене ний го видяхме възседающ на председателското място, окръжен от първенците на селото; той важно-важно поглеждаше наоколо си и благосклонно приемаше дълбоките поздрави на входящите в кафенето. Предавана незабележено от ръка на ръка, до моите ръце достигна една хартийка, на която с молив бяха написани следните ду-

ми: «Този е знаменитият Алиш Ефенди.» Знаменитият! Благодарим за такива знаменитости. О, робско племе, ще стръснеш ли ти някой път тия робски чувства, или вечно ще продължаваш с плач права да печелиш. . .

Алиш Ефенди бе дошъл в Лъджене да разбере като какви са тия хора, дошли от София ни в туй, ни в онуй време, и като разбра, че ний не сме някакви власт имущи птици, от които може да извлече полза, след като им замаже очите — върна се преспокойно в селото си. А с големците той и неговите събратя умеели много добре да се отнасят: ще ги посрещнат, ще ги нагостят богато, ще ги изпратят с почести, най на края ще им завъртят мозъците тъй, щото ще ги смяташ за светци, и току-виж, че капнала някоя облага за тяхната община — я джамийката им ще поправят, я училище ще им направят на царски пари. Недавно един от министрите, като посетил Чепинско, отбил се и в селото Баня, та като се изсипали всичките помаци на улицата, наредили се стройно в два реда, че като заредили ония ти «теменна́» от земята, ония ти сърдечни поздравления — слисали министъра, та не знаел где да си тури ръцете. Българите, виж, не им иде отръки да чинят такъв ихтибар и з а т о в а, види се, нищо не могат да си изпросят. Алиш Ефенди, казват, не обичал да клати чалма на какъв и да е големец, а предпочитал винаги, и за най-малка нужда, да се сношава направо с министрите. Аферим кьопоолу!. . . Когато помаците ходатайстват за нещо пред големците, имали обичай да се препоръчват за чистокръвни българи. «На́, господине, виж тука, господине — и сочат жилите на ръцете си, — тука българска кръв тече, господине, чиста българска кръв.» А при други случай, да ги обесиш, няма да ти признаят, че не са турци, макар и думица по турски да не знаят.

РАЗКАЗИ И ОЧЕРЦИ

КАК Е СТАНАЛ ГОДЕЖЪТ НА ДНЕШНАТА ИМЕНИНИЦА С ДОСТОЙНИЯ ВНУК НА ХАДЖИ ИВАНА

I

. . .Беше около Рождество миналата година, когато той, потънал в един абаджийски кожух, беше се свил като кравай в закрития фаетон и от време на време си промушваше нетърпеливо главицата навън да погледне не наближава ли града и след всяка обсервация заглушаваше нетърпението си с по една глътка коняк от бутилката, на която дъното беше вече лъснало.

От края на града, по шосето, се показа една кавалкада от няколко фаетона и десетина ездачи. Той се усети, че идат да го посрещат.

«Ама че диванета, да им се не види главата!» — помисли си пътникът, но не че срещата го сърдеше, ами като че искаше сам пред себе си да изиграе един акт от скромност. Той погледна още веднъж из фаетона и като се убеди окончателно, че за негова среща идат, за кураж бързешком хвърли зад гърлото си последния остатък от живителната влага.

Кавалкадата пристигна и веднага фаетонът му се окръжи от двадесетина старозагорски учители.

— Добре дошли! О! Добре дошли, господин инспектор, добре дошли, господин Иванов — загъргориха изведнъж двадесет мъжки гърла, а господин Иванов, завит и отрупан така, щото само очите и носът му бяха останали на бял свят, в отговор на приветствията процеждаше през забрадката си един звук, от който можеше да се разбере само едно «бррръ», но посрещачите трябваше да се досещат, че високият им гост иска да каже «благодаря».

След краткия обмен на приветствията упътиха се към града, като пропуснаха начело инспекторския фаетон. Кавалкадата влезе в Стара Загора така тържествено, щото за бабите по чешмите не остана съмнение, че е пристигнал князът или най-малко поне някой министър.

Спряха в гостинницата. Не всякой от учителите имаше смелостта да предложи гостеприемство у себе си на господин инспектора — шега работа ли е? Но имаше и куражлии, които се стараеха да покажат пред по-малките си събратия, че те са, току-речи, приятели с гостенина, но предлагаха услугите си на последния с такива изящни фрази, които трудно е да ги предаде човек с всичките им тънкости.

— Господин Иванов — се разливаше един от тях с една до крайност подобострастна усмивка, — не смея да вярвам, но съм уверен, че вий ще бъдете тъй любезни да ощастливите скромното ми жилище с вашето присъствие, аз съм приготвил всичко. . .

Но увлеченият оратор не досвърши изучения си монолог, защото инспекторът, без много-много, кратко и ясно го пресече:

— Остави се бе, холан, не ща аз, аз ще спя на хана.

— О, не, господин Иванов, това не може да бъде — почна друга една фигура, — ний няма да ви оставим тука. Как може да бъде такова нещо! Ний с таквози нетърпение ви чакахме. . .

Всичко беше напразно. Инспекторът с няколко нетърпеливи движения даде на учителите да разберат, че той е уморен от пътя, желае да си почине, и те го оставиха.

II

Какво е това чудо, боже мой, защо Анасташа́ Тошева тъй суетливо се е разтичала насам-нататък из училището? Слуги и слугини си изпотрепаха краката да сноват по всичките посоки на града за провизия. Учители и учителки още от сутринта са се разпречили около голямата маса и нареждат, наместват, разправят, украшават — за кого е това, джанъм? Да седнеше един стенограф да записва колкото планове и програми се предлагаха за тази вечеря, то би излязъл един огромен том от глупости.

— Тука ще седне г. инспектора, тука госпожа Тошева, а отляво г-ца Зойка — вика един разпоредител.

— Не, не бива така — вика други. — По-добре тука г. инспектора, насреща му г-жа Тошева, а пък аз до него.

— Баа, да има да земаш, защо пък ти до него?

— Ами кой, ти ли?

— Защо аз — госпожиците. Те ще го забавляват.

— Е, нека тъй да бъде — съгласи се противникът и всички приеха тоя порядък: начело ще седне инспекторът, до него надясно г-жа Тошева, наляво г-ца Зойка, до нея Екатерина Козарева, а нататък вече редът се определяше по йерархическите степени. Но като наградиха двете учителки с честта да бъдат съседки на високия гост, компанията им възложи и някои обязаности, между които първо място заемаше длъжността им да залъгват господин инспектора и да не му оставят никога чашата празна. И наистина двете щастливици изпълняваха вечерта ролята си блестящо.

— Пийте, господин Иванов — подканва от една страна г-жа Тошева и допълва току-що изпразнената чаша.

— Защо не пиете, г. инспектор? — обажда се от лява страна г-ца Зойка със срамежлива любезност и му пълни деликатно чашата.

Е, иди сега че не пий! Глътва той и тая чаша, но не успее да я сложи празна на масата, ето ти отново дясната съседка:

— Е, г. Иванов, ама вий нищо не пиете, дайте да ви налея.

Чашата се налива и изпразва. А учителите още недоволни и току мятат демонски сигнали с остъклени очи към съседките: «Наливайте, бреее, наливайте, още, още, така, така, още. . .» — говорят техните погледи.

— Гледай мари, Зойке, колко пие, пък нищо не му става! — шепне Козарева на ухото на лявата съседка.

— Отгде знаеш, че нищо не му става? Я му виж носа на какво прилича, а очичките му като две сълзи. . . — забелязва тая.

— Ами я виж, покапал си жилетката и по мустаките му масло от яхнията — шепне първата.

— А ти видя ли през ръкавите долнята му риза колко е мацана — съобщава втората и се обръща отново към госта да изпълни ролята.

— Аз ще ви нарежа ябълка, г. инспектор, ама изпийте още една чаша вино.

Инспекторът метва един стъклен поглед на млада-

та си съседка, пооцапва си трите пръста в масления мустак и хем ябълката изяда, хем и виното изпива.

— Пия за здравието на почтения ни гост, урраа! — извика от другия край един екзалтиран даскал и накара да се проточат двайсет и пет ръце към почтения гост и двайсет и пет пъти да разплискат разлюляната му чаша.

Цял ред безсмислени тостове се посипаха един след други.

Вечерята се свърши.

— Г-н инспектор — заговори г-жа Анасташа́, като забележи някакво нетърпение у госпожиците, — тази вечер има във военния клуб вечеринка, не желаете ли да идем всинца там?

— Я холан, оставете са от тая вечеринка — отговори инспекторът, — какво ще правите там, чай ли ще пиете — че ний и тук можем да пием чай. Я налейте по едно вино, па нека изпеят учителките нещичко.

— Вярно, вярно, браво! — съгласиха се единодушно всички.

— Скоро самовара, самовара скоро! — развика се Анасташа́ и като се обърна към учителките, каза им: — Госпожици, г. инспекторът желае да изпеете нещо; вий, г-ца Козарева, като учителка на пението — произнесе Анасташа́ язвително, — и вий, г-ца Зойка, изпейте по нещо.

Учителките отпърво се посвиваха, поусукваха се, извиняваха се ту че пресипнали през деня от студа, ту че не умеят да пеят, ту че се стесняват да пеят пред такова лице, каквото е г. инспекторът, който е ходил из Европа и е привикнал на хубави опери.

— Я холан, оставете оперите, изпейте нещо българско — насърчи ги гостенинът и след няколко още гримаси два разтреперени гласеца, среди общо мълчание, се разнесоха из салона.

На инспектора в първия момент му идеше да се разкикоти, но той с голямо усилие се удържа, като изобрази една сериозно-съсредоточена физиономия, а по примера му и останалите се умъдриха благоговейно, като че ли в това време не се пееше, ами се извършваше някое тайнство. Но тишината не се продължи много. Някои нетърпеливи даскалчета, с претенции на артисти, присъединиха своето херувико към песента на учителките, тях ги последваха други и ето ти че двайсет и пет гърла

зареваха за удоволствие на високия гост и за смях на слугините, които гледаха през дупката на вратата.

Но свършиха се песните и инспекторът стана да си отива. Наставаха всички. Гостът се разпрощава първо с учителките и им каза: «Сбогом, да се видим живо-здраво»; но той тъй бърже се ръкува с тях, щото думата «сбогом» я изрече при ръкуванието с Анасташа́, думата «да се видим» се отнесе с г-ца Зойка и само «живо-здраво» остана за сметка на Екатерина Козарева. И тъй, ако можеха да допуснат, че инспекторът е почувствувал симпатии към някои от учителките, то по-скоро можеше да се чака в полза на г-ца Зойка, защото към нея се отнесоха думите «да се видим». Но съдбата инак решила.

III

Като излиза от училището, инспекторът отива в кафенето, придружен от учителя Стойкова. На всичкия учителски персонал е било известно, че г-н Иванов на утринта рано заминува за Сливен, и затова никой не е могъл да предполага, че през тази нощ ще се извършат събития, на които героят ще бъде техният уважаем инспектор.

От дума на дума, Стойков отваря приказка за женитба.

— Я да та оженим бе, Иванов, наистина.

— Я остави се, холан!

— Не, не, шегата настрана, ожени се наистина, ще ти намерим тука някоя мома. Не ти ли хареса някоя от учителките?

— А бе не зная какво, ама мене ми хареса тази другата, Катерина Козарева, аз май че таквози. . . Я иди я питай — решава моментално нашият герой.

— Браво, сега! — изгърмява Стойков, грабва си шапката и като стрела се мята вън из вратата.

— Ей, почакай. . . — успява да изговори подире му инспекторът, но Стойков вече летеше с високата мисия към къщата на баба Хаджийка, гдето живееше г-ца Козарева.

Пусто вино загорско — какъв кураж дава!. . .

— Ама че диване, кой знае какво ще каже там! — беше първата мисъл на Иванова и само за една минута като мълния пресече мозъка му неприятната мисъл:

«Ами ако откаже?» — Гледай сега, затича се като луд, защо го пратих, не беше ли по-добре да се приготви работата.

Аз съм не в сила да опиша душевното състояние на героя ни в тоя момент и затуй да видим поне онова, що се извършва в дома на баба Хаджийка...

— Где е госпожицата? — пита като трескав Стойков, щом влиза при баба Хаджийка.

— Ето я горе, ами какво има, има ли нещо? — любопитствува бабата.

— Има, бабо, има, после, после — изговаря Стойков и на две крачки взема стълбата, влиза с позволение в стаята на учителката, като оставя долу бабичката в недоумение.

Когато Стойков съобщи на госпожицата целта на своето дохождание, тя в първия момент беше поразена, пулсът ѝ се ускори до сърцебиение, лицето ѝ пламна, устните ѝ се разтреперeха.

Стойков приписа вълнението на избитъка от моментално нахлуване на щастливи чувства.

Но мина първия момент и той трябваше да се убеди, че има пред себе си едно сериозно, разсъждающе същество.

— Не мога да се съглася — беше първият отговор на момата.

— Ка-ак! — извика прекалено учуден Стойков. — «Чудни са тия жени — помисли си той. — Днес тази мома беше свидетелка на тържествената среща, която направихме на Иванова, тя с удоволствие занемаше място до него на трапезата, следеше и се възхищаваше от всичките му движения, считаше за чест да обмени с него няколко думи, изучваше маниерите и костюма му даже и уверен съм, че би позавидвала на всякоя другарка, към която той би оказал особено внимание и любезност, и сега, когато ѝ поднасяш щастието в ръцете, тя се колебае. Иди, че разбери женското сърце!»

Цели два часа се продължаваха преговорите. Стойков употреби всичкото си убедително красноречие, но положителен отговор не получи.

— Е, добре, госпожице, какъв отговор да нося найсетне? — попита безнадеждно Стойков.

— Съгласете се, моля ви, че аз не мога да дам положителен отговор — каза развълнувано момата; — днес за първи път виждам този човек, отгде го зная кой е, що е, откъде е; истина, той е инспектор и ми прави чест с предложението, но съгласете се, че от една моя дума зависи цялата ми съдба, е, мога ли да се съглася аз, без да се посъветвам с някого от близките си?

— Е, тогава сбогом — казва с въздишка Стойков и се упътва с наведена глава към вратата. «Боже мой, как ще се явя сега пред човека». . . — помисли той.

Ами да погледнеше в този момент някой самата Катерина Козарева — господи Исусе Христе! Как може туй човешко сърце да издържи тия удари, тия силни и чести удари, които биеха в гърдите ѝ в тоя момент! Где отиде кръвта на това младо лице? Где изчезна влагата от тия нежни устни?!. . .

— Стойков! — извика тя неестествено, със стиснати при сърцето ръце. — Стойков, елате най-после с г. Иванова тука, ще видим.

Стойков, засмян до уши, изчезна като дим из тъмните загорски улици.

IV

— Бе че ти луда ли си мари, Тинко! Ами как ще ги срещнеш така необлечена? — викаше на момата баба Хаджийка. — Скоро иди се обличай.

— Излез ти, аз няма да излизам пред тях — отговори госпожицата; но това не бяха думи от сърце, но беше вече галение на едно сияюще, щастливо сърце.

След няколко минути тя, облечена, чакаше в стаята си.

Чакаше! Каква нещастна дума, как бледно изразява тя онова неописуемо душевно вълнение, което бунтуваше и сърцето, и душата на младата мома! Чакаше! Истина, не се движеше нейното тяло, но духът ѝ летеше през хиляди картини, които създаваше възпалената ѝ фантазия. . .

«Е, добре, той ще дойде — мечтаеше си тя, — ами какво ли, как ли ще начене? Той в Немско е свършил. . . Колко са хладнокръвни тия немци. Той ще ме учи по немски. Как ли ще начене? Ех, че ми се е разтупкало сърцето! «Госпожице, аз съм решил да стъпя в брак и във вас намирам всички тия качества». . . — Боже мой, боже мой!. . . Ами тамам се разчувствува, да му кажа

«не». Той ще ме изпъди на другия ден от учителството. . . В «Народни права». . . «Известяват ни от Стара Загора, че е изключена учителката Е. Козарева, защото отказала. . .» Госпожа Иванова. . . г-жа Иванова. . . Инспекторите трябва да ги канят в двореца. . . «La Bulgarie». . . Известия от двореца. . . M-me Katherine Ivanoff. . . Свищовлия. . . Дали познава той Константиновите?. . . Ами зестра, а-а, аз ще му кажа отначало да не се надява. . . Ами Анасташа́ утре: «О, госпожице Козарева, на добър час, да знаете колко се зарадвах». . . Радва се тя. Той трябва да знае брата ми. . . Ще известя в Сливен телеграфически. . . И той заминува за там. . . Той!. . . Кой е то «той»! Ох, божичке! «Сливен. Козарову. Сгодих се за инспектора Иванова, приемете го като син». . . Ами Зойка? Аз ще му кажа да я премести в София. . . «На добър час! Честита си мари, Тинко». . . Ух, че ми се пие вода. . .

«Чук, чук, чук!» — се чува тропот на външните врата.

«Чук, чук, чук!» — отговаря моминото сърце в гърдите.

— Идат! Боже, помогни ми! — И момата се затече в стаята на баба си.

Слугата отвори и влязоха Стойков и след него сам инспекторът с балтон и наметнат презглава с плед. В тоя ден беше ужасен студ. Парата от дишанието беше посребрила брадите на гостите. В това време, когато те си събличаха горните дрехи и се приглаждаха, баба Хаджийка викаше отвътре:

— Мари, Тинко, ты луда ли си? Излез посрещни гостите! — Но като видя, че смаяната и развълнувана Тинка не разбира от думи, хвана я за плещите и полусериозно, полушеговито изтласка я в залата. Тя се спря неподвижно пред гостите, но в същия миг нейното нервно възбуждение се разрази с един увлекателен смях.

Инспекторът изтълкува в своя полза този неочакван смях и тържествено се изкачи след нея по стълбата, придружен от Стойкова.

Разговорът се начена с откъснати фрази, които нямаха нищо общо с целта на посещението.

— Много студено днес — процеди инспекторът между мустаките си и зъбите му тракаха, като че искаше

да докаже, че и в стаята е студено, макар и да имаше двадесет градуса топлина.

— Да — продума кратко момата и замълчаха.

— Днес беше много весело в училището — начена момата.

— Да — ораторствува момъкът, и пак мълчание.

Стойков, като помисли, че тяхното мълчание произлиза из стеснение от неговото присъствие, под предлог, че ще си пали цигарата, тръгна да слезе при баба Хаджийка.

— Г-н Стойков, г-н Стойков! — извика с простряни към него ръце момата и се препречи при входа на вратата. — Къде отивате, стойте, аз не ща. . . аз не мога. . . стойте тука. . .

— Недейте става на дете, госпожице, аз ще си запаля цигарата и ще дойда.

— Тука има кибрит, чакайте!

И тя, като остави вратата, упъти се към масата да вземе кибрита, но Стойков изчезна зад вратата и се претъркули из стълбата надолу.

— Ах! — извика като уплашена момата и се спусна, та се улови за ключалката на вратата, но тук сам инспекторът ѝ се препречи и с един таинствено подземен глас ѝ каза:

— Почакайте малко, сега. . . седнете. . .

Ах, предателски език! Той не можеше да изцеди нито една дума повече. . .

Седнаха. Ама сърчицата им като два часовника. . . Мълчат. Момъкът си повдига полека очите и вижда, че на момата ръцете и устните треперят. Момата си повдига очите и забелязва, че на момъка краката и мустаките танцуват. И двамата едновременно съзнават трагикомизма на положението си и се заливат с нервически смях.

Това дава кураж на момъка и той почва да си потътрева стола по-близо до момата, но момата завардва същата дистанция, като си тътри стола по-надалеч. Момъкът повтаря постъпателното движение, но момата поправя ситуацията. Това обстоятелство отново ги разсмива.

И дълго-дълго би се протегнала тази пантомима, ако самата мома, след като мина вълнението на първите минути, не начена един дълъг, предълъг разговор, който

приличаше на инквизиционен допрос, който допрос хвърли инспектора в девет пóта, но, от друга страна, още повече го привърза към момата, като му даде да разбере, че той, като е идел да се годява, е знаел твърде малка част от добрите качества на бъдещата си годеница.

След този петчасов разговор ни един от събеседниците не можеше да каже, че не знае какво е и що е другият.

Стойков на няколко пъти дохождаше при тях и виждаше, че те са углубени в сериозен разговор — нещо, което му се виждаше странно. «Има си хас да ѝ разправя за висшата математика» — помисли си той и слизаше пак при баба Хаджийка да пие кафе.

Най-сетне възкачи се и сама баба Хаджийка.

— Мари, Тинко, още ли не си казала голямата дума? Ела, пиле, ела вън, аз ще та науча.

— Остави, бабо, аз, ако ща, сама ще я кажа.

Оставиха ги пак сами.

— Кажете ми най-сетне, г. Иванов, нещо за вашия характер, как сте вий като човек въобще? — продължи момата.

— Госпожице — каза момъкът развълнувано, но с благородно достойнство, — най-неудобно е да говори човек за себе си, но нека не се счете за похвала, ако ви кажа, че аз тъй гледам на себе си, щото желал бих много хора да бъдат като мене.

— Е тогава, г. Иванов, вий решително ли ми искате ръката?

— Решително — отговори тържествено Иванов.

— Да?

— Да.

— Ето я нá, аз съм съгласна и вярвам, че няма да остана излъгана.

Тия тържествени думи — за чудо и смайване — произведоха в инспектора такъв ефект, какъвто произвежда огънят в бомбата. . .

Създателю всевишний! Какво направи ти с Маноля? Това ли е Манол! Потънал в блаженство, той с бесен възторг отваря вратата и в радостно изступление крещи:

— Стойков! Бабо Хаджийке, бабо Хаджийке! Стойков! Скоро! Скоро! Тюх, дявола да го вземе! Забравих си пръстеня, Стойков, дай скоро пръстен. . .

След минута шум, веселие, «честито», «на добър час» и. . . finis. . .

За един само такъв блажен момент струва человек да живее.

Блазе на тия, които са преживели такъв момент и дай бог всякому да го преживее. . .

А сега налейте по чаша вино, да пием за здравието на нашата умна и добра имениница.

София, 24 ноемврий 1888 год.
5 часа вечерта

НА ЕДИН ПРОВИНЦИАЛЕН БАЛ

(ПЪТНИ БЕЛЕЖКИ)

При пътуването си по служебни дела случи се да бъда в* през коледните празници. Благодарение на приятели, пребиването ми там беше приятно и даже на втория ден на Коледа присъствувах на благотворителния бал, даван всяка година за в полза на бедните учереници. След неуморими старания намерих в една книжарница бели вратовръзки, останали от окупацията, и си надянах редингота и тъкмо в определеното време — нямаше и друго какво да правя — се намерих в училището, гдето се даваше балът. Училището беше построено по образеца на турските конаци и следователно за салон служеше пространен един коридор, открит към стълбите и наредените наоколо му стаи — класове за учениците, — бяха приготвени една за бюфет, а друга за гардероба и пр. Осветлението не беше толкова силно, защото лампите едва блещукаха и немилостиво търканите дъски, за да се умият, бяха почти оскубани и цели клечки стърчаха по дюшемето, готови да препятствуват на данцуващите. Когато аз се явих в училището, комитетът за устрояването на бала беше вече събран в пълния си състав и очакваше да приема и увежда гости. Целта ми е, като съобщавам за тоя бал, да изразя своето удоволствие от това особено обществено явление у нас, че при приемането на чужди нрави и обичаи ние все пак си запазваме оня национален характер, който ни крепи и вечно ще ни крепи като народ със своя физиономия, колкото и да не се лишаваме от удоволствието да си устрояваме балове. Благотворителният бал беше бал, не ще сумнение, но при това многобройните участвующи — при всичко, че стойността на входа беше висока — имаха случай да се забавляват по своему, да си приказват искрено, без да имитират прибраните в тоя случай от Европа маниери.

Забележително е и това, че всичките поканени се

явиха на бала със семействата, за които беше определена особена цена за вход, се явиха колкото е възможно в по-голямо количество членове. Един приятел ми съобщи че в * сматрят за най-голямо неприличие да се не явиш, като те поканят. От друга страна пък, понеже цената за входа се събира при поканата, то и всякой, който е дал пари, не може да изпусне случая да не се яви. За неприлично го имат, казват, да се извиняваш, че имаш малко дете кърмаче или пък че госпожата се намира в положение, защото за жена не бивало да се говори освен с «да простите». Ето защо аз забележих, че в определений час почнаха да дохождат в бала цели тълпи. Имаше семейства от мъж, жена, майка на мъжа и майка на жената, малко дете, което носи слугинята, и десетгодишно момче, защото нямат кому да го оставят у дома. Но никой път не се води момиче на бала. Чудно ми се видя, че членовете на комитета не бяха изучили добре нравите на средата, в която живеят, ами се спущаха да подават ръка на дамите и да ги водят в салона, при всичко, че много дами ми отказаха. Моят приятел, който беше един от кавалерите, се спусна да подаде рамото си на една дама, облечена във венчалните си дрехи, но има неприятността да му се откаже.

— Та не съм сляпа, не виждам ли стълбите, ами ще ме водите? — се обърна тя към приятеля ми и този се отдръпна настрани.

Майката на дамата, която вървеше подире ѝ, се обърна към приятеля ми и му забележи малко строго:

— Хем, Димитре, да не се спущаш тъй към булките. Те си имат мъже.

Колко сърдечно, колко искрено казано!

Друга една баба имá духовитата мисъл да забележи на едного от членовете на комитета, че гдето ще води булката, да вземе детето и да го изкачи по стълбите, защото слугинята била още проста и не могла да се качва по високи стълби.

Действително в * било обичай да се носят деца, които се кърмят, на балове и за тази цел, аз отпосле забележих, клас III, буква «б» бил приготвен. Върху седалищата на два чина се полагат дъски и отгоре им дюшек, за да могат децата да се полагат на меко, и до чиновете стоят слугините и вардят спящите кърмачета. Ако някое заплаче, слугинята отива в салона, гдето се тан-

цува, и подръпва госпожата да отиде да накърми детето. Госпожата и да танцува, оставя данца, за да изпълни длъжността на майката. Не можете да си представите колко се възхитих от тези явления. Сякаш че се намирах в едно първобитно общество с чисти нрави наивни об- носки. И на мене се случи една неприятност (ако говори- ме от европейската гледна точка), но аз не се сконфузих, още повече даже се зарадвах, че имах случай да конста- тирам оригиналността на нашето общество. Отидох да поканя една дама, която познавах от по-преди, да тан- цуваме полка. Майка ѝ, която също ме познаваше, току се обади на мене чистосърдечно и с една иронична усмивка:

— А бе, Петре, не виждаш ли на кой хал е Щилия- на? Само игра ѝ е кусуря.

Аз не можах да разбера тутакси и забележих само, че госпожата се изчерви и не стана от мястото си. Но баба Марийка, майката на госпожата, не ме остави в недоумение и с още по-голям смях:

— Наведи се какво ще ти кажа!

Аз се наведох и баба Марийка ми пришепна на ухото:

— Щилияна е в шестия месец.

Тоалетите на дамите не бяха извънредни, нито пък приготвени за бала. Дамите се явиха повечето във вен- чални дрехи, а старите жени, нашите в истинска смисъл *гардедами*, се явиха, както си ходят обикновено: с чисти чорапи по чехли, с джубета и с червени фесове без пискюл, но увити наоколо с ръченици от разни цветове. Освен ония младежи, които са бивали в Европа, или пък европействуват и които бяха в рединготи, другите госпо- да посетители на бала бяха облечени в чисти шаячени дрехи, повечето в син или тъмен шаяк с червена или ги- везена подплата. Наглед дрехите са прилични, но пове- чето от тях се чувствуваха да са облечени в camisoles de force.

Конверзацията или разговорът не беше принуди- телен. Тук липсуваше всяко ласкателство и преструвки. Бай Георги, който държи добри совати и коли по ня- колкостотин добитъка, се разговаряше с г-жа Д. и се възхищаваше, че тя аресваше неговите саксани. Други се разговаряха за градските акушерки, трети за плат- ното, което изтъкали, и пр. Когато кавалерите канеха

дамите, употребяваха прост, но чист български език, без всякакви забикалки, свойствени на неискрените хо- ра. Аз често слушах: «Марийке, хайде да се подрусаме!»; или: «Цанке, я ела да ти видя мурафетя», или пък просто се кимне с пръст, като се натегне показалецът и почне да се свива към кавалера в знак, че дамата тряба да дойде при него.

Освен това — но хайде догодина пак. . .

«ОТ МНОГО УМ»

РАЗКАЗЧЕ

. . .Жена му ако е българка, много ще ми бъде чудно, но т о й е българин. Има си българи роднини. Наистина, той не им ходи и те не му ходят, но туй не изменява званието им на негови роднини. Ако искате да знаете истината, жена му е, която не може да ги търпи. Тя е живяла някъде из Европа, па сега не може да търпи простите. Натура!

— Parvan, je ne veux pas qu'ils me viennent ceux là, les vôtres! C'est entendu, n'est ce pas? Първане, не искам да ми дохождат онези, вашите! Разбра ли? — каже госпожата и Първан мига. Характер!

Роднините му дохождаха отпърво еднъж-дваж да видят булката, но тя не ги удостояваше много-много с тази чест.

— Mais qu'est ce que ça te fait, ma chère? Un moment! Ils desirent te voir. Какво ти струва, драга? Минутка! Искат да те видят — умолява Първан гордата съпруга, която стои в друга стая и не иска да излезе пред Първановите роднини.

— Tu ne me prends pas pour un monstre, je crois bien? Je ne veux pas me montrer à ces sauvages-là! Вярвам, че ти не ме считаш за чудовище? Не искам да се показвам аз на ония диваци! — каже сърдито госпожата, тропне с крак и се изправи с всичкото си надменно величие.

На Първана беше мъчно отначало, но принуден да мига и да мълчи, той лека-полека привикна.

Дълго време не му дохаждаха роднините. «Оставете го по дяволите» — казваха те.

Първан напредна, а Madame Parvan йоще повече. Нареди си тя един салон и какъв салон! Колко великосветски романи са прочетени, колко модни прейскуранти са разгръщани, догде се изработи този вкус. То не е салон — съкровище! Наистина, Първан позадлъжня малко,

но кой му гледа такива дребни работи. Па най-сетне какъв ще бъде той аристократ, като няма дългове?

Но не е работа само в изящната наредба на салона: това може да го извърши всякой декоратор; достойнството е да сгрупират un cercle comme il faut, един такъв кръг на избраници, щото като кажат le cercle de Madame Parvan, да се разбира fine fleur du fin du siecle, de fin de l'aristocratie. Като каже някой, че той е habitué на нейните jours-fixes, това да бъде атестат за принадлежността му към цветето на най-висшето общество. А кой ще може да сгрупира такъв кръг, ако не Madame Parvan?

Избраний ѝ ден е сряда. Господин Жан, упоителният тълкovател на Вагнера, Верди и Маскани, като се прощава с барон де Мармелон (според метрическите книги: Шлойме Келипирмахер), никога не казва au revoire, а винаги à mercredi, monsieur le baron! До сряда, г. барон!

И нека някой обикновен смъртен се опита да проникне в сряда в къщата на Madame Parvan!. . . Портиерният Григор (между нас казано: Гунчо от Блъсничево) е йоще по-горд. Той по-скоро ще издере очите на «тукашния», отколкото да го пусне в светилището на аристокрацията.

Един ден Mme Parvan отиде у Mme Pardeux. От дума на дума, те се нагласиха да вземат един файтон и отидат в Ючбунар (Yoy know him, I believe, my dear?) на разходка.

И Първан излезе на разходка, към Пипинерата. Разхожда се той разсеяно и — вобразете си какво нещастие! — при завоя на една алея изпъква отпреде му цяло семейство роднини. Как ще избяга? Не може!

— «Добър ден.» «Как си, Първане?» «Много си се възгордял бе, Първане!» «Кой, аз? Защо не дохождате у дома?»

Днес е сряда — смята в ума си Първан.

— Заповядайте тази вечер на чай. Непременно!

— Благодарим. Ще дойдем, непременно! — отговарят добродушните роднини.

— «Сбогом.» «Със здраве.»

Вечерта Първан мълчи, потайва се. Няма кураж да каже на Madame, че ще му дойдат роднини на чай. Че оставете това, ами и друго нещастно съвпадение. Как да се случи Madame Parvan да се срещне къде Ючбунар с Мармелона и да го покани тази вечер на чай! А като покани

него, трябва да покани и господин Жана. Взе тя една изящна, ароматична картичка и с едър почерк (Madame прочете в една книга, че едрият почерк е най-верният признак на аристократизъм, и оттогава почна да пише с огромни букви) написа обикновеното: «Mr Jean est prié de faire part. . . etc.»

И двамата се явиха. Разбира се!

Ами сега? Първан стои като на бодли. От минута на минута очаква да пристигнат роднините. Ще пристигнат те, но портиеринът Григор, като знае, че в салона са господин барон и господин Жан — ще направи скандал. Реши Първан да си признае греха и го призна.

— Mais tu est bête, mon cher!

— Pardon, ma chère!

Спречкаха се малко, но скоро изравниха въпроса. Жан е на мнение да пуснат «les pauvres» да се посмеят с тях — «C'est rigolo, savez-vous?» Де-Мармелон не е съгласен. Madame тържествено заявява: «Une idèe, messieurs!» Идеята е следующата: да излезе Григор на улицата и като види, че роднините идат, веднага да съобщи; тогава ще изгасят светлината в салона и ще избягат в спалнята — тя е към двора, не се вижда светлината от улицата, — «les pauvres» ще дойдат, ще звънят, ще звънят и като видят, че е тъмно, ще си отидат. «Bravissimo!» — вика господин Жан. Казано — свършено. Григор стои на улицата и като че дебне някоя жертва, пристъпва и се взира в бедно осветената улица. «Ето ги!» — и Григор тича в салона и засмян докладва с таинствен глас, като че ще го чуят от улицата: «Идат!. . .» Пуф-пуф! — свещите изгасени. Vite, скоро! ха, ха! хи, хи!. . .

Избягаха в спалнята. . .

Приближава се роднинското семейство към къщата на Madame Parvan.

— Мамо, Първанови може да спят вече — казва малкий син.

— Не, пиленце, те не си лягат тъй рано — отговаря майката.

— Спят, маминко, спят. Видиш ли, няма никаква светлина.

— Наистина, жена, не виждам светлина — обажда се мъжът, — те или спят, или са излезли.

— Как ще излязат, нали ни каниха непременно на чай? — казва наивно жената.

Спират се пред входа. Звънят. . .

Идете си, простодушни хорица, идете си! Недейте звъни! Знайте ли вий туй звънтение какъв истерически смях произвожда там. . . в спалнята!. . .

И Шлойме Келепирмахер, и господин Жан, и Madame Parvan примират от смях. Първите двама се смеят на смеха на мадамата; тя пък мисли, че са възхитени от «идеята» ѝ.

И Първан иска да се засмее, но. . . въздиша.

Идете си, добродушни хорица, и съхранете вашето досегашно отвращение към т а к а в а цивилизация. . .

Или не! Дигнете я на смях! Подиграйте се с тази цивилизация тъй, както се подигравате с думите: «Ний А ф и ц е р с к и т е д а м и сме на едно минение, а вий, г о с п о ж и т е, може да бъдете на друго минение. . .

Пусти вързхар!. . .

ПАЗИ БОЖЕ СЛЯПО ДА ПРОГЛЕДА

Синът служеше в едно от чуждестранните агентства в Цариград. Бащата, дядо Петко Белокръвченина, живееше в едно село в Северна България; ако и стар, неволята го нудеше да пори с ралото гърдите на майка България, за да поддържа бабичката си и своето бедно, жалко съществувание.

Негово високоблагородие Христофор Белокровский беше едно време сопливо, одърпано, зацапано хлапе, което се валеше в нечистотиите на селското купище. Консулът мина през тяхното село в този ден, когато съвършено случайно детето беше изкъпано: изкъпано беше, защото прасето като излязло из обраслата локва, детето се спуснало към него, хванало го с една ръка за ухото, с друга за четината и искало непременно да го възседне; да го яхне не могло, но успяло да налепи на кълчищената си ризка всичките хубости, които прасето е могло да понесе от гнилото блато. Тогава чак майка му се е наумила, че детето има нужда от къпание, и след като му стоварва десетина оки бой на гърба, гурнала го в коритото с ризката заедно: първата вода се превръща на боза, втората на непрозрачна мътилка, че третя, че четвърта, та чак петата вода се избистря и из нея изскача едно чистичко, черноокичко, хубавичко, бяло-червено момченце, с живи хитри очички. Седи хубавецът в натура срещу огъня, седи и майка му отстрана и му суши ризката. Хем я суши, хем погледва чедото си и май-май че се съмнява дали е туй нейното чедо, дали не е. Облича му ризката и го изважда да се припече на слънце и да му изпощи главицата. Свършва и тази операция, причесва му косата и баш в тая минута зачуват се звънци; от завоя изскоква един фаетон и спира до тяхната къща, на кръчмата. Консулът.

— Хайде, мама, иди сега при оня чичо — учеше майката чедото си, — иди при него и му кажи: «Чичо, дай пет пари.»

И отиде момченцето. Консулът беше извадил от чантата си закуски и си подкрепяваше силите. Детето се изправи недалеч от масата и като захапа пръст, следеше хапките на пътника и подсмърчаше. Консулът го забележи и зачудено впери очи в него — за пръв път му се падаше случай да срещне такова чисто дете из нашите села, чисто и хубавичко. То хубавички ги има много, но не личат чъртите им под нечистотиите, които покриват цялото им тяло.

— Чичо, дай пет пари! — каза детето и веднага засрамено си наведе и извъртя главата със захапан пръст.

Гавазинът обясни на консула, че детето иска пет пари.

— Защо ти са пет пари? — попита гавазинът по поръчка на консула.

Но детето бе научено само да поиска пари, не бе му казала майката защо му са пари и затова вместо отговор то повтори:

— Чичо, дай пет пари! — и пак се засрами.

— Как ти е името? Как те викат? — попитаха детето.

— Ристу! — отговори то.

Гавазинът обясни, че името на детето е Христо.

Дали по някои частни, семейни обстоятелства, дали по племенна симпатия (консулът беше славянин) — кой знае, но той усети едно влечение, смесено с жалост, към туй хубавичко, бедно българче и в няколко минути в ума му се роди една блага идея; роди се, разви се и израсти в цял план: да вземе със себе си и да възпитае това дете.

Гавазинът повика майка му, майката повика баща му и се почнаха преговорите. Цял час се продължаваха увещанията. Дойде и кметът, дойдоха и други селяни; почнаха и те да придумват родителите и най-сетне с черпня, със сълзи убедиха ги да дадат чедото си на консула, «да се изучи, да стане човек, та да видят и те спокой на стари години».

Седна консулът във файтона, намести при себе си малкото селянче, зави го с един шал; трепнаха конете, дръннаха звънците и в един облак прах изчезнаха пътниците. . .

Консулът не прати Христа веднага в странство, защото не искаше да го оттръгне от родната му почва; а го остави цели пет години в българско училище. От време на време той го караше да пише на родителите си, а заедно с писмата притуряше и по нещо армаганец. Като свърши българското училище, Христо замина да следва наука в странство. Настаниха го в един пансион и го зачислиха в гимназията. Облече Христо красива униформа със златни копчета, фотографира се и изпрати боядисан портрет на родителите си. То беше радост, то беше гордост за тия бедни селяни да гледат, да целуват този портрет, да го сочат на който мине-замине. . .

Христо се подписваше отпърво в писмата си «Ваш покорен син — Христо» и описваше надълго и нашироко живота си в пансиона. Сетне почна да пише по-кратки и по-сухи писма с подпис: «Ваш син — Христофор». Още по-сетне писмата захванаха да се явяват по-рядко и по-рядко. Най-подир, обади се той, когато постъпи в Института на източните езици с едно писъмце в няколко реда, подписано «Ваш — Хр. Белокровский», и след туй вече не го чуха какво стана с него. . .

А ето какво стана: гурна се Христо с главата надолу в кипящото море на шумното гостоприемно общество и когато вълните го изтласкаха на един бряг, той се сети разделен с цяло море от своето минало. Той сам повярва, че е аристократ.

«Пази боже сляпо да прогледа!» — казва българската поговорка и много на място го казва. Не от прогледналия физически слепец се отвръща българинът, а от слепеца-простак, издигнат от нищожеството, от тинята, благодарение на случайни обстоятелства достигнал, без разбор на средствата, до висота, която той омърсява със своето присъствие. . .

Господин Белокровский свърши института. Консулът, престарял вече, продължаваше да го поддържа до последния ден на курса и сетне, като го снабди с нужните средства, препоръча му да се завърне в отечеството си. Белокровски не послуша съвета и още няколко пъти поиска пари от своя благодетел, а когато последният му заяви, че е готов да му помогне само под условие, че ще се завърне на родината си, нашият дипломат му написва едно грубо писмо, в което заявяваше, че прекъсва с него по-нататъшните сношения. Консулът и тук не се обезкуражи, той дълго време е служил на Възток и е запознат с грубостта и невъзпитанието на възточните хора и за да изпълни дълга си докрай, той употреби влиянието си и изходатайствува за Белокровски място в едно от агентствата в Цариград.

Ходят българи търговци в Цариград, овни продават. Като се срещат с тогоз, с оногоз, от дума на дума научават се, че в еди-кое си к о н с у л а т о има един българин, Белокровски, барабар с консула. Връщат се търговците в България, ходят по селата да сбират овни, па тук приказка, там приказка и в България се разчува, че в еди-кое си консулато в Цариград има българин, Белокровски, барабар с консула. Разчува се и в дядо Петковото село. «Кой ще бъде този Белокровски? А бре, селяни, да не е на дяда Петка Белокръвчанина детето бре?» Питат дяда Петка: «А бре, дядо Петко, где е твоят син сега?», «Ох, не зная, дядовото, не зная: писа ми едно време, писа, па престана, за консул се учеше, ама жив ли е, умрял ли е, не зная.» «Жив е, дядо Петко, жив е. В еди-кое консулато в Цариград бил, барабар с консула.» «Истина ли бре, селяни?» «Истина, дядо Петко!»

Продаде дядо Петко една нивица, взе някоя пара, нарами торба с хляб, хвана тоягата и «Сбогом, жено! Прощавайте, селяне!» «Сбогом, мъжо! На добър час, дядо Петко!» — и замина за Цариград. . . Прегърбен от трудове и неволи, прегърбен от старини, крачи дядо Петко към. . . Цариград!. . . Стига Габрово, заминува го, поемва Балканя. . . Ох, чедо! мило си, чедо!. . . Превалява Св. Никола, минува Шипка, Казанлък, Загора. . . Спира се, почива, похапва, поспива и пак закрачва. . . «Далеч ли е, чичо, Цариград?» — пита дядо Петко работните селяне. «Далеч е, дядо, далеч е! Ами за какво си се наканил чак до Цариград, дядо?» «Син имам там, дядовото, син, барабар с консула е там в консулатото!». . . Стига дядо Петко Едрене. Град голям, като плъзнал оня ти свят. . . да се замае главата на човека!. . . Вижда стареца една чешма, спира се, мокри си вкокалените опинци, ръси си студена вода на главата, посядва да почине малко на кьошка около шадравана и пак закрачва на-

пред. Пита, разпитва и християни, и турци накъде е цариградският път и бърза да излезе вън от града и там, на полето, да подкрепи със сън старческите си сили. Сипнала, несипнала зора, става дядо Петко, попротегне се, поизпращят вкочанените стави, нарами торбицата и пак повлачи подбитите нозе. . . «Далеч ли е, аго, Цариград?» «Далеч е, дядо, далеч е!». . . Много мина, малко остана. Напряга бедният старец последните си сили и пристъпва. . . Минуват още ден, два, пет дена, гледа страникът, сегиз-тогиз железница изфучи край него и се изгуби в мъглата. . . Ех, де да е дядо вътре, досега би видял чедото си, би му се нарадвал!. . . Ама сиромах е дядо, не може да плати за железница. . . Минуват още два дни. . . «Далеч ли е, аго, Цариград?» «Близо е, дядо, близо е, половина ден път!» «Да си жив, аго, за добра дума!» — отговаря дядо Петко — и ободрен от близостта, почва по-бодро да крачи и замръква пред самия град. Уморен е дядо Петко, но хваща ли го сън?. . . Задреме малко и ето чедото му, Христо, изпъкне пред очите му, таквози, каквото си го знае на портрета, с жълти копчета, па се спусне да го прегърне и. . . стресне се дядо, пробужда се. Пак задреме, и ето чедото му, Христо, по ризица, зацапаничко, и на кълчищената риза жълти копчета. . . и тези копчета светят, бляскат. . . смеят се, всичките копчета се смеят. . . не, не се смеят, ами дрънчат, дрънчат като звънци. . . много, много звънци. . . облаци прах. . . и в праха звънци, звънци. . . и дядо тича подир звънците, тичат след него и селяните и викат: хеей, беей!. . . тича дядо, и хъ да стигне звънците, спъва се в една купчина жълти копчета, копчетата се пръскат и почват да дрънчат и да се смеят. . . Стресва се дядо Петко, събужда се, зора едва-едва се сипва, а около него по полето цяло стадо овни, дрънчат със звънците и блеят. . . Стана старецът, нарами торбицата, прекръсти се и след малко потъна в спящите още улици на грамадния град. Видя той едно кафене отворено, слугата по чехли полива с ибрик и подмита пред вратата, между кьошка, на който бяха насядали вече някои ранобудни старци турци. Отби се и дядо Петко: «Сабах-хаир-олсун!» «Аллах-разъолсун!» — отговарят старците и сторват място за нашия пътник. От дума на дума разприказват се, разпитват го откъде е, защо е дошел. Дядо Петко им разправя, че е дошел при сина си, който е барабар с консула, в еди-кое си консулато. Турците го похвалват, че е отхранил таквози чедо, и му поръчват кафе. Изпива дядо кафето, изпушва лула тютюн, дават му турците едно момче да го заведе чак до консулатото. . .

Дядо Петко влезе в консулатото. Гавазинът го погледна отвисоко, но сетне се смекчи, като му каза старецът, че е баща на Белокровски.

— Той спи още, дядо, ще почакаш един час — каза му гавазинът българин и го въведе в стаицата на портиерина, гдето го гостиха с чай.

— Ами защо спи още, нали съмна отдавна? Да не е нещо болен? — пита със стегнато сърце старецът.

— Не е болен, дядо, здрав е. Те така спят големците — отговаря гавазинът.

— Ами че той големец ли е? — пита дядо Петко и сърцето му трепери от радост, чаят се разлива от чашата и попарва ръката на дядо, но той не сеща.

— Големец е, дядо, големец е. Блазе ти, че имаш такъв син.

— Големец, а? Хе, хе, хе! — сърцето на дяда Петка ще изхвръкне. — Ами той не ви ли е говорил нещо за мене. . . а?. . .

— Не ни е говорил, дядо, той с нас много-много не приказва. Все с консулите има работа.

— Тъй, а? С консулите? Хе, хе, хе!. . . Ами с пашата приказва ли? — пита старецът, като се наслаждава предварително от отговора.

— Кой ти гледа пашите, той с везиря приказва.

— С везиря!. . . Па има хас да речеш, че и със султана приказва? — пуща предпазливо блаженият старец.

— Разбира се, че и със султана.

— И със султ. . . — сълзите задавиха стареца; не може той да понесе толкова щастие и руква неудържим поток от радостни, блажени сълзи. . .

Звънецът възвести пробуждането на големеца. След половина час, когато слугата му внесе чай, гавазинът, последван от дяда Петка, почна да възлиза по стълбите, като кроеше в главата си план как да устрои срещата, за да излезе по-ефектен сюрприз. . . и реши да почука на вратата и да въведе бащата без предварителен

доклад. И наистина, почука, отвори вратата и бутна дядя Петка в стаята. . .

— Баща ви, ваше високоблагородие! — извика тържествено гавазинът. Докторът остана като гръмнат, изтърва чашата с чая и. . . колебанието му трая само една секунда. . . Той скочи от стола си и като изгледа с най-голямо презрение баща си, изрева:

— Какво?! Как ти смееш да ми водиш в кабинета такива. . .

— Христо!. . . чедо!. . . — изтръгна от гърдите си дядо Петко.

— Изведи го! — кресна докторът с разтреперан глас и като грабна от масата една шепа пари, подаде ги грубо на гавазина и му изръмжа със стиснати зъби: — На́, дай му тези пари, па да се махне оттука, чу ли?. . .

— Слушам, ваше високоблагородие!. . .

И негово високоблагородие Христофор Петрович Белокровски затръшна ядосано вратата. . . . .
. . . .

Пази боже сляпо да прогледа!. . .

ИЗ МИНАЛИЯ ЖИВОТ НА «СЛАВЯНСКА БЕСЕДА»

«Казвате, господа, че Беседата не напредвала — издума нашият приятел Бомба́рдек. — Как да не напредва? Вий знаете ли, че каквато разлика има между днешния салон на Беседата и буфета при Градската градина, таквази разлика има между днешния живот на беседското общество и тоя в начало.

— Наистина, господин Бомба́рдек, разкажете нещо от миналия живот на Беседата — обади се един от компанията.

— Че за кое по-напред? И време нямам сега. Но, хайде, ще ви разкажа за един малък епизодец, па вий съдете има ли или няма разлика между тогавашното и сегашното.

Туй беше преди тринайсет-четиринайсет години, не помня точно; давахме ний, Беседата тоест, бал срещу Нова година. Вий сте още деца, по това време всички сте биле пръснати из Европа по учение; вий заварихте Беседата горе-долу уредена, но какво беше в началото! Сега даже невероятно ще ви се види, като ви кажа, че ний давахме б а л а, за който е думата, в мизерничкото салонченце на буфета при Градската градина. Тогава нямаше още салонен струнен оркестър. Хохола, като се завреше със своите музиканти в едно кьоше, че като запращят тръбите, ще помислиш, че си под стените на Йерихон. Но не знам как, като че по-весело беше тогава, по-весело и по-одушевено. Идея имаше тогава в дружеството, господа, и тази идея въодушевяваше обществото. «Славянска беседа» не беше само пуст звук. Сега не е тъй. . . Впрочем, кой знай, ний възрастните сме винаги песимисти и миналото ни е все по-мило. Весело беше наистина, но се случваха по някой път такива дивотии, че сърце ми не дава да ги спомням. Но обещах се да ви

разкажа една случка, няма сега да се отказвам. По онова време, господа, имаше между военните доста разгалени ки офицерчета, сега като че поизчезнаха, сега виждам между тях образованички, възпитанички, но по онова време — пази боже! Скандал подир скандал. Сега престанаха, а тогаз, току чуваш, че тогоз били в кафенето, на оногоз вадили шашки в шантана — ей таквиз! Диво тии!. . . Вчерашно хлапе, турило златни копчета, запасало сабя — не можеш да му излезеш насреща. Бре, стой! И аз съм човек! Йок, ти си мужик! — Гледай ти, кюлхане, недно! Тогава още «Ваше благородие» им казваха солдатите. Савичката ги цереше тях хубавичко, ама има ли всякой неговите железни мускули. . .

Сега да ви кажа за случката. Веселим се ний, танцуваме; по едно време, около полунощ, виждам аз, вмъкват се в салончето, от задния вход, двама офицери, подпоручик Носовирков и прапорщик Лимончиков, пияни като английски матроси. Кой знай от каква оргия се завръщаха! Влизат те, господа, с шашки, изправят се почти всред салона и почват със замъглевени очи да изглеждат нахално всичките дами наред, и си фъфлят помежду си. Танците спряха. Настъпи малък антракт пред полунощ, щеше да се почне лотарията. (И тогава имаше лотария.) Публиката се настани около масите да закусва. Двамата офицери накараха грубо един служител да им дотътри маса насред салончето; седнаха те и Носовирков, колкото му сила държи, почна да удря по масата.

— Еей, ти, ела тука бре! — вика той служителя с пресипнал глас. — Остави онези там другите, при мен ела, като те викам. Дай тука една б. . . б. . . бутилка ш. . . шампанско, чуваш ли? Ш. . . шампанско! Скоро!

Направи той свойта поръчка и изгледа надменно цялата публика, като че публиката трябва да остане с отворени уста пред неговото умно «ш. . . шампанско».

Донесоха им бутилката, изхвръкна с гръм затулката и шипящата влага се запени в кристалните бокали. Офицерчетата, полуразлегнати на столовете си, с крак върху крак, задимиха цигари и почнаха да стрелят презрение върху окръжаващата ги публика, ако погледът им падаше връх някой мъж; или се силяха да изобразят маслен поглед, ако окото им падаше върху дама. Всяко тяхно движение беше провокация: те като че искаха да кажат на публиката: «А бе защо не дойдете да ни дръпнете един бой?». . . По едно време, господа, виждам аз — става подпоручик Носовирков, столът се търколи зад него, — той се обръща и изглежда стола усмихнато, но при туй обръщание и той сам щеше да се строполи върху стола, ако не беше си разтворил нозете да запази равновесие; той се сепна и когато погледна напреде си, очите му случайно се срещат с погледа на една дама, която едва сдържаше усмивката си. Кой знай как си е изтълкувал тази усмивка; той напълнва двата бокала, като разлива с разтреперени ръце зад краищата, взема чашите и като пристъпва към дамата, подава ѝ с една възмутителна дързост бокала: «На́, ш. . . шампанско, з. . . за ваше здраве!» Госпожата беше една умна жена. «Благодаря — каза му тя, — аз съм здрава, но вий изглеждате да сте болен.» «Е, тогаз, дай да се ч. . . чукнем!». . .

Аз не можах повече да се сдържа, спуснах се към офицерина и като го хванах с два пръста за ръкава — вий виждате, че господ ми е дал силица, — с един замах го дотътрих и го сложих на стола му. Какво?! Що! Мужик! Развика се онуй ти момче и бърка да вади шашка, па и прапорщчикът, и то изведнъж за сабята се хваща. Аз им казах тихичко, но решително, че ще строша шашките им, ако се осмелят само да ги изтеглят, и си сложих ръката върху един тежък стол. И представете си — те млъкнаха. Видяха с кого имат работа. . . Почна се лотарията, след туй пак танци, завъртя се балът, възстанови се веселбата. Кога са се измъкнали офицерчетата — аз не забелязах. Свърши се балът, излизам аз с жена си през градината; в ръце държа една ваза и една мастилница желязна — от лотарията ми се паднаха. Вървим си така, тихичко, излязохме на улицата срещу двореца; по едно време като изплющя един камшик по врата ми — звезди ми светнаха пред очите. «Варди се!» — извика жена ми. Доде да се обърна — пляс! Още един камшик по гърба ми. Взирам се, офицерчетата! Носовирков и Лимончиков! Че като грабвам вазата — бух едного, мастилницата — бух другиго; те обърнаха гръб, погнах ги — кого настигнах, не зная, ама едно таквоз текме му изтипарих, трябва и днес да го помни, ако е жив. . . Посмекчиха се вече тези възточни бабаитлъци. Кажете, господа, можете ли да допуснете, че е възможен днес за днес такъв скандал в Беседата? И мислите, че малко е спомогнала Славянската беседа за смекчението и облагородяването на нравите?

Сега не подпоручик, ами и генерал, като влезе в салона, с респект влиза. Право казва един от вас, че сега:

Славянска беседа е мирна ограда,
за дружба сърдечна, за чиста услада,
страстта тук немей.

Тук българин с сърбин и чех със словак,
хърватин с словенец и русин с поляк
по братски живей.

Беди ли, тъги ли сърце ти налягат,
ил бури житейски душата ти стягат —
в Беседата, знай,

ще найдеш покой или в реч сладкодумна,
ил в братския кръг в веселба многошумна,
тъга тук не трай.

За знанье ли жажда, славянино, сещаш —
тук книги те чакат, приятели срещаш —
развивай умът.

Ил търсиш ти шум, развлечения свестни —
тук музика има, и танци, и песни —
насищай слухът.

Дойдете, славяне, сплотете се, братя,
в този мирния храм, в тези чисти обятья,
тук има живот.

— Сбогом, господа.

— Сбогом, господин Бомбáрдек.

— Тази година ще се качим ли на Мусала? — попита весело на излизание Бомбáрдек.

— Разбира се. То се знай. О, да, да! — извика въодушевено компанията.

— A propos, господа — каза Бомбáрдек на излизание, — онзи ден една бедна вдовица съжаляваше, че не дала дъщеря си да се учи за певица, а я омъжила, та я поробила млада-зелена. «Да беше отишла в странство да

се учи, може би щеше да ѝ проработи честта, та някой път даже в Славянска беседа да пее.»

Разбирате ли, господа? Д а ж е в Славянска беседа! Видите ли как нашето общество високо цени вече Беседата! Сбогом!

София, 23 март 1895 год.

TEMPI PASSATI...

СЦЕНКА

Обща спалня на двама ергени, с две удобни, чисти легла. При всяко легло столче със светилник и принадлежности за пушене. Върху масата книги и газети, под масата разна стъклария от винните складове и от аптеките; между стъклата, кой знае как, се е завряла една розова жаретиерка.

Пролетна лунна нощ, нощ на безсъниците, нощ на сладките мечти.

Единият, от няколко години насам, е все на 39 години; другият отдавна не се е поместил от 49 години. По-младият е Иван, по-възрастният — Иванчо. Часът е един след полунощ. Свещите изгасени преди половина час. Иванчо мечтае и от време на време със спряно дишане се вслушва дали Иван е заспал. Иван сеща това и се преструва, че спи, па мислите му фърчат из целия град. Минува още четвърт час.

— Иване! Какво пъшкаш?. . . Спиш ли бе? Иване!

Иван не се обажда. Знае си той, че като се разсъни Иванчо — чакай слънцето.

Тишина. Будилникът наумява за себе си: цик-цак, цик-цак. . .

— Аз зная, дяволе, че ти се преструваш. Иване! Обади се бе, брате. Ей, Иване!

— Кой там?. . . а?. . . какво? — сепва се престорено Иван.

— Е стига, стига — пресича го добродушно Иванчо, — знаем ги вече тези комедии; овехтяха вече.

Иван не може да се сдържи, разсмива се.

— Е кажи, какво искаш? Аз знам какво ще ми кажеш.

— Отгде знаеш?

— Знам аз. Слава богу, десет години ергенуваме заедно.

— Е, кажи какво? — пита Иванчо с невидима в тъмнината, но сещана по тона усмивка.

— А бе не те ли знам аз — ще ме питаш: «Иване бе, какво ли прави сега Клеопатра?» Не е ли това?

— И това да бъде, най-сетне, че какво, санким, лошо ли е?

— Лошо-нелошо, отгде ще зная аз какво прави сега Клеопатра? Клеопатра трябва да си е заспала като къпано дете, не е като тебе дъртак. . .

— Защо си толкова лош бе, Иване?

—Е, как да ти отговоря! Добре: Клеопатра трябва да се е събудила и мечтае сега за тебе. Туй ли искаш?

Иванчо си обръща сърдито гърба към стената и се завива презглава. Тишина. Будилникът наумява пак за себе си: цик-цак, цик-цак, а в ушите на Иванча бие: Клео, па-тра, Кле-о, па-тра. . . Минуват пет, минуват десет минути — мълчание. И Иван не спи, и Иванчо не спи, ама се преструват на заспали.

— Иванчо, чуваш ли ме бе, Иванчо! Я чувай.

Будилникът отговаря: цик-цак. . . па-тра, цик-цак, кле-о, кле-о, цик-цак, патра. . .

— Иванчо бе, заспа ли бе, Иванчо? Я слушай, Клеопатра вчера се запознала с. . . Иванчо, спиш ли?

При името на Клеопатра Иванчо отдръпва завивката от главата си, повдига се тихичко в тъмнината и настроя уши. Но Иван, дявол, знае слабостта на другаря си, възбужда му само любопитството, пуска интрижката и млъква. . . Цик-цак, кле-о, цик-цак. . . Сънят отиде по дяволите.

Иванчо си спрял дишането, пулсът отбива такт в ушите му и се кръстосва с цъкането на будилника. Той слухти, той чака, той жажде думица от другаря си: с кого се е запознала Клеопатра. . .

— Иванчо, спиш ли?

— Не спя, казвай.

— Ти днес черна ли бира пи?

— Черна.

— И аз черна — съобщава Иван и млъква и запушва устата си с възглавницата; смехът го души. Той чувствува какво нетърпение разяжда Иванча. Тишина. Минува минута, две. . . цик-цак. . . минуват три, четири минути. . . цик-цак, цик-цак. . . Иван почва да сумти като заспал и а-ха да прихне от смях. Иванчо току се обръща

ту на лявата, ту на дясната си страна, завива се, развива се, въздиша. . . цик-цак, цик-цак. . . Иванча не го сдържа. Той се повдига с пъшкане на леглото и почва да бара в тъмнината по масата да търси кибрит. Свещта, незакрепена добре, пада връх мраморната масичка и се претрошава до фитила. Иванчо пуща една невинна псувня, набарва кибрита и осветява стаята. Седнал на леглото, закрепява свещта, взима в ръцете си «Драски и шарки», разгръща машинално книгата и почва да чете. . . пустият будилник няма спиране: цик-цак, кле-о, па-тра. . . С кого ли се е запознала Клеопатра? Утре е сряда, женска баня. . . Клеопатра всяка сряда. . . цик-цак, клео. . .

— Иване, заспа ли? Стани да си поприказваме бе, Иване, не се преструвай. Ей, Иване!

— Защо ме будиш бе, тамам бях заспал.

— Я си представи да сме сега женени, а?

— Утре твоят ред ли е да ходиш за провизия? — отклонява въпроса Иван, като се преструва на сънен.

— Остави провизията настрана. . Я си представи сега да имаш жена. . .

— Ами че къде ти е бил умът преди двайсет години?

— Е холан пък ти, па чак двайсет години. Че на колко години съм сега!

— Ха-ха, ха-ха!

— Защо се смееш бе, ами че я ми виж лицето, има ли бял косъм?

— Какво ще има бял, то не останал никакъв косъм. Я си виж бръчките около очите.

— Ами я погледни себе си — като се наведеш, не можеш да си изправиш кръста за десет минути. Помниш ли фиаското?

— Хайде, хайде, дъртак, завий си старите ребра, па хъркай! Стани рано да носиш бохчата на Клеопатра, на банята. Лека нощ!

— Защо си толкова лош бе, Иване? Тамам сега му е времето да си поприказваме за таквиз неща.

— Какво време те е патило, ще съмва скоро. Я чувай, ти други път да не пиеш черна бира, чу ли?

— Ей че си проза!

— Ами ти каквато ми си поезия, да те види сега Клеопатра, ще се уплаши.

— Клеопатра не е като тебе дърво, тя умее да цени хората.

— Е, защо не те е оценила до тия години?

— Отгде знаеш, че не ме е оценила? Дип че съм срамежлив, инак две думи да ѝ кажа и току-виж: «венчает ся раб божи». . .

— «. . .раб божи дядо Иванчо с раба божия. . баба Клима.» Наистина бе, Иванчо, я остави ти настрана Клеопатра, тя е младо момиче, не е като за теб дъртак — па вземи, че се ожени за баба Клима; по-хубава двойка не може да бъде. Ти плешив, тя без зъби. Представи си сега, че на мое място лежи баба Клима и си приказвате сладко-сладко. . . Па да стане утре баба Клима, па да ти източи една баница. . .

— Добре кайш бе, Иване. Ние отдавна не сме яли баница. . .

— Видя ли сега! Затуй пò ти прилича да приказваш, а що ти трябват разни Клеопатри. . . Tempi passati, старче мой! Угаси свещта, па лека нощ! Завий си старите кости, па моли бога за греховете си. . .

— Каква хладна проза. . .

— О, моя плешива поезия! Лека нощ!

— Дивак.

— Дъртак.

. . .Цик-цак, цик-цак. . . Tem-pi, tem. . . pa. . . ssa. . . ti.

17 април 1895 год.

ИДИ МУ СЕ НАДЯВАЙ

ЕТЮД

. . .Най-сетне, макар и самоубийца, дадоха разрешение да го погребем на Орландовци. И погребахме го.

Бедният Горан!. . . Какви тъжни мисли ни навяваше печалният край на обичния другар!. . .

Отиде в черната земя този, чийто живот бе едно чисто, бяло поле, върху което никакво петно не се лепна. Скромен до наивност, наивен до глупост, той прекара живота си с еднообразието на пустинник, със спокойствието на философ, в непорочността на девица. Ний го обичахме. Обичахме го за това, защото не резонираше и в никой случай не натрапваше другиму своите житейски правила и не осъждаше ония, които се отклоняваха от тези правила. Той преживя до последния си час все тъй равно и гладко, без бури, но и без апатия; без особени радости, но и без чувствителни тъги. Хвръкна животът му, без той да вкуси от чувствените удоволствия. Виното, песните, жените — не изглеждаше да възбуждат у него повече вълнение и желания от храната, книгите и съня. А красив беше, дяволът! Красив и умен. Надарен с всички условия, за да люби и да бъде любим. Ама нá. . . Винаги с нас и между нас, додето ни ръководеше разсъдъкът — той изчезваше под най-благовиден предлог, щом чувствеността, щом чувствата вземеха връх и хванеха браздите на нашите действия. Никой никога не е забелязал у него действие, което да се отклонява от строгата нравственост. Девица! И такъв си остана той до сетния час — чист, скромен и във висша степен добър. Ний се опитвахме много пъти да го поразвратим мъничко — това би ни доставило известно удоволствие, — но всичките ни усилия останаха безплодни. Както и да е, ний все пак го обичахме, ний го и уважавахме. Помня еднаж, само еднаж, осмели се един от нашите другари — грубичък, но инак откровен — да пусне по негов адрес: «В тихото

блато дяволи се въдят.» Но ний всички се възмутихме и протестирахме.

Защо се той самоуби? — Това никой не знае и никога не би могло да се узнае, ако съвършено случайно не бях влязъл в стаята му тъкмо в момента, когато той бе глътнал отровата. . . В страшни мъки, с неописуеми конвулсии, той бе сграбил и смачкал между пръстите си няколко листа изписана хартия, която — щом ме видя — опита се да я разкъса със зъбите си или да я погълне, — това не разбрах, но във всеки случай явно беше, че той искаше да унищожи тази хартия. Повален почти в агония върху леглото си, Горан употреби такива усилия да сдъвче листовете, щото пред моите очи той се давеше, той се задушаваше. . . В този момент аз още не знаех, че е глътнал отрова. . . Когато се спуснах към него и го хванах за окървавената от зъбите му ръка, за да изтръгна от устата му хартията, която го задушаваше, той мигом се повдигна и като опря срещу ми един страшен поглед, измъкна сдъвканата от единия край хартия, стисна я към пазвата си и с един подземен сипкав глас изговори: «Назад. . . нещастни. . . микроби. . .» С тия думи той се повали на леглото, сгърчи се, протегна се, въздъхна и. . . издъхна. Неговата неочаквана смърт, неговите ужасни думи ме поразиха до такава степен, щото аз направих престъпление само и само да узная какво съдържаха тия фатални листове. Вместо да тичам за помощ, първото, което направих, бе да изтръгна из вкочанените му пръсти смачканите листове и след като ги скрих, тогава викнах на слугата да тича за доктор. Яви се доктор, констатира смъртта, разпита ме за последните минути, претърси леглото, намери под възглавницата един къс хартия с остатъци от бял лъскав прах, забележи следи от този прах и върху чашата, от която покойният бе отпил вода, и се разпореди да викат полицията. Съставиха акт, отнесоха тялото в болницата и аутопсията показа, че наистина нашият любимец Горан се е отровил. . .

Оплакахме го всички и го погребахме на Орландовци на другия ден.

В същата вечер, след погребението, прибрах се рано дома си, затворих се в спалнята си, с трепетно сърце разгърнах фаталните листове и почнах да чета. . . Аз и сега се чудя как не изгубих ума си в тази вечер, през тази нощ — толкова бе чудно, необяснимо, неочаквано, по-

разително всичко туй, което аз прочетох. Сега за мене е всичко ясно, да, но тогаз. . . тогаз бях до предела на полудата.

Впрочем четете:

ИЗПОВЕД НА ГОРАН ГОРДЕЕВ

Аз съм изнемощен. Моят организъм не ще може да издържи. . . Неужели аз ще умра?. . . Да се опитам ли да напиша една изповед? Аз ще я унищожа после. . .

Горан Гордеев и Изповед! Съвместими ли са тези неща? Да се изповядам аз, значи да открия слабостите си. И пред кого? Пред тия, които ежедневно ме окръжават (защото за всичко останало човечество аз счупена пара не давам). Но защо да се откривам на тези глупци, на тези слепци? Аз тъй неподражаемо си играя ролята пред всичко, което се изпречва на жизнения ми път, щото и сто години още би могъл да остана в очите на това идиотско общество като идеален човек. . . Идеален! Mon Dieu, mon Dieu!. . . Да биха могли хората, да би могъл един само от тия глупци да надникне в моя вътрешен мир, той би онемял от удивление. . . Впрочем, кой знай! Може пък и аз да се самообльстявам, може би се лъжа, че само аз съм, на когото целият живот, всяка стъпка в живота е фалш, преструвка. . . Ето нá, Pall-Mall-Gazette разкри, че най-почтените лордове, които са биле в светските си отношения образец на порядъчност, на благородство, на нравствена чистота — оказват се най-мерзки развратници. Цяла Англия, цяла Европа, цял свят дойде в ужас от тия разкрития. Но аз не се съмнявам нито на минута, не се съмнявам нито на секунда, че между тия, които най-много са се възмущавали, ако би имало възможност да се разкрият техните дела и техните сърца — то пред тях разкритията на Pall-Mall-Gazette би изглеждали като най-невинна играчка. И обществото, в което се въртя — кой знае и в него какво чудо гадости се крие, но стените не говорят. . . и в хорските сърца не можем да четем. . . Е, че ето аз например — какъв образец съм в очите на обществото, а пък какво чудовище съм всъщност. Значи, всичко зависи не от това какъв си, а за какъв можеш да се представиш. А това е без съмнение най-тънкото и най-трудното изкуство и ето защо глупците в повечето случаи, колкото и да ги лустросва тъй

нареченото възпитание, представляват ни се такива, каквито са си в действителност; а умните, напротив, в повечето случаи ни се представляват такива именно, каквито не са всъщност. . .

А отгде зная аз, че не са такива всъщност? Предполагам? По себе си съдя? Ами ако се лъжа, тогава? Ето единствения въпрос, който ме мъчи. Като ги срещам, като говоря с тях, аз си смятам на ума: «Преструвайте се вий, преструвайте се колкото искате, аз ви зная, че не сте такива, каквито се представлявате в отношенията си към другите подобни вам. Кой знай на какви мерзости сте вий хранилища. . .» Но наистина, кой знай? Може пък и да не е тъй. Може ако не всички, то мнозина да са в състояние да изповядат във всякой даден момент всичките, даже и най-съкровените си помишления, без да има за какво да се червят всъщност. Неужели?. . . Нима само аз съм таквоз чудовище, което винаги държа гема на своите истински чувства?

Но инак пък може ли да бъде, боже мой? Ами че аз ако взема да разкрия даже една частичка от моите истински чувства и желания, обществото ще настръхне, цял поток хули ще се посипят върху ми, аз ще стана веднага изверг в техните очи. . . Най-малкото, което ще ме сполети, то е да ме обявят смешен, побъркан. . . Но каква полза от това? — Никаква. . . Не, сериозно, има ли някаква полза от това за мене или за обществото? — За мен в никой случай не може да бъде полезно, защото, щом почна да показвам моите слабости, обществото ще ме изложи на позор, ще ме изяде. И за обществото няма полза — то ще се ядосва, че се е лъгало толкова време да ме счита идеален човек. . . Тъй щото ще бъде глупост от моя страна да давам доброволно храна на хорското злорадство, на животинските им инстинкти. Затова — мога да играя ролята, както съм я играл досега, мога да скривам истинските си чувства и мисли, както съм ги крил до днес, и аз ще си остана в очите на глупците скромен, откровенен, непорочен, умен, образован, здрав, красив. . . ха-ха, ха-ха!. . .

Здрав и хубавец!. . . Глупци, аз ли съм здрав и хубавец? Знаете ли вий, че по цялото ми тяло Венера е наложила своя печат, като е пощадила само лицето ми — поклон на богинята! — и го е пощадила, за да се мамите вие, блеюще стадо? Моите «ах, че хубави зъби» са изку-

ствени — това вий не знаете и няма да го узнаете, защото аз заключвам винаги вратата на моята спалня. . . винаги! И по-скоро ще убия човека, отколкото да го допусна да проникне в тази святая святих, в която единствено аз съм такъв, какъвто съм всъщност. . . Но няма и не може да има нужда да прибягвам към насилие: вратата е винаги заключена, ключалката затулена, завесата спусната и на външните врата е окачен звънец. Щом дрънне — аз съм нащрек. Всякога, когато някой иска да влезе при мене, раздразнява ме и ме тревожи до такава степен, като че разбойници ме нападат; аз излизам из кожата си и съм готов да унищожа омразния посетител; лицето ми приема такъв ужасен изглед, щото и аз от себе си треппвам, като се видя случайно в огледалото, но. . . ролята трябва да се играе, аз дръпвам гема на чувствата си и с мек, нежен глас обаждам се зад вратата: «Сега, сега, моля ти се, почакай една минутка.» И като прикривам мигом всичките следи на моята мизерия, аз излизам весел, засмян пред моя гостенин.

Умен и образован!. . . Какво заблуждение! Умен донякъде — да, защото инак как би могъл да си играя ролята докрай, — но образован! Че какво зная аз, глупци, какво зная аз? Затуй ли ме считате образован, защото от време на време изпущам като оракул по някоя гръмлива фраза? И тази фраза мигар мислите, че излиза от някакъв запас на знания? — Съвсем не. Аз я открадвам от някоя книжка, от някой журнал и ловко навождам разговора тъй, щото да намеря случай да блесна със знания. И вий слушате с увиснали уши. . . ха-ха-ха. . . Че какви познания имам аз наистина? История ли, естествени науки ли, право ли, математика ли, философия ли, изящни изкуства ли? — От нищо положително хабер нямам. А пък за всичко приказвам. Тоест аз не приказвам, но преструвам се, че вземам живо участие в научните разговори и с една съсредоточена важност клатя глава и великодушно одобрявам с *да, да, това е тъй, имаш право*, а пък аз нищичко не разбирам. . . Ето где се изисква най-голямото изкуство: да умееш не само да скриеш своята умствена босота, но и да се покажеш образован. . .

Доколко съм откровен — това се видя; но много ме задължава, като ме считат непорочен, а особено ми е смешно пък, като ме смятат за скромен. Аз — непорочен! Че има ли на света по-развалена фантазия от моята? И затуй ли съм скромен, че не тичам подир почестите и подир жените? Че туй от скромност не става, а от това, че аз съм най-бездушният егоист на земното кълбо. Аз искам почестите да дойдат при мен, а не аз да тичам подир тях, аз искам жените да дойдат при мен, а не аз да хойкам подир тях. Аз не се унижавам като Мохамеда: като не отишла гората при него — той отишъл при гората. О не, аз никога няма да отстъпя, да преклоня глава. Аз не мога да се съглася с Овидия, нито даже с Шопенхауера, които ни съветват с търпение и с постепенен пристъп да печелим любовта на жените. Това е унижение за човеческото достойнство. Жените нали се борят за равноправие — добре, тогава нека бъдем равноправни. . . Разбира се!. . .

И най-сетне аз им наведох гордите вратленца. Да, наведох ги, наведох ги! Когато я докарах дотам, че треска я разтресе, очите ѝ потъмняха. . . скала да беше насреща ѝ, би се поклатила, но аз. . . аз останах спокоен, като че бях излян от бронза. Еднаж само, само еднаж малко остана да се разколебая, когато тя, след като изтрая една тричасова вътрешна борба, ме попита: «Мигар аз никак, никак не ти се нравя?» — аз едва-едва се сдържах и все мисля, че гласът ми трепна малко, когато отговорих: «хм, да. . . аз. . . таквоз. . .»

А всъщност няма жена, която да не възбужда у мен най-цинични желания.

Другите хора могат да преглътнат отказа, но аз. . . ако ще би и сама Афродита. . . аз би счел това за кръвна обида и. . . Ето защо аз нося винаги със себе си отровата, която изтръгнах от онова хлапе.

Някой път ми минува през ум, че съм побъркан. Не е за чудо!. . .

. . . .

Болестта се усилва. Моят разглобен организъм не ще може да издържи тази болест. Аз ще умра. Неужели аз ще умра? Аз?. . . Ще слабея, ще гасна и те ще дохаждат да ме гледат. . . Аз нямам чисти здрави дрехи и те ще видят. . . Може би в огъня си ще бълнувам и те ще чуят. . . Не, решено: ще глътна отровата; но кога — днес? Утре?. . . За револвер нямам кураж. . . В болни-

цата няма да има познати свидетели, когато ще ме събличат. . .

Моят бездушен, гранитен егоизъм дали не е начало на грандомания?. . . От великото до смешното — една стъпка. . . . .

НЕЩО ШУМОЛЕШЕ, АМА КАКВО БЕШЕ!!. . .

(ФАНТАЗИЯ)

Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.
Napoléon

«Военните барутни складове нападнати нощес от двадесет души въоръжени до зъбите с безгласни пушки. . . Още един миг и двадесет милиона би хвръкнали на въздух. . . Столицата рискуваше да се превърне в грамада от развалини». . . . .

Мойше Мордохай е истински син на нацията, която се гордее с имената и делата на Спиноза, Хайне, Маркса, Менделсона и цял сонм знаменитости. Мойше Мордохай днес съставлява част от армията на българското княжество: той е войник в гарнизона на столицата. Наред с добродетелите, които отличават неговата нация, той, като верен тип на нацията, никога не е могъл да се похвали с повече кураж, отколкото се приписва обикновено на неговите братя по вяра. Още от детинство един необясним, един безпричинен страх се е загнездил в сърцето на Мойше и денем-нощем всякой внезапен звук е правил да се свива туй клето сърце: завие ли буря в комина, завие ли псе срещу месечина, закиска ли кукумявка върху запустяла стряха или камбана гръмне зад гърба му — Мойше трепне като застреляна птичка и плахо, плахо вneри очи към посоката на страшните звукове, а сърцето му трепти, трепти, ще се пръсне. . . А внезапен пожар да избухне, а нощем пушка да гръмне, а в тъмнината някой да извика изотзад «дръжте го!» — о, недейте, ради бога, клетото сърце на Мойше би изстинало моментално. . . А това е жестоко, защото и без туй сърцето на Мойше е толкова пъти трепвало от страх, щото ако на всяко трепване благодарното отечество би го възнаграждавало с по един лев, то името на Мойше Мордохай би се споменувало наред с името на Ротшилда. . .

Днес Мойше Мордохай е войник, защитник на отечеството от външните и вътрешни врагове. . . Бедният Мойше, за него ли беше тая страхотия! Хич, Мойше пушка да върти, с пушка да гърми — ай, ай, ай!. . . Що чудо сълзи проля Мойше, когато се разделяше със своята драгоценна съпруга, Хайка, за да постъпи в казармата. Реве Мойше, реве Хайка, реве тато, реве майка и обсипват с целувки детенцето си, Юда, немито и нечесано през цялата седмица на скърби и печали. . . Кой ще си науми за тоалета в такива тъжни минути: и Мойше не беше мит, и Хайка не беше счесана, и татото, и мамата. Аз не казвам, че големи трохи хляб или че дълги пера от лук, или че едри черупки от яйца бяха загнездени в техните сплъчкани къдрави бради и коси, аз не казвам, че целите им лица лъщяха от шарлаган, но все пак. . . Три дена се вече прощават, три дена стои недигната богатата трапеза: и сушени сливи с овче месо, пържено със зейтин, и печени пожълтели яйца, мазани с шарлаган, и тиквено семе, и лук, и чесън и какво не щеш!. . . Но где апетит в такива горестни минути на раздяла. И каква раздяла!. . . Жестоки хора, защо сега да не оставят на мира бедния Мойше, защо не го оставят да си седи спокойно пред скромния си сарафски джамлък и да услужва на нуждающите се с размяна, с проценти и със сладки приказки. Хич, Мойше за пушка човек ли е! Той е мирен човек, той е добра душа, той не може, той не иска да стреля, да убива. Единият спомен само за гърмежа на пушка го привежда в трепет, а бездушните хора насила го втикват в една среда, в която само гърмежи се чуват. . .

Реве Мойше, реве Хайка, реве тато, реве майка — облени със сълзи, прощават се:

— Сбогом, Мойше. . . офф, сладък Мойше. . . чакай още веднаж. . . по устата, по устицата. . .

— Сбогом, Хайка, тато, мама, Юда — сбогом!. . .

В кръчмата на тухларската фабрика, под западния склон на Курубаглар, един останал без работа бедняк допива последната си парица. Той е вече окончателно пиян, той е потопил вече цялата си тъга в отровната спиртова ракия, но стомахът гори и устата жаждат още, още. . . Подава той последната си монета, поемва с разтреперени пръсти последната чашка и гътва между напуканите си устни смрадливата отровна влага. Той иска още, но напразно треперливата му десница шари из продънените джебове — няма вече пари, пропита е последнята стотинка. Той не е нужен вече на кръчмаря — и кому ли може да бъде нужен в такова окаяно състояние! И храбрият кръчмар го хваща за яката и без извънредни церемонии го изтласква зад прага на кръчмата. Накъде сега? Пияният не мисли и не може да мисли, па и да би могъл, какво ще намисли този бездомен бедняга. С неверни преплетени крачки поринва той към града. Неугасналото съвсем съзнание го упътва наляво, нозете му го влачат надясно, надолу, към плитката река; той поринва из стръмнината ѝ, без сила да се задържи, зацапва из реката. Студените струи будят донякъде неговото съзнание, той стъпва на отсрещния бряг, набутва утъпканата към барутните складове пътечка и тръгва по нея със смътна мисъл, че върви към града. Алкоолът от минута на минута все повече замъглява съзнанието и замрежва очите му; той се отплесва от пътеката, спъва се в набраздената неравна почва, поринва по очи и се разплюсва като труп на земята, на стотина крачки от ближната барака на барутните складове, до самия бряг на реката. Пияният няма нито сила, нито воля да стане; очите му се заклопват, съзнанието му изчезва окончателно. Той спи вече дълбоко. . . Слънцето захожда, скрива се, настъпва мрак и покрива мизерията на спящия върху влажната земя нещастник. . .

Нощ. Откъм артилерийския склад се зачуват мерните крачки на приближающите се в тъмнината войници за смяна на караула. Войниците се спират последователно пред всеки барутен склад; произхожда шепнешком формалната смяна и на всеки нов часовой се внушава тържествено високата длъжност и голямата отговорност на този сериозен пост. Последният склад, до брега на реката, се поверява на. . . Мойше Мордохай. Сменяющият се часовой шепне в тъмнината на Мойше, че му поверява този склад, който е пълен с барут (ой, ой, ой. . .), с динамит (ай, ай, ай. . .), с бомби (вай!. . .). Всяка дума се стоварва като бухалка по свитото сърце на Мойше. Часовоят продължава: «Та тизека че си отваряш очите да не дойдат някои харсъзе да оберат или, не дай боже,

да запалат бомбата, зѐре ойдѐ на гюрунтия цела София. Разбра ли?» Сърцето на Мойше като че пада в ботушите му, мравки запълзяват по гърба му, косата му настръхва, зъбите му заиграват ръченица. . . Сменените войници се постройват, дигват пушки на рамо и изчезват весело в нощния мрак. . .

Ами сега!. . . Мойше едва се удържа прав, нозете му треперят и се подсичат, очите му плахо облещени в тъмнината, дишането му се пресича в гърлото, устните и езикът съхнат, той сеща, той чува шума на кръвта в главата си; а сърцето му. . . ще изхвръкне, ще се пръсне, клетото! Страх, ужасен, неимоверен, до полуда страх обгръща цялото същество на Мойше. Бедният Мойше, устата му шепнат вече предсмъртни молитви, той мислено се прощава с милата си съпруга Хайка и целува къдравата червена косица на мъничкия Юда. . .

«Ай, ай, ай, шумоли нещо!». . . С обтегната мигом пушка, със спряно дишане, Мойше се вслушва. . . но чува само своя собствен шум — шума от напора на кръвта в артериите. Той се взира, блещи си очите, но мракът скрива всичко около него. Тази таинственост на нощта, тази ужасна тишина с прелитающите от време на време непонятни, мистериозни звукове карат Мойше да подскача от страх, да обтяга пушката си и да мушка въздуха напред-назад, наляво-надясно. . . Ако моментално би блеснала около Мойше светлина, неговият вид и неговите маниери биха залюлели от смях най-отчаяния ипохондрик. . .

«Ай, ай, ай, шумоли!». . . Шумоли едва-едва под брега полупресъхналата речица, а всичко наоколо е тихо, тихо като в гроб. . .

«Шумоли, ой, вай, шумоли!». . . Мойше обтяга пушката си по направление към шума. И наистина на стотина крачки от Мойше се зачува шум: заспалият пияница се пробужда със загорели от алкоола уста, става и се спуща към реката да утоли адската си жажда. . .

Косите на Мойше настръхват. . . Той иска да извика, гласът му схванат. . . Ами сега!. . . Хайдути, барут, бомби, динамит — всичко се завъртява в главата на вцепенения и настръхнал от ужас Мойше. Той следи по шума непонятните страшни стъпки и се готви да стреля. Стъпките стихват до самата река. Мойше съзира, че там нещо почва да се белее и веднага един рязък звук пресича тъмнината. . . Ай, ай. . . Мойше дига пушката, раз, два, три и. . . един гърмеж потресе нощта. Веднага от всичките складове загърмяват пушки. . . Стреснатият пияница изчезва. Ужасна тревога! Мойше ни жив, ни мъртъв. . . Но ето, явява се цяла рота и Мойше дохажда на себе си, развързва му се езикът и стреснатата му фантазия рисува геройския подвиг, който от уста на уста облетя и стресна и зачуди цялата столица:

«Военните барутни складове нападнати нощес от двадесет души, въоръжени до зъбите. . . Сражение с безгласни пушки. . . Още един миг и двадесет милиона би хвръкнали на въздух. Не стига това: цялата столица рискуваше да се превърне в грамада от развалини. . .»

София, 19 март 1897 г.

ЛИТЕРАТУРНИ СТАТИИ

ПОЕМА НА ЗЛОТО

(ОТ СТ. МИХАЙЛОВСКИЙ, СОФИЯ, 1889)

Писателят, който ще се заеме да пише очерк върху новата българска литература, непременно с удоволствие ще отбележи таквози рядко у нас явление, каквото е новопоявената «Поема на злото» от г. Ст. Михайловский. Всички, които следят с интерес развитието на нашата книжнина, не са могли да не забележат едно — ако и не ясно определено, но във всякой случай несъмнено съществующе движение литературно: няколко журнала ежемесечно поднасят на читающата публика преводни и оригинални произведения, преимуществено от областта на белетристиката; цял ред юноши-стихотворци заблещукаха на литературното поле със своите сборничета от стихотворения; увеличи се преводната ни книжнина с доста голямо число от значителни и незначителни произведения на европейската литература. Но това стремление за уголемяванието на печатните продукти, какъвто и да му е мотивът, е и без система, и не обладава дотолкова голяма литературна цена, щото да е нужно сериозно оценяване на поменатите произведения. Значението му е това: доказва се, че интелектът не може да се задуши окончателно, каквато и да бъде атмосферата, среди която е поставен, и ще се появи ако не в една, то в друга форма, и още — че апатията не е всеобща, че духовният огън тлее и под пепелта и от време на време изпихва с малки искрици и превръща в жива сила потенциалния умствен запас, който несъмнено се крие в по-образованата част на нашето общество. И ако с е г а става това, то как да се не надяваме, че занапред тези искрици ще се увеличат и в количество, и в размер, че ще възпламенят по-добър материал, движението ще стане по-всеобщо и тогава ний ясно, съзнателно ще се упътим към мирното умствено развитие.

«Поемата на злото», като оправдава тази надежда,

е сама по себе си таквози рядко и успокоително явление, щото считаме за приятен дълг да се поспрем върху това произведение и с един най-обективен поглед да го разгледаме, като се постараем да укажем на достойнствата и недостатъците му. Разглеждането на това произведение е необходимо още и за това, че г. Ст. Михайловский и по-отрано е успял с цял ред стихотворни произведения не само да заяви за своето съществование, но и да си установи репутация на поет, нелишен от талант. Че произведенията на неговата муза възбуждат интерес в читающата публика, вижда се и от заявлението на самия г. Михайловский, изложено в предисловието към «Поемата на злото». В това предисловие е казано, че в няколко места из България в литературни вечеринки са декламирали поемата му в първопоявения откъслек «Ева»; че няколко лица се обръщали към автора за позволение да печатат откъслеци от произведението му, като образци за в христоматии и в учебници по словесността, а от това следва, че Поемата ще се разпространи и между учащите се възприемчиви юноши и поставена като образец — ще има влияние върху образованието и направлението на естетическия им вкус и върху правилността на взгляда им към поетическите произведения, в съответствие с теорията на стихосложението, която те изучават. Ето, между друго, защо се явява като необходимост едно обективно изложение на достойнствата и недостатъците на Поемата.

Преди да минем към самата Поема, ще си позволим да направим на г. Михайловский една бележчица. В предисловието е казано: «Ний ги (учителите, издателите и съставителите на български христоматии) молим да си послужат занапред с текста, който обнародваме сега, едничкий верен и точен.» Тия на вид незначителни думици, в устата на Байрона, Хюго, Гьоте, Пушкина, би били твърде естествени, а за г. Михайловский се явяват малко преждевременни не само защото той не е успял да обае дотолкова читающата публика, щото произведенията му да се разграбват в стотини верни и неверни списъци, но и за това, защото самите читатели не са имали възможност още да развият в себе си таквази ревност към художествените произведения, щото с жадност да налитат към тях.

Още от първите страници на Поемата се забелязва,

че авторът се намира под пълно влияние на французката поезия: висока поетичност в тържествеността на слога, в ефекта и в парадоксалността, при отсъствието на оная гладкост, на оная хармония, която е свойствена на германската и словенската поезии, за наличността на която се изискват съблюдавание на цял ред правила, изложени в теорията на стихосложението. Изкуствената тържественост на слога, като кара г. Михайловский да ни рисува картини, пълни с истинна красота и смисъл, от друга страна, го увлича дотам, щото на реда с високопоетическите места ний се сблъскваме с куплети, изражения, които на вид се показват поетични, но представени ясно като картина във въображението ни, не ни дават нещо художествено, нещо естетическо. Така напр. Адам, като иска да уталожи смутения дух в Ева, увлечен от желание да ѝ предостави живот по-увлекателен от тоя, с който тя се наслаждава в рая, казва ѝ между друго:

Искаш ли, русолика женко,
о, светлост на очите ми,
от всички зверове, събрани
на купища около тебе,
хорá да гледаш и игри?

Е, ний мислим, че ако Ева не се е удовлетворявала от прелестите в рая, както ни ги рисува светото писание — о което авторът, според собствената му бележка, строго се придържа, — то едва ли тя би се насладила със спокойствие, като види едно хоро, на което се друскат мечки, орангутани, «добричкий лев» и «кроткий тигър».

По-надоле, за още по-голямо успокоение, Адам иска да примами Ева с таквози чудо:

Пчелите искаш ли да идат
при тебе, медец да събират
от твойте пресни устица?

Когато ний, грешните хорица, които с мъки, с труд и пот на лицето поддържаме съществованието си, когато ний, за които са затворени вратата на земния рай, не можем да изтърпим даже безпокойството от безочливите мухи, то колко повече за райската жителка Ева не ще

бъде привлекателно, ако пчели забърнчат около нежните й устни и почнат да смучат оттам сокове за мед.

По-надоле:

Или под в с я к а р о с н а к а п к а
овошка нова да поникне.

Рая ни го представлява светото писание като цветуща градина и, значи, там росата ще е доста в изобилие, в такъв случай като каква величина ще обладават тези «о в о ш к и», които ще изникнат под всяка росна капка? И красиво ли ще бъде?

В обясненията между Адама и Ева се срещат понятия, които поне до момента на падението им, до вкусяването от плода на познанието Доброто и Злото се явяват като преждевременни, анахронизми. Например Адам предлага на Ева:

Искаш ли а н г е л и д а р а ж д а ш,
от твойта кръв и плът деца?

Първо — според св. писание ангелите не с е р а ж д а т, а с е с ъ з д а в а т; второ — понятието за раждание, за разплодяване не може да предшествова момента на вкусяванието от запретения плод. И сама Ева по-рано казва:

Не знам какво. . . Усещам само. . .
Но сякаш че няма речи
в е з и к а, к о й т о н и й г о в о р и м,
за да изкажа що желая. . .

Друго. Адам иска да обвие тялото на Ева с ткан от дъгата. Само по себе си това е поетично, но за т к а н е малко раничко да се говори в рая; та и освен това нуждата за облекло не се е усещала още, защото чувството за срамежливост, за стеснение от голотата се явява след съгрешението.

На стр. 48 Ева, като целува Адама по образа, казва му най-сетне:

О, ти, б а щ а, с ъ п р у г и б р а т!

Съпруг! Баща!! Брат!!! И това да го казва не бог, не демон, а Ева, и то преди да покаже ябълката на Адама! Раничко. . .

На 14 стр. Луцифер говори:

. . .Тако ми огъи
подкладен вдън земя от мен,
тако ми мъки вековечни!. . .
Тако ми женско сърце болно. . .

Това «тако ми» на реда с прекрасните и величествени стихове, които го предшествуват, напомня ни Криловското: «Бочка меду, да ложка дёгтю». Е, не можеше ли да се удържи силното впечатление от Луциферовия възглас, като се избягнат тези «тако ми»? Те ни карат изведнъж да си представим Луцифера в харамийски дрехи, с кама и пищови, готов да улови някой нещастник за гърлото и с кръвнишки поглед да му изкрещи: «Пáри ке ми дáеш, или, тако ми вера, ке те утепем». . . Аман вече от харамийщина. . . Нека я оставим за заведенията на злото, но да я избегнем в «Поемата на злото». . .

На стр. 30 Луцифер, като се препоръчва на Ева, приписва си един дълъг-предълъг поменик от титли:

Аз се зова Всепресветлейший,
Благоразсъдний, Съвършений,
Благообразний (!), Благогласний (!),
Незаменимий, Безконечний,
Неизгладимий, Неизтленний!

Аз се наричам Самородний,
Самоуправний, Своеволний,
Благоизбраний (!), Венценосний,
Благоподателний (!), Всесветлий,
Всеведущий, Всенепорочний! (!)

В най-прозаическата проза (нека ми бъде простено това изражение) този ред от епитети би бил невъзможен, защото, каквото и да се казва — красотата и изящността на слога трябва да вървят на реда с вярното изображение на нещата и явленията. Колко по-голяма чистота и гладкост трябва да обладава пък едно стихотворно произведение! Както и да прочете човек този поменик

от титли, каквато интонация и да предаде на гласа си, той пак ще се задави, ще отслабне към края, ще почне монотонно да ги изговаря скоро-скоро и най-подир неволно му се иска с въздишка да каже: «амин, амин, алилуя!». . .

Ний нарочно прочетохме тези страници на повече от десет души, за да видим какво впечатление ще им направят грамадите от титли, и се стараехме даже да предадем на четението си декламаторска интонация, но буквално всички още от средата на титлите ни пресичат: «Слушай, не си играй, чети наред!» Те предполагаха, че ний нарочно измисляхме поменика.

А без тези титли (или само с две-три от тях, по-характеристични) колко по-хубава сравнително щеше да бъде речта на Луцифера!

На стр. 66 хор от демони възпява главатаря си и победата:

Урра! Да живей
адский големец!
Урра! Да живей
нашия първенец!
. . . .
. . . .
Урра! Да живей
храбрий полководец!
Урра! Да живей
мощний венценосец!

Туй не прилича май на демони в ада да пеят, но тази песен била би лика-прилика за тъмните летни гости в Бельовската гора, когато си избират войвода!

Сетне:

От край до конец,
от бездна до пропаст,
от тъми до хаос.

Същата поетическа противоположност ще обладава и «от тояга до сопа». Дали не е искал авторът да каже: «от начало до край, от висота до пропаст, от светлина до мрак» — защото по-долу се срещат ясни противоположности:

От море до суша,
от север до пладне,
от запад до изток,
от скот до човек. . .

Въобще този заключителен хор произвежда впечатление не в полза на автора.

Тези кратки бележки направихме по повод на недостатъците в съдържанието на Поемата. Сега да кажем няколко думи и за формата.

В началото поменахме, че авторът се намира под пълно влияние на френцузката поезия. Да се обясним. Самите французи, като считат, твърде основателно, своя език като съвършенство в произведенията, написани в проза, признават, че за стихове техният език стои по-доле от много европейски езици. И наистина, на френцузкий език, по свойствата му, може да се пишат стихотворения само в силабическа форма. Но тази форма, ако и да има известни достойнства, тя е обаче пригодна само за тоя език, а в езиците на словенската и германска раси тази форма не може да се приложи в стихотворения, защото отсъствието на тоновете в стихотворението прави да се губи характерът на стиха и се превръща в обикновена проза, само че написана в тесни редове. Не може да се каже, че на автора не му са познати формите на тоническото стихосложение, защото в Поемата има стихове, гдето ясно се вижда, че авторът се е старал да подведе стиха под веднъж определена форма.

Напр. на стр. 11 Луцифер начева:

Геенский ден е близък!. . . Иде
Денят на мойте тържества,
Денят на гръмоносний удар,
възмездний ден, Денят на дните,
последний ден на Ехова!. . .

В този куплет е запазен чисто четиристъпният ямб и е употребено старание да се запази размерът, защото в противен случай във втория ред авторът не би турил за множествено число «мойте», а «моите», и тогава би се нарушил размерът. Сетне в този куплет за красотата на стиха е запазено и друго условие: 1-ий, 3-ий и 4-ий редове се свършват с женски стих, а 2-ий и 5-ий с мъжки,

при това тези редове се завършват със силни и звучни ритми.

Също и на стр. 12:

И първобитната ни слава
пред тебе тук ще възкреся!. . .
Пред слънцето, и з д е л ь е твое,
в туй обиталище блажено,
тук, в рая, ще те поразя. . .

Тук, в третия ред, за да се съхрани същият размер, думата «изделие» е употребена в съкращение: «изделье». И в този куплет са запазени чисто същите условия за изящен стих, както и в по-горе цитирания.

Но жално е, че таквизи куплети са редки в Поемата, а пък щом е запазена която и да е от формите на тоническото стихосложение, то стихът каквато смисъл, каквито величествени изражения и да съдържа, пак не може да произведе онзи ефект, да достави онова наслаждение, което се усеща при четението на добрите поетически произведения. . .

Ясно се види, че авторът е употребил старание да ритмува стиховете в Поемата във 2-ий и 5-ий редове на куплетите. Напр. от 11—14 стр. всичките куплети са ритмувани в тези редове, но боже мой, колко се разваля прекрасното впечатление от непростителната небрежност към 2-ий и 12-ий куплети в Луциферовата реч:

. . . .
Бездънни пропасти тъми
. . . .
. . . .
Пъкълът да си отмъсти!

Тъми и отмъсти! — Няма дотолкова грубо ухо, което да намери ритмическо съзвучие в тези две думи.

Или в 12-ий:

. . . .
Да се вълнува, да скърби
. . . .
. . . .
от ябълката да вкуси!. . .

Скърби и вкуси! — Тъй не се ритмува.

Сетне: престани и гори, небе и лице, веселби и гори, похити и внуши, открй и кажи, кажи и красоти, реки и зари. . . и пр., и пр. Кой ще рече, че това са ритми? — А пък така е прошарена цялата Поема. На реда с две-три със старание написани куплети следват три-четири така небрежно оставени, щото и съжаляваш, и негодуваш срещу автора, че ако би употребил повече старание, за да съхрани условията на тоническото стихосложение, би излязла наистина една прекрасна поема, която, без увлечение, щеше да бъде гордост на нашата изящна литература.

Тука авторът не може да се извини с това, че ритмата не е необходимо условие за добро стихотворно произведение. Ако той изразяваше някое минутно свое вълнение душевно, или пък пишеше поема в духа на народната поезия, или, най-сетне, ако би имал предвзето намерение да пише поемата си в бели стихове — тогава горезабележената небрежност би била обяснима; но когато се вижда, че авторът се е старал да пише в размер и да ритмува стиховете си и е извършил това само в онези места, гдето лесно му се е удавало, а в несравнено повече места не си е дал труд да се поспре, да пообработи, да приведе в по-стройна, по-хармонична форма стиха си — тогава, твърде естествено, таквази небрежност не може да се извини и възбужда у читателя две предположения: или че авторът действително няма вкус към изящния стих и няма сведения за условията, които изисква художественото стихосложение според свойствата на нашия език, или пък че е бил твърде небрежен (но такава небрежност е необяснима за тогова, слухът на когото се е привикнал към тоновете на правилния стих, за такъв е невъзможна погрешка в размера).

Тия са по-видните недостатъци, които ни се хвърлиха в очи при четението «Поемата на злото». Но при всичко това в резултата у нас остана едно прекрасно впечатление. Тази поема ни дава да се убедим, че г. Ст. Михайловский обладава един богат поетически дух и силно въображение, един истинно поетически и величествен слог. Ний си направихме следующето предположение: ако би г. Михайловский да обладаваше стиха на г. Ив. Вазова или ако би г. Вазов да обладаваше духа на г. Михайловский, то ний би се гордели с един високоталантлив поет.

Един любител на поезията, а в също време и музикант, увлечен от прекрасните места в поемата, казваше: «Ще доживеем ли да видим Михайловскиева Луцифер в опера на сцената да пее с някой могуществен баритон:

Геенский ден е близък. . . Иде
Денят на моите тържества,
Денят на гръмоносний удар,
възмездний ден, Денят на дните,
последний ден на Ехова!. . .»

Е, наистина величествено — демоническо тържество! Четеш този куплет и забравяш всички недостатъци в Поемата. Пред тебе се рисува вече тържествующият демон, ти го виждаш във всичкото му величие и могущество; ти виждаш гигантско олицетворение на безпределна злоба. Ти съглеждаш, че чрез адско-злорадна усмивка, смесена със «скрежет зубовний», се изригва победен възглас срещу създателя на вселената . . . Ти четеш, повтаряш и няма насищание. . .

И боже мой, как бледнеят, как се стриват до микроскопичност пред тебе всичките тия сборничета от стихотворения, които юноши-стихотворци току бързат да поднасят на читающата публика! Счукай ги всички в една стъпа и пак няма да се набере поезия и величие само за единия цитиран куплет от Поемата. . .

Как нежно е обрисувана чистотата и душевното спокойствие на Адама!

Кажи ми, Ево млекоснажна,
що тъй умислена стоиш,
кога с триндафили те кича?
Какви видения те стряскат,
кога в прегръдките ми спиш?

А още по-прекрасен е куплетът:

Невясто моя, светла Ево,
любов едничка, в рая рай,
о, чисто сърце в чисто тяло,
блажено същество, начало
на моето щастие и край.

И сетне по-надолу как покъртват сърцето думите на Ева, защото в тези думи виждаш, че ето-ето пред очите ти пропадва първото въплощение на невинността, жертва на коварния Луцифер! Какви неясни смущения вълнуват Евината душа след разклатената ѝ невинност и спокойствие:

Преситих се да се насищам
на божините дарове. . .
Адаме, друже мой, прости ме,
преситих се на твойта нежност
и нещо ново ми се ще. . .

В тия кратки думи ясно се очертава борбата, която разкъсва сърцето на Ева, борба между невинността и падението. Тя неясно сеща, че «нещо ново ѝ се ще». . . Какво? Тя сама не може да го определи, но чувствува, че «в сърцето ѝ нещо гори». Ева забелязва, че почва да се пресища от нежностите на Адама, но тя не е още дотолкова паднала, щото сухо да заяви това на Адама; тя не само че не се радва още на новото си чувство — но жалей, безконечно жалей, като вижда, че охладява към Адама; тя би искала да отмахне неясното смущение от душата си, но е безсилна, отровата на Луциферовата измама прониква в жилите ѝ и тя в отчаяние извиква:

Адаме, *друже мой, прости ме*,
преситих се на твойта нежност
и нещо ново ми се ще. . .
Не знам какво. . .

Прекрасни места също се срещат и в тържествения монолог на Луцифера пред спящата Ева. Казвам *места*, защото този монолог е написан твърде небрежно. Размер сам-там е съхранен, а на повечето места отсъствието на правилни тонове затруднява четенето. Ритми, които се паднали изведнъж на автора, той се възползувал от тях и хубаво е направил; там, гдето трябвало да се потруди малко, той се поленил, турил невъзможни за ритмически съзвучия думи и вървял напред и, разбира се, лошо направил, защото развалил доброто впечатление, което можеше да се получи от монолога, както се вижда от съдържанието и съчетанието на думите, които

е вложил авторът в устата на Луцифера. Бъркат на изящността още и честите повтаряния на тези «ето я на́ — ето я на́!» Няма си мястото и «Амин!. . . Амин!. . . Алилуйя!. . .» Неуместно също е и онова «ха-ха!» То ни напомня Мефистофеля в операта «Фауст» от Гуно, когато пее серенадата с китара. Но там те са на мястото си.

А най-добре е издържана докрай речта на архангела Гавриила, когато изпъжда из рая Адама и Ева: тук и размер, тук и ритма (с малки изключения), и красота, и сила на слога, и такова богато съдържание, щото в тия няколко куплета са изразени всичките бедствия и страдания, на които се подвъргва човечеството след грехопадението. Един любител и ценител на поезията, когато дойде до чудно изразителния и силен куплет:

Върху сеитбите ви клети
да пада гад, да пада град!
Вместо лучи стрели да хвърля
върху им денното светило!. . .
Стадата ви да мрат от глад

от сърце ще каже: «Браво, г. Михайловский.»

А въобще всякой, който с присърце следи за развитието на нашата книжнина, ще похвали г. Михайловский, задето е създал своята «Поема на злото», като ни е дал възможност и да получим едно естетическо наслаждение в четението ѝ, и да възпитаем в себе си надежда, че един талантлив поет, като употреби повече старание за чистотата и гладкостта на своя стих, може и на нашия необработен език да създаде едно велико поетическо творение.

Г. София, 21 юлий 1889 год.

NOVISSIMA VERBA

(СТИХОТВОРЕНИЯ ОТ СТ. МИХАЙЛОВСКИЙ.
ТОМ ПЪРВИ, ЧАСТ ПЪРВА, 1889)

Дали следующите части на първия том и всичките части на всичките последующи томове от творенията на г. Ст. Михайловский ще съставляват наистина «Novissima verba» — не ни е известно, но видяхме, че първата част на първия том е почти в цялост второ издание на «вехтите тетрадки», печатани в кн. VIII, X и XI на «Периодическо списание» от 1884 год. и кн. II, III и VI на журнала «Св. Климент» за 1889 год.

Две думи за общия дух на книжката: в първото стихотворение — «Напред!», читателят вижда на първи поглед една пълна с жизнени сили и енергия натура, един напредничав дух, който развива знамето на прогреса и тръби марш:

Напред! Със труд и ум, и дързост
се вдигат цели планини!
Напред! Тук долу всяка мъдрост
в таз само думица стои!
Че ще пропаднеш, що ти става?
Не пада вечний идеал!
. . . .
Не чакайте всегда сполука,
но в себе вярвайте всегда —
такваз е земната наука!
Напред, бащи! Напред, деца!

В третото стихотворение «Моето завещание» последните думи са те:

Чловек е роб на свойта воля —
но господар на свойто дело,
създател на съдбите си.

Авторът указва на един «вечен идеал», към който човечеството трябва да устреми силите си и тъй като човек е «господар на своїто дело, създател на съдбите си», при това «със труд и ум, и дързост се вдигат цели планини», то следва, че като вървим по командата «Напред!» — ще се приближаваме към своя идеал, към по-честито бъдеще. Ще каже читателят, че тука говори човек, който има светли надежди за бъдещето, говори един оптимист.

Но ний превръщаме две листенца и в стихотворението «Към нерождената ми рожба» четем:

Спи спокойно, отрок милий,
спи, юноше нероден.
. . . .
Земна форма, вид веществен
са вериги, чадо мой,
спи в незнайний мир божествен,
в непрекъснатий покой!

Кръв и плът, обем, пространство
чер затвор са, тежък мрак,
временното е злощастно —
спи в баща си, ангел благ!

Каква поразителна разлика! Горе — човек, пълен със сили и надъхан с енергия за борба и стремление към идеал; тук — един мрачен песимист, който счита самото съществование за «чер затвор», за когото всичко «временно е злощастно» и блаженството намира само в «непрекъснатий покой» — в небитието, в нирвана.

По-нататък в поемата, бивша «Suspiria de Profundis», прекръстена в «Euthanasia», ний потъваме в сферата на още по-хладен, по-отчаян песимизъм.

И после, вследствие на мъчението от земните вериги до настъпването на «непрекъснатий покой», търси се временно успокоение и се намира в бога:

Сега веч разбирам, че нашите мисли
са суетни сенки и празни мечти,
че в тебе се сливат световните сили,
че пръв и последен, о боже, си ти!
. . . .

че всичко е в тебе, за тебе, от тебе
. . . .
че ти си спасенье и ти благодат!

Ето ни пак сега лице с лице с един ясно очъртан горещ мистицизъм.

Случайност ли е това или двойственост в природата на автора? — Ни едното, ни другото.

Стихотворението «Напред!», което сега украшава началото на сбирката, по-напред, при първото появяване на «Suspiria de Profundis», съставляваше част от тази песимистическа поема, като «юношеска песен на новото словенско поколение», която Вековечната съдба напомня на отчаяното от съзнание на безсилието си ново поколение.

Но авторът дотолкова е обладан от песимизъм, щото и при старанието си да вложи в «Напред!» очъртание на прогреса, при всичката сила на таланта си, дал е данък на природата си, казал изкуствено, с усилие: напред! Накъде н а п р е д, той не е знаял да укаже. Инак не е могло и да бъде: той не вярва в «Напред!», той счита всичко суета сует, той намира единствения щастлив изход в «непрекъснатия покой» и затова стихотворението излязло изкуствено, натегнато.

Що се касае до мистицизма, който вее в стихотворението «Sursum Corda», трябва да се забележи, че това стихотворение съставляваше, при първото си издание, част от откъслеците, с които се очъртава поп Богомил.

Преобладаващият дух е песимизмът. Най-пълно е очъртан в поемата «Suspiria de Profundis». Който не е чел тази поема в първото ѝ издание, като се запознае с нея сега, вижда очъртан ясно, художествено, във всичкото мрачно величие един краен песимист. И ако читателят е сам с песимистическо направление, той не толкова ще се наслади естетически от художествената страна на това поетическо творение, колкото в съдържанието му ще намери богата храна за подкрепяване и усилване на мрачното си настроение. Ако ли е оптимист и любител на прекрасното — той ще намери демоническо величие в поемата, той ще се учудва на богатия дух и фантазия на автора, като същевременно ще съжалява, че под синето небе има таквизи натури. . . Но голямо недоумение се поражда у тогова, който е чел при първото издание на

поемата в «Периодическо списание» отвореното писъмце, което я предшествува. Авторът като че сам е съзнал, че с това писмо е породил несъответствие между целта, която си е задал, и туй, което изпълнил, та затова счел за нужно да го не печата при второто издание. И много добре е постъпил.

Ето защо. Писмото гласи така:

«На графиня О. . . В. . . ска, в Ница.

Високопочитаема госпожо!

Вий ме подканихте до очъртая в няколко стихотворения мрачната болест, от която страда новото словенско поколение; вий пожелахте да характеризирам в няколко страници това безпримерно в историята явление, което се простира от бреговете на Балтийското море до солунските твърдини и което мнозина публицисти нарекоха общословенско зло — mal slave.

Ето исканата ви поема.

Простете и пр.»

Да видим каква е тази «мрачна болест» и как е тя очъртана — Вековечната съдба, която олицетворява в себе си прогресивния дух на цивилизованите народи, като вижда апатията и дълбокото отчаяние от съзнание на безсилието си, които налегнали «новото словенско поколение», тропа на вратата и иска да му дойде на гости, като казва, между друго, че «неведнъж ме призовахте в помощ. . .» А «новото поколение» мрачно се обажда зад вратата:

Бягай, гостенко могъща,
не прескачай този праг!
Няма жив човек в таз къща,
тук седи човешки зрак!
Бягай, аз довърших вече
всички земни трудове!
Воля няма вече в мене!
Свърших; бе то, щото бе!
Мойта песен се изпе!
. . . .
Бягай, мрачна съдбо, тичай,
ратобороците крепи,
но при мен се веч не спирай.

Като го не приемат в гости под името Вековечна съдба, странникът заявява, че той е Славата: «многажди ме ти повика, юноша когато бе. . .» Сетне се именува Младост, Любов, Муза, Гений, Истина, но «новото словенско поколение» все не го допуща при себе си, като заявява с едно ужасно отчаяние, че «песента му е изпята».

Аз съм, дружке, туй, смъртта
. . . .
ще приемеш ли смъртта?

— Влез при мен. . . теб очаквах досега! — извиква зарадвано новото поколение.

И тъй, ето от каква «мрачна болест» страда «новото словенско поколение»: то отритва световната Вековечна съдба, обща на прогресируюшата част на човечеството, отказва се да върви по пътя на цивилизацията, защото преждевременно остаряло, изпяло си вече песента; още от първите крачки то видяло, че не е според силите му пътят на прогреса и като признава безсилието си, заявява на Световната съдба да не си губи с него времето, но да тича да помага на ратоборците — на другите европейски народи, и при него вече да се не връща. Това ново поколение в юношеството си обръщало се няколко пъти към Славата, но сега я отхвърля като «смехотворна». Тука има двойно и тройно недоразумение. Дали юношеството се взема като по-ранен исторически период на словенството, или пък се взема юношеският период на всякого от представителите на новото поколение? Ако е първото — авторът греши против историята, защото словенството не само че не е завършило своите исторически задачи, но още не ги е почнало с всичкото величие на силите, които се съдържат в него. Ако е второто — пораждат се въпроси: като за какъв е искал авторът да изобрази този представител на новото словенско поколение? За песимист ли, за мистик ли? И има ли съответствие между туй, което сега ще цитираме, и цялата идея на поемата?

От тълпата бясна, сляпа
не приемам аз тамян,
не, не ща да ме оцапа
с почести дивата сган!

Е, та кой човек приема от бясната и сляпа тълпа
да му кади тамян? Кой иска да го оцапа с почести дивата
сган? Тази охота може да се прояви само у един полу-
образован или невъзпитан човек; само такъв може да
угодява на дивите страсти на тълпата и да цени нейните
лаври, а всякой честен човек, надъхан с благи алтруи-
стически идеи, ще стои винаги по-високо от таквози же-
лание. Туй не само че не е някое особено свойство на
«новото словенско поколение», но не обладава и нищо
песимистическо, за съгласяване с другите части на
поемата. Новото словенско поколение отритвало Мла-
достта, Любовта, Музата, Истината! Кое ви прави да ми-
слите така? Фактът ли, че в настояще време словенството
стои сравнително на по-ниска степен на културата от
западните народи? Но недейте бърза, г. авторе. Les slaves
ne bougent pas, ils se recueillent.

Словенският елемент подготвя почва за бъдещата
си деятелност, но още не е проявил съвсем силите си.
Проявяванието на духа в Русия среща препятствие в ня-
кои временни държавни мероприятия, в сегашната фор-
ма на управлението, диктувана от външни и — според раз-
умението на някои — от вътрешни интереси. Духът на
западните словени е скован във веригите на временния
«географически термин», който сега носи названието
Австро-Маджария. Южните словене едва току дъхнаха
свободен въздух. Да потраем малко. Подир гърците
дойдоха римляните, сетне романците, после германците,
ето че иде и нашият ред. Словенството се е позабавило
не по неспособността си да крачи по пътя на прогреса,
но вследствие на исторически спънки. То и по-късно се
е явило на сцената и още повече е закъсняло вследствие
на това, че е играло ролята на аванпост европейски сре-
щу дивите орди: Русия издържа на плещите си монголите
две столетия, а Европа в това време се развиваше; юж-
ните словене издържаха пет века турците, а Европа в
това време напредваше. . .

За подготвяние само почва за деятелност pour se
recueille seulement малко ли енергия е проявило и проя-
вява словенството: стремлението на Русия да си окръгли
границите за осигуряване от външни врагове; рефор-
мите ѝ за вътрешно уреждание; явната и потаена борба
на прогресивния елемент в Русия за по-свободен живот
и по-свободна деятелност; борбата на западните словене

против натиска, който убива развитието им; борбата на
южните словене за църковна и сетне за политическа са-
мостоятелност — всичко това само като подготвяние поч-
ва за деятелност мигар съдържа в себе си сянка от песи-
мизъм или мистицизъм? Та немà и самият творчески про-
гресивен дух на словенете не се е проявил? Нужно ли е
да нареждаме имена?

Лев Толстой, високоталантлив писател, провел
«бурна младост» посред богатство, стигнал до върха на
славата и най-сетне, като Соломона, дошел до убежде-
ние, че богатство и слава са суета сует. Развълнували
духа му въпроси за същността, за целта на человеческото
съществувание, той търси разрешението на тези въпроси
в науката, не ги намира и се успокоява душевно, когато
се сближава с живота и мировъзрението на простите
хора. Но със сегашния си живот Толстой немá представ-
лява от себе си такъв хладен песимист и отчаян от съз-
нание на безсилието си человек, щото да не му остава ни-
що друго да желае, освен да е в онзи край «идеже несть
скорби и печали»? — Съвсем не, той е, ако щете, краен
оптимист и никак не намира щастието във вечния покой,
а, наопаки, той вярва, че ще настъпи рай и не по неиз-
вестен начин в още по-неизвестни краища, а тука, на зе-
мята, стига само хората напълно да разумеят нравстве-
ните начала на Христовото учение и да живеят съобразно
с тия начала. Доколко това има основание и до каква сте-
пен пътят, указан от Толстой, е целесъобразен — остава
да решат философите. Оригиналният образ на живота
му е единично явление и такъв живот не е задължителен
за никого. Примерът на Толстой е имал за следствие не
пораждането на песимизъм, но това, че цял легион че-
стни и самоотвержени дейци са се пръснали между наро-
да, като са се отказали от личните си блага, за да окажат
посилната си помощ за свестяването, а чрез туй и за
благоденствието на масата народна.

Гогол, Мицкевич и някои други в края на литера-
турната си деятелност са паднали в прекален мистици-
зъм. Но то са единични случаи. Немá този мистицизъм
намери удобна почва и пусна корени в «новото словен-
ско поколение»? Съвсем наопаки: всичко «ново» и на-
предничаво счете това за слабост на поменатите писа-
тели.

Кое е то това страдающе от «мрачна болест ново

поколение»? Кои му са представителите и последователите? В какво особено се проявява песимизмът или же мистицизмът в «новото словенско поколение»? Е че какъв по-краен и студен песимист от гения на песимистите Шопенхауера? В Германия учението му е пуснало много по-дълбоки корени, даже във Франция личат повече негови последователи, отколкото между словенското поколение. А вий казвате, че «мрачната болест» била обща на новото словенско поколение и била «безпримерно в историята явление», което било взело толкова широки размери, щото заразило всичко «от Балтийско море до солунските твърдини». Но защо да ходим до солунските твърдини? Тука, тука — в Северна и Южна България где е да го видим това страдающе от мрачна болест ново поколение? А бе не «мрачна болест», ами като че всички сме се надъхали от оптимистическите парадокси на Макс Нордау и като сме рекли един път: «Дайте, братя, пари да печелим, да ядем, да пием и да се веселим», а пък страдающите (не от «мрачната» — не-е!) от сухоежбина завикали: «Слезте, братя, та ний да дойдем пари да печелим, да ядем, да пием и да се веселим» — а че даже доисква се на человека да подойде малко «мрачната болест» — тя отрезвява, — ама где я?. . .

Писъмцето при първото издание на «Suspiria de Profundis» предизвика горните кратки бележки. Радваме се, че това писмо не фигурира във второто издание. Нека да гледаме на тази поема, както си е, сама по себе си, и тогава, като поема на песимизма, тя е единствена досега в нашата литература и по рода си, по съдържанието си, по формата, по величието и пълнотата на изражението си; тя е украшение на нашата поезия; та оставете нашата бедна литература — тази поема с малки поправки (да се докара по-старателно към единство на изложената в нея идея и да се изглади стихът) не би останала незабележена и в много по-богати литератури в Европа. Преди 50—60 години нашите просветители, като са почнали да ни будят от вековния сън, с печал сърдечна са признавали, че пишат на «простий болгарский язик». Минаха се само 50—60 години и ако някой цивилизован чуждестранец ни каже днес, че нашият език е груб, неприспособим за възвишено-поетически творения — ний можем с гордост да му представим като доказателство за противното следующите величествени стихове на г. Ст. Михайловский:

. . . .
Аз съм, друже мой, смъртта
. . . .
Всички жизни са мечтанья,
а пък аз съм, друже мой,
свършекът на вси желанья —
безпреривния покой!
. . . .
Нищо няма да пропъде
твоя прах из дън земя;
а светът без теб ще бъде,
както с тебе досега. . .
. . . .

Не плаши се, че ще дойде
нов бит!. . . Няма за прахът
оживленье!. . . Твойте кости
непробуден сън ще спят!

Ще минуват вековете,
времената ще текат,
остаря щат световете,
твойте кости все ще спят!. . .

Поколенья многобройни
ще се раждат и ще мрат,
общества ще дойдат нови —
твойте кости все ще спят!

Изворите и реките
корита ще изменят —
ще се срутят планините,
твойте кости все ще спят.

Ще угасне най-подире —
ще угасне завсегда
и последнята зарица
на последната зора —

всичко живо ще изчезне,
ще изчезне всяка мощ,
и на деня ще наследе
тежка (!) безконечна нощ —

и изгуби щат слънцата
своя блясък, свойта плът,

ще се разглоби земята
из небето в някой кът —

ще се разпилее грозно
вселенското битиé,
ще се възцари отново
черний хаос навсъде —

и ще блесне пак създанье
ново, друг свят — и подир
в старост пак и той ще падне,
за да доде третий мир...
. . . .

Тъй пише, от една страна, мощният, с многообнимающ дух и богата фантазия талант на г. Ст. Михайловский.

Но... господа читатели! Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.

На стр. 25 от «Novissima verba» ний четем:

КАДРИЛЪТ НА СМЪРТТА

ЕДНА РУСОЛИКА ГОСПОЖА, КЪСИЧКА И ДЕБЕЛИЧКА:

Дум, бум! Иване, не забравяй,
че тези дни не беше здрав...
Хоп! Много се не запъхтявай,
полека стъпвай, дръж се прав...

Какво е хлъзгаво! Пази се!
Хоп! Що си толкоз бързокрак?
Раз, два!... Хоп, ла! Иване, спри се,
ей нá, че се закашли пак!

ИВАН

. . . .
Хоп! Усладителните ритми
на тоз магически кадрил
приспиват тъжните ми мисли!...
Тра-ла-ла-ла... Животец мил!
Хоп!... Сякаш че летя в небето...

РУСАТА ГОСПОЖА

Ah ça, mon cher, mais tu est fou!

Драгий читателю! Тури си ръката на сърцето и кажи за бога откровено — да цитираме ли по-нататък? Кажи, признай се чистосърдечно — намери ли естетическо наслаждение от приведените дотука цитати из «Кадрилът на смъртта»?

Аха!... Кяху!... Аха! Баху!

Читателю! Да не помислиш, че ний туряме тия думи за джумбюш. Погледни стр. 26 от «Novissima verba».

Хоп, хоп!... Нещастний Иваница!
Хоп!... Вероятно този бал
е дирнята му веселбица!
Тра-ла-ла... Как е пребледнял.
. . . .
Ще се оженя пак!... Кого ли
ще взема!... Хоп! Ще избера
мъж като Радкиното Коли...
О, каква весела игра!

Тра-ла-ла-ла... Мъж снажен, едър,
като например... Тра-ла-ла...
Например дядо Денков Петър.
О, ето мъж за мене нá!...

И туй не е съчинено от нас, любезний читателю, и то е взето от стр. 26 на «Novissima verba». Вярвайте, в една страница е всичката тази поезия...

Ний си съставихме понятие за «Кадрилът на смъртта» от първата фигура, ако ли ти, читателю, не си се наситил още, остани да гледаш останалите фигури, а ний... ний, когато те чуем, че ти се къса сърцето от смях в средата на четвъртата фигура, от прекрасния речитатив на оркестъра:

Бий ме, мъжо, бий,
'ко щеш ме убий,
юрдечката
на клечката
не я купи ти,

кафенцето
в джезвенцето
други го плати;

ний сме длъжни да те подсетим, че честта за тази композиция се пада другиму; от кой еснаф е композиторът, не ни е известно, но знаем само, че не е г. Михайловский.

Ако сте искали, г. авторе, да изобразите в игрива трагикомична форма великосветската пустота, нема̀ не намерихте други начин освен онзи, образци от който цитирахме по-горе? Че това юмор ли е, ирония ли е? Да, ирония е то, и зла ирония, саркастическа, но не над великосветската пустота, но над бедната, оскърбена в дадения случай поезия. Смехорливите дечурлига, на които и пръст да покажеш, ще падат от смях — те могат да се кикотят от такива междуметия: Аха! Кяху! Баху! Дан-дин! Дум-та-ра-бум! Ти-ри-ли-ри!

Не зная има ли в програмата галоп. . .
Ужасно съм нервозна. . . Хоп!. . .

Не прилича ли, господа, това на Тредяковското

Екатерина Великая, о!
Поехала в Царское село̀

Или пък на това:

Северные ветри ду́ —
ют, я гулять не пойду́.

В 5-та фигура е преплетено това, което, издадено само по себе си като «Reliquiae» в кн. XII за 1884 год. на «Периодическото списание», произвеждаше прекрасно впечатление, то е написано с чувство, но сега се губи като бисер в сметта. Ако бяхте разпръснали, г. авторе, таквизи бисери сам-там из всичките фигури на вашия «кадрил», то за илюстрирване на великосветската трагикомична пустота не щяхте да имате нужда да прибягвате до тривиални междуметия. Вместо да цитираме тези «приплетени» куплети, ний ще препоръчаме на уважаемите читатели да прочетат «La nuit d'octobre» от Алфред дьо Мюсе, на което твърде много приличат тия «приплетени» стихове. . .

Но читателят ще отличи силния поетически дух на г. Михайловский даже и в този кадрил на междуметията, в 5-та фигура, а особено в края на кадрила:

. . . .
Догдето се държиш на кра́к —
от люлката до гроба чак,
либи, либи и пак либи!
И на детето си помни
да завещаеш тез речи:
«Либи, либи и пак либи!»

СМЪРТТА

И сит на всичко най-подир
търси в безчувствието мир. . .
Умри, умри и пак умри!

Ползуваме се от цитираните тука куплети, за да укажем на един недостатък, общ във всичките стихотворения на г. Михайловский. Ни в едно, ама буквално ни в едно стихотворение не е издържана докрай чистотата и гладкостта на формата.

Последнецитираните куплети, вий виждате, писани са в четиристъпен ямб, с мъжки ритми. В първия и третия куплет е издържан размерът и да ти е драго да четеш. Но втория куплет:

И на детето си помни
да завещаеш тез р е ч и:
«Либи, либи и пак либи!»

Как да го четеш? Рѐчи или речѝ? — Според размера — последното. Но «речѝ» е повелително наклонение от глагола. Е, да допуснем, че е възможно в стихотворни произведения тази волност: нема̀ «речѝ» и «помнѝ» имат сянка от ритмическо съзвучие?

Вземете в първото стихотворение «Напред!» последния куплет и ще се уверите, че само небрежността е била причина за отсъствието на хармония. Авторът ритмувал уж това стихотворение. Господ да ги прости таквизи ритми: «планини и стои», «дела и мисълта». Но обърнете внимание на последния куплет:

Не чакайте всегда сполука,
но в себе вярвайте в с е г д а,
тъквазъ е земната наука!
Напред, бащи! Напред, д е ц а!

Всегда и деца! Господи боже мой! Не можеше ли да се напише «чеда» вместо «деца» и да излезе един издържан в гладкостта си куплет?. . .

Повечето стихотворения в книжката са писани уж с ритми, но вземете вий и проверете от първото до последното, има ли поне едничко, което да е ритмувано докрай, както трябва.

На страница 77 авторът скромно забелязва, че стихотворението «Fortunatae senex!» е написано с бели стихове. Че кое ли пък е ритмувано? Дали това, което го предшествува, или това, което е след него? Но в туй с «белите стихове» друга небрежност:

А пък къдѐто ѝма мѐдец
и бя̀л восъчец сѐ намерва. . .

На внѝуците ми сѝновѐте
от вòсъчѐц свещѝ ще леят.

Вòсъчец и восъ̀чец! Допущат се волности в ударенията, но има си граница и границата е народният език с всичките му провинциализми. В кои места казват «восъчец» — не ни е известно.

И това ли е само? «Бъди мравка́ невъзмутима», «Спи, юно́ше, нероден». Мравка́ и юно́ша!

На много места размерът не е съхранен и те прави да си чупиш езика и да се ядосваш при четенето.

Освен пъстротата по достойнство на изпълнението още по-голяма е пъстротата по достойнството в съдържанието на стихотворенията. Напр. на стр. 61 стих. «Ранакиня»: авторът вижда една жена със «с в ъ р х ч е л о т а к и н я»: авторът вижда една жена със «с в ъ р х ч е л о в е ш к и бяло чело», спрял се и рекъл ѝ: «Русалко», а другарят му, като видял у нея «къдри магьоснически черни, с бойка чернина, като на рудний въглен», спрял се и рекъл ѝ: «Весталко». А пък тя, жената, да не била нито русалка, нито весталка, но «слуга при дядо Брайнко». Е, трябва човек да е в «особено» поетическо настроение, за да се спира «омаян» пред една жена

с изтрита салтамарка,
с обувки зяпнали отпред, с охлузено сукманче,
с кобилица на рамото. . .

и да я приема за русалка и весталка. Нека да се увличаме поетически, ама да си знаем мярката.

Читателят обръща листа и на стр. 62 чете един сонет много добър, изпълнен с чувство, сонет на един отчаян, но с дух и с чиста душа човек. (Но ний казваме «много добър», разбира се, относително, защото и тука не са избягнати свойствените на г-на автора недостатъци в стиховете му: цели седем ямбически стъпки са проточени в един ред, ритмите неиздържани докрай: «неща и тъга», «яде и сърце»). А след този поетически сонет следва една басня — не казваме, че е без моралец на крайчеца, но като се разцапала там една свиня с дванадесет

Свинчета — като херувими!
Шопари — като серафими!

пак ти се иска, лош-добър, да се върнеш в кръга на горния сонет. Тука много нечисто и задушено между свинчетата, ако и да са херувимчета и серафимчета. А пък, сполай на бога, от таквaз литература недостатък не сещаме твърде. . .

Нямаше да загуби българската изящна литература много, ако почитаемият автор не беше ѝ подарил стихотворението «Какво си бърбореше дядо ми».

О, боже, дай на всички
скотове, животинки,
човечета, гадинки
каквото е потребно;
. . . .
на мулето як задник
и на овцата вълна,
балкан на всеки влъхва
и кон за всеки всадник;

дай ножици, о боже,
на който знай да стриже —
сърни, на който може
за дивеч да се грижe —
. . . .

на който има воля,
умение и ловкост
да си изплюй сополя
връх знаме и народност. . .

Ако сега чуем един саморасъл импровизатор да декламира поблажки като горните, ний ще си кажем: «Прости му, господи, защото не знае какво прави; не върху него лежи нравствената обязаност да направлява духа на нуждающето се от духовна храна поколение към нещо по-възвишено, по-идеално; той не знае, че нашата бедна книжнина е препълнена с баналности и че дълг свещен е на всякого, който действува с перо, да се старае да избави от всякакви тривиалности литературния ни език». . .

Чудно е отношението на г-на Михайловский към жените. На страница 64 със сонета си авторът благодари бога, задето му праща «любовта», чрез която му показал «кое на света е най-голямото добро, над щастията щастие» и сетне казва:

Бъди благословена ти,
която ме освободи
от безнадеждността позорна!. . .
Бъди благословена ти, о жено добротворна,
която възсъздаде
в поета гений и сърце, и нова мощ им даде.

Прекрасно, както виждате, стихотворение! Изпълнено с нежни чувства. Същият благороден дух обладава и сонетът на стр. 84. Авторът в младини възпявал бога Саваота и бил спокоен, но сетне станал на себе си кумир, възлюбил себе си и паднал в безкрайна пустота и изгубил възторга си; ако и да натрупал в «жедния си ум съкровища от знания», но

Навред ме гонеше скръбта, не срещах нигде щастие.
Хоссанна!. . . Слънцето изгря в тъмата ми глубока!
О дружке, щедрия творец при мене те изпрати.
На твойто лице виждам днес що значи трайно щастье,
и сега само разумях величьето на бога!

И хуманно, и нежно, и кавалерско! Авторът се отнесъл към жената с достойно уважение и я благославя, задето е «възсъздала в поета гений и сърце и нова мощ им дала», поетът на лицето на жената вижда днес що значи трайно щастие и само в обаятелните качества на жената разумял величието на бога.

Но читателят обръща един листец и на стр. 86 чете следующия

СЪВЕТ

Когато между две
еднакво хубави жени —
сърцето ти се двоуми
коя да избере —
човече млади, зажуми,
идръж, която уловиш. . .
И уверен бъди,
че все еднакво ще сгрешиш
с отворени очи.

Какъв цинизъм! Какво презрително отношение към човеческото достойнство на жената! И без това социалното положение на жената у нас е крайно печално: тя е обезличена, тя е доведена до степен на безгласна детепроизводителна машина, робиня в селата, робиня в градовете, кукла в по-висшите кръгове. Грешно е после всичко това да дадете в ръцете на грубия супруг (като онзи на 41 стр.: «учение не искам аз от жената — но по врата ѝ лой и мас по ребрата») таквози оръжие, каквото е горният «съвет», та кога се завърне дома си, ако жена му не стои по кефа диван, да ѝ отвори 86 стр. на «Novissima verba» и да ѝ изръмжи: «Нá мари, нá-а! Огледай си мутрата, виж и учените хора какво пишат за вас». . . Но ще кажете, че този «съвет» го дава фино-чудският поет. Хубава работа! Намерили сте кому да подражавате.

Но да се приближим вече към края на рецензията. Тези от поетическите произведения на г. автора, които бяха напечатани през 1884 год. в «Периодическо списание», правят му чест и са ценен подарък за нашата изящна литература. Ний ги препоръчваме на всички, които не са ги още чели. За едно художествено произведение не може да се даде ясно представление с цитати и със свои

думи; защото в таквизи творения е дотолкова важна фабулата, доколкото и изпълнението. Каквато и да бъде идеята, вложена в едно стихотворение, щом тази идея не е облечена в изящна, в гладка форма — тя никога няма да произведе надлежното впечатление. Ясен пример за това може да послужи «Дъб и палма» от Хайне, стихотворение, преведено и от г-на Михайловский, и от г-на Ивана Вазова. Колкото последният е можал да схване поетическите красоти на това нежно, художествено-поетическо цветенце, толкова пък първият, като че нарочно, изкилил го е до неузнаваемост според формата, която му е предал.

Защо ли г-н Михайловский употреблява таквизи ефектни заглавия за своите произведения? Защо сега е дал название на сбирката си «Novissima verba»? С това той косвено е стеснил кръга на читателите си. «Не за здравите съм пратен, а болните да изцерявам, те се нуждаят от лек.» Един такъв страждущ от недостатък на чиста духовна храна ще замине край книжарницата, ще погледне — безсмисленост наляво, безпардонност надясно. Окото му ще падне връх името на уважаемия автор-поет: «Ох, слава богу. . . Но какво е това? Novissima verba! — Ах, това не е за нас. . . А бе, господа учени, дайте и за нашите рани нещичко бе, не ни оставяйте в ръцете на лекари от школата на. . . (Аха!. . . Кяху!. . . Аха. . . Баху!. . .) на миналото». . .

Ний знаем какво ще кажете, г. Михайловский, на тия думи. Вий ще ни пратите да четем: «Odi profanum vulgus» на стр. 86 от книжката ви.

Аз никога не ща
цинически хвалби от теб насила да изтръгвам.
С тамян да те кадя.
С измъченото си сърце, о сган, да те залъгвам!

Не е работата за «хвалби» и «тамян» при това нравствено и умствено състояние на окръжающата среда — трябва малко снизходителност и самопожертвувание. Комуто много е дадено, от него много се иска. И вий даже едва ли ще бъдете твърде доволни, ако съдбата ви определи местопребивание вън от тези «чер рой» и «сган богомерзка», напр. на върха на Витоша и там между скалите да пеете:

Обгърнат от зари,
поетът не за тебе пей, мечтае и създава!
Бисери на прасци
да се поднасят — господ бог най-строго забранява!
. . . .
Иди, иди търси
високи чувства, идеал в кала, където газят наставниците ти!
Иди, на вълци се предай, о стадо, да те пазят!

Защо, г. поете, оставяте «стадото» на вълците? Вземете го под ваше крило и направете го да обикне и слуша добрите пастири. . .

София, 8 декемврий 1889 год.

ПО ПОВОД НА ЕДНА КНИЖКА

«Светли, светли образи ни дайте! Задушаваме се в мрачната сфера, която вий ни рисувате, в която се движат само нравствени изроди. Души ни атмосферата, в която се кръжи Вазовият Кардашев; възмущават ни, погнусяват ни Влайковите Каменовци; сърцето ни топят картините от Мирчовия «Тъмен свят»; ужасяват ни злобните сатири на Михайловски; срам ни обзема от похожденията на Константиновия Бай Ганьо; а като венец на всичко това трябваше пък и Величков да ни сочи страшната бездна на Дантовия «Ад». Ужас!. . . Няма ли, боже мой, няма ли да ни представите нещо светло, нещо нежно, мило, добро, привлекателно, нещо успокоително? Немà ядът на деморализацията е обхванал всичките слоеве на нашето общество, та не може да се намери един незаразен, един чист образ? Немá нашият народ. . .»

— Стой! Долу ръцете! Не досягай народа! Свали си шапката и се поклони на този измъчен страдалец, на този дълготърпелив мъченик, на тоя, който ти дава храна и живот, поклони се на българския народ! Този народ, когато е имал светла точка отпреде си, когато му се е посочвала свята цел, той се е устремявал към тази цел с въодушевление, достойно за благородна и напредничава нация. Когато неговите учители му казаха, че в просвещението ще изчерпе сила, за да стръсне от гърба си духовното и политическо иго, този народ разви такава експанзивна енергия за разпространение на просвещението, щото в един поразително кратък период нашите градове и села се украсиха с училища, читалища, женски дружества и такова чисто, благородно, единодушно увлечение облада целия народ, щото подобен светъл период би направил чест в историята на която щете държава. Втори път, когато неговите водители му казаха, че един развратен монарх е нахълтал хайдушки в отечеството ни, за да попречи на святото дело на братското съединение — целият български народ, като един човек, се впусна като ураган и изчисти страната ни от подлото нашествие.

Народ, който в такъв кратък период брои такива две светли епохи, не е народ за осъждание. Долу шапките!

Но преди тези два светли момента, но между тях, но след тях, кой, кой? — Създателю всевишний! Кой го е упътил към някоя свята цел?. . . Кой в безкористно, в свято патриотическо увлечение, кой с чиста пламенна душа на апостол му е казал:

— Милий народе! (Уви, колко е осквернено това свято възклицание!) В я р в а й в това, н а д я в а й с е на това, л ю б и това и ти ще благуваш!

Гороломов казва на народа:

— Видите ли ме? Хубаво ме гледайте! Аз съм силата! Слушайте мен, мед и масло ще потече из България. Удрете другите, трепете всички, които не са с мен. Аз съм вашият избавител!

Но народът стои хладнокръвен и гледа подозрително на подобна сила; неговият разум не може да съвмести терора с блаженството!

Каменов се провиква:

— Всичкото е в моралната сила, а моралната сила е в твърдостта и постоянството на убежденията, на принципите; а кой обладава във висша степен това качество? Аз. Тръгнете след мене и вий ще блаженствувате.

Но народът стои хладнокръвен и подозрително гледа на този герой, който като флюгер се обръща според вятъра и е готов да презре интересите на целия народ, за да запази своите мизерни интереси.

— Пари ли искате в заем, стока ли на почек, вино ли до гърло — елате при нас, ний сме ваши благодетели — викат народу гладниградските герои.

Народът от неволя се притичва, но винаги подозрително и с омерзение гледа на тия благодетели, които го вплитат като муха в паяжина.

— Кой?! Европа ли? Че не я ли зная аз таз Европа! Пет пари не давам аз за твойта Европа! Кесийката, кесийкатааа — ето где е всичката премъдрост! Аз да ви науча как се става човек — вика с донкихотско самообльщение Бай Ганьо Балкански.

Но народът, слава богу — почна да разбира фалши-

вите возгласи на байганьовците и ги обсипва с присмех и леко презрение.

— Вкусете от плода на порока — шепне сладострастно Сатан, — вкусете, този плод е сладък, ах, колко е сладък. Вкусете. . . . .

. . . .

Триста дявола! Нема нашата интелигенция се състои само от гороломовци, от каменовци, от байганьовци?

— Е, господине, и да не се състои само от такива, не можеш да не признаеш, че тези герои засега дават своя колорит на епохата, че в кипежа на страстите те са изпъкнали като нечиста пяна над обществения слой и престъпление ще е в таквази епоха да се възпяват звездите и луната, когато преди всичко трябва да се изгребе и изхвърли изпъкналата на повърхността гнусна пяна. . .

Ето какви мисли възбуди в нас прекрасната книжка на г. Максимова (Мирчо) «Тъмен свят. Очерки и разкази из народния живот. Част II». Твърде малко има разкази в нашата бедничка литература, които тъй дълбоко да трогват сърцето на българина, като тия мили разкази, в които се е изляла душата на писателя. Само една чиста душа, отзивчива до болезненост на народните болки и тегла, може да напише подобни разкази. Един егоист е недосягаем за благородните чувства, които са вълнували автора на тези разкази при творчеството им. Положително немислимо е да се даде вярно понятие за достойнствата на тази книжка с цитати. Ний я препоръчваме най-горещо на българската читающа публика.

София, 4 юний 1895 год.

НА СВОБОДНА ПОЧВА

Картинки из народния живот в две действия

ДЕЙСТВУЮЩИ ЛИЦА

Иван Стоичков — кмет селски.
Петър Цветев — учител.
Киле Дръвника — селянин.
Григорий Тестов — българин из Русия.
Гунчо Сопов — агитатор.
Ст. Камшиков — полицейски стражар.
Темидов — мировий съдия.
Кръчмарин.
Цонка Дончова — негова жена.
Двама сопаджии, разсилен, секретар, селяне.

Първото действие произхожда в селска кръчма; второто — при мировия съдия.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

ЯВЛЕНИЕ I

Сцената представлява селска кръчма. При повдигането на завесата сцената е пуста. След минута от две противоположни страни тичешком влизат Сопов и Камшиков.

Сопов. Видя ли го?

Камшиков. Кого?

Сопов. Бесарабеца.

Камшиков. Видях го.

Сопов (*скороговорка*). Чувай, скоро ще пусне черква, тук ще се съберат селяните и Тестов, надявам се, ще си пъхне гагата да агитира или ще хване да се бърка, когато аз ги надумвам, и тогава ще се постарая да го раздразня и ако ми каже нещо сепнато, ще го премеря с врачанската. Той ще вика — ти не се явявай; но дип ако видиш, че излезе по-ербап, тогава изскочи и състави акт; а после ний със съдията ще се споразумеем. Чуваш ли? Хайде сега иди вътре и се скрий. Хем отваряй си очите да не го скалпазаниш, че началникът е наш, ха-а. . . Скоро, ей ги идат!

(*Изскачат двамата.*)

Влизат учител Цветев, кмет Стоичков и няколко души селяне. Сценка между стражарина и кръчмарката.

Стоичков. Е, даскале, артък ти днес си спечели литрата. Ей — механджи, я дай да пием с даскала половин ока вино. Че право си казуваш, даскале, нашио бугарин работен народ (*налива*). Е, хад наздрави!

Цветев. Наздраве! Да дае господ здраве.

Стоичков. А че така а, у Немцко сааде барабой ядат.

Един от селяните (*се обажда*). Ми че барабой лошо ли е бе? Нали и то за човеци е дадено?

Цветев. Да, братя, хубава е нашта земя, богата е нашата земя, ама нали ние не сме хора и си извъртаме очите. Дал ни господ всичко: и яденето ни си е ядене, и пиенето ни си е пиене, ама де-де, дека ще стоим мирно? По другите земи отглади мрат, по сокаците се търкалят, а зер свят много, па землице малко. Па ний от боллук, от кръв сме пощръклели. Че ний хора ли сме?

Стоичков. Е па все сме си хора, оно не си е баш тамам, ама зер като човеци. . .

Един от селяните (*се обажда*). Та па шчо че му чиниш. . . (*пие*).

Цветев. Е сéга Боте Стоин и стока има, и бащина има и шеовете му шеове, ама де-де, нали дявола му ванал под кожата, земá та запали на човека сеното. Че дойде старшио — беля. Що че чиниш? Да го обадиш — не чини; Боте не си е баш сой — я че та запали, я че та утрепе. Море оно не си е хептен почтено да не казуеш на царщината, ама нейсе, селянин ни е, ке го вардиме.

Стоичков. Да заплати зараро, па тоа път че му простиме. Шче дáде пет окá вино; нали така? — Я попей бе, даскале, ама убав глас имаш, истина.

Цветев (*пие и начева да пее със сипкав тенор*).

Де са е чуло-видяло
мома войвода да биде и пр.

Влиза Тестов.

Тестов. И-и-иха-а! Дай на тези господа още пят ока вино. Здрасти, братци, как поживавате. Страсть как обичам такъв разгулний народ.

Всички. Здравей, братушка.

Стоичков. Я са помръдни, даскале, направи место на човеко. Яла бе, седни. А тъй. Е, що правиш, що чиниш?

Тестов. Спасибо, ничево, добре съм. А ви славно кажетса поживавате. Ну, валяй, ребята! Наливай! (*Пият и се чукат.*) Вот кое са назовава славна жизън. Она, конечно, не е действително като у приспособени государства, морáла ни не е дотам с принципи, но все таки говоря по правда, удовлетворително. Ну, пей!

Стоичков. Е попей малко, даскале, попей на човека.

Цветев. Не бе, ти не разбираш, той ни дума да сръбнем. Така си имат те една лакардия; ние дека казуваме «пей», те го думат «пий». . .

Тестов. Как рáз наоборот: «пей» това значи «пей», тоест, значи, например «пий, а «пей» сиреч по болгарскому ще вийде по нашему «пой». Понятно ли ви е? Конечно, очень просто. Ну, хайда, пей! Е-де, скорей!

Стоичков. Ама чекай, язека май гаче ли го баш не рáзбрах. . .

Тестов. Ех ти, голова неочевидная; ну, земи вот стакана си и пий.

Един от селяните (*се обажда*). А бе оно. . . да пинем казува. Сéга то иде като друго, ама не си е баш като по влашки, не знаа как инак иде. Е, наздрави.

Тестов. Удоволствието, господа, не е допълнително само с крепки напитки, защото, братци мои, не е, стало быть телесно-физическо; вот, например, някога пиеш, пиеш и ти се затумáни гарнизонта и «чортики пред глаза», както казват по нас, и что приобреташ? Тфу! Вот что. Съвсем особна статья е например, театер, а? Неправда ли? А? Чорт возми! Вот чувствително ей богу! Но конечно, тука всичко е в музиката — вот где е главното.

Стоичков. И моето хлапе е там при музиката, у Совйя, онаа зима го викóа, земáха го за война.

Един от селяните. И мóа го закарáха, па го съблéкоха, тá дòфторо го гледá и казувá, че му е много тесен кърсто, то го пущùха.

Влиза Сопов.

Тестов (*без да го забележи*). А, вий сте дураци, че си давате синовете в армията. Каква вигода имате от това? Аз понимавам, ама да има триста тисячи корпуса бригадни ескадрона, а то с какви-нибуд восемнадцать девяти-фунтови орудия, няма, стало бить три четверти девизия. Не стóи да си тратиш времето напусто. И наконец, что е за наука таквази? Тфу! Плюнуть да и толко!

Сопов. Чувай! Хем ти да си отваряш очите, като плюеш, че ти ги отварям на четири, ха!

Тестов. Что такой?

Сопов. Как «что такой»! Защо ми наплю ботушите?

Тестов. А, извините, голубчик.

Сопов. Какво е това «извините», не разбирам аз «извините». Обърши си слюнката!

Тестов. А може бит аз не желая.

Сопов. Не желаеш ти, ама аз ще та накарам. Обърши го!

Тестов. Пажалуйста, какво си са раскричал? Вот важна птица! Много са ошибаваш, ако мислиш, че аз ще са испуга́я. Ти са въображаваш за много високощатска особа. Знаем ги ний подобни, голубчик.

Сопов. Хайде, нейсе, на кеф си ма намерил, а то не щеше да ти мине тъй лесно. *(Към селяните.)* Братия, да оставим настрана дребните работи; положението е стратегическо. Много са заблуждавате вий, братя, ако мислите да са ослободите от тази критика, която владее на економическото състояние. Вий, братя, аз няма да ви обяснявам какво значи костентуция, туй и малките деца го знаят вече, и тези, които са ся учили малко-много, и те го знаят, братя. О, братя, нашата татковина се разкъса по Са́нстѐфанската България. Римската империя, господа, и тя също са е разкъсала и затова, братя, да са държим до последнята капка на кръвта си. Сега е вече деветнайсти век. България са простира, братя, и на изток, и на запад, а пък ако щете, и на север, и на юг, затова, братя, да се стремим односително заради костентуцията. О, да знаете вий колко е страдал българския народ, а оттука логически следва, братя, че ний трябва да презираме сички, които искат да изпият костите на началството; мразете ги, братя, презирайте ги, тъпчете ги, омаскарете ги, защото, господа, най-доброто нещо е свобода, равенство и братство. О, братя, дайте ми сто драма вино, защото ми пресъхнаха устата.

Стоичков. Е па как да не пресъ̀нат, много хоратѝш; оно мо̀же тъй и тре́бова, ама като не му разбираме. Я сѐди, по-харно е. Се́ди си — е така, па че си пиеме, па че си сборуваме.

Тестов *(тихо)*. По крайней мере да говори нещо с толком, а то чорт знает, что и кричи, като сумашедший. Вот дурак!

Сопов *(като изпива виното. Към Тестова)*. Какво бъбриш? Сбирай си устата! *(Към селяните.)* Братя, недейте обръща внимания на тогози, той е черна душа, защото той не ще да слуша моите проповеди. Аз, господа, тук гърдите ми са касат, и то все за отечеството, за просвещение, за слобода и любов; ама не за таквази любов, братя, проста, а за любов таквазинаки. . . да са обичаме, господа, като бра̀тия, а щом е това така, любезни братя, то вий трябва да заплюете този човек и да му пречупите свирките, да не стъпва вече в селото ви. . .

Жената на кръчмарина *(подава си главата)*. Оти да го те́пат човеко, гидѝ магаре недно!. . .

Кръчмаринът. Ха́де, ха́де, млъкни, гледай си там работата, че като влягa. . .

Тестов. Вот, дубина! И да не земеш ли такъв човек за шиворот да вон. Но бабата молодец — ей богу. Ха-ха! Той думаше да ма испугае като перепёлка с ружо́то. Е-хе, брат. . .

Сопов. Да, братя, жените са прости, те не разбират. . .

Един от селяните. Ете, жена нали е — проста си е. И низека баш не та разбираме, ама се си е ỳбаво така, да та гледаме, па да си пиеме; е, зер, що че каеш, човеци. . .

Сопов. Да, господа, трябва повечко човещина и съвест да имаме. . .

Същият селянин. Е па нали ти това казувам — човещина, като хора: ядеме, пиеме, хоратиме.

Сопов *(без да обръща внимание)*. Да, братя, костентуцията е нещо благословено, нещо таквози, господа, което туйнака. . . ний трябва да се борим за запазването ѝ. . .

Стоичков. Море, оно не си е сой да са бориш; оня ден нали са бориха Стойчин Герги с Колето, та падна Герги, майке, па си строши крако́. . .

Цветев. Леле! Истина!

Един от селяните. Ете, Колето го турна на земята, ама оня дявол. . . е, зер хлапетии. . . що че им чиниш?. . .

Сопов. Имайте търпение, братя, да ма слушате докрай; тука са касае односително до нашето отечество и особно по причина на предстоятелните избори. . .

Стоичков. Бе ний като да са сещаме какво ти е зо́ро, ами не ти е хората̀та нашенска. Такива като теб доходят два-три пъти в гòдина; е зер царска работа, не е като ний да го мислим; има други сборуват по-чисто,

не е тъй свързано. Я се́ди, се́ди, на́ ти кърпа, о́бърши са — си са изпо̀тил много. . .

Т е с т о в *(тихо)*. Вот молодец кмета, сряза го тъй — мой почтений.

С о п о в. Времето, господа, не ни позволява да губим напрасно време, защото в неделя ще правим бюро, пък ний не сме още готови, затова, братя, както казва и в костентуцията, требва да изберете Пенча Телето.

Е д и н о т с е л я н и т е. Ми че го избѐрем, оти да го не избѐрем, ама не го познаваме.

С т о и ч к о в *(тихо)*. Ти мълчи, нека да́де два́есе ока́ вино, па че видим.

Е д и н о т с е л я н и т е. Е ми че оно́ си е на хесапа.

С о п о в. Да, братя, да го изобереме, защото вий знаете хиляди примери от историята, дето Римската империя, както и односително Южна Америка са пропаднали, защото не са избирали, както гласи глава XXI от костентуцията. Пенчо Телето, господа, е един патриотин челяк, един таквозинаки. . . той е много страдал, братя, от туйнаке. . . на Зелено дърво беше, когато водеха робите от Шипка, затова той има право да ни заплюй, ако не го изберем такъв народен челяк. Дайте ми още сто драми вино.

Т е с т о в *(тихо)*. Той само това знае: плюй да плюй. И това са називавало възпитателно понятие. Гарнизонта му слаб и затова, стало бит, са ругае като сапожник. *(Към селяните.)* Послушайте, братци мои, пять о́ка вино съм ви дал, още пять от кармана си ще заплатя, само недейте обръща никакое внимание, дето ви болтае този человек из пусто в порожно.

Е д и н о т с е л я н и т е. Е та дай още пет ока́, па он а́ко си хорати, нали не сака пари. . .

Т е с т о в *(към кръчмарина)*. Дайте, голубчик, още пять ока вино *(пият)*. Виното, господа, не е крепки напиток, а вот водката — да, понятно. Изпиеш стакан и «голова без мозги» — както казват у нас. Идеш на балагана — вий разбирате что такой балаган? Балаган, стало бит цирк — ко̀ните полка танцуват, а там — акробати, трапеция таквази важна, после музика — чудо! Ей богу. Излезе мазо̀нка, че като закатай на риса́ка, а там — сукина дочка, като свистне в галоп, мой почтений, прелест! И тъй, братци мои, съберемся някой път компания

и валяй в цирк, а там дёрнеш му два пол-щрофа «аж искри летят», както казват у нас. Ех, това са назовава жизън. . .

С о п о в. Братя, недейте слуша този пияница, от него нищо няма да научите. Времето, господа, е стратегическо и затова да оставим критиката за друга дистанция. Най-важното нещо е политиката и затова да са съединим, братя, с всичките си сили, защото режима односително костентуцията, братя, както ви е известно от науката и от историята, то е священо таинство и затова не може всякой да го таквозинаке. . . Вий трябва да знаете, братя, че стотини хиляди царства са ся противили односително заради свободата и затова, като имате предвид моите документални убеждения, надевам са, че ще изберете Пенча Телето.

Т е с т о в *(тихо)*. Вот сумашедши! Болтае като дурак, настоящи попугай. *(Към селяните.)* Братци, вий не са поддавайте, покажете са за молодци; той ви рекомандува какой-нибудь Пенчо Телето, вероятно настоящи телёнок без мозги. Недейте го избира, братци.

С о п о в. Чувай, аз та моля да не са бъркаш, дето не ти е работа. Ти нямаш никакви интереси за просвещението и бъди малко по-логичен, защо касателно заради екстрени понятия ний разбираме малко повечко от тебе. А пък ти си пияница, разбираш ли?

Т е с т о в. Вот, и разсуждава още! Ех ти, голова фарисейская!

С о п о в. Я млъкни, хей, гарга, ще ма накараш да ти извъртя една врачанска. . .

Т е с т о в. Как! Что такой?

С о п о в. Ей-я, виждаш ли я? *(Показва му сопата.)* Само три като ти стовара, ще та приспа.

Т е с т о в. А ну, попробвай.

С о п о в. Че мигар ще ма е страх бе, подлец, черна душа *(удря го веднъж. Тестов му хваща сопата с едната ръка, а с другата се впива в косите му)*.

С е л я н и т е. Бре, що чините, чекайте, оста́вте бре, братя, немойте така. Тюх, брее! Ми нали е срамота?

Т е с т о в *(тегли го за косата)*. Вот тебе и врачанска. . .

С о п о в. Чувай, пусни ма, е-ей! Предател!

Влиза стражаринът Камшиков, а след него и жената на кръчмаря.

Камшиков. Стой! Какво чините тука? *(Към Тестова.)* Ти кой си? Кой ти е дал право да биеш мирните хора, а? Свиня! *(Удря го.)*

Тестов. Послушайте, аз ви моля да имате малко по-сантиментални обръщения!

Камшиков. Какво? Я гледай диване, той има сурат още и да отговаря *(удря го)*.

Тестов. Ей, ви что такое есть за безобразие, аз ще подам нормален рапорт на началството.

Сопов *(тихо на Камшиков)*. Не бой са, удряй! Аз съм приятел с началника. Състави акт.

Камшиков. Чувайте, никой да не излиза. Ще съставя протокол и тогава ще видим този сарахошин на кого ще са жалова *(изважда хартия и мастило и сяда на масата)*. Ела сега ти тука и казувай каквото ще та питам.

Тестов. С болшим удоволствием.

Камшиков. Как та казуват?

Тестов. Григорий Афанасиев Тестов, Таврической губернии, Симферполского уезда, Павл. . .

Камшиков. Е хей, какво бъбриш като празна воденица? По-полека — Григор. . . Атанас. . . как каза?

Тестов. Григорий Афанасиев Тестов, Таврической. . .

Камшиков. Е, доста. . . Афанас. . . Какво е това Афанас, не можеш да хортуваш още по човешки, кажи Атанас да та разберат; е подире Тестов, тъй ли?

Тестов. Так точно.

Камшиков. Отдека си?

Тестов. Таврической губернии, Симферополского уезда, Павловской волости, села. . .

Камшиков. Чувай какво та питат! Аз искам да ми кажеш от кое село си — от Берковица ли, от Хаджооглу-Пазарджик ли, от Фисландия ли, отдека си?

Тестов. Никак нет. Аз съм от село Акчар, Павловской волости, Симфероп. . .

Камшиков. Млъкни бе, сарахош! Какво бъбриш!

Тестов. Аз би покорно просил, господин городовой, да бъдете малко по-сантиментални. Аз собствено говоря, отвечавам на въпросите ви и болше ничево. Что за основателно пълно право имате да ма назовавате с разни безразлични предположения. Аз съм, слава богу,

почтений человек и подати плащам своеобразно и как раз во-време, ведь аз не съм какой-нибудь малчишка да са ругаете с мене.

Камшиков. Хайде, хайде, стига си лаял. . .

Тестов. Лаят собаките и вий нямате допълнително основание. . .

Камшиков. На колко си години?

Тестов. Може да са ошибавам, но кажется на святого Онуфрия как раз тридцать восемь.

Камшиков. Жена, деца имаш ли?

Тестов. Никак нет вопросително супружество, но една девочка имам.

Камшиков. Как? Говори по човешки.

Тестов. Аз ви отвечавам слава богу человеческим язиком. На счёт супружница — так нямам, а имам само един ребёнок от женски полк.

Камшиков. Е че как тъй?

Тестов. Тук няма нищо удивително за поражение, сплош и рядом са приключават таквизи дезинхвекции.

Камшиков. Бе че ти не знаеш какво говориш. Кой та пита за дизинфенкцията, че ти знаеш ли на кое казуват дизинфенкция.

Тестов. Пожалуста, на счёт деликатните слова и ний кое-что разбираме. Дезинхвекция, това стало бит, значи церемония, сиреч например, оказия.

Камшиков. Хей, диване с диване, разбираш ти дяволите: дезинфенкцията тя е влашка дума, по нашенски значи кога мерише нещо. Ти си дезинфенкция, че ти мерише дъха на возилница.

Край на I действие

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

Зала на мировото съдилище. Съдията и секретарят.

Съдията. Я да видим каква е тази визитна карта. *(Чете.)* «Г-н съдия, днес ще са гледа у вас делото на Гунчо Сопов, обвиняем в нанисание побой на някой си скакалец Григорий Тестов. Г-н съдия, този Тестов е

един отчаян пияница и без никакви политически убеждения, а тъй като нашия приятел Сопов ще ни бъде нужен тия дни, по причина на изборите, то моля, как да е, да го оправдаете. Регистратор Пантелеймонов.» Ех, да им са не види главата и службата... *(Звъни.)* Заседанието е открито. Ще са гледа углавното дело № 1001, по обвинението на Гунчо Сопов в нанисание побой на Григорий Тестов. Разсилний! Викай Гунчо Сопов.

Разсилният *(със сипкав глас през вратата)*. Гунчо Сопов!

Сопов *(зад вратата се чува гласът му)*. Хем пополека да викаш: не ма ли познаваш. *(Влиза в залата небрежно и непочтително.)*

Съдията. Григорий Тестов!

Разсилният *(вика)*. Григорий Тестов!

Тестов. Я *(влиза скромно)*.

Съдията. Как ви казват?

Тестов. Григорий Афанас Тестов.

Съдията. Отгде сте?

Тестов. Таврическа губерния, Симферополского уезда, Павловской волости, села Акчар.

Съдията *(към секретаря)*. Напиши Русия, то пò са разбира. *(Към Тестова.)* На колко сте години?

Тестов. Ако не са ошибавам, на св. Онуфрия как раз тридцать восемь.

Съдията. Давани ли сте под съд?

Тестов. Никак нет, г. съдия.

Съдията *(към разсилния)*. Повикай свидетеля Иван Стоичкова.

Разсилният *(вика)*. Иван Стоичков!

Стоичков *(чува му се гласът зад сцената)*. Ей ма, почекай да си изтърса лулата.

Разсилният. Хайде, хайде, скоро.

Стоичков *(влиза)*. Ми, оти брзаш така?

Съдията *(звъни)*. Ш... ш...!

Стоичков *(сепнато се обръща към съдията и после с идиотска усмивка)*. Помага бог, даскале.

Разсилният *(мушка Стоичков по ребрата и го наместя на надлежното място)*. Мълчи, стой тука.

Съдията. Как те казỳват?

Стоичков. Леле! Ми забрави ли; нали сме, божем, комшии бе, даскале...

Съдията *(звъни)*. Чувай, тук не е кръчма, тук е съд.

Стоичков. Ми че суд е, оти да не е суд.

Съдията. Е, кога е тъй... Чувай какво ще та питам и отговаряй.

Стоичков. Ете нали казувам.

Съдията. Как ти е името?

Стоичков. Оти питаш? Е, нейсе... Йоване ма казуват.

Съдията. А на баща ти?

Стоичков. Баща ми умря, бог да го прости...

Съдията. Аз не та питам жив ли е, умрял ли е, аз...

Стоичков. Бе оти да ма питаш, нали знаеш, че беше са напил на смъртта му, като...

Съдията *(звъни)*. Мълчи или сега ще та изпъдя навън. Казвай, как викат баща ти?

Стоичков. Мóа ли баща?

Съдията. Да, твоя.

Стоичков. Ете, казуваха го Герге.

Съдията. А фамилията ти как е?

Стоичков. Споля́ети, жива-здрава, пупа ѝ са беше развил малко, та...

Съдията. Какво?

Стоичков. Ете пупо ѝ са онодел...

Съдията. Стой! Аз та питам как ти е фамилията?...

Стоичков. Ете нали казувам, като жена...

Съдията. Презимето, прекора как ти е?

Стоичков. Ми че нали ми извади ти прекор Иван Червото, па и сега ми казуват така.

Съдията. Ти недей говори повече от това, за което та питам.

Стоичков. Бива...

Съдията. На колко си годин?

Стоичков. Е па може да имам два-трийс-педесе годин, повече немам.

Съдията. Колко?

Стоичков. Е па нали казувам, три-четирийс-педесе годин — толкова.

Съдията. Отдека си.

Стоичков. Ми че нали сме от Войнеговци.

Съдията. Даван ли си под съд?

Стоичков. Ете, кога ти откраднá. . .

Съдията. *Мълчи!* Тѝ даван ли си под съд?

Тестов *(настрана)*. Вот тебе и на! И судията стало бит, не проч на счёт чужди кармани.

Стоичков. Пазил ма бог.

Съдията. Какво зáнятие имаш?

Стоичков. Земноделец, óра, кòпа.

Съдията *(към разсилния)*. Викай свидетеля Стоян Камшиков.

Разсилният *(вика)*. Стоян Камшиков.

Камшиков. Я! *(Влиза по солдатски.)*

Съдията. Как та казват?

Камшиков. Стоян Камшиков.

Съдията. Как — Камшиков?

Камшиков. Точно так.

Съдията. Отгде си?

Камшиков. От Татариново.

Съдията. Какво занятие имаш?

Камшиков. Старши полицейски стражар.

Съдията. Грамотен ли си?

Камшиков. Точно так.

Съдията. Даван ли си под съд?

Камшиков. Никак нет.

Съдията *(към разсилния)*. Викай свидетелката Цонка Дончова.

Разсилният *(вика)*. Цонка Дончова.

Дончова. Ей ма, тука съм. *(Влиза със страхопочитание.)* Добър ви ден!

Съдията *(звъни)*. Ш. . . ш. . .!

Разсилният я държи за рамената и я тика до надлежното място.

Съдията. Как ти е името?

Дончова. А?

Съдията. Как те казуват?

Дончова. Мене ли?

Съдията. Да, тебе!

Дончова *(смее се)*. Хаа, оти питаш?

Съдията. Казвай де, скоро, нямам време да са бавя.

Дончова. Какво да ти казувам? Името ли?

Съдията. Да, името.

Дончова. Чийо име? Моето ли?

Съдията. Да, казвай скоро.

Дончова. Ами оти така скоро ти требова?

Съдията. *Мълчи*, не разговаряй, казвай каквото та питам!

Дончова. Е па да ти кажем.

Съдията. Е кажи де!

Дончова. Какво да ти кажа?

Съдията. Името ти?

Дончова. Моето ли?

Съдията. Да.

Дончова. Мене ми казуват Цонке.

Съдията. Чия Цонка?

Дончова. Цонка Дончова.

Съдията. Отдека си?

Дончова. От Войнеговци. Ами ти, даскале, нали знаеш, оти питаш?

Съдията. *Мълчи*, аз не съм ти даскал, аз съм съдия.

Дончова. Ми че судия си, оти да не си судия.

Съдията. На колко си години?

Дончова. А?

Съдията. Колко години имаш?

Дончова. Кой?

Съдията. Ти.

Дончова. Язе ли?

Съдията. Да.

Дончова *(смее се идиотски)*. Ха-ха!

Съдията. Какво се смееш? Кажи колко си години.

Дончова. Е па нали ти казувам.

Съдията. Какво казуваш?

Дончова. Е та какво сакаш да ти казувам?

Съдията. На колко си години?

Дончова. Ми оти ми са смееш?

Съдията. Не разговаряй. Никой не ти са смее, аз та питам да ми кажеш колко си години.

Дончова. А бе отдека че зная на колко съм годин.

Съдията. Ами кой ще знае?

Дончова. Е па не съм са рóдила язе сама, майка ми ма е родила, тя че знае на колко съм годин.

Съдията. Е кажи, имаш ли двайсет години?

Дончова. Може да имам двaесе годин.

Съдията. Как тъй може? А може да имаш и петдесет?

Дончова. Е па може и педесе да имам.

Съдията. Ами че ти не знаеш ли да четеш?

Дончова. Да чета? — Не зна́а.

Съдията. Не знаеш ли: едно, две, три...

Дончова. Четире, пет...

Съдията. До-колко можеш да броиш?

Дончова. Ете до дваесе и седем гроша можем да броим...

. . . .

ПИСМА

ДО ИВ. Д. ИВАНОВ

Одеса, 1 септември 1882 г.

Даскале!

Туманные картины видел? — Видал. — А в натуре их видел? — Нет. — О фантастических картинах слышал? — Да. — А имеешь понятия о них? — Нет.

Това беше онзи ден, на един царски празник, когато аз видях чудесата на природата в свръзка с изкуството. Е че то, брате, какво!. . . То не можеш ки. . . 70 000 души, 7 музики, 70 000 000 000. . . разноцветни светила на морето, брилянтови фейерверки, топове. . .

Топот, ржанье, стон. . .
И смерть и ад со всех сторон. . .

Завъртя ми са сополя, па си отидох у дома, че «левйрах пйедите» на хозяйствената част, па. . . «авангвардия и ариер-гвардия».

Даскалеееее! Как си? — Е добря, десет рубли, е и десет стават, колко, двайс. — Толкози има сега у мене.

По теорията на словесността ми рекомендуваха Филонова — и аз я купих и ще ти я изпроводя след няколко дена чрез някой българин (тука има няколко души), защото тя е подвързана и затова по пощата е неудобно да са изпрати.

Моя «Слобод-Маджар» имá грамаден успех между студентите. Един го занесе да са печата в «Независимост». Я попитай Райкова какво направи с напечатването му. Ако би да излязат някои брошури или газети — изпращайте ми. Засега съм без работа — прочитам книги. Май-май ще са заловя пак за стишките — всички ма съветоват. Вчера един юнкер дохожда у мене и ми разказа страшна история от живота си, която има свръзка

с руските — достойна е да са опише — може би да са опитам. Пишете ми какво става у славна-града гроба-града.

Е добря, сега ми кажи нещичко и за даскаллъка си, ама гледай по-пространничко. Кажи на Райкова, че аз четох «Искендер-бея» — тя е добра, но. . . нецелесъобразна, може би да има отрицателно влияние и. . . лоши последствия, но ничего.

Аз преведох Сукнаровата брошура и я давах на няколко руси да я четат. Ще гледам дано са напечата. Пишете ми всичца и за всичко, да мога да осветявам руската публика.

Аз вода сега много умерен живот и ще са занимавам повече.

Поздрави нарочно нашите и даскал Ивана, и даскал Гряди-вона и да-скълца Волковская.

Константинов

Целувам ти ръцете и като за по-нататък туй-онуй. Оставам си същия.
Адрес: Русия, уф Удесъ
Финивирсде, теплому II курса
Алеку Кустядинову.

Даскале! — Какво? — Я са махвай оттука бре! Аз не викам тебе, аз викам другия даскал, този, дето на нен' Такя момчето.
Даскале!
Кои са родителите на Св. Богородица?
Ако обичаш — прочети това писмо и на Шишманова.
И като нямам мастило, Оставам Мойто перо
Оцапано.
Пиши ми засмя ли са, като прочете писмото.

ДО ИВ. Д. ИВАНОВ

[Одеса, есента на 1882 г.]

Даскале!

Ний пишем, пишем, не стоим празни; пишем повести, разкази, каквото щеш го наречи, ама заглавията им са нечто вроде, так сказать:

Три години в «братската» Русия
(разказ на един юнкер)
от
Ълеку Ивъницуф

Убаво е ли, ли е лошо, не знайми, но като прочетохме на студентите, то мне сказали. . . Что сказали? — какое-то аглицкое слово; «машалла». Я написал евтой самой ихней, как бишь ее. . . Виктории, что евто мол, значит, слово «машалла». Они аворят, ето «сон» то исть означествует, ето гварит, что гварит болгарской литературе гварит и не снилось гварит подобное гварит то исть произведенствие.

Ний пишем още началото, а чем дальше, тем лучше, но туй, що бях си купил от Цариград, се свърши на втория ден; у мене нямаше ни една пара, за да си купя нещо; до Одеса оставаха 24 часа; а апетитът ми за ядение от час на час все повече се разиграваше; аз тръгнах да търся г. А., но где ще го намеря — първи клас в парахода беше за мене непристъпен. Настъпи нощта, пасажирите налягаха. В стомаха ми буйствуваше революция, която не ми даваше да спя. До мене спеше един евреин, който носеше една кошница с круши. Не зная по какво подбуждение аз изгледах още веднъж всичките спящи. . . Господи!. . . мигар аз. . . късно вече. . . Ръката ми беше в кошницата и аз с няколко круши в ръка побягнах на другата страна на парахода. Какво не прави гладът! Крушите, разбира се, бяха унищожени в един миг.

. . .Аз слязох на двора на хотела и забелязах от едната страна ресторант, а по-нататък — гостилница и тъй като не разполагах ни с една счупена пара, предпочетох да вляза във второто заведение, гдето готвачът с бели дрехи и бяла батистена шапка упражняваше изкуството си над изтънчените ястия. Тази картина възбуди в мен желание да вкуся от плода на неговите трудове.

— Господине! Дайте ми да си хапна нещо, щото съм гладен.

— С голямо удоволствие, заповядайте в ресторанта — отговори любезният готвач.

— Но. . . аз нямам пари, аз съм българин, и съм. . .

— На́, вземи, пък си излязъ, защото ми бъркаш — каза той, като ми подаде един къс варено месо и хляб.

. . .аз пак бях принуден на другия ден да се обърна за милост към любезния готвач, но този път трябваше с труд да си спечеля хляба. Той ме угости добре, но с условие, че ще му измия съдовете. Положението ми ме караше да бъда съгласен на всичко.

. . .Как турче! не може да бъде, где е то? — извикаха всички в един глас. Г. А. ме повика и ме показа на любезните си другари.

— Ты турок, а? — ме попита един от тях.

— Не, не, то е българче — отговори г. А. вместо мене, — аз се шегувам.

— Българче! — ами защо си взел — да го опитомяваш ли?

. . .и не забелязах кога се измина денят и потъмня по полето.

— Ст-о-ой! — изрева каручеринът и конете се спряха.

. . .или поне желаех да искам позволение да се разходя из родния му град за развлечение; но, уви!. . когато аз пристъпих прага на кухнята, вдървих се на мястото си. Вместо град аз видях едно широко посеяно поле, заобиколено от трите страни с гора; отпреде ми беше къщата на г. А. и от страните още няколко прости здания. Това може би да ми се показа, защото съм сънен, помислих аз — отрих си очите, погледнах, наистина, няма град, няма село — само гора, нива и две-три къщи. Аз почувствувах нещо като страх.

— Где съм аз? — си зададох въпрос.

— Недей стоя тука, иди горе, че те вика баринът — извика отзаде ми слугинята и ме стресна.

Аз бях забравил, че ме викат.

А л е к о

ДО НАЙЧО ЦАНОВ

София, 20 март 1892 г.

Д р а г и й Н а й ч о,

Пак ме отчислиха, ама за какво — и аллаха не знае. Драго ми беше да констатирам, че всички приятели и множество познати, които ми изказваха през цялата седмица съчувствията си, бяха убедени, че моето отчисление не е нито за неспособност, нито за леност, нито за лошо поведение, и всички единогласно, без разлика на партии, осъждаха това разпореждане на новия министър. (Но че това не е било негово действие — аз съм убеден — той е направил туй, което му е заповядано.) Нейсе. Сега, ща не ща, трябва да си вадя хляба с адвокатство. Съзнавам всичката трудност на началото в тази професия, но какво ще се прави, трябва и желая, ако ми бъде сполучлив новият път, да се еманципирам веднаж завинаги от тази мъртва служба.

Голубчик Найчо, ти можеш много да ми услужиш в тази тежка минута, ти имаш много дела, които постъпват и в тукашния апелативен съд, от теб зависи да ме препоръчаш на твоите клиенти и, надявам се, ще мога да оправдая твоята препоръка. Освен това ти можеш да ме препоръчаш и на другите си колеги-адвокати. Аз няма да пиша на Макавеева сега, но бъди тъй добър да му поговориш, аз зная, че той ме обича и ще се постарае да ми услужи. Аз съм вече готов адвокат, ти недей гледа, че няма обявления във вестниците — не съм твърде приятел на гръмките реклами.

Поздрави бай Илия.

Целувам те.

А л е к о К о н с т а н т и н о в

ДО ДИМИТЪР ТОНЧЕВ

София, 16 май 1892 г.

Драгий Тончев,

Ходих, «свърших работата» и се върнах благополучно, а снощи даже отпразнувах с приятелите щастливото ми избавление от дивашкото племе, среди което бях попаднал. Не съм прегледал картата на Българското княжество добре, но ми се струва, че селото, в което отидох по твое желание, едва ли ще бъде известно на господа географите. Аз считам моето пътешествие «Dans les ténèbres de la Bulgarie» като откритие не по-малко интересно от това на Станлея «Dans les ténèbres de l'Afrique». Една от интересните особености на новооткритото от мен племе се състои в това, че те примамват в своята скалиста страна чужденци и ги обричат на гладна смърт. Последнята участ щеше да изпита и твоят покорен слуга. На 11 май, славния ден на славянските просветители, началниците на племето, за да ме примамят и затворят в тъй наречената стая «с кревети чиста работа» — дадоха ми да си хапна едно твърде странно ядение, което по вкуса си напомняше малко пражени яйца. Под думите «кревети чиста работа» жителите на с. Василовци разбират една кочина, в която вместо корито с трици стоят два одъра, постлани с един вид черги. Тъй като «стаята» вместо въздух беше напълнена с газове, несравнено по-силни от ония, които се чувствуват в помещенията «где царь пешком ходит», то аз пожелах да отворя «прозореца». Напрасен труд! Тамошните прозорци не са направени да се отварят. Добре, помислих аз, диваците искат да ме задушат в тази ограда, ами моя другар? Беден момък, такъв ли трябваше да бъде конецът на тази невинна душа! Стаята се отвори и на прага се показа едно лице, което ми напомни Риналдо Риналдини, знаменития италиански разбойник. Оказа се, че той бил жрец в едно древно капище (по нашему манастирски игумен). Ний помислихме, че е дошел да ни чете някои предсмъртни молитви, но останахме излъгани: той беше пратен да пренощува при нас и бе му дадена заповед да съдействa с помощта на устата си и «други части» газовете в оградата. През нощта се чуваха гърмежи в стаята, но аз огнестрелно оръжие не видях. . .

На сутринта аз с моя спътник, придружен от множество туземци, въоръжени с тояги, покатерих се по една висока камениста планина и превалихме в подножието на другата страна точно в 9 часа сутринта. Към 10 1/2 часа ни нападна едно неприятелско племе, наречено «лопушанци», предвождано от един дърт циганин. За този последния «нашите» ми казаха, че бил винаги готов да се закълне за пет пари. Към пладне изгладнелите туземци почнаха да роптаят против пълководците си, а последните ги утешаваха с това, че «който търпи гладен цял ден, придобива прекрасен апетит за вечеря.» Около 2 часа след пладне яви се една кавалкада — това беше комисията. Почна се. . .

Ето в кратки черти «поетическата страна» на моето пътешествие. Що се касае до «прозата», аз намирам, че е по-удобно да се срещнем след празниците, за да ти докладвам подробно. Във вторник следобед между 2 и 5 часа аз съм на твое разположение.

На бога било угодно да продължи още моите дни; ний се избавихме от плена в сряда сутринта и в селото Костинброд една гъркиня ни спаси от гладна смърт.

Право ми казваше ти, че ще извлека много впечатления от пътуванието си. Ще забравя много неща, но Василовци и Лопушна ще останат завинаги в паметта ми.

Твой
Алеко Константинов

ДО НАЙЧО ЦАНОВ

София, 19 март 1893 г.

Драгий Найчо,

«Две картини»

1. Представи си такъв случай: ти се веселиш с другари; младостта те увлича към прегръдките на Бахуса и увлечен от общата веселба, ти възливаш обилна струя връх жертвеника на веселия бог; стомахът ти протестира, главата ти се мръщи, но сърцето тупти още по-силно и командува: напред!. . . А тъй като всяко начало има и

край и ти най-сетне напущаш задимения храм на веселието и като дадеш на уличните фенери, без да ти искат, понятие за кривите линии, влизаш в жилището си и като се почудиш малко на Коперника защо се е мъчил да доказва, че земята се върти, когато това е тъй очевидно за всекого, който изпитва изобретението на Ноя — ти легнеш и вихрушката те завърти заедно с леглото ти и цялата стая, отнесе те в царството на Морфея. И носът, и гърлото ти свирят победен марш цели часове. Събудаш се. Тъмно. Главата ти като че е чужда, езикът и устните загорели, гърлото по-сухо от аравийския пясък. . . Боже! Няма ли капка водица? Капка!. . . С полузатворени очи ти напипваш около леглото си една чаша, грабваш я разтреперено и с бързината на мълнията, с жаждата на тигъра със залп глътваш. . . мастилото, което слугата ти беше през деня излял в чашата, за да измие мастилницата. . . Картина!

II. Ти си повереник на с. Брегово пред Соф. апел[ативен] съд. Изучил си делото от кора до кора. Ясно като божи ден! Неприятно ти е, даже сърдиш се, защо не ти се възложи някое по-трудно, по-сложно дело. А това какво е — играчка! Отиваш весело и безгрижно в съда, като на концерт. Докладват делото подробно. . . Боже! Как не ги мързи да четат всичко, когато е тъй ясно, че с. Брегово има право! Очевидно!. . .

Дават ти думата. Ти, уверен в себе си, иронизираш, че противникът ти не е имал кураж да ти излезе насреща; представяш своите доводи, цитираш закона за селските общини и не тези статии, които тъй глупаво и неуместно беше цитирал Вид. окр. съд, а действително отнасящите се към случая и напълно подкрепляющи неоснователността на иска, предявен срещу с. Брегово. Става прокурорът и той — ти не се съмняваш — подкрепява напълно твоите обяснения. Резолюцията се отлага за другия ден. Иска ти се даже, преди да чуеш резолюцията, да телеграфираш самоуверено лаконически: «делото спечелено», но други занятия те отвличат и ти дочакваш другия ден. Не считаш и за нужно сам да отидеш, а пращаш писаря си в съда да узнае резолюцията. . . Връща се, съобщава ти. Какво?!. . . Не може да бъде!. . . Уви!. . .

* * *

Първата картина е въображаема, втората е цяла действителност! Но уверявам те, ако бях на мястото на героя в първата картина, нямаше да бъда по-неприятно изненадан, отколкото при втория случай. Аз и досега не мога да се привикна към мойта странна професия. Вчера и днес за успокоение няколко адвокати съм питал дали им се е случавала подобна неочакваност. Разбира се! — отговарят всички равнодушно. Може за тях да се разбира, но аз не разбирам. . . Моят другар веднаж насила ме удържа да не върна парите на един клиент, делото на когото не можах да спечеля в касацията. . .

Сега не остава, освен да те моля да увериш бреговския кмет, че ще употребя старание да може да се отмени решението, ако желае да го касираме и вложи депозита.

Забравих и «Cholera Nostra», и всичко. . . Други път.

Поздрави домашните и Филипова.

Прегръщам те.
Алеко

ДО ИВ. Д. ШИШМАНОВ

София, 16 октомврий 1893 г.

Иване гълъбче,

Признато е наистина, че сит на гладен не вярва, но ситият и гладният в някои случаи биват в такива отношения, че трябва да си вярват. Е, правичката да ти кажа, досега аз би имал случай десет пъти да продам на някой печатар моите нещастни «Пътни бележки» и да затъкна някои от дупките на моето финансово ръщето. Иване бе, ти си т а м големец, защо не кажеш на Цонева да направи едно изключение за мене и ако е възможно, да ми изпрати някоя пара. Гнус ме е да приказвам за пари, но проклета нужда!. . .

Скъсай писмото.

Да или не — ще чакам отговор.

Прегръщам те.
Алеко

ДО С. С. БОБЧЕВ И М. МАДЖАРОВ

София, 4 декемврий 1893 г.

Многоуважаеми господа
Бобчев и Маджаров,

Веднага след любезната Ви покана аз се залових за един трудец, който бързах да довърша към 1-й декемврий, за да може да се помести в първата книжка на «Българска сбирка», но като че нарочно случайна една болест ме хвърли преди една седмица на леглото и не може да се предвиди кога ще стана. Аз исках да Ви преведа Пушкиновата поема «Цыганы, която отдавно ме е съблазнявала, но всякой път, когато съм пристъпвал към превода ѝ, срещал съм затруднение още в първите редове на поемата, захвърлял съм я настрана до нов припадък за стихоплетство. Последния път изсмуках от цигарата си щастливата мисъл — да изменя размера на поемата. Почнах с друг размер и наистина, работата тръгна добре и в няколко дни преведох всичкото. Преведох «Чергарите», но преводът не е още готов за печат; необходими са някои поправки, които едва ли могат да се извършат при положението, в което се намирам, та и да би могъл в 3—4 дена да приготвя превода си за печат, ще бъде вече късно, понеже според обявлението Ви първата книжка от «Сбирката» ще излезе около 15 декемврий.

Това Ви пиша в леглото, ще извините недостатъците му.

С най-голямо почитание
Алеко Константинов

ДО СТОЯН ХАДЖИАНАСТАСОВ БЕШКОВ

София, 21 декемврий 1893 г.

Стоенчо мама,

Не зная, братенце, и аз не зная. Четох наистина в «Свобода» едно обявление от Музикалното дружество, че дава премия 150 лв. на този, който състави «една художествена песен в духът на българските песни», но това обявление беше неграмотно написано и даваше повод на двусмислено тълкувание. Във всякой случай същността е следующата: трябва да имаш един текст за песен, от тебе или от другиго съставен — все едно; този текст не е необходимо да бъде «народен», като напр. «Засвирил Гою на голо бърдо», а е предпочтително да бъде някое кратко художествено лирическо стихотворение. На това стихотворение ти трябва да съчиниш един художествен мотив в духа на българските песни, а това значи не да откраднеш цяла-целеничка някоя българска народна песен или части от няколко песни, а да съставиш някое художествено отвлечение от общия характер на народната ни музика, па било то романс, балада или хорова песен, то е все едно. Запретни се, голубчик, ти ще имаш за конкуренти някои иностранци капелмайстери, които твърде слабо са запознати с народните ни песни, а това се вижда от техните смешни уж български потпури, които могат да удовлетворят само бакалските уши.

За композицията е даден срок (до 15 март мисля). Като я напишеш, ще я вложиш в един плик с някой оригинален надпис, напр. «Гайда», «Балкански въздишки», «Робски народ геройски песни не ражда» и пр. В други един плик ще вложиш или визитна карта, или ще напишеш името и адреса си на парче книга и на плика ще напишеш същия оригинален надпис, само че ще означиш отгоре где е вложено името ти и где композицията и всичко това ще го вложиш в един голям плик и ще го адресираш до председателката на Музикалното дружество г-жа Олимпияда В. Стоянова. Разбра ли?

Аз бях в настоятелството на това дружество, но се отказах. Не искам с баби да имам работа. А бе, Стоене, ти ожени ли се, или си още годе́н? Чете ли моите пътни бележки «До Чикаго и назад». Приятелите се възхищават от тях, че кой знай.

Твой
Алеко

ДО С. С. БОБЧЕВ

София, 12 февруарий 1894 г.

Уважаемий г. Бобчев,

Ето «Чергарите». Пращам Ви ръкописа под непременно условие да бъде напечатан в е д н а книжка. Правописанието можете да измените по вашему, стига само да се съхрани размерът на стиховете. В случай че списанието Ви е зaето вече с по-ценен материал, или пък ако моят трудец не отговаря на програмата Ви — ще Ви моля да имате добрината да ми върнете ръкописа веднага.

С почитание
Алеко Константинов

Вий ми загатвате да изкажа мнението си за излезлите две книжки от «Бълг. сбирка». Аз ще бъда винаги на страната на това списание, което ще има за цел, между друго, изтреблението и на последните остатъци от чардафонщината у нас. Фигурално би изразил желаната програма така: благодетел на народа ни би бил този, който ще бъде в състояние да му вътлпи, че е във висша степен гнусно и възмутително един грамаден булевард да се нарича «Захарий Стоянов», а втекающите се в него улички да носят названията «Паисий», «Софроний» и пр.

Вашите статии за Т. Икономов ме възхитиха. Те напълно отговарят на тази програма.

ДО СТОЯН ХАДЖИАНАСТАСОВ БЕШКОВ

Господин
Стоян А. Бешков
учител
в г. Варна

Клеймо
София [не личи]
Варна, 18. V. 1894 г.

Стуенчу мама,

Получих 57 лв. 60 ст. за книжките — благодаря. Щях да ти пиша по-рано, но слисаха ме бе, братле, с този «Бай Ганьо». . . Дай боже всекиму таквози щастие, каквото изпитвам аз от една година насам. Избаловали, голубчик, совсем избаловали меня. Вот уже и в Гоголи произвели. . . Едно от учените докторчета около «Български преглед» се е напънало още отсега да критикува «Бай Ганя». Тежко му! Колкото едно куче може с лаяние да затъмни луната, толкова и моят злобен критик ще ми попречи на успеха. Укорява ме докторчето, че от краен реализъм дохождам до гнусотия. Ами че възможно ли е да се представи бай Ганьо без гнусотийка? Тя е такава съществена черта в неговия тип, щото без нея губи се физиономията. . . Аз мисля, че повече полза ще принеса на народа, ако го накарам да съзнае бездънната гнусотия на нашите славни триъгълни нужници, в които трябва да ходиш на кокили, отколкото да напиша цели томове «За малкия ер в Дивдядовска околия», които никой не чете.

Научих се за Ивана — съжалявам го.

Алеко

Поздрави булката и — дъщерята. Не забравяй да запишеш и мене между кандидатите за твойта мома.

Имам намерение през август да ида в Свищов.

Сега готвя една сбирка от с ъ в р е м е н н и стихотворения.

ДО Д-Р К. КРЪСТЕВ

София, 4 октомврий 1894 г.

Драгий Кръстев,

Евреинът като остане без пари, разгръща старите тефтери. Аз вчера останах с няколко гологана и си спомних за евреина. Направих сметка, че съм ти дал само от «Бай Ганя» за пет печатни коли материал. Ти ми обеща, че ще се постараеш да ми заплатиш по 100 лева на колата. Досега си ми дал 300 или 200, не помня, направи справка и бъди тъй добър да ми внесеш остатъка, защото съм окончателно осиромашал. Ти вярваш ли, че снощи нямах пари за ядение!. . . От Георгя узнах случайно, че имал събрани твои пари 45 лева, аз като гладен вълк се хвърлих върху него, стиснах го за гушата, брък-

нах му в джеба и грабнах тия пари. Моля те, гълъбче, дай ми още пари да си платя квартирата и да си купя дрехи.

Почнах вече «Бай Ганьо прави избори», но работя без охота.

Твой
гладен борец за идея и непоправим идеалист
Алеко

ДО НИКОЛА КОНСТАНТИНОВ

София, 10 октомврий 1894 г.

Драгий бай Никола,

Получих Вашето грамадно писмо и много съм Ви благодарен за сведенията, които ми давате. Три пъти вече го прочетох и трябва пак да го преглеждам, за да усвоя богатия материал. Дадох да се печата заявлението на вардимския кмет. Ще поместя и други някои работи, които имат прямо отношение към изборите и могат да послужат за касирванието. Едно нещо в писмото Ви ми се видя необяснимо и ме кара да Ви обърна вниманието и Ви помоля да бъдете осторожни: как е станало така, че сам Д. Буров да Ви предлага услугите си да се заеме с поддръжката на нашите интереси чрез касирванието на свищовските избори; дали, аджеба, тука не се крие някоя велзевулска машинация? Едно само ще ви моля: в никой случай да не давате в ръцете на Д. Бурова или на когото и да било от консерваторите нашите протести и други документи. Аз, братко, нямам вяра в тях. Може те да са честнейши хора, но като пристигнат в София и попаднат в ноктете на Блюдолизеца или Велзевула, от нашите документи и дим няма да остане. Разпоредете се така, щото книжата да се предадат на мене лично, за да мога предварително да запозная със съдържанието им някои по-видни депутати и като снема копие, под разписка да ги предам на председателя на Събранието.

Има голяма надежда, че свищовските избори ще бъдат касирани. Аз отдавно чувах, че съединистите и цанковистите ще ни поддържат, а за каравелистите и

дума не може да бъде — те ще се борят докрай. Както ще видите в последния бр. на в. «Съгласие», касиранието на свищовските избори е едно от условията за съглашението между консерватори и русофили. Ако това е така, ако нашата работа успя дотам — то не само че не е тактично, но ще бъде голяма слабост от наша страна да предоставяме на консерваторите да защищават нашите права. Па най-сетне за правилността на изборите се произнася преди всичко проверочната комисия, а сетне се дебатира в Събранието. Аз дадох на свищовските приятели обещание, че ще извадя из носовете на Стоилова и Велзевула нашите избори — и ще ги извадя. Накарах всичката преса, освен в. «Мир», да признае, че свищовските избори са разбойнически. Но чакайте, това е още перестрелка! Пратете ми по-скоро протестите да им отворя един артилерийски огън, та да им израсне на сърцето свищовският 11 септемврий.

Ще гледам да поизстине мястото и на свищовския училищен инспектор, а до това време нека не спи Клубът на моралното влияние (младежите), а да го подемне на фър-фър-патка, както бай Паня.

Говорих на Хр. Гешова да се постарае, ако може да се назначи Лучев за околийски.

Не завиждам на положението на «нашите» избраници! Готвите ли газени тенекета?

До отварянието на Събранието не очаквайте твърде от мене писма; но Вий, моля Ви, пишете ми. Давайте ми снаряди — аз ще бомбардирам.

Протестите по-скоро! Колкото е възможно по-скоро! Депутатите вече се сбират. Не остава време.

Поздравете честната компания.

Здравейте.
Алеко Константинов

Говори се за положително: Радославова и Пешева вън, Величков на просвещението, Маджаров на търговията и земледелието и д-р Данев на правосъдието. (В проект: Т. Теодоров на общите сгради.) Председател на Събранието М. Балабанов, подпредседатели Т. Теодоров и С. С. Бобчев.

Както щете, драгий бай Никола, но нашите русофили излязоха баби. Пример: вчера имаше покана на мо-

лебен за здравието на царя. Полицията къса поканите и запретява. Е, моля Ви се, положението на русофилите не е ли бабешко! Като умре някой швабски ерцхерцог, по цял месец траур се държи и панихиди правят. . . А-ах! Изгря ще и на нашата улица слънце!. . .

Същий

ДО ПРИЯТЕЛИТЕ ВЪВ ВИДИН

[София, началото на 1896 г.]

. . . .

По случай на Новата година не можах да ви «разсмея», защото бях увлечен от една грандиозна идея: да обиколя пешком земното кълбо заедно с французина Gallais, който, горкият, щом стигнал от Париж в Белград, обесил се на Кале-мегдан. За осъществяванието на моята идея се яви и друго важно препятствие: пътят ми през Турската империя бе затворен, тъй като аз съм член на Върховния македонски комитет и секретарят на турския комисар казал на един от приятелите ми, че ако мина границата, имало голяма вероятност да бъда обесен. Благодарим!

ДО АЛЕКСИ ФИЛИПОВ

София, 7 февруарий 1896 г.

Драгий Филипов,

Да забърка человек пусулата при такова бързо стечение на неочаквани обстоятелства е нещо твърде естествено. Даже в. «Мир», орган на правителството, което ще иска да се смята като автор на всички тия «победи» — даже този вестник призна с едно антрефиле, че е забъркал пусулата и «се отказва да дава обяснения на тъй неочаквано и бързо нахлувшите събития, които ще отбелязва само в хронологически ред». Но от твоето последно писмо виждам, че и вий, видинските приятели, не по-малко сте изгубили пусулата. Против телеграмата ви до Кутузова не мога да имам нищо, тя, очевидно, не е изблик на неудържим възторг, а е просто гръмоотвод против стрелите на нашите вътрешни противници, в унисон с които, за съжаление, пеят и руските вестници, и съвместно очакват да ни видят в лагера на руските врагове. Радвам се, че телеграмата на Белинова е поръсила с малко студена водица победния ви жар.

Че настъпилите бързо обстоятелства поставиха последните броеве на «Знаме» в едно неловко положение — това и ний съзнаваме, но това не можеше да се избегне, защото не само ний, но нито един българин не можеше да очаква, че царят ще презре паметта на баща си и след като стъпи върху труповете на Панова, Узунова, Миларова и стотини избити, изтезавани, разорени, хиляди борци в негово име, след като отритне с презрение емигрантите мъченици по нейно желание — ще подаде ръка на «узурпатора», «ставленник Австрии», «незаконно выбранный» принц Кобург; никой не можеше да очаква, че из улиците на София ще тръгнат руски кореспонденти да агитират и възхваляват княза. «А какой милый человек ваш князь, прелесть и умница какой. Жаль что мы раньше этого не знали. Вы виноваты, ну. . . ничего, царь вам простил!»

Простил!. . . Боже мой, изказвана ли е някой път по-голяма подигравка за един народ. Вас биха, затваряха, клаха, бесиха през князуванието на Фердинанда, но. . . ничего, я вам прощаю и в знак своего благоволения дарю ваш престол принцу Кобургскому. Благодарим покорно за таквоз благоволение. . .

След десетгодишна борба, когато почти виждахме началото на края, когато Русия взе такова явно надмощие в решаванието на общите политически въпроси, когато тронът на Фердинанда беше се вече окончателно разклатил и оставаше само едно последно текме, за да не остане ни прах от него — в такъв един момент ритват с презрение българския народ, плюят на неговите чувства, обръщат гръб на всички приятели на Русия и подават ръка на сподвижниците на Австрия. Днес Рачо Петров, Андреев, Драндаревски, Мечконев са «милые люди», а на емигрантите казват, че техният въпрос е «внутренный болгарский вопрос»; днес Д. Марков пее

«Руский цар е на земята най-велик, над всички пръв», когато вчера бесеше най-добрите българи като «пратеници на руския сатрап»; а пък дядо Цанков е вече «устарелый в интригах старикашка». . .

При такива обстоятелства, любезни господа, всякой ще забърка пусулата. И да е само това. . . Ами знаете ли вий какъв окончателен удар получи македонското дело?

Но няма какво да се прави. Притиснати от север, от запад и от юг, ний ще бъдем принудени да се помирим с положението, да напуснем временно със стиснато сърце нашите широки национални задачи и да се ограничим с вътрешните въпроси на нашето бедно княжество, като оставим настрана княжеския въпрос. Не ще съмнение, че князът ще играе ролята на русофил, а ще се старае да управлява с русофобски елементи.

Руските вестници, трябва да признаем, считат г. Каравелова за единствен човек, който може да сгрупира и поведе в борба една силна демократическа партия. А после за борба — слава богу — широко.

Тук му е мястото да се пообясним малко по повод на вашето бленуване за някакво си съединение с цанковистите. За кои цанковисти говорите, ваша милост? Само двама цанковисти има в България и те са Стефанаки Савов и Дамян Ц. Вълчев. Да не ви е думата за Трайка Трайкович, този извеян шантанен герой, който компрометира името на Цанкова, като се представлява за пръв негов привърженик, а от задните врата на двореца предава всичките разговори, чути в къщата му (тъй поне се говори). За Станчева ли ви е думата, който два дни преди да се поклони на княза, оплакваше се наляво и надясно, че бактисал вече от борчове и днес запрещава всякому да каже лоша дума за Фердинанда. За Данева и Балабанова ли сте заплакали, които държаха такова недостолепно поведение в Събранието, като се мятаха от един бряг на други. За Людсканова ли милеете, който е седнал на врата на дяда си и го тласка към двореца. Не вярвам да ви е думата за Белизар Яковов, Янко Ковачев, Буботинов и подобните тям идиоти.

Що се касае до самия дядо Цанков, всички са на мнение, че той трябва да снеме вече от плещите си доспехите на държавен мъж, защото с неговите зевзеклици и масали пред българи и иностранци няма много да помогне на отечеството си, както не помага и с това, като втълпява в главите на и без туй невежествените по нашите работи руски кореспонденти, че България била страдаяла вследствие на съединението си с Източна Румелия. . . Много патриотичен разговор с чужденци, както виждате!

Както и да е, Русия със своята прибързана постъпка без съмнение претърпява значителна морална загуба и занапред ще има да се надява да намери слепи оръдия в България. Не са руските агентства и консулства, от които честните българи занапред ще черпят надежда и мощ, а е българският народ и добре разбраните негови интереси. Във всякой случай ний пак ще бъдем с русите добре, като вярваме, че при тяхното влияние няма да се повтори режимът, който изтърпяхме под австрийското влияние, при всичко, че началото на руското влияние не е твърде розово (10 000 000 извънреден кредит на Рача Петрова, грозния закон за печата и пр.).

Голубчик Филипов, не се поддавай твърде много на телешки възторг, защото, ако има някой да е спечелил в дадения случай, то е лично Фердинанд, а чрез него и Австрия. Но ето каква е работата: ний можем да се възползуваме от временното увлечение, за да не дадем възможност на остатъците от стамболовистката сволоч да изпъкне начело с русофилска мантия, трябва да се извадят наяве всичките мерзки дела на довчерашните русофоби, а смажат ли се веднъж по-видните от тях — било военни, било граждани, — почвата за възтържествуването на либерално-демократическите начала се разчиства. Даже и самото днешно правителство, аз мисля, може несъзнателно да ни помага в туй направление.

Ще прибавя още, че при всичкото зъбение на Европа, на Русия и Турция македонското дело у нас няма да заспи; ний ще следваме организаторската деятелност и ще се стараем да бъдем едно плашило както за Турция, тъй и за европейския мир, защото само по този начин ще можем да очакваме поне отчасти за приложение на обещаваните реформи.

Блазе ви, че не получавате много руски вестници, не ще срещнете вий в тях това, което всички бяхме в правото си да очакваме след едно желано помирение. Но. . . не бързайте, бъдете по-хладнокръвни. Аз се на-

дявам, че скоро ще настъпи отрезвяване от туй упоение и тогава по-ясно ще се очертае нашата задача.

Поздрави Найча, Златанова, Витанова, Панова, Балева и другите приятели.

Здравей.

Алеко Константинов

ДО АЛЕКСИ ФИЛИПОВ

София, 5 март 1896 г.

Драгий Алексей,

Делото на наследниците капитан Чолакови нито се спечели, нито се загуби: отмени се решението и се унищожи цялото производство като неправилно заведено.

А пък колко сладко беше, боже мой, твоето писъмце от 26 февруарий: «Ако се спечели делото, веднага върви в банката, та изтегли парите.» Ти се сáкаат пáрите? Колко още ще се потите вий, догдето вземете пари. У противната страна има някакви документчета за някаква зестра на Ефросина Чолакова и други подобни дреболии. Както и да е, за мене като идеален мечтател малко разлика има между действителни и въображаеми наслаждения и аз два-три дена плувах във фантастически мечти за употреблението, което ще направя от хонорара по това дело.

Я прегледайте тефтерите си, няма ли някои недобори за моя сметка? Припомням си за Махмуд Враняли, който все ще ми изпраща обещаните 100 лева.

Преди няколко дни тук стана едно малко събрание от представителите на трите либерални фракции (Цанк[ов], Карав[елов] и Радос[лавов]) и се дойде до заключение, че сливането им е необходимо. Една комисия от трима души в неделя следобед ходи у тримата шефове и те се произнесоха в полза на същото мнение. Какво ще стане по-нататък — ще ви пиша. Тук върлуват шайки. Заканват се да убият г. Каравелова, Ризова, Ляпчева, мене и някои други. Защо не най-сетне: с Русия сме добре, князът признат, за вътрешното уреждане на държавата не остава, освен да се почне биенето и избиването на опозицията.

Поклон на Найча.

Здравей.

Алеко Константинов

ДО АЛЕКСИ ФИЛИПОВ

София, 9 септемврий 1896 г.

Алексей,

«Партия и организация няма. В името на какво и каква партия ще се явиш на изборите» — казваш ти в последното си писмо. От няколко години насам и до днес ти имаше право, и то не съвсем, да кажеш горните думи, но знай, че от днес нататък, ако повториш тия думи, те ще паднат върху тебе и твоите приятели. . . В София отдавно се съзнаваше необходимостта за една организация не в името на смъртна личност, а в името на безсмъртна идея. Ти знаеш моята сладка мечта за организуването на тъй необходимата, тъй своевременната и тъй съответствующата с духа на нашия народ демократическа партия. Е добре, нека се поздравим взаимно: тази партия вече съществува. Нейният шеф е човекът, комуто най-малко може да се оспори правото да се нарече демократ, истинският борец за идеите и за тържеството на конституционните принципи, мощния дух на когото ценят и чувствуват повече неговите врагове, отколкото приятелите му. Госп. Каравелов е председател на централното бюро на демократическата партия, Белинов и Хр. Филипов са подпредседатели, Славейков, Калинков и К. Арсениев — членове, и Ил. Георгов — секретар. Като оставиш настрана своите лични възгледи и впечатления, вгледай се в тия лица и неволно ще признаеш, че поне повечето от тях представляват една група от найчестни и доблестни борци на демократическите начала. Няма между тях царедворци, любоугодници, пълзящи, жестокосърди, надменни и жадни за злато. Програмата на партията, подписана от членовете на Централното

бюро, ще се появи напечатана в нашето славно «Знаме»— орган на демократическата партия, издаванието на който ще почне към края на този месец. При днешния упадък на духовете и при туй колебание и разнебитеност на партиите, при онуй отсъствие на ръководящи идеи и политически идеали — имаме вяра, че нашето «Знаме» ще бъде посрещнато с голямо съчувствие; толкова повече; че ще бъде като страж за спазванието и ненарушаванието демократическите начала на нашата конституция, тъй безбожно тъпкана в течение на толкова години. Появяванието на такъв орган е необходимо именно сега, когато циркулират вече слухове, че консерваторите пак се готвят да направят опит да вложат властта в ръцете на княза. Консерваторите в течение на 15 години с едно постоянство, достойно за по-добра участ, крачка по крачка достигнаха до адския си план: жестоко отмъстиха за позорното си поражение след 81-а година; разкъсаха либералната партия, подиграха се с либерализма, превърнаха на смях самото име на българската конституция. И ти, Алексей, признай се, че отдавно време не си вземал в ръката тази хубава конституция и не си се освежавал от нейните чудесни начала. Вземи, о, Алексей, вземи си за обичай по-често да обновяваш твоя дух с прочитванието на конституцията, чети и мисли, и мечтай, и бори се за нейното действително приложение в нашия политически и обществен живот; чети и сравнявай божествените ѝ демократически принципи с подлата действителност; чети и ще се убедиш, че всичките лоши страни на вътрешното ни управление се дължат именно на отклонението ни от основния закон; чети, вгледвай се и ще признаеш, че са имали право ония, които в началото на политическия ни живот указваха на конституцията като на светиня. . . Колко е опошлена сега борбата!. . . А идеали трябват, Алексей, те не са празна дума, както мисли жадната за облаги сволоч.

Аз зная твоето болно място: теб те интересува, без съмнение, защо аджеба не стане едно споразумение с тъй наречените цанковисти. На този въпрос аз ти отговорих преди няколко месеца и днес, за крайно съжаление, с още по-силно убеждение ти повтарям, че това е решително невъзможно. Няколко опита от наша страна, опити, правени с всичка[та] искреност за братско споразумение, ни убедиха в горчивата истина, че дервишите около остарелия Цанков са се превърнали в една наемна орда, която триста пъти по-скоро ще иде под аренда на Стоилова, отколкото да влезе в явна борба за тържеството на каквато и да е политическа програма. А Стоилов си знае цената — той не ги обикаля, те му се подлагат; той знае, че щом неговият план изиска тяхната помощ — те му са в ръката, всичката им цена е — два министерски кокала. Lasciate speranza. . .

С княза се помиряваме. . .

Ребята! Развийте демократическото знаме и подкрепете ни в благородната борба.

Каква почва за организация представлява вашият Видин. Като военна крепост той е славен, от вас зависи да го прославите и като крепост на българския демократически дух.

Поклон на приятелите.

Твой Алеко

ДО НАЙЧО ЦАНОВ

София, 22 октомврий 1896 г.

Найчо, Найчо!

«Ами какво е това съглашение с Радославова и Грекова. Ето какво значи да няма никаква организация, да се отбягва от естественото съглашение с цанковистите и когато ни заварят събитията неприготвени, да отиваме да се съединяваме със стамболисти. И какъв резултат може да се получи от подобно съглашение? Такъв един съюз не е ли крайно безнравствен?» — Да живееш, Найчо! Аз никога не съм се съмнявал, че именно такива чувства на благородно негодувание ще възбуди в тебе комедията, която тия дни се разигра между радослависти, стамболисти и. . . Цанкова! Аз не казвам «и цанковистите», защото и най-близките приятели на този инвалиден старец са възмутени от неговата постъпка. Той издардил един момент, когато отсъствували неговите дервиши и окръжен от Генадиева и Йонков—Владикина,

подписал поднесеното му от Радославова съглашение за съвместно действие по изборите. А г. Каравелов, след като изслуша мнението на своите приятели, отказа категорически да подпише подобно съглашение, защото действително това щеше да бъде крайно безнравствено. Ний решихме, че нашата — макар и неорганизирана още — партия трябва да запази поне оная морална мощ, която е била винаги нейната сила и която ни печели симпатиите на честните и младите хора. Щяхме да дадем един твърде нископробен урок за възпитанието на народа, ако бяхме подали ръка на стамболистите и с това да способствуваме за тяхната реабилитация.

Последното неестествено съглашение не трябва да се смесва с колективната постъпка на четворицата в двореца, която имаше за цел с а м о да обезпечи свободата на предстоящите избори, като си задържаше всякой правото на свободно действие. Г. Каравелов, като предвиждаше, че даже тази колективна постъпка ще се експлоатира в смисъл на съглашение между партиите, както от правителствените, тъй и от опозиционните органи — със съгласието на приятелите си състави един протокол, който се подписа предварително от четворицата водители.

Г. Каравелов тръгна вчера по агитационна обиколка. Той ще мине набързо Пловдив, Сливен, Бургас, сетне ще иде във Варна, Разград. По-нататък пътят му ще зависи от обстоятелствата. Но във всякой случай ний му препоръчахме непременно да обиколи Западна България.

. . .Прекъсвам тук писмото и тръгвам за апелацията. Май-май че ще допуснат клетвата по делото на Мутиш ефенди. Такава глупава практика се е установила. Аз съм приготвил в ума си силни аргументи против клетвата, но да видим. . .

Като се върна от съдилището, ще продължавам писмото.

(Продължение. 11 ч. 5 м. преди пладне.) Моите аргументи не отидоха нахалост: съдът отхвърли клетвата и потвърди решението. Сега спокойно ще похарча 150 лева, които ще ми изпратиш, защото ги заслужих — особено по делото на Цоло Братков.

Вчера, като изпращахме г. Каравелова за Пловдив и като гледах как този човек — който през целия си живот нито е ял, нито е спал като хората — с бодрост и младежко увлечение отива да нагази в областта на найзлите си и най-подли врагове — съединистите, — вярвай, че усетих душевно стеснение за нашето малодушие. Нека всички се проникнем от духа на този истински борец за тържеството на идеите. Каквито лични недостатъци и да има той, все пак не може да се отрече, че е най-светлата политическа личност у нас. . .

Викат ме от градския съвет, дявол да ги вземе. Трябва да прекъсна пак писмото. . .

(Продължение. 2 ч. 45 м. п[осле] пладне.) Събитията ни заварват, казваш, неорганизирани. Ами че кой е виноват за това бе, Найчо. Не е ли несъмнено, че вашата видинска група е съставена от най-почтени и найуважавани личности не само във Видин, но и в целия окръг. Е добре, голубчик, организирайте се. Кой ви пречи? Опозореният Драмов ли? Неужели ще го оставите той да превъзмогне. Кой — Макавеев ли, който е изгубил съвсем почвата под краката си. Полуумният Добринович ли, който в добавка към всичко се омаскари с разни гешефтарства. Партийната сила винаги ще си остане в потенциално състояние, ако енергичната агитация не се устреми да я превърне в жива сила. Ний страдаем от неувереност в нашите сили. Неужели на вашата нравствена мощ един Младен Иванов ще импонира с това, че е украсил града ви с един бардак!. . .

Тия дни ще бъде разпратено до приятелите в провинцията едно окръжно за организирането ни. Два-три дни след него ще се прати друго окръжно по предстоящите избори. Най-важният пункт в последното се заключава в това, че избирателната борба трябва да бъде насочена против правителствените натрапени кандидати. Ний фактически, без да се обвързваме като Цанкова в съюз със стамболистите, не изключваме възможността на местни съглашения, и то пак за избор на лица неопозорени — а трябва да признаем, че такива ги има във всяка партия.

Пишете бе, братя, недейте чака само от нас сиромасите. Запитвайте за каквото обичате и нам ще ни бъде драго да ви отговаряме.

Ще се постарая да поместя пратените кореспонденции. Ний сега имаме нужда от агитационни дописки, пишете.

Поклон на приятелите.

Здравей.
А л е к о

ДО НАЙЧО ЦАНОВ

София, 31 март 1897 г.

Н а̀ й ч о,

Здрасти! Мен още по́ ме е яд, че оня ден не можах да дойда на телефона, па да чуя само да ми кажеш: «Але́ко бе, ти̇̀ ли си бе?» — и толкова; повече не ми трябва; моята любима увертюра на «Вилхелм Тел» не би могла да ми достави по-голяма услада. Па и аз да ти извикам едно: «На́йчо, голу̀бчик!», ама с такова ударение на «а», че да ти писнат ушите.

Впрочем, аз накарах Илия да ми възпроизведе целия ви разговор.

— Ама чуваше ли се, разбираше ли се гласът на Найча?

— Разбираше се.

— Ама ясно ли се разбираше, ясно съвсем? а?

— Е ясно. . .

Ти остави мене, ами и хер Прайзер се е разтъжил за тебе. Не можеш да го познаеш; ходи като замаян, ту из градината, ту из коридорите, ту в зимника. . . В зимника по всяка вероятност ходи най-често. Но няма онова веселие. Зер няма сега кой с весели песни да го буди, няма кой ръченица да потропне, кой с цигулка да засвири, кой като барабан да затропа на вратата за чай.

Па остави Прайзера, ами и кученцето, и то се загуби някъде, изчезна. Няма сега кой да го погали и да му вика: «Куче бре, кученце бре, ох, ох, ох, ох, мойто кученце. . .» Ти знаеш ли, че откато си заминал, на орела гласът не се чува. Честна дума.

Комшийката трябва да се ч е ш е на сирмия, пердетата ѝ постоянно спуснати. Погрозняла е, очите ѝ хлътнали.

Откато си заминал, само веднаж се събрахме у дома: Илия, Червениванов, Ляпчев, хер Прайзер и аз. Хер Прайзер тази вечер «случайно» беше се нарязал като казак. Можеш да си представиш какъв хубавец е бил, като ти кажа, че през цялата нощ той все налиташе да танцува с Ляпчева. И Ляпчев му уйдиса на ума; но аз не мога да си представя как можа той да изтърпи дъха му. За да можеш по-нагледно да си представиш картината на нашия гуляй, изпращам ти една рисунка: Прайзер и Ляпчев играят полка.

Изпращам ти един подлистник, който беше нареден за «Знаме», но аз го оттеглих, понеже остана неразяснена случката, която се описва. Но когато и да е, този разказ ще бъде напечатан. Върни ми го.

За великденския брой на «Знаме» ще приготвя един много интересен подлистник на тема: как трябва да бъде представена България на Всемирното изложение в Париж.

Ти ми писа за едно парично искание, но откъде трябва да се вземе: от Военното ли министерство или от Сметната палата. Разправи ми бе, Найчо, нали знаеш, че аз съм много прост в житейските работи.

Поздрави Грозданка и Златанова. Щастливци!

Трите дена преди Великден каним се цяла компания да ги прекараме на Черепишкия манастир.

Желая ти весело преминуване на светлите празници.

Поздрави Филипова, Витанова, Балева и пр.

Последните книжки на «Медицинска беседа» ме накараха да се влюбя във Витанова. Молодец! Като четях препечатания там разказ за един доктор, аз в лицето на този доктор виждах самия Витанов. Стисни му ръката от моя страна.

Довиждане, Найчо!

Прегръщам те.
А л е к о

Витски ми прати само 250 лева. Дали ще се ограничи само с тях? Не е ли грехота бе, Найчо, когато моят противник по този процес, Радев, няколко дена след процеса ми показа цяла шепа злато, получени като хонорар: 650 лева получил човекът само за това заседание.

ПРИЛОЖЕНИЯ

[КРАТКА АВТОБИОГРАФИЯ]

Алеко Иваницов Константинов е роден в Свищов на 1863 година, 1 януарий. Първоначалното си образование е получил не в училището, а от домашни учители Емануил Васкидович и Янко Мустаков. Следвал е два класа в свищовското училище и от 1874—1877 г. е бил ученик на Габровската гимназия. Тук под влиянието на Илия Христович и Шишковата словесност е почнал да пише детски стихове. На 1878 г. заминува за Николаев, Русия, гдето свършва пълен курс на реалната гимназия, и на 1881 г. постъпва в Новоросийския университет. През тригодишния си живот в Южнославянския пансион той е издавал, със сътрудничеството на няколко приятели, една хумористическа ръкописна газетка и е писал пиески за ученическата сцена. В първата година на университетския си живот е написал една малка комическа поемица, издадена в 1882 г. от Л. Ю. Райков в Свищов, под заглавие: «Песен за Пламен-Теня и Слобод-Маджара», написана в духа на народните ни песни. На 1885 г. свършва курса на Юридическия факултет, връща се в България и го назначават член на Софийския окръжен съд; след шест месеца е назначен за прокурор при този съд и девет месеца след това — за помощник на прокурора при Софийския апелативен съд. В течение на пет години, от 1885—1890 г., измира цялото му семейство — баща, майка и три сестри, а при това още уволняват го и от службата. При туй отчаяно положение, без средства за съществуване, той се предава на литературни занятия, плод на които са преводите на «Полтава» и «Бахчисарайский фонтан», поеми от А. С. Пушкина, «Беглец» и «Демон», поеми от Лермонтова (последната преведена заедно с г. П. П. Славейкова), част от «Руските жени», поема от Некрасова, «Тартюф», петоактна комедия в стихове от

Молиера, «Le Pater» от Франсоа Копе и др., печатани в сп. «Св. Климент». Писал е в списанията «Мисъл» («Бай Ганьо»), «Български преглед» («До Чикаго и назад», «Tempi passati»), «Българска сбирка» («Чергари», поема от А. С. Пушкина, разказче «От много ум» и няколко стихотворения). Вземал е участие в юбилейните сборници — Фотиновский («Пази боже сляпо да прогледа») и на Славянската беседа («Из миналия живот на Славянска беседа»). Писал е във вестниците «Прогрес» («Проза в стихове») и «Знаме» (подлистници). Сега се занимава с адвокатство. Появяването на неговите книжки «До Чикаго и назад» и «Бай Ганьо» той дължи на впечатленията и силата, която е изчерпал от пътуванията си до изложенията в Париж — 1889 г., Прага — 1891 г., и Чикаго — 1893 година.

МОЯТА ИЗПОВЕД

Име и презиме?

— Алеко Константинов.

Месторождение?

— Свищов.

Място и дата на изповедта?

— С. Владая, 20 юли 1894 г.

1. Коя краска предпочитате?

   — Краската на кожата a la soeur Clémence.

2. Коя е любимата ви миризма?

   — Миризмата на параходите и железниците.

3. Кой цвят ви се вижда най-хубав?

   — Бутон от роза и незабудка.

4. Кое животно ви е най-симпатично?

   — Кучето.

5. Коя краска на очи и на коси предпочитате?

   — Ясносини очи и руси коси.

6. Коя е според вас най-почтената добродетел?

   — Любовта като сърдечна доброта.

7. Кой порок мразите най-много?

   — Скъперничеството.

8. Кое е най-любимото ви занятие?

   — Да пиша хумористични очерки.

9. Кое развлечение ви е най-приятно?

   — Гуляй на чист въздух в мъжка компания.

10. Кой е според вас идеалът на земното щастие?

    — Свободата от всякакви условности и задължения.

11. Коя съдба ви се вижда най за окайване?

    — Да се разочароваш в силата на честността.

12. Може ли да ви попита човек на колко сте години?

    — Тридесет и една година, 6 м. и 20 дни.

13. Кое кръстно име бихте си взели, ако бихте си го избирали сам?

    — Пак Алеко, а като псевдоним нещо смешно.

14. Кой е най-хубавият момент в живота ви?

    — Пътуването ми в Америка и когато ми хрумна идеята за «Бай Ганя».

15. Кой е най-тъжният?

— Когато измряха домашните ми и аз останах без работа.

16. Коя е вашата главна надежда?

— Че кога да е, ще бъда оценен по достойнство.

17. Вярвате ли в приятелството?

— Да.

18. Кой е според вас най-хубавият момент през деня?

— Ранна сутрина, преди изгрев на слънцето.

19. Кое историческо лице ви е най-симпатично?

— Савонарола.

20. Коя личност от роман или театър?

— Лео на Шпилгагена.

21. В коя страна бихте предпочели да живеете?

— България.

22. Кой е любимият ви писател?

— Тургенев.

23. Кой живописец?

— Верешчагин.

24. Кой композиция?

— Верди.

25. Ако бихте желали да си имате девиза, коя бихте си взели?

— Свобода, честност и любов.

26. Кое е според вас майсторското творение на природата?

— Младо и здраво човеческо тяло.

27. От кое място ви е останал най-приятният спомен?

— От върха на Айфеловата кула и от Ниагара.

28. Кое е любимото ви ястие?

— Пастърма и кисело зеле.

29. Предпочитате ли меко или твърдо легло?

— Меко умерено и хладно легло.

30. Кой чужд народ ви е най-симпатичен?

— Французите.

Напишете някоя ваша мисъл или цитат, смисъла на който вие одобрявате.

— Щастието е относително и аз съм дошел до убеждение, че цивилизацията не е направила един народ по-щастлив от други: животът сравнително е улучшен, но количественото отношение между доволни и недоволни едва ли се е изменило и едва ли ще се измени. . .

ДО РЕДАКЦИЯТА НА В. «ТЪРНОВСКА КОНСТИТУЦИЯ»

В последните броеве на в. «Свобода» аз съвсем неочаквано станах предмет на жестоки нападки и подли клевети от страна на редактирующите тоя вестник. За да оправдаят моето крайно несправедливо и безосновно уволнение от длъжност, което уволнение постави в недоумение всички, на които съм имал честта да бъда познат — патентованите псувачи се възползуваха и от ония низки инсинуации, които бе способен да хвърли срещу личността ми само онзи ужасен престъпник, от когото — благодарение на моята бдителност и справедливата присъда на три съдийски състава — се избави софийското общество.

Такива феномени като редакторите на в. «Свобода» могат да бъдат продукт само на едно крайно анормално време, съпрежено с отчаяната апатия, инертност и търпеливост на средата, в която те изникват и съществуват. Инак не може да се обясни такова явление в едно общество, каквото е деморализующата и разлагающата деятелност на поменатите личности, проявена в колоните на редактируемия от тях вестник.

Не, господа, помислете наистина над този крайно печален, но забележителен социален факт: среди нас живеят няколко лица, които ни позорят, псуват, безчестят, развращават подрастающето поколение, убиват в корен всяко благородно проявление на умствените и нравствените сили на всяка личност, угодяват на най-низките страсти на грубите и подивели натури и възвеждат в идеал всичко нечестно, безнравствено и разлагающе, които явно се стремят да изтребят всички условия, необходими за правилния ход и прогрес на нашето общество, а ний. . . ний всички в о т д е л н о с т виждаме и съзнаваме ужаса на развращающата и антисоциална деятелност на тия личности, но съберат ли се двама бъл-

15. Кой е най-тъжният?
— Когато измряха домашните ми и аз останах без работа.
16. Коя е вашата главна надежда?
— Че кога да е, ще бъда оценен по достойнство.
17. Вярвате ли в приятелството?
— Да.
18. Кой е според вас най-хубавият момент през деня?
— Ранна сутрина, преди изгрев на слънцето.
19. Кое историческо лице ви е най-симпатично?
— Савонарола.
20. Коя личност от роман или театър?
— Лео на Шпилгагена.
21. В коя страна бихте предпочели да живеете?
— България.
22. Кой е любимият ви списател?
— Тургенев.
23. Кой живописец?
— Верешчагин.
24. Кой композитор?
— Верди.
25. Ако бихте желали да си имате девиза, коя бихте си взели?
— Свобода, честност и любов.
26. Кое е според вас майсторското творение на природата?
— Младо и здраво человеческо тяло.
27. От кое място ви е останал най-приятният спомен?
— От върха на Айфеловата кула и от Ниагара.
28. Кое е любимото ви ястие?
— Пастърма и кисело зеле.
29. Предпочитате ли меко или твърдо легло?
— Меко умерено и хладно легло.
30. Кой чужд народ ви е най-симпатичен?
— Французите.

Напишете някоя ваша мисъл или цитат, смисъла на който вие одобрявате.

— Щастието е относително и аз съм дошел до убеждение, че цивилизацията не е направила един народ по-щастлив от други: живот́ът сравнително е улучшен, но количественото отношение между доволни и недоволни едва ли се е изменило и едва ли ще се измени. . .

ДО РЕДАКЦИЯТА НА В. «ТЪРНОВСКА КОНСТИТУЦИЯ»

В последните броеве на в. «Свобода» аз съвсем неочаквано станах предмет на жестоки нападки и подли клевети от страна на редактирующите тоя вестник. За да оправдаят моето крайно несправедливо и безосновно уволнение от длъжност, което уволнение постави в недоумение всички, на които съм имал честта да бъда познат — патентованите псувачи се възползуваха и от ония низки инсинуации, които бе способен да хвърли срещу личността ми само онзи ужасен престъпник, от когото — благодарение на моята бдителност и справедливата присъда на три съдийски състава — се избави софийското общество.

Такива феномени като редакторите на в. «Свобода» могат да бъдат продукт само на едно крайно анормално време, съпрежено с отчаяната апатия, инертност и търпеливост на средата, в която те изникват и съществуват. Инак не може да се обясни такова явление в едно общество, каквото е деморализующата и разлагающата деятелност на поменатите личности, проявена в колоните на редактируемия от тях вестник.

Не, господа, помислете наистина над този крайно печален, но забележителен социален факт: среди нас живеят няколко лица, които ни позорят, псуват, безчестят, развращават подрастающето поколение, убиват в корен всяко благородно проявление на умствените и нравствените сили на всяка личност, угодяват на най-низките страсти на грубите и подивели натури и възвеждат в идеал всичко нечестно, безнравствено и разлагающе, които явно се стремят да изтребят всички условия, необходими за правилния ход и прогрес на нашето общество, а ний. . . ний всички в о т д е л н о с т виждаме и съзнаваме ужаса на развращающата и антисоциална деятелност на тия личности, но съберат ли се двама бъл-

гари, те дълго-дълго ще се подушват, додето се решат да споделят своето отвращение към горнето явление; дойде ли при тях третий — гробно мълчание и впадат пак в своето обично състояние на апатия, махнат с ръка и казват: «а бе, нейсе, ний ли ще оправим света». Но да се върнем на предмета.

Ще кажа само няколко думи в отговор на въпросните антрефилета на вестник «Свобода». В 137-и си брой «Свобода» казва за мене: «Той на основание на своите юридически познания поддържал в съдът, че престъпление никакво нямало било, че клевета за министра нямало. . .» На това отговарям: «Катеричката, която е поднесла доноса си, гдето трябва, е била или много глупава, та не е разбрала що съм говорил в заседанието на апелативния съд (считам за нужно откровено да изкажа, че и самите г. г. защитници на в. «Народни права» не са уразумели напълно моето заключение — така се види от обширната статия, която бяха посветили на тоя въпрос), или е искала да повреди на положението ми, та е направила такъв изкривен донос. Подла «катеричка»! Аз нито дума не споменах за това и м а л и и л и н я м а к л е в е т а.

В това антрефиле си има хас и морала, който ми четат редакторите на «Свобода»: «който иска да служи, трябва да служи честно». (Аз държа бас, ако поне един от приятелите ми може да се удържи от смях.)

В 140-и бр. на същия вестник се хвърлят върху ми такива възмутителни по своята низост и подлост инсинуации, щото тука му е мястото да констатирам с удоволствие, че всички, с които имах случай да се срещна тия дни, изказаха своето крайно отвращение към писачите на позорното антрефиле, в което фактовете са така изопачени, така нахално приспособени, щото да възбудят в читателя съмнение в чистотата на моята служебна деятелност. Ако не бих се стеснявал да издавам тайната на едно закрито съдебно заседание, ако не бих уважавал чувството на срамежливост у читателите, аз бих разкрил цялото дело по гнусното престъпление на Божидарова и тогава още по-ясно биха видели всички с какви адски средства си служат редактирующите в. «Свобода» за унижение на неудобните за тях честни хора. Подла лъжа е, че аз още от «преди извършванието на престъплението» съм живеял у Божидарова; престъплението е почнато през пролетта

на 1884 г., а аз пристигнах в София на 2-й юлий 1885 г. Коварно извращение е, че съм «живеял в същата къща, гдето е бил Божидаров със семейството си»; когато работата е твърде проста — аз живеех в хотел «Витоша» заедно с някои от сегашните съдии и прокурори. И именно благодарение може би на това само обстоятелство стана възможно откриването на престъплението, което възвълнува целия град.

Тълкуванието, което дават на записката за «чести свиждания с № 17», е връх на нахалство и подлост, когато същността на тая записка е от твърде невинно свойство: потърпевшата, заплашвана с убийство от изверга-престъпник, додето не е била уверена, че престъплението ще се разкрие, на настояванието на баща си, предавано чрез слугите, които му носиха храна в участъка, да се срещне с № 17 (боял се е да каже «с прокурора») и да го помоли дано някак си се позатули делото — отговорила е с една записка, че се «срещала с № 17», стая, съседна с № 18 или 16, гдето живееше един от сегашните прокурори.

Забележката, че съм се явил като обвинител и в двете инстанции, могла е да се напише само в състояние на безсилна злоба, защото аз сам молих прокурора г. Николова да вземе участие по делото, но той беше зает в гражданското отделение на апелативния съд и аз в силата на обязаността си бях принуден да се явя като «обвинител» (прокурор). А когато апелативният съд втори път потвърди присъдата на Божидарова, обвинител бях не аз, а Д. Попов. Какво оскърбление нанася «Свобода» на цели три съдийски състава!. . .

И вярвайте, господа: ако има дела, които съм мислил, че ще красят моята деятелност като прокурор, то са делата на Божидарова и Филиповича, а какво дочаках!. . .

София, 5 априлий 1888 год.

ЕДНО ОБЯСНЕНИЕ

В кн. VIII, априлий, год. I на «Български преглед», на стр. 180, след като се нападат по най-неприличен начин господа Ст. Михайловски и К. Величков, се казва и следующето: «Такъв о б и р си е позволил и г. Константинов: к у п е н и я т и платен негов материал «До Чикаго и назад» още не се е хванал добре върху хартията на «Български преглед», а той без думица поне за известие го препечатва и не казва отде го е извадил. Не му ли тежи на съвестта п о н е заглавието на материала, което е дадено от редакцията на «Български преглед».

Статията е подписана от някой си А. Т. Аз останах смаян. С никакъв А. Т. не съм се споразумявал за условията, по които отстъпях печатането на моите пътни бележки. Тези пътни бележки се съгласих да се напечатат в «Б. пр.» само по молбата на моя добър приятел г. д-р Ив. Шишманов, с когото се съгласихме, че си задържам правото за препечатване. Г. д-р Цонев дохожда при мене да ме пита желая ли да ми извадят отделни отпечатъци и аз му отговорих, че не искам, понеже имам намерение да ги печатам на отделна книжка по старото правописание. Като се появи първата част на «До Чикаго и назад» с новия правопис, много приятели ме укориха като съучастник на правописната комисия. Редакторът на едно списание (не е «Мисъл») ми предлагаше да напечата пътните ми бележки на същите условия, ако се съглася да не давам повече материал на «Български преглед». Аз се поколебах. Като подушиха, че може би да не им дам ръкопис, от страна на «Прегледа» се яви при мене г. д-р Ив. Георгов и половина час ме кандърдисва, додето се съглася да му дам ръкописа. Също ме моли и ми обещава по-голямо възнаграждение и г. Ем. Иванов. Без да моля някого и без мое разрешение, редакцията на «Български преглед» си позволила да измени заглавието на пътните

ми бележки. Аз не само че не съм искал да правят поправки в моя ръкопис, но даже се разсърдих и написах едно остричко писмо на г. Георгов, задето редакцията си бе позволила, без да ме предупреди, да съкрати дветри фрази. И след всичко това вместо благодарност явява се горното злословие на г. А.Т «Остави го по дяволите — казаха ми едни, — той сам се омаскари с тая р е ц е н з и я тъй, както не би могли да сторят и неговите врагове.» «Под съд го дай, да го тикнат поне един месец в дрангголника, та да помни кога е клеветил» — викаха други. «Ако искаш да направиш твоя бай Ганьо светец, противопостави му А. Т.» — казваха трети. «Той е таквози злобно човече, щото на едного се е заканил, че ще преследва него самия, децата му и внуците му» — съобщаваха четвърти. . .

Но аз предпочетох да напиша настоящето обяснение.

[ПИСМО ОТ СВИЩОВ]

Свищов, 12 септ. Мога смело да ви уверя, че никога населението на Свищовската околия не е било до такава степен възмутено от действията на правителството и неговите органи, както е днес. То не бяха избори вчера; то беше едно бясно върлуване на една нарочно упоена тълпа от изверги, каквито никой път не са излизали с таквази разбойническа дързост, даже и в Стамболово време. «Стоилов и Начович умиха очите на Стамболова» е фраза, която, за жалост, се чува отвред. Начело на пияната шайка от власи и цигани стоят окръжният управител Марков, героят на кървавите събития в Кутловица през 1887 г., околийският началник и няколко конни и пеши жандарми, които като бесни се хвърлиха в изборното място, заграбиха по-видните граждани и селяни и сетне пропъдиха всичките избиратели, като оставиха на мястото на изборите само върлуващата тълпа скандалисти. На протеста на избирателите окръжният управител отговаря, че имал тайни инструкции тъй да действува. (Недей се учудва на тази негова наивна откровеност: той аслъ си е глупавичък.) Пет хиляди избиратели, преброени един по един в присъствието на прокурора, събраха се на митинг, съставиха два протеста до бюрото и осъдиха позорните варварщини на властта. От този митинг имаме фотографическа снимка. Всичкият този народ се отправи купом до телеграфната станция и депешира до княза, Стоилова и копие до вестниците «Свободно слово», «Знаме» и «Съгласие». Разказват, че когато тази маса народ е тръгнала към станцията, окръжният управител и кандидатите на пияната шайка се скрили в миши дупки, като намислили, че ний ще си служим със средствата на техните изверги. Но народът — найпървите търговци и селяне — тихо, мирно потегли от станцията за изборното място, да подаде протестите на

бюрото. Тук околийският началник има престъпната безочливост да препречи с конни и пеши жандарми пътя на избирателите и пуснал в двора на изборите само троина граждане. От тази сцена имаме също фотографическа снимка. След това избирателите се разотидоха мирно, като запазиха в сърцата си най-силно отвращение към позорните насилия на властта. Никой път не беше ми се падал случай да чуя таквози единодушно негодувание против властта, изказано от хиляди уста. Но ще кажат: защо ний, пет хиляди души, въпреки полицията и нагласената шайка, не нахлухме в изборното място? Защо ли? — Защото ний не искахме да паднат жертви нито от едната, нито от другата страна. Доста жертви е дал народът. Ний все вярваме, че болшинството в Народното събрание ще състои от съвестни хора, които не само ще касират свищовските разбойнически избори, но ще изкажат и своето негодувание против действията на властите, които са скроили или допуснали подобна зверщина. Разбира се, че ний можехме да влезем в изборното място, да изхвърлим шайката от извергите, да обезоръжим полицията, да я изхвърлим навън; но свищовските избиратели не искаха на насилието да се отговори с насилие, а при това мислите ли, че хората, които са дали инструкция на властта да извадят à tout prix из урните известни лица, че няма да употребят всички средства да осуетят избора! Тогава можеше да се намерят хора, които да бъдат недоволни от нас, а сега ний издържахме една блясказа морална победа. Избраните ги е срам да си покажат лицето пред гражданите. Вчера в градската градина, надвечер, ако беше видял едного от «избраните» депутати, никак не би го счел за победител: цялата публика го обърна на маскара и го принуди да напусне градината. Окръжният управител се яви в градината с цилиндър; беше пиян като копач, че като го подзеха хората, като почнаха да му подсвиркват, да го подиграват, да му викат «кутловски герой!», обърнаха го на парцал.

И тъй ний, ако и да не допусна властта да ни изберат, излязохме действителни победители и заедно с десет хиляди души от Свищовската околия сме настроени единодушно да извикаме: «Долу тираните!»

Знаете ли каква безкрайна радост е да виждаш как в кратко време се събудиха нашите граждане и селяне. Можете ли да си представите какво вълнение блажено

изпитаха сърцата ни, когато се изправи водителят на интелигенцията в Свищов на трибуната, всред грамадната Свищовска съборна площад, между едно море от хора, пред които едва изговори думите: «Братия! Стамболов падна преди четири месеца, но стамболовщината, както видяхте, още живей. . .» и една гръмотевица от пет хиляди гърла изгърмя: «Вярнооо!. . .» Продължи: «От Освобождението ни и до днес избирателите на Свищовската околия помнят ли да са ставали друг път подобни варварски насилия над народната воля. . .» И пет хиляди гърла реват: «Никога! Никогааа!. . .»

Да живее новий Стамболов, за да види как един ден и той ще се сгромоли, както старий!

[РЕЧ В ЗАЩИТА НА ИЛИЯ ГЕОРГОВ]

Господа съдии, до днешния ден между обществото циркулираше една фантастична схема за дейците и начина, по който е извършено убийството на Белчева. Тази схема има за основа показанията на Спас Антонов, който е придружавал министрите Стамболова и Белчева. Тази схема, допълнена и поправена от показанията на Стамболова, послужи на един маджарски художник, някой си Варга, за сюжет на една картина, която бе изложена на вниманието на столичната публика. Тази картина изобразява тъмна нощ; на мястото на престъплението са групирани седем лица: четворица убийци стрелят върху Белчева и плахо се устремяват към входа на градската градина, а в това също време Стамболов мъжествено поддържа падающия Белчев; по-настрана от тях е стражаринът. Показанията обаче на сега разпитаните свидетели ни рисуват съвсем друга картина. Нека я очъртаем. Нам е нужно да знаем убийците, ако не строго по тяхната самоличност, то поне по някои техни външни признаци, за да можем да проверим в какви отношения се е намирал обвиняемият Илия Георгов с тия злосторници в престъплението, по което той се обвинява за съучастник. В картината на маджарина са групирани като убийци и жертви седем лица, по-нататък пространството е празно. Но за щастие и възтържествуванието на истината улицата не е била съвсем празна и това ни дава днес възможност да изменим съвършено картината на Варга, която е плод на хитрата фантазия, скроена от заинтересуваните страни за заблудяване на стреснатото общество. Като вземем за основа проверените сега свидетелски показания, нека проследим крачка по крачка Стамболова и Белчева от излизанието им из сладкарницата на Панаха до момента, когато Белчев е паднал убит. Било е тъмно вече, когато Стамболов и Белчев излизат от Панаха и се упътват

по Войнишка улица надолу по тротоара край градската градина. След тях е вървял стражаринът Спас Антонов. Пред тях, на двадесет крачки, е вървял свидетелят Добри Ганчев, който е чакал да се разделят министрите, за да говори нещо на Стамболова. Този свидетел, докато отива до входа на Цачевото здание, не среща по пътя си никакви подозрителни лица.

В това също време откъм ъгъла на Банката по улица «Мутктурова», между девическата гимназия и градската градина, е вървял свидетелят Стефан Петков и край ъгъла на д-р Цачевата къща е завил също по тротоара на Войнишка улица. Той не среща никакви подозрителни лица. В това също време на насрещната страна на Войнишка улица е бил свидетелят Иван Пчелинский. В това също време ротмистър Морфов е бил около входа на хотел «България». В този момент, при туй установено разположение на свидетелите, изгърмява първият вистрел и веднага след него вторий. Стреснати в своя спокоен вървеж от неочакваните вистрели, свидетелите обръщат погледите си към мястото, гдето се стреля, и доколкото им е позволявала светлината на ближайшия уличен фенер и огънят на вистрелите, виждат всякой от тях следующето: Добри Ганчев вижда, че едно лице отива към входа на градината и след него друго лице, което при входа гръмва. Огънят на вистрела дава възможност на свидетеля да забележи, че стрелящият е с прост калпак. Да е избягал човек по Войнишка улица, свидетелят не е видял. Други лица около вистрелите свидетелят не видял.

Свидетелят Стефан Петков при вистрелите вижда сборичкване между една група. След малко от тая група излиза едно лице силно запъхтяно със сив стражарски шинел, завива край ъгъла на д-р Цачевата къща по улица «Муткурова», гръмва на въздуха с издигнат нагоре револвер, извиква «на помощ!» и пак се завърнал към градината. Други лица при вистрелите освен троицата свидетелят не видял. Също не видял да избяга някой по Войнишка улица.

Свидетелят Ив. Пчелинский също така е видял при вистрелите сбутване на една група само от три лица. Други лица около вистрелите той не видял. Същият свидетел по-надолу е бил настигнат от едно 14-годишно момче, което извикало «Стамболов уби». Свидетелят ротмистър Морфов след първия вистрел се обръща и вижда огъня на втория. Този вистрел е бил произведен на твърде близко разстояние, около 20 сантиметра; а че не е имало тука някакво оптическо измамване, в това свидетелят се е удостоверил по-сетне, като е видял изгорялото отверстие върху дрехата на убития. Свидетелят се спуснал бегом по направление към вистрелите, по пътя си не среща никакви подозрителни личности; не вижда и по туй направление да бяга някой човек. Влиза в градината, вижда един труп, при който стоят две момчета, едно 18, друго 14-годишно; първото запалва кибрит и свидетелят узнава Белчева, който помръднал с ръка и крак. Морфов веднага тича за медицинска помощ и на тротоара една жена му вика: «Дръжте жандарино, он го «у б и ш а». Думата у б и ш а, чини ми се, не може да се отнася само до едно лице. Сега, като имаме предвид, че по тротоара край градската градина са вървели Стамболов, Белчев и зад тях стражаринът Спас Антонов; че зад тях не са вървели други лица (свид. Морфов и Добри Ганчев), че срещу тях не са дошли също други лица (свид. Д. Ганчев, Стефан Петков и Ив. Пчелинский); че и от градината против тях не е била насочена опасност, защото в противен случай би трябвало да се допусне, че нападнатите са тичали срещу огъня на убийците; па и освен това свидетелите установяват, че вистрелите са произведени на тротоара; че тези вистрели са произведени на съвсем близко разстояние и между група само от три лица; че едно от тия лица е литнало към входа на градината, а другото измежду троицата се е спуснало върху му и е пуснало против него, при входа, третия вистрел; че на няколко крачки от този вход е намерен убит министър Белчев; че в групата на троицата са биле освен Белчева само Стамболов и Спас Антонов. Като се вземат предвид думите на покойния Тома Цветков, цитирани от свидетеля Антон Чолаков: «Как ще се хванат убийците, когато убиецът е сам Стамболов» и «аз чух, когато Белчев каза на Стамболова: «За тия две думи вие ме убивате.» Като се вземат предвид думите на жената: «Дръжте жандарино, он го убиша»; и думите на 14-годишното момче: «Стамболов уби.» Като се вземе предвид, че Стамболов на другия ден се е сърдил на Морфова за дадените му показания относително стражарина и го е заплашвал, че го подозира в съучастие на това убийство и не е дал да се помене дума за Спас Антонова; че Стамболов не е позволил на Минка

Радославов да отчисли този стражарин; че въпреки разпореждането на градоначалника Спас Антонов винаги е съпровождал Стамболова; че и след отчислението на този стражар от градоначалника Юрданова пак бил назначен на служба от Стамболова. Като се вземе предвид, че свидетелят Ив. Пчелинский бил изтезаван и принуждаван от Стамболова да каже, че един от вистрелите се е раздал от двора на Каравелова. Като се имат предвид показанията на госпожа Белчева, че покойният ѝ мъж се извинявал за закъсняването си с това, че Стамболов го задържал до късно. Като се вземе предвид личността на Спас Антонов, закален престъпник. Като се вземе предвид и разпореждането на Стамболова да се вдигне трупът на падналия Белчев, преди да бъде съставен акт на самото място. Като се вземат предвид всички тия съображения, не можем да не дойдем до заключение, че убийците са... *(председателят пресича защитника)*, че историята на някакви четворица убийци е цяла измислица. А пък с убийците, слава богу, обвиняемият Илия Георгов не е имал нищо общо и ви моля, господа съдии, да го признаете за невиновен и го оправдаете от всяка отговорност.

15-ГОДИШНИЯТ ЮБИЛЕЙ НА «СЛАВЯНСКА БЕСЕДА» В СОФИЯ

На 21 и 22 май тази година членовете на «Славянска беседа» ще отпразнуват 15-годишнината от основанието на дружеството. Ако животът на Беседата се ограничаваше в рамките на един обикновен клуб, може би нямаше нужда да се дават публични сведения за предстоящото празнуване; но значението и благотворното влияние на Беседата се е отразило не само върху членовете ѝ, но и върху цялото софийско общество и затова, вярваме, за цялото общество не ще бъде безинтересно да знае в какво ще състои юбилейното празнуване. Няма в София ни едно видно дружество, което да не се е ползувало от услугите на Беседата: дружеството на Червений кръст би било лишено от възможност да дава ежегодно своите блестящи балове, които му принасят хиляди левове доход, ако Беседата не му услужваше със своя грамаден салон, безспорно единствен в цяла София. Нека никой се не лъже да мисли, че Беседата има кой знай каква облага от наема, който ѝ се плаща за салона. Балът на Червений кръст струва на Беседата много повече от наема, който ѝ се плаща. В замяна на тази услуга Беседата е имала много пъти повод да се счита оскърбена от поведението на другите дружества. Бяха времена, тъмни времена, когато съществуването на Беседата висеше на косъм и когато някои дружества, вместо да я подкрепят, оказваха ѝ най-грубо незачитание и оскърбяваха достолепието ѝ, като печатаха обявления по вестниците, когато им скимне, че еди-кога си ще дават бал или ще имат събрание в Беседата, без да питат предварително настоятелството на Беседата, и последното преглътваше в безсилието си тези горчиви хапове, само и само да не доживее да види помещението на «Славянска беседа» превърнато в полицейски участък (и такива заплашвания имаше!). Също такава услуга дължат на Беседата дру-

жествата «Майка», «Св. Кирил и Методий» и «Женското благотворително дружество». В Беседата се основа Народообразователното дружество; тук се основа и Музикалното дружество, функционирането на което е немислимо засега без услугите на «Славянска беседа». Това дружество, възползувано от салона на Беседата, имá възможност да устрои за столичната публика няколко прекрасни концерта, като ангажираше и европейски артисти (Зауер, Волска, Мазини и др.). На сцената на «Славянска беседа» се подвизаваше нашата оперна трупица и днес се подвизава «Сълза и смях». В Беседата се зароди и основа Българското икономическо дружество. Тук проявява своя живот прекрасният тамбурашки сбор на Хърватската задруга. Не остана ни едно българско историческо име, което да не се прикачи на едно дружество; дружества никнат в София като гъби: «Паисий», «Софроний», «Неофит Бозвели», «Неофит Рилски», «Христо Ботев» и прочее, и всички тия дружества, за да проявят своето съществувание и за да се препоръчат пред софийското общество, имали са нужда от услугите на Беседата. «Понеже целта ни е благотворителна, молим да ни се отпусне салонът на Беседата безплатно» — е обикновена фраза във всяко заявление, с което се иска салонът. Разбира се, че Беседата, на която никой с нищо не помага и на която само членовете носят тежкото бреме на огромните дългове, не е била в състояние да отпуща винаги салона си безплатно, защото, трябва да се знае, някои дружества са просто злоупотребявали с услужливостта на Беседата, та не само българските, но и иностранни дружества. Станал някъде из Европа пожар или наводнение — дайте салона на Беседата безплатно с благотворителна цел; станало земетресение в Калабрия — италианската колония иска салона безплатно. . . Достатъчно е на Беседата да бъде майка на нашенските столични дружества.

При тия заслуги на «Славянската беседа» трябва да се надяваме, че софийските дружества и столичното общество ще направят чест на Беседата да присъствуват в неделя, на 21 май, между 11 и 12 часа пред пладне на съборния площад пред църквата «Св. Крал», гдето ще стане молебен и освещение на новото дружествено знаме.

По случай на юбилея «Славянската беседа» издава един Юбилеен сборник, в който вземат участие само

членове на Беседата като г. г. Марин Дринов, Ив. Вазов, Ив. Ев. Гешев, С. Я. Захей, д-р Ив. Шишманов, Безеншек, Ст. Михайловский, Н. Начов, Вълов, Г. Х. Бонев и др. Този сборник е едно изящно издание, в което освен статиите на изброените писатели ще бъдат поместени факсимилета от автографите на десетина известни славянски писатели; освен това ще съдържа видовете на старото и новото помещение на «Славянската беседа». Кориците на сборника са рисувани от известния на столичната публика художник г. Мърквичка. Този сборник ще се раздаде на членовете на Беседата безплатно, останалите екземпляри ще се продават в деня на юбилея.

Ето в кратки чърти и програмата, по която членовете на Беседата и техните семейства ще отпразнуват дните 21 и 22 май:

21 май

I. Точно в 10 1/2 часа пред пладне членовете на Беседата тръгват със знамето от помещението на дружеството за площада «Св. Крал». Молебен. Освещение на знамето. Кратка реч от г. председателя.

II. Връщание в Беседата. Раздавание на Юбилейния сборник.

III. В един часа начало на банкета за предварително записавшите се членове.

IV. В 3 1/2 след пладне волно забавление за всичките членове със семействата им. Почва се призовият конкурс на търкалнята (кегелбан).

V. Вечерта илюминация на цялото помещение при специална декорация. В 9 ч. танцувална вечеринка.

През всичкото време свири музика.

22 май

Вечерта от 9 часа голям безплатен концерт за членовете на Беседата и семействата им. След концерта волно забавление.

Програма на концерта:

I

1. Военен оркестър.
2. Български песни — смесен хор.

3. Соло г-жа Г.
4. Словацки песни, хор.
5. Соло г-н К.
6. Тамбурашкий сбор на Хорватска задруга.
7. «Убой», оп. Зрински, от Зайца — хор.

II

1. Военна музика.
2. Пир на Петър Великий — смесен хор.
3. Соло г. С.
4. «С дам. Пож.» — полс. } х.
   Черногорска песен
   Галицка песен
5. Дует г-жа Г. и г. С.
6. Тамбурашки сбор.
7. «Я сем слован» — ческа, хор.

Хорът ще бъде под управлението на г. Н. Николаева.

Желателно би било и другите столични вестници, които ще излязат до събота вечер, да публикуват поне програмата. Тука артък няма политика, няма партизанство, няма страсти. . .

София, 16 май 1895 г.

ОСОБНО МНЕНИЕ

По повод на сказката «Какво нещо е социализъм», държана от учителя Петър Джидров в софийското околийско учителско дружество «Неофит Рилски», моето мнение като софийски училищен настоятел е следното:

Тази сказка има без съмнение научен характер преди всичко и разглежда историческото развитие на социализма като важно обществено явление. Едно, което бие в очи, то са грубите донякъде епитети, с които лекторът изобилно обсипва носителите на идеи, несъгласни със социалистическите, но за този недостатък на сказката не е виновен толкова той, колкото авторите на книжките, от които във форма на цитати е черпил своите сведения.

Туй, което не е запретено, е позволено. Законът за народното просвещение не запретява на лица със социалистически убеждения да бъдат учители. Ако правителството намира, че проповядването на социализма влияе вредно на възпитанието на учениците, то може и трябва да запрети тези проповеди и учителят, който не се съобрази с такова запрещение, ще търпи последствията.

Но не трябва да се смесва деятелността на един учител в учителското дружество с неговите учителски обязаности. Четението сказка пред учителите не значи и проповядване на заключаващите се в нея идеи и пред самите ученици, както не може да се признае, че един интимен разговор между учители може косвено да влияе на учениците им.

Социализмът като учение не се преследва от нашите закони и държането на сказка по социализма, обективно гледано, не е нито престъпно, нито безнравствено и затова ний не разполагаме със законни средства, нито пък имаме нравствено право да преследваме носителите на тези идеи, макар и да са учители, щом те не се отклоняват от изпълнението на своите обязаности като такива.

Не ще никакво съмнение, че в едно дружество от учители пó е естествено да чуваме сказки по педагогиката, по разните клонове на положителните науки, като по-близки до кръга на тяхната професионална деятелност; но от туй никак не следва, че на учителя трябва да се запрети всяко обсъждание на обществени, икономически въпроси и явления.

По тия съображения, накратко изложени, аз не съм на мнение да се запрещава безусловно на г. Джидрова да говори в учителското дружество по социални въпроси, както не съм съгласен и да му се предлага да се откаже от социализма. Също така мисля, че било би жестоко да се отстрани той от занимаемата длъжност само за туй, че (не пред учениците, а) пред учителите е излагал идеи не престъпни и не безнравствени, но несъгласни с нашите идеи.

Затова на мнение съм училищното настоятелство по този повод да вземе следующето решение:

«Препоръчва се на софийските народни учители в сказките, които те държат в дружеството си, да се придържат по-близко към кръга на тяхната педагогическа деятелност в най-широкия смисъл на тая дума.»

София,
4 априлий 1896 г.

Софийски училищен настоятел:
А л е к о К о н с т а н т и н о в

ДО КОМИТЕТА «БЪЛГАРСКО ОТЕЧЕСТВО»

До почитаемий Комитет
на «Българско отечество»
при Министерството на народното просвещение

З а я в л е н и е

от Алеко Константинов, софийски жител,
родом от Свищов

Предлагам услугите си на почитаемия комитет на «Българско отечество» и моля най-настоятелно да благоволи и ми възложи съставянието на един малък отдел под титлата «Живописна България» за бъдещето издание на «Българско отечество». В този отдел аз се наемам да поместя отделни художествени описания на най-живописните местности в нашето отечество, които ще избера в с ъ г л а с и е с К о м и т е т а; към тия описания ще прибавя и фотографически снимки, от които ще се изработят клишета.

Описанията ще бъдат чисто художествени, без примес на разни претенциозни quasi-научни опашки. Лаская се с вярата, че на някои от господа членовете на Комитета е известна моята обич към природните хубости на нашата страна, а що се касае до умението да възпроизвеждам с перо и да вдъхвам любов към картините на мъртвата природа — то не на мен подлежи да се оценявам.

Този труд предлагам да го изпълня през летните ваканции в течение на 4—5 години.

София, 26 август 1896 г.

С особно почитание
А л е к о К о н с т а н т и н о в

Проект

УСТАВ
НА
КЛУБ «МУСАЛА»

1. В София се основава клуб от туристи любители на българската природа, под название «Мусала» — името на най-високия връх на Балканския полуостров.

Цел

2. Целта на клуба е: а) да възбужда и поддържа взаимно между членовете си любов към приятни и полезни обиколки на живописните местности из България, при които ще става по възможност научно изследование на тия местности; б) да възбужда любов към подобни пътувания между цялото общество.

Средства

3. Целта си клубът достига със следующите средства:

а) Със събрания на членовете, в които се съобщават сведения и впечатления от направени обиколки; разискват се въпроси за начина, средствата и времето за извършванието нови обиколки; вземат се решения за общи турове или се препоръчват частични обиколки на отделни групи.

б) Клубът дава сведение и на нечленове, желающи да посетят известни местности, за да добият право да бъдат членове.

в) Клубът ще се старае да провежда чрез правителството необходимите мерки за улеснение на пътуванията и предупреждение на заблудяванията из непроходими и непристъпни места.

г) Ще се държат публични сказки за интересните пътувания, за да се пропагандира между обществото идеята на клуба.

д) Ако има материална възможност, клубът ще издава свой печатен орган, в който ще се излагат отчетите за извършени обиколки и проекти за бъдещи пътувания.

е) Ще се пропагандира отварянието на клубове със също цел и в другите градове на България.

Членове

4. Лицата, които се запишат при основаванието на клуба, ще се считат основателни членове.

5. Член на клуб «Мусала» може да бъде всякой, съвършенолетен български гражданин, който се ползува с граждански и политически права и който се е качил поне на Черния връх на Витоша.

6. За да се възбуди охота към надпреварвания, членовете се делят на три разряда: 3-и разряд — тия, които са се качили само на Черния връх; 2-и разряд — които са възлизали на Царев връх, Попова шапка или Елени връх; и 1-и разряд — които са се качили един или няколко пъти на Мусала. Ще се вземат в съображение и други съпрежени с трудност и опасност пътувания.

7. За членовете на клуба ще се изработи една подходяща за целта униформа.

8. Всякой член внася в касата на клуба по шест лева ежегодно.

Управление

9. Управлението делата на клуба се поверява на един комитет, състоящ от председател, подпредседател, касиер, секретар и трима членове, които се избират по болшинство на гласовете от общото събрание на всичките членове.

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ — ЖИЗНЕН И ТВОРЧЕСКИ ПЪТ

(ПОСЛЕСЛОВ)

Няма в българската литература друг писател, останал в съзнанието на поколенията със своето лично, собствено име. Наричаме го обикновено Алеко — така, както бихме нарекли наш съвременник, свой приятел, близък на сърцето ни човек. Можем да го наречем и Алеко Константинов, но никога и в никакъв случай само Константинов! Това като че ли би увеличило недопустимо дистанцията, би отнело нещо от сърдечността и топлотата, с която се отнасяме към този толкова ведър и обаятелен, жизнерадостен и добродушен, кристално чист и безпределно честен писател, оставил дълбоки следи в душевността на всекиго от нас.

Как да се обясни тази особена «фамилиарност» в отношението ни към Алеко Константинов? Може би тя се дължи до известна степен на трагичната му гибел в разцвета на неговата младост, може би се корени в неговата морална извисеност и в неповторимото му лично обаяние; може би в случая известна роля се пада и на самото име Алеко, звучно и хубаво, но твърде рядко и необичайно в българската езикова практика; може би за това е допринесъл приятелят му Пенчо Славейков със своя великолепен биографичен очерк, публикуван само няколко години след смъртта му като предговор към първото издание на неговите съчинения. Струва ми се обаче, че има още една, особено важна причина — както съвременниците на Алеко, така и ние, техните потомци, изпитваме насъщна потребност от тази близост, от по-тясна духовна връзка с него. Защото всеки от нас има в сърцето си струна, съзвучна на красивото и доброто, защото и за нас не е чужд светлият порив да се издигнем над пошлостта и душевната грубост.

Като писател Алеко Константинов е широко известен предимно с двете си книги, които издава приживе: «До Чикаго и назад» (1894 г.) и «Бай Ганьо» (1895 г.), както и с фейлетоните и пътеписите си, печатани като подлистници във вестниците «Знаме» и

«Млада България» през последните години от живота му (1894—1897). До тези литературни върхове обаче той не достига изведнъж. Подобно на мнозина свои събратя по перо Алеко е извървял дълъг път към художественото съвършенство, изживял е мъчителното търсене на своята писателска индивидуалност.

Алеко Константинов е роден на 1 януари 1863 г. в Свищов в семейството на будни, заможни и предприемчиви родители. Както сам отбелязва в своята кратка автобиография, първоначалното си образование получил от двама домашни учители — Емануил Васкидович и Янко Мустаков; след това завършил два класа в местното свищовско училище. През 1874 г., едва единадесетгодишен, той бил изпратен в знаменитата Априловска гимназия в Габрово. Именно тук, според собственото му признание, предприел първите си литературни опити — под влияние на учителя Илия Христович и на Шишковата «Словесност» почнал да пише детски стихове (от тези опити обаче до нас не е достигнало нищо).

Когато през есента на 1878 г. младият Алеко постъпва в Южнославянския пансион в Николаев, неговите литературни интереси са вече напълно оформени. Той не само се включва активно в литературния живот на пансиона, но и определено се откроява сред съучениците си, много от които също опитват силите си в литературното поприще. Тук бъдещият писател взема участие в списването и редактирането на ученическото ръкописно списание «Братски труд», на чиито страници помества първите си фейлетони. Същевременно издава и свое ръкописно списание, от което за съжаление няма запазени броеве. Не са запазени или поне не са намерени досега и пиеските му за ученическа сцена, за които споменава в кратката си автобиография. Твърде малко знаем и за неговите стихотворни опити от този период. В биографичния си очерк Пенчо Славейков говори за съществуването на две тетрадки с Алекови стихотворения от ученическите му години, които също не са достигнали до нас. Известна представа за тези опити можем да получим от двете публикувани негови стихотворения: «Огледало» (поместено във в. «Целокупна България», г. I, бр. 57 от 4 февруари 1880 г.) и «Защо» (напечатано във в. «Свободна България», г. I, бр. 12 от 11 април 1881 г.), както и от няколкото стихотворни фрагмента, цитирани от Ат. Шопов в статията му «Пътуване по Русия» (в. «Български глас», г. I, бр. 94 от 16 ноември 1880 г.). Още в тях се проявяват двете най-съществени идейно-тематични особености на Алековото творчество — разобличаване на недъзите в обществено-политическия живот у нас и осмиване на новоизлюпената българска «аристокрация».

През есента на 1881 г., след като се записва за студент по

право в Одеския университет, Алеко Константинов временно преустановява литературните си занимания. В едно писмо до Ив. Д. Шишманов от 30 октомври 1881 г. той заявява: «с поезията се простих навечно». Взетото решение обаче остава в сила само няколко месеца. През лятото на 1882 г. младият Алеко завършва една малка, но твърде интересна поема в защита на заточения по това време във Враца Драган Цанков, която фактически е и първият му по-сериозен литературен опит. Тази поема, написана според признанието на самия автор «в духа на народните ни песни», а според справедливото уточнение на Б. Пенев по подражание на известната поема на Никола Козлев «Черен арап и Хайдут Сидер», е направила силно впечатление на българските студенти в Одеса. Самият Алеко споделя в едно писмо до Ив. Д. Иванов от 1 септември 1882 г.: «Моят «Слобод Маджар» имà грамаден успех между студентите.» Насърчен може би от този успех, в същото писмо той добавя: «Май-май ще са заловя пак за стишките — всички ма съветоват. Вчера един юнкер дохожда у мене и ми разказа страшна история от живота си, която има свръзка с русите — достойна е да са опише — може би да са опитам.» Наистина Алеко се е опитал да разработи този сюжет, само че не в стихотворна форма, а като разказ, който той изпратил наскоро след това на същия Ив. Д. Иванов.

Дали Алеко Константинов се е върнал повторно към стихотворните опити по време на следването си в Одеса, днес не знаем. Знаем само, че и до края на живота си той не е успял да скъса напълно с това свое увлечение от младежките години. Липсват обаче каквито и да било данни за публикуване на други стихотворения и изобщо на други литературни творби през периода 1881—1885 г. Единствената му публикация от тези години си остава поемата «Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня», издадена през 1883 г. в Русе от неговия приятел Лазар Ю. Райков.

След завръщането си в България през лятото на 1885 г. Алеко Константинов не започва веднага активна литературна дейност. Като един от малцината, завършили висше юридическо образование, пред него се разкриват перспективите за завидна служебна кариера в областта на съдебното ведомство. Той получава първото си назначение за член на Софийския окръжен съд непосредствено след пристигането си в родината — още на 5 юли 1885 г. Младият юрист започва твърде бързо да се изкачва по стълбата на служебната йерархия: на 4 януари 1886 г. е назначен за прокурор при Софийския окръжен съд, а на 9 октомври с. г. — за помощник-прокурор при Софийския апелативен съд. Той не жали труда и силите си, работи от сутрин до късна вечер, до пълно

физическо изтощение. Междувременно обаче в страната назряват тревожни събития — над нея пада черната сянка на Стамболовия режим. Установеният груб терор се съпътствува от интриги, клевети и шантажи, по улиците кръстосват политически шайки и тайни агенти, инсценират се съдебни процеси. Верни привърженици на Стамболовото правителство се опитват да въвлекат в тази нечиста игра и Алеко Константинов, но той не се поддава на натиска и запазва гражданското и професионалното си достойнство. Поради това на 30 март 1888 г. е отстранен от длъжност и лишен от средства за препитание.

Но замисленото жестоко отмъщение срещу човека и гражданина се оказало щастлив жребий за писателя. Защото тъкмо благодарение на своето уволнение Алеко получава възможност да се върне отново към любимите си литературни занимания. Може би и преди това е успявал да открадне някой и друг час между десетките съдебни дела, които са минавали всеки месец през ръцете му, но едва сега се е почувствувал свободен за по-продължителна литературна работа. През този период той насочва усилията си главно в областта на художествения превод. На страниците на сп. «Библиотека Свети Климент» се появяват един след друг цяла редица негови преводи: в кн. 4 — «Полтава» от Пушкин и «Спор» от Лермонтов, в кн. 5 — «Беглец» от Лермонтов, в кн. 6 — «Бахчисарайски фонтан» от Пушкин, в кн. 7 — «Руските жени» от Некрасов, в кн. 8 и 9 — «Демон» от Лермонтов (преводът е направен съвместно с Пенчо Славейков), в кн. 10 — «Отче наш» от Франсоа Копе, в кн. 13—14 — «Тартюф» от Молиер, в кн. 15 — «Кой е строил железния път» от Некрасов. Чрез тези публикации Алеко не само печели първата си литературна известност, но и става един от пионерите на художествения превод в България — заедно с такива вещи и заслужили преводачи като Иван Вазов, К. Величков, П. П. Славейков и Кирил Христов, които още в първите десетпетнадесет години след Освобождението съумяват да отворят прозорец за българина към шедьоврите на световната поезия.

Докато в годините 1888—1891 Алеко Константинов се изявява предимно като преводач, собственото му литературно творчество остава на втори план и продължава да носи белезите на литературните опити. Между най-сериозните негови опити от това време е комедията «На свободна почва», възникнала по всяка вероятност през 1888 г., непосредствено след уволнението му от длъжността помощник-прокурор при Софийския апелативен съд. В тази комедия (с подзаглавие «картинки из народния живот в две действия») Алеко взема на прицел политическата действителност у нас по време на Стамболовия режим и по-точно предизборните борби между представителите на правителството и опозицията. Макар и недовършена, тя представлява важен момент в творческото развитие на писателя. Преди всичко трябва да се изтъкне умението му да очертава характерите на героите чрез тяхната реч. Особено интересен в това отношение е образът на бесарабския българин Григорий Тестов, който говори на някакъв комичен руско-български език. Алеко и по-рано, още като ученик в Южнославянския пансион в Николаев и като студент в Новорусийския университет в Одеса, е осмивал тази склонност у някои свои сънародници, но сега умението му е значително нараснало. Езикът, с който си служи Григорий Тестов, се превръща в постоянен източник на комизъм. В една или друга степен това важи и за останалите герои в комедията «На свободна почва». Изобщо тук ясно проличава една от типичните особености на Алековото литературно майсторство — способността му да постига жива и колоритна речева характеристика на героите. Освен това забелязваме и друга съществена черта на неговия писателски натюрел — умението да изгражда комична ситуация.

Заслужава да се отбележи още един интересен литературен опит на Алеко от този период — хумористичният разказ «Как е станал годежът на днешната именинница с достойния внук на хаджи Ивана», написан към края на 1888 г. във връзка с едно семейно тържество. Това произведение, създадено върху основата на действителен случай — годежът на Алековия вуйчо Емануил Д. Иванов, известния по-късно професор по математика в Софийския университет, за Екатерина Козарева от Сливен, възпитаничка на Одеския «Пансион за славянски девици», — свидетелствува за търсене на белетристичен похват, на индивидуален маниер на разказвача, на собствен стил, характеризиращ се с подчертана склонност към комичната ситуация в повествованието и с хумористичния рисунък на образите. По всяка вероятност от това време датират и петте кратки хумористични разказчета («Лъжичката», «Дамаджаната», «Читателка», «Круша или ябълка» и «Шапката»), които бяха намерени преди няколко години в неговия архив и публикувани във в. «Пулс» (бр. 4 от 26 ян. 1982 г.).

Особено показателни за развитието на Алековото писателско майсторство са произведенията, поместени във в. «Заговезни» (засега е познат един-единствен брой, издаден в началото на 1892 г.; през 1891 г. бил напечатан още един брой, но за съжаление той все още не е намерен). Макар и неподписани с името на Алеко, повечето от материалите в това интересно издание недвусмислено напомнят за своеобразния му стил. Може дори да се каже, че те бележат прехода от литературните опити към зрялото литературно

творчество на писателя. Между тях се откроява разказът «На един провинциален бал», където е изобразен комичният контраст между подражателството на европейската цивилизация и българските патриархални нрави. Интерес представлява също и фейлетонът «Към моите събратия аристократи», поместен с подпис «Baron de Divdiadovo». Както и в редица други случаи, подписът под фейлетоните на Алеко Константинов е неразделна част от текста — писателят е избрал позата на нашенски «благородник» от едно българско село, чието наименование говори за дълбока изостаналост, за да подсили комизма, породен от неоснователните претенции на тогавашните властници за привилегировано положение в обществото.

Същевременно Алеко Константинов е продължил да пише стихотворения. До нас са достигнали няколко негови опита от тези години. Впрочем той пише стихове и по-късно, след 1893 г., дори до края на живота си. Но ако периодът след 1893 г. се характеризира с творческата зрелост на Алеко в областта на художествената проза, същото не би могло да се каже и за поетическите му пристрастия. Както справедливо подчертава Пенчо Славейков, в стихотворството Алеко остава до края на живота си само ученик. Стихотворенията му обаче не са безинтересни за литературния историк. В идейно-тематично отношение те са тясно свързани с останалото му творчество.

През този период Алеко Константинов е написал и две обширни литературнокритически статии върху творчеството на Стоян Михайловски: първата, посветена на неговата «Поема на злото», а втората — на известната му стихосбирка «Novissima verba» (двете напечатани в авторитетното «Периодическо списание на Българското книжовно дружество» съответно през 1889 и 1890 г.). Важен момент от обществената и юридическата му дейност са неговите адвокатски речи по време на известния политически процес по повод убийството на Христо Белчев (1892 г.), замислен от Стамболов като масова репресия срещу политическите му противници.

Юридическата специалност за Алеко Константинов явно е била нещо повече от средство за препитание, както обикновено се смята. Безцеремонното му уволнение през март 1888 г. го е наранило дълбоко, но все пак писателят е намерил морални сили да се върне на работа в съдебното ведомство. В началото на 1890 г. той получава скромната длъжност член на Софийския окръжен съд, но само след две години е отново уволнен — този път завинаги. Предполага се, че конкретният повод за неговото повторно уволнение е фейлетонът «Към моите събратия аристократи», поместен

във в. «Заговезни» през февруари 1892 г. След това уволнение за писателя не е оставала вече друга възможност освен относително по-свободната и по-независима адвокатска професия. Запазените писма до неговите приятели от Видин Найчо Цанов и Алекси Филипов, известни общественици и публицисти, юристи по образование и адвокати по професия, ни дават възможност да надзърнем в неговото адвокатско ежедневие през последния период от живота му — от 1892 до 1897 г. Твърде често в тези писма става дума за хода на едно или друго дело, за трудности от материален или друг характер. Те хвърлят допълнителна светлина върху личността на писателя, убеждават ни, че и като юрист той се откроява сред съвременниците си с ореола на безпримерна честност и гражданска доблест. Много разочарования е изпитал Алеко по време на адвокатската си практика, сблъскал се е лице с лице с много несправедливости, но въпреки това до края на живота си е запазил известна надежда, че със своята юридическа специалност може да бъде полезен на обществото. И не случайно, когато през пролетта на 1896 г. Висшето училище (днешният Софийски университет «Кл. Охридски») обявява конкурс за доцент по углавно право, той решава да постави своята кандидатура. Забележителна в случая е темата на неговия хабилитационен труд — «Правото за помилване по повод на новия наказателен закон». Дори в избора на една такава чисто юридическа тема проличава отново големият хуманист и демократ. Прочитът на самата студия ни убеждава, че Алеко е бил високо ерудиран в областта на юридическите науки. Може само да се съжалява, че той не е заел мястото си на университетската катедра. В един некролог по повод на убийството му студентите от Висшето училище заявяват: «Нашата надежда в него бе голяма. Ний чакахме да видим Алеко, младият кандидат за професор, между нас, ний чакахме да видим велики плодове от таланта, който бе встъпил в своя разцвет, ний чакахме благотворни резултати от това мощно слово». . .

Представата за личността на Алеко Константинов би била непълна, ако не отбележим една друга страна от неговата дейност, на която обикновено не се обръща достатъчно внимание — обществената му отзивчивост. Извън литературните си занимания, които за него са били безспорно най-важни, и извън пряката си юридическа работа, писателят е участвувал в най-различни обществени инициативи: бил е деен член на Софийското македонско дружество, а по-късно един от членовете на Върховния македонски комитет; участвувал е в ръководството на дружество «Славянска беседа» и дори е бил подпредседател на неговото настоятелство; бил е член на почетния театрален комитет, създаден по инициативата на

Ив. Д. Шишманов, а също — един от ръководителите на «Българското музикално дружество»; виждаме го сред членовете на Софийското околийско училищно настоятелство; участвувал е в основаването и ръководството на «Народнообразователното дружество»; бил е член на юбилейния комитет за отпразнуване 25-годишната книжовна дейност на Иван Вазов и на редакционната колегия на юбилейния сборник по случай 50-годишнината на българската журналистика; участвувал е в комисията за изработване на плана за софийската канализация и т. н., и т. н. Всеизвестна и всепризната е неговата дейност като основоположник на организираното туристическо движение у нас.

Творческата си зрелост Алеко Константинов достига на 30-годишна възраст. Първата негова значителна литературна изява е безспорно пътеписът му «До Чикаго и назад», създаден през есента на 1893 г., след като писателят току-що се е завърнал от знаменитото всемирно изложение в Чикаго. Всъщност «До Чикаго и назад» не е пътепис в истинския смисъл на думата или поне не е само пътепис. Трудно може да се определи жанрът на това оригинално произведение, в което възторгът от природните картини се редува с размисли за човека и обществото, където проникновената наблюдателност е озарена от тънката иронична усмивка на разказвача. Най-ценното качество на творбата, онова, което й отрежда място сред големите постижения на българската литература, е несъмнено нейната увлекателност. Колкото и да препрочитаме тази книга, притегателната й сила не намалява. Пред очите ни се сменят колоритни образи и картини от «американското чудо» и цивилизования европейски свят, като че ли и ние пътуваме заедно с малката групичка българи, лутаме се в навалицата из улиците на американските градове, потъваме във водовъртежа на всемирното изложение. Същевременно авторът държи мисълта ни нащрек, непрекъснато я връща назад, към тогавашната грубовата и сиромашка българска действителност. Едва ли не всичко срещнато се сравнява с нашенския начин на живот. Нещо повече — като че ли останалият свят е видян през призмата на българското светоусещане, като че ли българската действителност е някакъв постоянен фон, върху който с многоцветни багри се нанасят впечатленията от пътешествието. Трайният интерес към тази творба се дължи до голяма степен на обстоятелството, че тя е пронизана от вечната тема «ние и другите».

Специално трябва да се подчертае, че Алеко Константинов ни най-малко не идеализира живота в Съединените щати и в развитите европейски капиталистически страни: у него няма сянка от чуждопоклоничество, погледът му е трезв и реалистичен. Той

пише с възторг за устройството на американските градове, възхищава се от акуратността на митническите чиновници и дори от полицаите, които регулират уличното движение, отзовава се най-ласкаво за обслужването в американските хотели, констатира със задоволство, че в железниците, параходите и трамваите «наред с губернатора, милионера, седи обущарин, наред с професора седи готвач». Но същевременно писателят добре разбира, че капиталът е определящата сила, която движи живота в това общество. «Человечеството — подчертава Алеко — срина един господар — тиранията, робството изчезна, но личната свобода породи нов господар — капитала! Капиталът в Америка е достигнал до най-крайното си развитие и е задушил своята родителка — личната свобода.» И малко по-нататък: «Капиталистите избират депутати, сенатори и даже президенти. Борбата между републиканците и демократите е всъщност за успеха на тия или ония предприятия, все в полза на капиталистите.» Като че ли тези думи са писани в наши дни! Напълно актуална е и психологическата характеристика на средния американец, която намираме в «До Чикаго и назад»: груба практичност, ограничени духовни потребности, студенина, еснафщина и егоизъм. За американеца според Алеко Константинов най-важното от всичко на света са доларите. Той остроумно сравнява американския начин на живот с една огромна машина, в която хората са «чаркове»: «Лутнали, припнали всички американци като чаркове на една машина, като че безсъзнателно, автоматично сноват, преплитат се, и от машината капят долари, тези долари те пак ги влагат в машината и пак като чаркове сноват. . . Е, ами кога ще живеем?. . .»

Вторият връх в развитието на Алеко Константинов като писател е безспорно книгата му «Бай Ганьо». Много е писано и говорено за тази книга, много мнения са изказвани — от възторжената възхвала до пълното отрицание или превратно тълкуване. Но най-важното в случая е, че и досега, близо столетие след нейната поява, тя продължава да се чете с жив интерес. Нещо повече — по изчисленията на библиографите «Бай Ганьо» се нарежда сред най-популярните и най-често издаваните български книги, с най-голям общ тираж на изданията.

Алеко Константинов е държал твърде много на тази своя творба. Запитан от Ив. Д. Шишманов кой е най-хубавият момент в живота му, той без колебание отговаря: »Пътуването ми в Америка и когато ми хрумна идеята за «Бай Ганя». Наистина, това е книгата, която Алеко на всяка цена е трябвало да напише; това е книгата, с която той осъществява своята историческа мисия в българската литература, чрез която оказва най-силно въздействие

върху българската общественост. Споровете около тази творба започват още приживе на писателя, дори още преди тя да бъде издадена като отделна книга, непосредствено след първите публикувани части от нея на страниците на сп. «Мисъл». В едно свое писмо от 17 май 1894 г., адресирано до приятеля му от ученическите години Стоян Хаджианастасов Бешков, Алеко споделя: «Едно от учените докторчета около «Български преглед» се е напънало още отсега да критикува «Бай Ганя». Тежко му! Колкото едно куче може с лаяние да затъмни луната, толкова и моят злобен критик ще ми попречи на успеха. Укорява ме докторчето, че от краен реализъм дохождам до гнусотия. Ами че възможно ли е да се представи Бай Ганьо без гнусотийка? Тя е такава съществена черта в неговия тип, щото без нея губи се физиономията. . . Аз мисля, че повече полза ще принеса на народа, ако го накарам да съзнае бездънната гнусотия на нашите славни триъгълни нужници, в които трябва да ходиш на кокили, отколкото да напиша цели томове «За малкия ер в Дивдядовска околия», които никой не чете.» Изразявайки отношение към критичните бележки на рецензента, Алеко Константинов фактически е характеризирал своя герой, разкрил е творческите си намерения, посочил е крайната цел, която си поставя в тази забележителна книга. Интересно е, че при още един случай писателят прави аналогична характеристика. В известната си статия «По повод на една книжка», поместена във в. «Знаме» наскоро след издаването на «Бай Ганьо» като отделна книга, той отрежда на байганьовците място сред онези отрицателни герои, които «засега дават своя колорит на епохата» и които в «кипежа на страстите са изпъкнали като нечиста пяна над обществения слой». От тези изказвания ясно проличава отношението на Алеко към своя герой; проличава също, че той го е виждал преди всичко като явление на тогавашната епоха. Но в литературата понякога героите излизат от предначертаните им рамки и заживяват — въпреки волята на автора — свой живот. Само така можем да си обясним продължителните спорове във връзка с образа на Бай Ганьо.

Десетилетия наред се води спор социален или национален тип е образът на Бай Ганьо. Времето показа, че този спор е неразрешим. Защото у Бай Ганьо съжителствуват неотделимо и социалното, и националното, и общочовешкото — както впрочем във всеки пълнокръвен литературен герой. Времето показа също, че Бай Ганьо е нещо повече от художествен образ. По сполучливото определение на Милена Цанева това е «образ-модел», «широко събирателен тип, чийто колоритен портрет всеки уплътнява по своему». И не случайно, разбира се, този образ живее в съзнанието на няколко поколения българи, превърнал се е отдавна в нарицателно име.

Обикновено образът на Бай Ганьо се разглежда като антипод на своя създател. И това наистина е така. В този образ Алеко е въплътил всичко онова, от което се е възмущавал, което е отричал, което е противоречало на неговия нравствен и обществен идеал. Още преди няколко десетилетия в статията си «Алеко Константинов от едно ново гледище» големият литературовед Ив. Д. Шишманов посочи пълната антитеза между автора и неговия герой: «Колкото Бай Ганьо е прост, груб, циник, нечистоплътен, нахален, толкова Алеко беше тънка, деликатна, срамежлива натура, а и външно един напълно културен човек»; «колкото Бай Ганьо е груб, неучтив, толкова Алеко беше мек и вежлив»; «колкото Бай Ганьо е скъперник и мисли само как «да удари келепира, кьоравото», толкова Алеко беше безкористен и щедър»; «колкото Бай Ганьо е мнителен и подозира във всичко някаква задна цел, толкова Алеко беше доверчив до наивност»; «колкото Бай Ганьо е човек без всякакви скрупули и принципи освен тия, които осигуряват неговите най-груби лични интереси, колкото той е извъртлив, цял ветропоказалец, толкова Алеко беше твърд в своите начала и не отстъпваше от веднъж взети решения и позиции» и т. н. Но образът на Бай Ганьо не е само, или по-точно, не е просто антипод на Алеко. Отношенията между автора и героя са по-сложни. Спомнете си например оная сцена след пристигането в Петербург, когато Бай Ганьо настоява да бъде заведен в студентското общежитие, за да не плаща за хотел. Разказвачът-студент, зад който се крие самият Алеко, категорично му отказва и дори, сконфузен, се опитва да го изостави на улицата сред чуждия град, но героят крачи подире му с дисагите и килимчето и мърмори: «Ехе! Ти мислиш, че така лесно ще се откопчиш от мене! Чакай де! Какво си видял ти още!. . . Чакай бе, човече божий, поемни поне килимчето, че ми откъсна ръката. . . Ти мислиш да се откачиш от мене! Не знаеш ти бай си Ганя какво е цвете!. . .» Двамата вървят един след друг, минувачите ги изглеждат учудено, но когато Бай Ганьо се отказва от «бабаитския език» и произнася «в миньорен тон» знаменателните думи «българи сме най-сетне», студентът променя решението си. Точно в този момент нещо трепва в сърцето на автора и той прави онова малко лирично отстъпление, което често се цитира и което много добре характеризира отношението му към неговия герой: «И представете си, господа, в този момент аз съжалих Бай Ганя. Вярвайте! Съзнавах, че постъпката му е безобразна, че той е отвратителен скъперник, егоист, лукав хитрец, лицемерен експлоататор, грубиян и простак до мозъка на костите. . . но, съжа-

лик го; в тънките вибрации на тона, с който той изговори последните думи, моето ухо схвана една нежна нотка, която се е таила и се таи в сърцето на Бай Ганя, но рядко — боже, колко рядко! — се проявява. . . Не зная, може да ви се покаже смешно, неестествено, но ще ви кажа, господа, че в този момент аз инак погледнах на Бай Ганя; като че някой ми внуши: «Недей презира този простичък, лукавичък, скъпичък нещастник, той е рожба на грубата среда, той е жертва на груби възпитатели; злото не се таи в него самия, а във влиянието на околната среда. Бай Ганьо е деятелен, разсъдлив, възприемчив — главно възприемчив! Постави го под влиянието на добър ръководител и ти ще видиш какви подвиги е той в състояние да направи. Бай Ганьо е проявявал досега само животната си енергия, но в него се таи голям запас от потенциална духовна сила, която очаква само морален импулс, за да се превърне в жива сила. . .».

Накратко казано: Алеко е вярвал във възможността да превъзпита своя герой. И не случайно в краткия послеслов към книгата той се разделя с него и с читателя с думите: «Прощавай, снизходителний читателю! Ти ще срещнеш в тази книжка някои цинични думи и сцени; аз не можах да ги избегна; ако ти можеш да изобразиш Бай Ганя без цинизми — заповядай! Прощавай и ти, Бай Ганьо! Бог ми е свидетел, че винаги добри чувства са ме въодушевявали при описването на твоите истории. Ни чувство на злобно порицание, ни презрение, нито лекомислен смях не са ръководили моето перо. И аз съм чадо на своето време и известни отделни събития може би неволно са ме отклонявали от строгата обективност, но аз се старах да възпроизведа есенцията на печалната действителност. Твоите братя, вярвам, не са такива, какъвто си изобразен ти, Бай Ганьо, но те са засега на втори и на трети план, те едва сега почват да заявяват за своето съществуване, а пък ти, ти си налице, твоят дух лети и обръща целия обществен строй и дава свой отпечатък и на политика, и на партии, и на печат. Аз питая в себе си вяра, че ще дойде един ден, когато ти, след като прочетеш тази книжка, ще се позамислиш, ще въздъхнеш и ще речеш: «Европейци сме ний, ама все не сме дотам!. . .» Прощавай! Не е за чудо пак да се срещнем.»

Важно място в творчеството на Алеко Константинов заемат и неговите фейлетони. За рождена дата на Алековия фейлетон обикновено се приема 26 септември 1894 г., когато във в. «Знаме» се появява подлистникът «По «изборите» в Свищов», разкриващ машинациите на управляващата партия по време на изборите за VIII обикновено народно събрание и по-специално при провеждането на изборите в Свищов, където писателят се е бил кандидатирал

за народен представител. Смята се дори, че именно «провалът» в политическата кариера на Алеко е станал причина за раждането му като фейлетонист. Действително, пряка връзка между двете събития съществува. След тази дата като че ли изведнъж се отприщва трупаното в душата на писателя възмущение от порядките и нравите в българския обществено-политически живот. Във вестниците «Знаме» и «Млада България» се появява цяла серия негови фейлетони, в които е изобразена тогавашната епоха със своите герои — от дребния политически мижитурка до държавния глава, в чиито ръце са поверени съдбините на страната. По сполучливия израз на Пенчо Славейков «хероите на тая епоха са спиртосани във фейлетоните на Алека като редки екземпляри от екзотични животни, които потомството с удивление ще съзерцава». Забележително е, че колкото по-нагоре по обществената стълбица се прицелва Алеко в своите фейлетони, толкова по-надълбоко се забива острието на неговата сатира.

Темите на своите фейлетони Алеко Константинов черпи от ежедневния обществено-политически живот. Една от най-често срещаните сред тях е свързана с произвола и беззаконията при провеждането на изборите. Освен първия фейлетон, за който вече стана дума, на тази тема са посветени: «Долу Стамболов! Да живее стамболовщината», «Разни «дреболии», «Смирррно! Рота п'ли!», «Угасете свещите!», «Избирателен закон», «Престъпления против избирателното право», «Смерть оппозиции»; в една или друга степен тя се засяга също в «Един белгийски министър», «До моята сънародница г-жица Въса Пъцова» и др. Алеко изважда на показ целия арсенал от средства, употребявани от управляващата народняшка партия, за да се задържи на власт: «агитатори», които тероризират населението, пияни шайки, заплашващи мирните избиратели, подкупи, рушвети, кървава намеса от страна на полицията и армията, осуетяване на изборите чрез «вземане на списъците или угасяване на свещите», фалшифициране на резултатите от гласуването и т. н., и т. н. Всичките тези беззакония се вършели с мълчаливото съгласие на тогавашния министър-председател К. Стоилов, който в едно изказване заявил, че чиновниците имат право да оказват своето морално влияние върху гражданите. «Ако това е моралното влияние, какво ли пък ще бъде неморалното влияние? — възкликва Алеко в първия си фейлетон «По «изборите» в Свищов».

Значителна част от Алековите фейлетони са посветени на видни политически дейци. Един от първите, които попадат под стрелите на неговата сатира, е небезизвестният Григор Д. Начович, играл важна роля в нашия политически живот в годините след

Освобождението: в два последователни фейлетона («Тържеството на Велзевула» и «Молитвата на Велзевула») писателят го заклеймява като изкусен въжеиграч и изпечен майстор на политическата интрига. Следващият му прицел е Велчо Т. Велчев, един от ръководителите на прогресивно-либералната партия, която активно подкрепяла правителството на К. Стоилов («Отворено писмо до г. Велчо Велчев»). Алеко изобличава също и Ст. Михайловски, по онова време народен представител, заради неговите консервативни възгледи («Вий знаете ли що значи амнистия? — провикна се умният Стоенчо Михайловский»). Най-често той напада обаче представителите на управляващата народна партия: министър-председателя К. Стоилов («По «изборите» в Свищов» и «Честита Нова година!»), председателя на Народното събрание Т. Тодоров («Ами мен защо закачаш бе, Тодоре?»), министрите Н. Бенев («Един белгийски министър» и «До моята съотечественица г-жица Въса Пъцова») и К. Величков («Дребни работи», «Кандисахме» и «Материалы для изучения Болгарии»), близките до правителството Ив. Вазов («Списък на българските гении») и С. С. Бобчев («И той ако не е симпатичен, артък. . .»). Алеко не се поколебава да включи в обсега на своята сатира дори височайшата особа — в няколко свои фейлетона той иронизира злъчно самия Фердинанд («Мишмаш», «Херострат II», «Приятелско писмо I» и др.). Писателят не остава длъжен и на падналия от власт диктатор Ст. Стамболов, който не криел своите политически амбиции («Малко сравнение»). Цяла галерия от портрети на български политически мъже намираме в трите фейлетона, написани на руски език — като писма на руския кореспондент И. А. Хлестаков до неговата любима («Торжествующая Болгария», «Смерть оппозиции» и «Материалы для изучения Болгарии»).

Може да се каже, че във фейлетоните на Алеко Константинов се оглежда цялата тогавашна българска действителност. Едва ли има по-значително явление от обществено-политическия живот у нас от края на миналия век, което да не е запечатано в тях: проникването на чуждия капитал и намесата на чужденци във вътрешните работи на страната («Полицията още отсега взема мерки. . .»), продажната и раболепна българска журналистика («Сеятели на рабски чувства»), престъпното нехайство на правителството към поробените българи от Македония («Македонският митинг», «Добре сме си с турците, гледайте си кефа!» и «Разни хора, разни идеали — III»); раболепието и угодничеството пред княза («Ех, че гуляй му дръпнахме!» и «Що значи: «Народът ликува»), неоправданите ограничения при свижданията с политическите затворници («Освидетелствувание зъбите на посещающите Черната джамия»),

побоищата в полицията («И сега бият, брате мой»), кариеризмът, блюдолизничеството и политическото хамелеонство («Разни хора, разни идеали — I») и т. н., и т. н. Макар отдавна да са загубили своята конкретна обществена актуалност, тези фейлетони и днес продължават да се четат с интерес. Те са написани с виртуозна лекота, изпъстрени са с фойерверки от остроумия.

Твърде близки до Алековите фейлетони са и няколкото негови хумористични разказа: «От много ум», «Пази боже сляпо да прогледа», «Из миналия живот на «Славянска беседа», «Tempi passati», «Иди му се надявай» и «Нещо шумолеше, ама какво беше. . .». Всъщност рязка граница между фейлетоните и разказите у Алеко не съществува. Като правило фейлетоните се отличават със злободневност и са непосредствено свързани с реални факти и събития или конкретни лица, докато в разказите на преден план изпъква типизацията на героите и художествената измислица. Но в действителност героите на Алековите фейлетони са не по-малко типични от героите на неговите разкази, а от друга страна, в разказите му също прозират реални събития и реални личности. Поради това жанровото им разграничаване е до голяма степен условно. Най-често като разкази се определят произведенията, печатани в списания и в юбилейни сборници, а като фейлетони се разглеждат творбите, поместени в «долния етаж» на вестниците «Знаме» и «Млада България».

Освен фейлетони и разкази през зрелия период на своето литературно творчество Алеко Константинов печата и няколко пътеписа: «До Желюша с говежди вагони», «Покана», «Невероятно наистина, но факт: 300 души на Черния връх», «Какво? Швейцария ли?», «София—Мездра—Враца», «В Българска Швейцария» и «През марта на Чепино». Трябва да се отбележи, че той е възнамерявал да напише много повече пътеписи. За това свидетелствува едно негово заявление от 26 август 1896 г. до комитета «Българско отечество», в което предлага да подготви в разстояние на четири или пет години цял том под наслов «Живописна България» с «отделни художествени описания на най-живописните местности в нашето отечество». Българската природа за Алеко е не само неизчерпаем извор на патриотични чувства. Със своята лъчезарна красота тя е като че ли антипод на мрачната действителност. Показателно в това отношение е началото на един от неговите пътеписи: «При онази мамоновска епидемия за съставяние на всевъзможни акционерни дружества, която беше се разбушувала из нашата столица и грозеше да обхване всичките слоеве на обществото, при онази гешефтарска страст за купуване и спекулиране с разни акции, която беше заразила и млади, и стари и бе обърнала жадните пог-

леди на всички към банките и банкирските контори — трябваше да се намери някой да се провикне: «Еей, българино, стой бе, къде си се лутнал, не с хлебе единном жив будет человек». . . («Невероятно наистина, но факт: 300 души на Черния връх»). Именно Алеко, будната съвест на своето време, издига този отрезвяващ глас.

Трябва, разбира се, да се съжалява, че Алеко Константинов не е успял да подготви замислената книга с художествени описания на българската природа под наслов «Живописна България». На 11 май 1897 г. — ненавършил 35 години, — в разцвета на своята творческа зрелост, той пада прострелян от ръката на наемен убиец. Трудно е сега да си представим какво развитие би претърпял Алеко, ако не беше се стигнало до тоя злокобен ден, ако би продължил да живее и през следващите десетилетия. Сигурно е едно — неговото изящно перо би обогатило българската литература с много нови творби.

Макар и неголямо по обем, литературното наследство на Алеко Константинов му осигурява трайно присъствие в българската литература. През изминалите десетилетия от неговата смърт досега съчиненията му са постоянно в ръцете на читателите, името му не слиза от страниците на литературните издания. Писаното за него многократно превишава собственото му литературно творчество. В миналото Алековото литературно наследство е привличало вниманието на редица видни български литератори: д-р К. Кръстев, Б. Пенев, Ив. Д. Шишманов, Ив. Радославов, Божан Ангелов, Ал. Балабанов, Вл. Василев, Ив. Мешеков, М. Арнаудов, Цв. Минков, Г. Константинов и др.; към него са се обръщали и известни наши писатели като П. П. Славейков, К. Христов, П. Ю. Тодоров, Ст. Чилингиров, К. Петканов и Л. Стоянов. Специално трябва да бъде отбелязан интересът към Алековото творчество от страна на българската марксистка критика в лицето на Д. Благоев, Г. Бакалов и Т. Павлов; определени заслуги за марксистко-ленинската преоценка на Алековото литературно наследство има и големият съветски учен Н. С. Державин. В по-ново време произведенията на Алеко Константинов са анализирани от мнозина литературни историци и критици, между които Г. Цанев, П. Зарев, П. Пондев, П. Динеков, В. Велчев, Г. Димов, Г. Веселинов, Ал. Ничев, М. Цанева, Б. Ничев, П. Тотев, Ел. Димитрова, Хр. Дудевски, Ст. Елевтеров, К. Бъклова, Св. Игов, М. Неделчев и др. Многобройни са научнопопулярните публикации за Алеко и неговото творчество, особено във връзка с годишнините от рождението или от убийството му. Значителен е интересът към неговите произведения и в чужбина: те са преведени вече на много езици, към тях все по-често се обръщат чуждестранните приятели на България и на българската литература.

Творчеството на Алеко Константинов издържа изпитанията на времето и в по-голямата част влезе в съкровищницата на националната ни култура. Няколко поколения се смениха на българската земя след неговата смърт, условията на обществения живот коренно се промениха, промени настъпиха също в бита и в душевността на хората, но интересът към произведенията на Алеко не угасна. И днес те продължават да бъдат пътеводна звезда в стремежа ни към усъвършенствуване на обществото и на самите нас.

ИЛИЯ ТОДОРОВ

БЕЛЕЖКИ

ДО ЧИКАГО И НАЗАД

(с. 5)

След пътешествията до изложението в Париж (1889) и Прага (1891) на 20 юни 1893 г. Алеко Константинов е на път за Колумбовото изложение в Чикаго. От 1891 г., когато става известно, че новото световно изложение ще бъде в Америка — Чикаго, — българската преса дава любопитни и сензационни информации за «величествените и грандиозни» постройки, които се издигали там и за които се «иждивяват» милиони долари.

В. «Пловдив» пише: «Чикаго е вторий град на американския материк по численост, седмий по целия свят. На 1890 г. Чикаго броеше 1 208 689 жители. . . Такъв е в общите си чърти големий град на запад, който си е извоювал правото да възликува на мичиганските брегове с едно великолепно изложение — 4-вековний юбилей на откритието на Америка. Справедливо може да се каже, че Чикаго е най-дивната рожба на 19-ий век!» (бр. 66 от 23 юни 1892 г.); а в. «Свобода» съобщава за някаква нова американска компания, която имала намерение «в памят на откритието на Америка от Христофор Колумб в 1492 г. да построи една кула, висока 1492 крака, т. е. близо 600 крака по-висока от Айфеловата кула» (бр. 434, 16 януари 1891 г.).

На 1 май 1893 г. (н. с.) президентът на САЩ Гроувър Кивланд открива изложението, в което участвуват 55 нации. Нашите вестници обаче съветват българските посетители («нашенците») да не бързат и да «се помаят в отечеството още до юний. Защото, ако времето продължи да е дъжделиво, едва към 15 юний ще бъде готово изложението във всичкото му чародейно велелепие» (в. «Балканска зора», бр. 913 от 15 май 1893 г.).

Пътуването до Чикаго, изглежда, отдавна е владеело въображението на Алеко Константинов. В своите спомени и бележки Пенчо Славейков цитира следния пасаж от едно негово писмо: «Идеята за Чикаго у мене живей и се развива (за зимно палто взех на заем) и мога да се считам вече осигурен. С английския язик напредвам — кате чета, сам-там поразбирвам» (Съчинения на Алеко

Константинов, т. 1, С., 1901, с. XIII). А в писмо до Стоян Хаджианастасов Бешков той съобщава, че е взел окончателно решение: «На 15-и юний тръгвам за Чикаго, че не е за чудо да остана там, все одно пропадать» (13 февруари 1893 г., АБАН, ф. 11, оп. 3, № 1813).

Спътници на Алеко Константинов са Филарет Голованов, чиновник в Министерството на вътрешните работи, и д-р Стоян Радославов, главен лекар на болницата в Русе. «Без помощта на Голованова Алеко не би ходил ни в Париж, ни в Чикаго, а в София не би знаил как да свърже двата края на конеца. . . тоя староверец — родом от Тулча, малорусин — късичък, дебеличък и плешив четирийсет годишен ерген, с блага иронически усмивка на дебели устни, беше верен Алеков собутилник и другар в скитанията му. Откак Алеко се сдружи с Голованов (1890), той престана да се подписва в писмата си, а вярвам и да се чувствува «Круглый Сирота» (Съчинения на Алеко Константинов, т. 1, С., 1901, с. XXXII).

Пътуването до Америка е «най-хубавият момент» в живота на Алеко Константинов, на него той дължи и пътните бележки «До Чикаго и назад» (И. Д. Шишманов, сп. «Български преглед», г. IV, 1897, кн. 4, с. 106).

Още в информацията, появила се във вътрешния отдел на в. «Свободно слово» (бр. 2 от 17 юни 1893 г.), от която узнаваме за заминаването на Алеко Константинов на изложението в Чикаго «на 20 того» (юни 1893), е изразена надеждата, «че г. Константинов, който се отличава с литературен талант, ще опише впечатленията си от далечното пътуване». Според П. Славейков обаче решително въздействие да излезе Алеко Константинов на «широкия писателски път» оказва преди всичко подтикът от страна на приятелите му: «По своя инициатива той едва би се заел с писателство; та дори и по-после, вече свикнал да държи перото, трябвало е често подкани от страна на познати и другари, за да се залови за работа.» «До Чикаго и назад» кой знае дали би било написано без такива подкани, което и сам Алеко Константинов изповядва: «Аз нямах намерение да пиша, ама дяволски хора — намериха ми слабото място, погъделичкаха ме — няма какво да се прави.» Алеко Константинов споделя и с Найчо Цанов: «По настояването на приятелите аз почнах да пиша пътни бележки «От София до Чикаго и обратно». Сума хора очакват с нетърпение тези записки. Искат ми ги вече от няколко журнала. Към края на октомври ще бъдат готови» (в писмо от 25 септември 1893 г.).

Бележките са завършени по всяка вероятност в началото на м. октомври и отпечатани в сп. «Български преглед», г. I (1893—

1894), кн. 3, ноември 1893, с. 27—58, кн. 4, декември 1893, с 40—55, и кн. 5, януари 1894, с. 49—79. През март 1894 г. те излизат в отделно издание.

Първият читател и редактор на Алековите бележки проф. Беньо Цонев в предговора си към «Съчинения на Алеко Константинов, т. 2, С., 1903, възстановява някои обстоятелства около тяхното редактиране и отпечатване: «Помня още хубаво как отидох един неделен ден през месец октомври 1893 год. у Алека да му искам обещаните за «Б. преглед» бележки за Чикаго. Той ми ги даде с едно скромно извинение, че ги набързо написал, че не са още угладени и пр. И аз наистина си помислих, че и тие пътни бележки ще са досадни и развлечени както много други. Но какво беше учудването ми, когато си отидох и седнах да ги чета. Не станах от мястото си, докато ги не изчетох, толкова ме увлякоха! Разбира се, че без поправки не мина, ала трябва да призная, че тие поправки не засягаха толкова с т и л н а т а с т р а н а, колкото някои н е д о т а м д е л и к а т н и п а с а ж и, които бидоха напросто отстранени, без да пострада целостта и хубостта на съчинението. Преди сичко измених з а г л а в и е т о на тие пътни бележки, което ми се стори дълго и многоглаголно, то гласеше първоначално тъй: «От София през Париж до Чикаго и обратно», а пък аз му дадох по-кратка форма: «До Чикаго и назад». Подир това изличих някои и други нецензурни изрази, премахнах няколко описания на скабрьозни сцени в океанския параход, някои и други волни разсъждения върху любовта на американките и пр. Освен това премахнах и своеобразния край на бележките, който ми се видя съвсем ни в клин, ни в ръкав, а оставих да се свършат бележките с резкия и отсечен финал: «О, добре дошел, какво има в Америка?» В отделното издание на тие бележки, което излезе същата година, след като бяха излезли в «Български преглед», виждам, че Алеко одобрил почти всичките ми поправки заедно със заглавието, а само своеобразното свое заключение възстановил пак и загрозил с това доста краят на хубавите инак бележки. Освен това прибавил нещо и в началото за пътуването си през Сърбия и в Австрия. Инак всичко друго е напросто препечатано от «Български преглед».

Сравни ли се текстът, отпечатан в сп. «Български преглед», с последвалото веднага след това издание на «До Чикаго и назад», може да се види, че проф. Беньо Цонев е премахвал не само «скабрьозни сцени» и «недотам деликатни пасажи». Зачерквани са и пасажи с определени политически намеци, иронически бележки срещу властвуващия стамболовистки режим и неговите чужди приятели, притъпена е сатиричната острота на пътеписа. Твърде-

нието на Б. Цонев, че в изданието от 1894 г. Алеко Константинов «. . .прибавил нещо и в началото за пътуването си през Сърбия и в Австрия», също буди съмнение. Би могло да се предположи тъкмо обратното, че и началото на пътеписа е съкратено по същите причини — то е пропито от омраза срещу австрийските хвалители и крепители на Стамболов. Че в случая става дума не за прибавяне, а за съкращение, личи от началото на пътните бележки, така както са отпечатани в сп. «Български преглед». Очевидно е, че тук е прекъсната връзката със съществуващ предшествуващ текст: «В Париж вече (к. н.) узнахме. . .»

Алеко Константинов е раздразнен от обвинението на А. Теодоров, намерило място в априлската книжка на «Български преглед» (един месец след самостоятелното издание на «До Чикаго и назад»), че си бил позволил да препечата «купения и платен негов материал», без да извести за това и без да каже «отде го е извадил». В сп. «Мисъл», г. IV, 1894, кн. 2, май, с. 216, той дава следното обяснение: «Тези пътни бележки се съгласих да се напечатат в «Б. пр.» само по молбата на моя приятел г. д-р Ив. Шишманов, с когото се съгласихме, че си задържам правото за препечатване. . . Без да моля някого и без мое разрешение редакцията на «Български преглед» си позволила да измени заглавието на пътните ми бележки. Аз не само не съм искал да правят поправки в моя ръкопис, но даже се разсърдих и написах едно остричко писмо на г. Георгова, задето редакцията си бе позволила, без да ме предупреди, да съкрати две-три фрази.»

Алеко Константинов има отрицателно отношение към проекта на филологическата комисия при Министерството на народното просвещение и е раздразнен от това, че редакцията на «Български преглед», която провежда изцяло правописната реформа, е отпечатала пътните му бележки на този правопис. Против реформата се свикват два митинга — в София и Пловдив, — против нея се обявяват българските писатели и журналисти. Те иронизират въвеждането на і («йотата»), която стояла като колче между другите букви, не са съгласни с разлагането на сложните гласни ю и я на іу и іа (Ніу іорк, іурист, хиліади, тоіа) и с други правописни норми. Приятелите на Алеко Константинов дори го укоряват, че печатайки пътните си бележки в «Български преглед», става «съучастник на правописната комисия». Очевидно между тези приятели е и д-р К. Кръстев, секретар на софийския митинг против правописната реформа, който обвинява редакторите на «Български преглед» и в политически конформизъм. «Когато българският народ стенеше под несносния гнет на един нещастен, обезумял тиранин. . .» — «тогава «Български преглед» плетеше венци на Стамболова и възвеличаваше неговите победи. . .» (сп. «Мисъл», г. IV, 1894, кн. 3—4, м. юний и юлий, с. 296).

Затова Ал. Константинов отказва предлаганите от Беньо Цонев отпечатъци от пътните бележки и му заявява, че ще ги издаде «на отделна книжка по старото правописание».

Няколко месеца след тяхното публикуване в «Български преглед» те излизат в отделна книга — «Алеко Константинов. До Чикаго и назад. Пътни бележки». С., придворна печатница Б. Шимачек, 1894, 137 с.

Стр. 7. . . .*една развалена, с фелдфебелска надутост паплач от чиновници ∾ считат за непременна обязаност да ти изкажат своето съчувствие към нашата политика, да похвалят гения на нашия народ и неговите водители, да пуснат някои псувни по адреса на нашите врагове. . . ∾ Да го цапнеш по разлигавената доброжелателска мутра!*. . . — Преминаването през Австрия (началото на бележките, което липсва в сп. «Български преглед») за Ал. Константинов е повод да изрази омразата си към империята — крепителка на Фердинанд и Стамболовия режим. Това е и една косвена полемика с австрофилите в България — недиректна (от 1889 г. влиза в сила законът за печата), но с по-далечен прицел, която може да бъде разбрана само в контекста на политическата обстановка.

В трудната борба против руското политическо влияние в България Стефан Стамболов (от 1887 до 1894 министър-председател на България) намира опора преди всичко в Австро-Унгария. В една парламентарна реч през 1889 г. той отрича каквито и да било заслуги на Русия за освобождението на България, изтъквайки несъществуващите заслуги на Австрия. Противопоставянето Русия — Австрия е постоянна тема и на органа на неговата партия, в. «Свобода»: «. . .единствената цел на руската политика на Балканския полуостров е била — заграбването на България; преобръщението ѝ в пълно, безответно оръдие, за да се простре после върху нейното тяло и кости и докопа до Цариград» (в. «Свобода», бр. 854 от 8 юли 1892 г.). «. . .Австрия е най-заинтересованата държава в благополучното разрешаване на нашия въпрос и тя във всички почти въпроси е вървяла напред и благодарение на нейната искрена и без задна цел поддръжка нашето отечество можа да изплува из бъркотините, да се закрепи и да се ползува днес с известно уважение» (в. «Свобода», бр. 457 от 14. II. 1891 г). В друг брой същият вестник подчертава, че «единствената държава, която не преследва користолюбиви цели на Балканския полуостров, а само иска населяющите го малки народи (между които галеното дете

сме ние) да се развиват свободно и икономически, е Австрия».

Фердинанд получава най-стабилна подкрепа от австрийския императорски двор. По случай «петгодишнината от неговото възшествие на княжеския престол» той е приет от австрийския император, което означава не само фактическо, но и формално признание. Завръщайки се в България, Фердинанд прави тържествена декларация: «Мнението върху нашето отечество се е коренно преобърнало в наша полза и нашите действия се следят с пълно доверие. Имах щастието да се срещна с Негово императорско величество австрийския император и да се убедя лично в Неговото благоволение и искрено съчувствие към нашето свето дело. . . Ваший княз, гдето и да се яви, всъде биде приет с уважение и почит» (в. «Свобода», бр. 589, 3. VIII. 1891 г.). Вестникарите щедро възхваляват австрийския император: «. . . император Франц Йосиф е един господар толкова кавалер, колкото и способен, и по благородството на чувствата си, и по своя характер може да служи за образец на всички коронованн глави» (в. «Свобода», бр. 964 от 20. XI. 1892 г.).

Хапливите и иронични бележки в началото на «Пътните бележки» разкриват друга гледна точка. Алеко Константинов се отнася с презрение и отвращение към «нашите» австрийски доброжелатели. За него те са врагове на българския народ, подстрекатели на националистически страсти, тяхната цел е да разединят славянската общност и да превърнат България в оръдие на своята антируска и антиславянска политика.

Неговото отношение към Австрия остава непроменено и след падането на Стамболов. Поддържайки привидно коректни отношения с Русия, Фердинанд продължава своята проавстрийска и прогерманска политика. През 1895 г. във в. «Знаме», бр. 54 от 7 март, е поместено стихотворението на Ал. Константинов «Прогрес», препечатано от в. «Народен лист», Видин. Шестата строфа е посветена на Австрия:

За нази се Австрия бащински грижи.
Тя казва, вий нямайте никакви грижи!
По моите съвети вий само вървете
и таз Македония веч забравете.
Аз, аз ще ви пращам одежди, обуща,
дрънкалца, играчки, опинци, навуща.
Вий слушайте мен, ще живейте богато,
аз искам в замен само вашето злато,
изгонвайте всяка славянска намеса —
и вий ще сте първи чада на прогреса.

Стр. 7. *Филарет Филипич* — Филарет Иванович Голованов

«Той бе русин от Тулча. . . Когато през юни 1877 руската войска завзе Тулча, някои от по-образованите тамшни руси постъпиха на служба в гражданското управление главно като преводачи. . . Между тях бе и Алековият Филаретич (Филипич), който до 1882 служи най-вече в Плевен, а оттогава до смъртта си — в Министерството на вътрешните работи. . . Нисък, пълен, рус, синеок, с добродушно лице, Голованов биваше обикнат от всички, които се запознаеха с него. С Алека го свързваше такава тясна дружба, че един без други не можеха да минат нито ден» (Тома Васильов, в. «Днес», г. I, 1936, бр. 48 от 31 март).

Стр. 7. *Фиоринт* — австрийска монета.

Стр. 7. *Нам време съ мъ свадеск ку гуверну русеск* (рум.) — нямам време да се карам с руската власт.

Стр. 8. *Че като почнаха ребятата да пеят* — другарите на Алеко Константинов от кръга «Весела България» са участвували в хора на «Славянска беседа», създаден след отказа на диригента на съществуващия тогава немски хор «да изпълнява и славянски песни». «Българската ядка на този хор стана интимният кръжок «Весела България» от неколцина души, между които Алеко Константинов, Петър Абрашев, аз и др., които се събираха отделно и зарегистрираха много моменти на безгрижие, чистота и творчество» (Н. Николаев. Из миналото. — «Славянска беседа», юбилеен сборник, 1880 — 1930, С., 1931, с. 68).

Стр. 9. . . *valets et femmes de chambre* (фр.) — слуги и прислужнички.

Стр. 9. *Патери* — католически свещеници.

Стр. 9. *Тръбочист* — коминочистач.

Стр. 9. *Des sous, messieurs! Des sous, s'il vous plait* (фр.) — петачета, господа, петачета, ако обичате.

Стр. 11. *Премени* (от перемена — рус.) — смяна. Речникът на завършилия южнославянския пансион в Николаев и Одеския университет Алеко Константинов съдържа и други русизми: гора, слезлива, роскош, жадни, попечение, таещ, плаващ и др.

Стр. 11. . . *.страшен противник на Ломброзо и Мантегаца:* Чезаре Ломброзо (1835—1909), родоначалник на антропологичното направление в криминологията и углавното право, отречено от съвременната наука. Смята престъплението за естествено явление, както рождението и смъртта. Според Ломброзо престъпниците се раждат, а не са продукт на обществената среда и условия; Паоло Мантегаца (1831—1910), доктор по медицина и завеждащ катедра по обща патология в Павия, след това завеждащ катедра по антропология във Флоренция. Автор на популярните за времето книги «Физиология на удоволствието», «Физиология на любовта» и др.

Стр. 11. *Зе екри ун ливр пор ла призон. . .* (фр. непр.) — написах една книга за изправителния затвор, ще ви изпратя моята книга.

Стр. 11. *Патуа* (фр.) — местен, простонароден говор.

Стр. 15. *Lunch* (англ.) — лек обед.

Стр. 15. *Hunjadi Janos* — унгарска минерална вода, която действува разслабително.

Стр. 15. *Компатриотки* (фр.) — сънотечественички.

Стр. 15. *Сестри Исусови* — монахини.

Стр. 15. *Soeur Clemence* — сестра Клеманс. Своята адмирация към «милата, божествена полячка» Алеко Константинов запазва и след завръщането си в България. На първия въпрос от анкетата на проф. Иван Шишманов през лятото на 1894 г. в с. Владая: «Коя краска предпочитате?» — неговият отговор е: «Краска на кожата à la soeur Clémence».

Стр. 16. *. . . по стара юношеска привичка. . .* —стихотворни опити Ал. Константинов прави още в Южнославянския пансион в Николаев («Огледало», 1880, «Защо?», 1881), а като студент в Одеса пише комичната поема «Песен за Пламен Теня и Слобод Маджара», издадена в Свищов, 1882. И по-късно той пише стихове и превежда поезия.

Стр. 16. *Психея* — В древногръцката митология олицетворение на човешката душа в образа на прекрасна девойка.

Стр. 17. *Грот* (фр.) — пещера.

Стр. 17. *Каталанка* — испанка от Каталония.

Стр. 18. *Terra, Terra!* (лат.) — Земя, земя!

Стр. 18. *Long Ysland* — Остров край атлантическия бряг на югоизток от Ню Йорк, разделен от континента чрез проток със същото название.

Стр. 19. *Триединния град* — голям Ню Йорк е създаден в 1898 г. чрез обединяването на пет градчета. Дели се на пет района: Централен (о. Манхатан), Куинз, Ричмънд, Бруклин, Бронкс.

Стр. 19. *Худзоновата река* — на името на английския моряк Хъдсън, който през 1606 г. я открива и изследва бреговете ѝ.

Стр. 20. *Жадни* (рус.) — алчни.

Стр. 20. *Аджеба* (тур.) — дали наистина.

Стр. 20. *. . .нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на чуждестранната преса. . .* — Правителствените вестници и преди всичко органът на стамболовистите поместват много отзиви (някои от тях съчинени от вестникарите) и изявления на австроунгарския печат за «напредъка на нашето отечество», в подкрепа на Фердинанд и правителството на Стамболов. Те се стремят да убедят българската общественост, че «просветените

народи» и световното обществено мнение «припознават» вече княза и неговото правителство. Всъщност европейските народи с тревога следят арестите и процесите в България, насилията и убийствата.

Стр. 21. *O, yes, Turkey, all right* (англ.) — О, да, Турция, добре!

Стр. 21. *Кучер* (рус.) — файтонджия, кочияш.

Стр. 23. *Un vrai parisien* (фр.) — истински парижанин.

Стр. 23. *Vous savez, ici on oublie l'Orient* (фр.) — Знаете, тук човек забравя Ориента.

Стр. 23. *Франкмасони* — Свободни зидари. Членове на франкмасонството — международно религиозно-политическо движение със своя тайна организация, мистични обреди и ритуал.

Стр. 24. *Официант* (рус.) — келнер, сервитьор.

Стр. 25. *Дилижанс* (фр.) — покрита многоместна кола, теглена от коне.

Стр. 25. *Фиакър* (фр.) — покрит файтон за превоз на пътници.

Стр. 25. *. . .да охраняват честта, живота и имота на гражданите∾си спомних за нашите полицейски!. . .* — Стамболов създава мощен полицейско-шпионски апарат, за чиято издръжка отделя значителна част от държавните приходи. Той ръководи лично окръжните и околийските полицейски управления, нареждайки с «екстренни» и «конфиденциални» телеграми как да действуват. Шифрованите лични нареждания и записки на министър-председателя съдържат най-подробни и конкретни указания (вж. Доклад на парламентарната анкетна комисия, София, 1895 г.). Особено жесток бил политическият терор при изборите, когато правителството мобилизирало всички свои сили: «полицейски пристави и стражари, потераджии, горски и полски коруджии и толумбаджии». В кървавите избори в Плевен, Горна Оряховица, Кутловица (Михайловград) и другаде били убити около 300 души. На «нашите полицейски» Ал. Константинов е посветил много страници в своите фейлетони.

Стр. 27. *Вавилон* — в преносен смисъл: неразбория, бъркотия, Вавилонско стълпотворение.

Стр. 27. *Плафон* (фр.) — таван, потон.

Стр. 28. *Хасъл* (тур.) — същински, истински.

Стр. 29. *Ест, србин ∾ Све едно, ща су срби, ща су бугари* — Да, сърбин, и вие ли сте сърби? ∾ Все едно, какво са сърбите, какво са българите — братя славяни.

Стр. 30. *Клевеленд е добър човек ∾ да уватu за руке ове американи* (сърбохърв.) — Клевеленд е добър човек, но не е държавен

мъж, той е глупак; искате ли да ви дадем Клевеленда, па да земем вашия Стамболов, та той да дойде тука, че да пипне за ръцете тези американци; Клевеленд — Гроувър Кливланд, демократ, президент на САЩ (1893—1897).

Стр. 30. *Овде е таква ∾ како кажу у нас* (сърбохърв.) — Тук е такава голяма корупция, дето никъде я няма; при вас, в Европа, хората са императори, тук златото е император; който има най-много злато, той има най-голяма сила. Царица е парицата, както казват у нас.

Стр. 30. *С злато ∾ президента* (непр. сърбохърв.) — Със злато можеш да купиш и самия президент.

Стр. 31. *Que sais-je encore* (фр.) — Какво ли не щеш.

Стр. 32. *Keep off the grass* (англ.) — Не ходете по тревата.

Стр. 32. *Карусел* (фр.) — въртележка за деца.

Стр. 32. *Крикет* (англ.) — игра на топка.

Стр. 33. *Специмент* (фр.) — образец, рядък екземпляр.

Стр. 34. *Страбоскоп* — кутия, в която при въртене се вижда как се движат изписани образи.

Стр. 34. *Балансуар* (фр.) — люлка.

Стр. 35. *Hudson River* (англ.) — реката Хъдсън.

Стр. 35. *Варка* (ит.) — лодка, ладийка.

Стр. 35. *Joung man* (англ.) — млади момко.

Стр. 35. *Фут* — английска мярка за дължина, колкото една човешка крачка, 30,50 м.

Стр. 35. *Sleeping car* (англ.) — спален вагон.

Стр. 35. *Passenger coach* (англ.) — пътнически вагон.

Стр. 37. *Ниагара! Дай боже всекиму да изпита такива блажени чувствования...* — На въпроса «От кое място ви е останал най-приятният спомен», Ал. Константинов отговаря: «От върха на Айфеловата кула и от Ниагара.» (Вж. «Моята изповед» в прил. към наст. изд.)

Стр. 40. *Ръшнал,* от ръшна (диал.) — обикалям, ходя.

Стр. 41. *Che cosa!* (ит.) — Какво става?

Стр. 42. *Whats the matter?* (англ.) — Какво има?

Стр. 42. *Кутловица* — днес Михайловград.

Стр. 42. *Пловдивското изложение* — През август 1892 г. е открито първото българско земеделско-промишлено изложение. В. «Пловдив», г. VII, 1892, бр. 87 от 15 август, излиза с прокламация по случай «тържественото отваряние» на изложението: «*България тържествува.* Днес е 15-й август. Светъл и забележителен ден! Светъл и забележителен за България. Първото българско изложение се отваря днес; пръв път днес българский народ вижда

своето лице в поставеното от себе си вярно огледало; пръв път днес той излиза вкупом пред целия свят. . .»

Стр. 43. *Алхамбра* — крепост и дворцов ансамбъл на мавританските владетели в Испания, в околностите на Гренада (XIII—XIV в.).

Стр. 43. *Едрене* — Одрин.

Стр. 44. *Господи, дано американките не помолят ∾ да преведеш на английски език таквизи технически изражения — не е лесна работа.* — Вестникът, който Ал. Константинов държи в ръцете си, е официозът на стамболовистите «Свобода», а «Михалакевите възпитаници», както ги нарича «Свобода», са редакторите на пловдивския ежедневник «Балканска зора» д-р Никола Генадиев и Харитон Генадиев. Стамболовистките управници са разгневени, че в. «Балканска зора» прави опит да се разграничи от тях (при построяването на жп линия Белово—София—Цариброд, извършено под натиска на австрийския капитал, по изборите и побоищата в Чирпан) и заплашва: «Ако мислите, чоджум, партия да си образувате, излезте по-открито, излезте да ви видим що сте, какво искате.»

Кампанията срещу «Балканска зора» продължава в много броеве на правителствения вестник. Всъщност това е цял потоп от хули и цинизми (непреводими «технически изражения», както ги нарича Ал. Константинов); «добре възпитаните момчета в салаша на Михалаки», «салашките възпитаници», «злобни и подли ханджии», «мухурджии», «епетен тепегьозлии», д-р Н. Генадиев е наречен «пущ» и «омаскаряван цънцарин», който «резили хората, лае на аба», по-късно Ал. Константинов ще пародира стила на тези дописки във фейлетоните си за Бай Ганьо (вж. напр. «Бай Ганьо журналист»).

Стр. 44. *Салаш* — дъсчена колиба, навес.

Стр. 45. *Зурла (зурна)* — дървен музикален инструмент от рода на кларнета, с остър, рязък звук.

Стр. 45. *Зилове* — метални кръгове на дайре, метални кастанети.

Стр. 45. *Силяхлък* (тур.) — кожен пояс, пригоден за поставяне на оръжия: пищови, ножове, огниво.

Стр. 45. *Bulgarian curiosities* (англ.) — български рядкости, чудатости.

Стр. 45. *Лапчуни* — обувки от аба или мека кожа.

Стр. 45. *Кастер* (гр.) — калаен съд за ракия.

Стр. 45. *Ганьо Сомов* — «Ганьо Сомов е от Казанлък. В града е имало представители на цариградската търговска къща Ymsen C°, които закупували розово масло; техен помощник и па-

вач е бил Сомов, известен в града още преди появата на Алековата книга под името «Бай Ганьо»... Когато излиза книгата «Бай Ганьо», П. Топузов отива с нея при Сомова и го запитва дали познава нейния автор. Сомов си спомнил за своя спътник. И когато Топузов му прочел някои страници, той останал неприятно изненадан: «Ц-ц-ц, май с момче!».

«Казах, че като отделен образ, смътно очертан, Бай Ганьо се явява в «До Чикаго и назад». Основните негови качества, подробно дадени отсетне в книгата, тук се проявяват не само от Ганьо Сомов, но и от друго едно лице — «софийския гражданин Айвазиян, касиер на българския павилион» (Б. Пенев. Как възниква образът на Бай Ганьо. — Юб. сб. на ученолюбивата дружина «Искра», Казанлък, 1923, с. 161—166).

Стр. 46. *Мускал* (тур.) — малко стъкълце, съдържащо приблизително 5 г.

Стр. 46. *Ялдъзлии* (тур.) — позлатени, лъскави.

Стр. 46. *Терше* (тереше) — масло от южно растение индрише, с което имитират розовото масло.

Стр. 46. *Насрадин Ходжая калма* (тур.) — ножиците на Настрадин ходжа.

Стр. 46. *Къзъм* (тур.) — момичето ми, дъще.

Стр. 46. *Бамбашка* (тур.) — съвсем друг, особен.

Стр. 46. *Заиф* (тур.) — слабичък, мършав.

Стр. 48. *Сполайти* (гр.) — благодаря, ти да си жив.

Стр. 48. *Здорово, матушка* (рус.) — здравей, стрино.

Стр. 50. *Постав* — голямо дървено корито за превозване на грозде, кораб.

Стр. 52. *Сантур* — източен, многострунен инструмент.

Стр. 52. *Чампари* (тур.) — кастанети.

Стр. 52. *Саукшербет* (тур.) — студен сироп.

Стр. 52. *Бал Капан* — хан в Цариград, в квартала Балкапан. В него са се помещавали канторите на българските търговци.

Стр. 52. *Jeunesse dorée* (фр.) — златната младеж.

Стр. 52. *Академиите* — иронично название на кафенетата.

Стр. 53. *На Парижкото изложение* — става дума за изложението от 1889 г., което Ал. Константинов посещава.

Стр. 53. *Карнушка* — въртележка.

Стр. 55. *Хортикултура* (лат.) — градинарство.

Стр. 56. *Ландо* (фр.) — четириместна кола за къси разстояния с двоен, сгъваем покрив.

Стр. 56. *Сибаритски, сибарит* — човек, който живее разкошно и изнежено (както жителите на гр. Сибарис, Южна Италия).

Стр. 56. *Златарски* — Георги Николов Златарски, първият български геолог, ректор на Висшето училище, публикувал около 30 труда из областта на минералогията, петрографията и полезните изкопаеми, автор на 2 геологически карти на България.

Стр. 57. *Илиноис* — щат в североизточния център на САЩ.

Стр. 57. *Хесап* (тур.) — сметка.

Стр. 58. *Перистил* (гр.) — колонада около здание.

Стр. 58. *Варакладосани* (тур.) — покрити с варак, облепени с лъскави метални листа.

Стр. 58. *Каравела* — морски платноходен кораб с три или четири мачти.

Стр. 60. *Калифорния* — един от петте тихоокеански щати на САЩ.

Стр. 60. *A propos* (фр.) — между впрочем, тъкмо навреме.

Стр. 61. *Балаган* (рус.) — лека временна постройка за представления по панаирите.

Стр. 62. *Хепидже* (тур.) — доста, множко.

Стр. 66. *Алеганските гори* (рус.) — алеганските планини.

Стр. 66. *Себап* (тур.) — добрина, добър спомен.

Стр. 68. *White House* (англ.) — Белият дом.

Стр. 68. *Та ето в каква къща живеят президентите...* — Авторът намеква за обогатяването на властниците в България. По това време Фердинанд строи дворци, вили, заграбва гори, общински имоти; Ст. Стамболов и Д. Петков «изкупуват» на безценица жилища, чифлици, имоти.

Стр. 68. *Комфортабелно* (фр.) — удобно, разкошно.

Стр. 69. *Швейцар* (нем.) — вратар.

Срт. 69. *Comme il faut* (фр.) — подходящо, както трябва.

Стр. 70. *Има хас* (тур.) — възможно ли е, току-виж.

Стр. 70. *Кирпични* (рус.) — тухлени.

Стр. 71. *Необемлени* (рус.) — необхватни.

Стр. 71... *колосална бронзова статуя на Пен ∾ щат Пенсилвания* — през 1681 г. английският крал дал на Уилям Пен (1644—1718) огромна територия като компенсация за дълговете му към неговия баща. Поради обширните гори той нарекъл своите владения «Sylvania», а кралят добавил към тази дума «Пен», в чест на бащата на Уилям, кралски адмирал. Квакерът Уилям Пен си поставил за цел да създаде колония, «свободна за цялото човечество» — без оглед на вероизповедания и националности.

Стр. 71. *Oh yes sir! Here!* (англ.) — Да, сър! Тук!

Стр. 73. *Cavaleria rusticana, тази щастлива, бледна оперица* — «В Алексвите пътни бележки «До Чикаго и назад» има на едно място една твърде жестока бележка за известната опера на

Маскани «Cavaleria rusticana». . . Откакто познавах Алека, аз все се канех да му кажа, че бележката му е несправедлива. . . Сега внезапно ми дойде на ум, но вместо да му кажа нещо, аз помолих г-жа Ш. (Лидия Шишманова) да изпее интродукцията на операта. . . Алеко първи възторжено запляска. Неговият искрен възторг опроверга оскърблението на сицилианската музика, което трябва толкова случайно да е дошло под калема на благодушния писател, че той дори не си го спомни. . .» (Кирил Христов, Алеко Константинов, Спомени, сп. «Мисъл», г. IX, кн. 10, 1899).

Стр. 73. *Chestnut Street* (англ.) — улица на кестените.

Стр. 74. *Изпихват* (от рус. испыхивать) — пламват.

Стр. 76. *Дембелхане* (тур.) — дом за мързеливци.

Стр. 76. *А бе какво е това Холера Ностра ∾ Баба в щанах. . .* — През 1892 г. в българския печат се появяват много съобщения за избухване на холерна епидемия в Европейска Русия. Тези информации правителственият официоз тълкува по своему: «Може да не му е тук мястото, но ще забележим: дали това наказание божие, което е сполетяло Русия от 2 години насам, не е отмъщение за неправдите и убийствата, които руското правителство направи в България. Миналата година глад, тази година холера, догодина чума. Господ си знае работата» (в. «Свобода», 1892, бр. 852 от 6 юли).

Опасността от холерата дълго време занимава българската общественост, превръща се едва ли не в темата на деня.

Ал. Константинов е назначен за кратко време член на Софийския апелативен съд и в началото на март 1892 г. отново е уволнен. За това уволнение той си «отмъщава» с няколко сатирични стихотворения (нарича ги «смешки»), насочени срещу главния секретар на Министерството на правосъдието А. Петров, който го «отчислил от служба». Тези смешки са под общото название «Холера Ностра» (Наша холера).

Екатерина Иванова в спомените си «Алеко Константинов в семейна и роднинска среда», София, 1939, с. 46, пише по този повод: «Помнят също неговите другари как той беше възпял лицето, което беше поднесло за подпис уволнението му, мотивирано с политически причини. Този висш всесилен тогава чиновник по правосъдието, със своята дълга, суха, кокалеста фигура и малка черна глава, с вдлъбнати светещи очи, даде повод на Алеко да му посвети куплети, които завършваха с един и същ припев: «Холера Ностра» (нашата холера), таз болест остра» и т. н.

Увлекателната мелодия на игривия марш, която Алеко беше приспособил към думите, бяха направили в скоро време популярна песента му.

Във в. «Радикал», бр. 4 от 29 октомври 1945 г., са отпечатани две от тези «сатиростишия», така както си ги спомня инж. Христо Станишев:

Отишел Холѐра ностра
и в Русчук да се годява,
големство да продава
и в Русчук да се гоява.
Но какви зевзеци нашти,
кат видели баба в гащи,
страшно му се подиграли
и момата му не дали.

Второто от тях е по Некрасовото стихотворение «Размишления пред парадния вход».

Докога, докога таз холера,
ще ли още тя да трай.
Ох, кажете, кажете за бога
за холерата няма ли край!

Ти почни от високий Сенатор,
от съдия, от почтен прокурор
и свърши с последний регистратор,
той на всички навожда терор. . .

Припев:
Холера ностра,
таз болест остра.

Стр. 76. *Баба в щанах* (рус.) — жена с гащи.

Стр. 78. *И тъй, аз видях града, в който се е зародила мисълта у Edward Bellamy. . . ∾ ще се осъществи Беламовият идеал.* — Едуард Белами (1850—1898), американски писател. Световна известност му донесъл утопичният роман «Поглед към миналото» (в руски превод — «В 2000 година»), където е изобразено въображаемо «социалистическо» общество, формирано в процеса на една мирна еволюция. Романът се характеризира с реформистките си и технократически илюзии. В САЩ той предизвиква създаването на клубове на Белами, чиято цел била реализирането на плановете и идеите на писателя.

Стр. 79. *Гилдия* (нем.) — икономическо обединение през ранния феодализъм на търговци и занаятчии в защита на цеховите привилегии, за взаимна помощ и отстраняване на конкуренцията.

Стр. 81. *Иде ми на ум нашата прокопсана аристокрация. . .*—

Намерението на автора да изобрази «българската гражданска и военна аристокрация» се развива паралелно с идеята да постави Бай Ганьо в европейска среда, да тръгне с него по Европа. Уместно е да се каже, че още в началото на 1892 г. Алеко Константинов е започнал своите глуми над «аристокрацията». Това той прави във втория брой на карикатурния вестник «Заговезни», където помества обръщението «Към моите събратия аристократи», подписано с псевдоним «Baron de Divdiadovo». На «нашата прокопсана аристокрация» той посвещава очерците «От много ум» (сп. «Българска сбирка», г. I, 1894, кн. 4, с. 336—339), «Пази боже сляпо да прогледа» (Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината на българската журналистика и честването паметта на основателя й Константин Фотинов, С., 1894, с. 43—46) и цикъла «Проза в стихове», в. «Прогрес», бр. 25 от 10 юни 1894 г.). В. «Знаме», г. I, 1895, бр. 54 от 7 март, препечатва от в. «Народен лист», Видин, стихотворението «Прогрес» — «духовити стихове на известният наш поет и литератор г. Алеко Константинов, с които той хумористично очертава цяла една характерна епоха у нас». Втората строфа е за една българска «аристократка»:

Госпожа Н. Н. със кълчищена фуста
до вчера кълчища й тъкала във пруста.
Но днешния свят не стои, прогресира:
госпожа Н. Н. се отърсва, дресира,
преселва се в София, става Столична,
субтилна, разкошна, изящна, прилична.
Парийжкий Прентан я превръща в принцеса.
А кой е виновникът тука? — Прогреса.

Стр. 82. *Пилот* (фр.) — лоцман, човек, който познава водния път.

Стр. 83. *Долу Ню Йорк! ∾ Да живее Париж!* — Впечатленията си от Париж, който Ал. Константинов посещава през септември 1889 г., в писмата си до И. Д. Шишманов и П. П. Славейков предава по следния начин:

«Иване. . . Пиша замаяно — инак не съм в състояние. Чудеса!. . .»

«Пенчо, ако и да нямам сантим в кесията си, но положението си в тази минута не би го менил за хиляди. . .»

Стр. 83. . . *или вида от върха на Ейфеловата кула!*. . . — На връщане от Америка, в Париж, Ал. Константинов не пропуска случая да се изкачи отново на Айфеловата кула. Той изпраща на вуйчо си Ангел Урукин илюстрована картичка с изображение на

Айфеловата кула, на чийто връх е поставил кръстче и отбелязал — «От тука»:

«Драги вуйчо,

Известявам те от самия връх на Айфеловата кула, че се върнах благополучно в Европа. Утре заминавам с Голованова за Лондон.

Довиждане

Алеко.»

(Париж, 2/14 август 93)

Стр. 83. *Или вида от Ейфеловата кула!*. . . — В «Моята изповед» на въпроса «От кое място ви е останал най-приятният спомен?» — Ал. Константинов отговаря: «От върха на Айфеловата кула и от Ниагара.»

Стр. 84. *Унде й попа* (рум.) — къде е попът.

Стр. 85. *Луидор* — стара френска златна монета от 20 франка.

Стр. 85. *Купци* (рус.) — търговци.

Стр. 85. *Язък каяфитине* (тур.) — язък за изгледа, невидял му се и изгледът.

Стр. 87. *На угад* (рус.) — наслуки, напосоки.

Стр. 88. *Сквер* (англ.) — малка градинка.

Стр. 88. *Юстиция* (лат.) — правосъдие.

Стр. 89. *Ale* (англ.) — светла бира.

Стр. 89. *Е-е, кача алъръм бен сени* (тур.) — за колко те вземам аз тебе.

Стр. 89. *Шилинг* — английска монета, равна на 1/20 от фунт стерлинг.

Стр. 90. *Бабелмандеб* (Бабелмандебски проток) — свързва Червено море с Аденския залив, Индийския океан. Отделя Арабския п-в от Африка.

Стр. 90. *Индустан* (тур.) — Индия.

Стр. 90. *Сандвичевите острови* — старото название на Хавайските острови, архипелаг в централната част на Тихия океан, най-големият в Полинезия, от 1949 г. — щат на САЩ.

Стр. 91. . . . *Както пишат нашите писатели — дълбоко, дълбоко*. . . — Отношението на Алеко Константинов към такъв стил личи и от заявлението му до Комитета «Българско отечество», с което предлага сборник от «художествени описания на най-живописните местности в нашето отечество»: «Описанията ще бъдат художествени, без примес на разни претенциозни quasi научни опашки.»

Седемте пътеписа на Алеко Константинов, които поместваме, са обособени като самостоятелен раздел в неговите съчинения най-напред от Беньо Цонев през 1922 г. под наслов «Пътни бележки от България». Оттогава досега те се печатат неизменно в същия състав и в същия ред.

Приемайки по принцип направеното от Б. Цонев разграничение, смятаме за уместно все пак да отбележим, че едно от произведенията («Покана») фактически не е пътепис в истинския смисъл на думата. Отнасянето му към този раздел е до голяма степен условно — главно заради тематичната му връзка с останалите пътеписи. Трябва също да отбележим, че Алеко Константинов е замислил още един пътепис, който обещал да напише след последното си пътуване до Пещера. Помествайки на отделна страница заглавието на тази ненаписана творба, Пенчо Славейков съобщава: «В брой 5—6 на «Знаме», 1897 г., е оставено празно място за фейлетон под име «До Пещера и назад», обещан да бъде написан от Алека. Това си обещание той отнесе в гроба. Брой 5—6 (18 май 1897) е изпълнен почти изключително със статии и сведения върху убийството и смъртта на Щастливеца» (А. К о н с т а н т и н о в, Съчинения, т. I, С., 1901, с. 243).

ДО ЖЕЛЮША С ГОВЕЖДИ ВАГОНИ (с. 95) — «Знаме», г. I, бр. 63 от 16 април 1895 г., с подпис: Алеко Константинов.

През април 1895 г. по случай народните увеселения на сръбско-българската граница било организирано специално пътуване на софиянци с два излетни влака. Предварително това пътуване било шумно рекламирано от тогавашните вестници. Например в «Български търговски вестник» (г. V, бр. 78 от 7/19 април 1895 г.) под наслов «Увеселителни тренове» е поместено следното рекламно съобщение: «По случай народното увеселение на 18 априлий при с. Желюша на сръбско-българската граница ще се пуснат от София в този ден два увеселителни трена. Тръгването на първия влак от София ще стане в 6 ч. и 30 мин. заранта и ще пристигне в Цариброд в 8 ч. 41 мин. Вторият влак ще тръгне в 7 ч. 15 мин. и ще пристигне в Цариброд в 9 ч. 26 мин. Връщането в Цариброд ще стане: първият трен в 6 ч. 52 мин., а вторият — в 7 ч. 53 мин. вечерта; те ще пристигнат обратно в София в 9 ч. 23 мин. първият влак и в 10 ч. 20 мин. вечерта вторият трен. Цените за отиване и връщане са: II клас 5 л. и III клас 3 лева. Билетите ще имат сила за връщане и на 19 того със смесения влак.» В действителност самото пътуване било съпроводено с цяла серия неуредици, послужили на Алеко Константинов за повод да напише своя пътепис, който се родее в много отношения с неговите фейлетони.

Интересни подробности във връзка с творческата история на произведението изнася съпругата на близкия Алеков приятел Ив. Д. Шишманов Лидия Шишманова в своите спомени, поместени в сп. «Българска мисъл» (г. I, 1925—1926, кн. 6—7, с. 559—560). Според нея тези бележки били написани във връзка с един техен спор по въпроса за цинизмите в художественото произведение. «Аз се мъчех да му докажа — разказва тя, — че това, което минава лесно на френски език, се търпи най-после на руски, но не върви по български (аз не можех да му обясня защо собствено!) — изглежда тежко, грубо. Алеко обаче никогаж не отстъпваше нито една фраза, нито една дума. Една вечер, когато четеше у дома нещо от своите ръкописи, аз помня как се обърнах към един от неговите интимни другари, молейки го да ме поддържа. Той ми отговори: «Излишно е! Алеко никогаж не се съгласява да измени нито сричка.» Един ден, когато имахме такъв доста оживен спор, и то на ъгъла на една улица, аз намерих след една седмица «motto» на един негов фейлетон следните фрази: — Да не ви знае човек, ще помисли според Вашите очерки, че сте кой знае какъв циник.»

Желюша — село в Югославия, разположено недалеко от Цариброд (днес Димитровград); по време на описваните събития се намирало в България в непосредствена близост до някогашната сръбско-българска граница.

— Аз съм възхитен, нашите българи — цели англичани! — провикна се въодушевен г. министърът на обществените сгради — министър на обществените сгради в кабинета на К. Стоилов от декември 1894 до януари 1899 г. е бил Михаил Маджаров (1854—1944), виден общественик и публицист, възпитаник на известния Роберт колеж в Цариград.

— Е па ща чемо радити, ви сте код нас госте (сърбохърв.) — Е, че какво да правим, вие сте у нас на гости.

. . .туй проклето изгасване на свещите — вж. т. 1, с. 364.

. . .симпатичният бай Шишеджиев — Никола Шишеджиев (1866—1940), родом от Сопот, доброволец в Сръбско-българската война от 1885 г., по-късно известен столичен общественик; през 1894 — 1895 г. бил чиновник в Министерството на обществените сгради и съобщенията.

Трен де плезир (фр.) — увеселителен влак.

. . .кой е таращувал онзи ден из долния етаж на «Знаме»? — в подлистника на в. «Знаме», г. I, бр. 62 от 12 април 1895 г. е отпечатан пътеписът на някой си К. Б-ков (вероятно Кирил Бер-

бенков) «Увеселителна разходка до Пирот и сръбските избори за скупщината (Бележки и впечатления)»; думите на Алеко Константинов недвусмислено свидетелствуват, че той е смятал «долния етаж» на в. «Знаме» за свой запазен периметър.

ПОКАНА (с. 98) — «Знаме», г. I, бр. 99 от 23 август 1895 г., с подпис: Алеко Константинов.

В своите спомени Никола Червениванов съобщава някои интересни подробности във връзка с призива на Алеко Константинов за излета до Черни връх, послужил като тласък за възникването на организираното туристическо движение в България. Според него идеята за написване на произведението се родила по време на една тяхна екскурзия, по-точно, когато двамата се завръщали от Еленин връх: «На другия ден —. разказва Червениванов — се върнахме в Дупница, където решихме да се върнем с файтон. Във файтона за нищо не приказвахме освен за нашите неизгладими впечатления от излета из Рила. Така стигнахме едно ханче до село Нова Диканя. В това ханче, между Дупница и София, където обикновено спираха файтонджиите, спря и нашият файтон. В този хан бе замислен от Алеко излетът до Черни връх. Беше време за похапване. Намерихме кисело мляко. След като се нахранихме, появи се идеята у нас — поде я Алеко: — защо в България да не се създаде едно туристическо дружество! Аз почнах да изброявам нашите приятели от така наречената «Весела България», на която Алеко беше душата, които могат да бъдат добри туристи. Така говорех аз. Алеко ме прекъсна и каза: «Слушай, Колчо, тая работа ще я направим, ама по друг начин. Като се върна в София, ще напиша един фейлетон и с него ще поканя хората, които желаят да дойдат на Черни връх — там да се основе туристическото дружество. Само така ще успеем.» От село Диканя до София фейлетонът беше готов в главата на Алеко. И действително, наскоро, срещу празника Св. Богородица, във в. «Знаме» излезе този исторически фейлетон» (Н. Червениванов. През планините с Алеко. [Спомени, стенографирани през 1938 г. от Иван Сираков] — Алеко. Известия на софийския клон «Алеко Константинов» на БТС, С., 1940, кн. 11, с. 4—5).

Академиите — намек за софийските комарджийски заведения.

Не помня Вазов ли, или друг някой е написал: «Господа, изучете България, за да я обикнете» — вероятно Алеко Константинов има предвид Вазовия призив в пътеписа «От Марица до Тунджа», обнародван в сп. «Денница», т. I, 1890, кн. 1, с. 28—35; кн. 2, с. 71—78 (вж. И. Вазов. Събрани съчинения, т. 12, С., 1977, с. 221—222).

. . .инициативата ∾ за основаването на един туристически клуб — до тази идея Алеко Константинов не е достигнал изведнъж. Първообразът на организирания туризъм в България е т. нар. «Урвич клуб», в който са участвували някои от членовете на «Славянска беседа»: Алеко Константинов, Н. Николаев, С. Захей, Б. Прошек, Шимачек, Ив. Ловрич и др. Тази приятелска компания всяка година по определено време е отивала на екскурзия до местността Урвич, близо до София, имала е специален марш и пр. (подробности вж. в спомените на Ив. Ловрич в «Юбилеен сборник на «Славянска беседа», С., 1931, с. 58).

Ив. Грозев (1847—1916) — преди Освобождението известен революционер и близък другар на Левски, след Освобождението виден индустриалец и председател на Търговската камара; през 1894—1895 г. бил кмет на София.

Д-р Моллов — вероятно Владимир Моллов (1873—1935), известен юрист и общественик, завършил право в Московския университет през 1894 г.; по-късно професор в Софийския университет.

Д-р Мирков — Сава Мирков (1850—1927), виден лекар, действителен член на Българското книжовно дружество, заслужил деец на военносанитарното дело у нас.

Д-р Данев — Стоян Данев (за него вж. т. 1, с. 356). През 1895 г. бил председател на дружество «Славянска беседа», където членували почти всички споменати тук лица (с изключение на д-р Кръстев).

Ем. Иванов (1857—1925) — дългогодишен професор по математика в Софийския университет, родственик на Алеко Константинов.

Д-р Ив. Георгов (1862—1936) — известен в миналото философ и психолог, действителен член на Българското книжовно дружество, професор в Софийския университет, доктор на Йенския университет.

Д-р Георгиев — Стефан Георгиев (1859—1900), професор по ботаника в Софийския университет, доктор на Лайпцигския университет.

Д-р Червениванов (1863—1939), известен общественик, професор по химия и индустриалец; един от първите организирани туристи и един от близките приятели на Алеко Константинов.

Вл. Селджобалиев — секретар на дружество «Славянска беседа».

НЕВЕРОЯТНО НАИСТИНА, НО ФАКТ: 300 ДУШИ НА ЧЕРНИЯ ВРЪХ (с. 102) — «Знаме», г. II, бр. I от 31 август 1895 г., с подпис: Алеко Константинов.

При онази мамоновска епидемия за съставяние на всевъзможни акционерни дружества — при управлението на народняшкото правителство в България били създадени 34 акционерни дружества с капитал 21 131 120 лв.; само през 1895 г. — първата година на народняшкия режим — изникнали 17 акционерни дружества с капитал 11 286 000 лв.

Не о хлебе единном жив будет человек (църковносл.) — не само с хляб ще живее човек (Евангелие от Лука, глава 4, стих 4).

Златния телец — според библейската легенда (Библия, Трета книга на царствата, гл. 12, ст. 26—29). Златният телец е идол, комуто евреите се кланяли на планината Синай по време на отсъствието на Мойсей; в преносен смисъл означава богатството или земното могъщество.

. . .*крайно обидното за националната ни чест поведение, което държа средноевропейската преса* — вж. т. 1, с. 359.

. . .*да заграбиш една изящно изваяна колона* ∾ *«цар всем българом и гръком»* — намек за Иван Асен II, който след победата над Теодор Комнин при Клокотница през 1230 г. приел титлата «цар на българите и гърците».

. . .*цитираната чужда фраза: «Господа, изучете България, за да я обикнете»* — вж. тук, с. 326.

Беглер-чифлик — турското наименование на с. Симеоново, Софийско.

КАКВО? ШВЕЙЦАРИЯ ЛИ?!. . . (с. 106) — «Знаме», г. II, бр. 5 от 13 септември 1895 г., с подпис: Алеко Константинов.

В този пътепис е описана първата екскурзия, уредена от новосъздаденото Българско туристическо дружество.

Цариброд — град в Югославия (днес Димитровград); по време на описваните събития се е намирал в пределите на България, на няколко километра от границата ѝ със Сърбия.

Погановският манастир — български манастир, разположен недалеко от с. Погановци, Димитровградско (днес в Югославия); срв. Вазовия пътепис «Погановският манастир» (И. Вазов, Събрани съчинения, т. 12, С., 1977, с. 65—68).

Планиница — село в Пернишки окръг.

. . .*селото Бански дол* — днес в Югославия.

. . .*село Власи* — днес в Югославия.

СОФИЯ—МЕЗДРА—ВРАЦА (с. 112) — «Знаме», г. II, бр. 88 от 9 март 1897 г., с подпис: Алеко Константинов.

Изет (тур.) — мъка.

. . .*отварянието на линията София—Роман* ∾ *излишен салтанат на случайни големци* — намек за официалните тържества на 20 февруари 1897 г. във връзка с откриването на железопътната линия София—Роман, на които присъствувал сръбският крал Александър I (вж. коментара към фейлетона «Panem et circenses»).

. . .*прокопсания търговски договор с Австрия* — вж. т. 1, с. 389.

Орозов — от 1878 г. притежател на малка, но добре уредена работилница (железарница и коларница); за добрата си работа бил отличен със златен медал от Пловдивското изложение.

Was ist das? (нем.) — Какво е това?

Братя Кръскиеви — известни през първите десетилетия след Освобождението винопроизводители, многократно награждавани с високи отличия: от Пловдивското изложение — с почетен диплом и златен медал, от Бордо — с бронзов медал, от Анверс — с почетен диплом, от Брюксел — с почетен диплом и златен медал, от Чикаго — с почетен диплом и медал, от Брюкселската академия — със златен медал.

Херес — известна марка на вино от Андалузия (Испания).

Портвейн — вид силно вино (по името на португалския град Опорто).

Найчо — Найчо (Николай) Цанов (1857—1923), виден общественик и публицист, родственик и близък приятел на Алеко Константинов, редактор на вестниците «Свобода» (1883—1884) и «Народен лист» (1894—1898), издавани във Видин.

В БЪЛГАРСКА ШВЕЙЦАРИЯ (с. 118) — «Знаме», г. II, бр. 98 от 19 април 1897 г., с подпис: Щастливец.

. . .*отче Серапионе* ∾ *духовний пастирю на Черепишкия манастир* ∾ *с физиономия на нищо не подобна* — десет години по-късно Вазов отбелязва в своя пътепис «Черепиш» следното: «. . .дойде един стар калугер, ужасно дрипав и отвратителен, простря огромна, костелива, черна, потна ръка и стисна моята, па седна до мене. Узнах, че това е дядо Серапион, оня дядо Серапион, който така беше изплашил с вида си Алека и който му посвети няколко драстически реда в един от подлистниците си» (вж. И. Вазов. Събрани съчинения, т. 12, С., 1977, с. 342).

. . . .*преждевременните тържества и пиенето на шампанско* — намек за разточителните тържества във връзка с откриването на железопътната линия София—Роман.

. . .*ако един хлапак не представляваше все и вся в железопътното дело на България* ∾ *плана за софийската канализация* ∾ *скандальозната пернишка линия* ∾ *Виталисовата линия* — не открихме данни за лицето, което Алеко Константинов визира: очевидно писателят е имал непосредствени впечатления от това

лице, тъй като сам той е участвувал в комисията за изработване на плана за софийската канализация (вж. съобщение във в. «Прогрес», бр. 82 от 19 юли 1896 г.).

. . .*въпреки мотивираното мнение на всичките сериозни инженери в София* — в. «Знаме» (г. II, бр. 84 от 22 февруари 1897 г.) съобщава: «Научихме се, че железопътната линия София—Роман била приета за експлоатация въпреки заключението на една осемчленна комисия, съставена от най-добрите наши технически сили.»

Някаква си англичанка била казала, че искърската линия била строена от поети — по същото време, описвайки своя излет до Искърския пролом, Вазов отбелязва: «Една европейска пътешественица, която беше пътувала преди малко време из пролома на Искъра, по новата железница там, духовито каза, пленена от величавата хубост на пейзажите, че тая линия трябва да е начертана от инженери-поети (вж. И. Вазов, Събрани съчинения, т. 12, С., 1977, с. 41). Засега не успяхме да открием името на тази пътешественица.

ПРЕЗ МАРТА НА ЧЕПИНО (с. 122) — «Знаме», г. III, бр. 26 от 27 юли 1897 г., с подпис: Алеко Константинов. Публикацията е придружена със следната бележка на редакцията: «Настоящият прекрасен очерк на покойния автор на «Бай Ганьо» печата се сега за пръв път, в такъв незавършен вид, в какъвто е оставен от автора.»

Алабак — планински рид в Западните Родопи, намиращ се между долините на река Яденица и Чепинска река.

Хайле (тур.) — доста, твърде много.

Андрюшата — Андрей Ляпчев (1866—1933), виден политически деец, един от организаторите и лидерите на демократическия сговор.

Корово — днес с. Драгиново, Пазарджишко.

Ихтибар (тур.) — почит.

Аферим кьопоолу! (тур.) — Браво, кучи сине!

РАЗКАЗИ И ОЧЕРЦИ

В съставения от Пенчо Славейков раздел «Очерки и разкази» към първото издание на съчиненията на Алеко Константинов са включени седем произведения: «Един неочакван годеж», «От много ум», «Пази боже сляпо да прогледа», «Из миналия живот на «Славянска беседа», «Tempi passati», «Дружество «Въздържание» и «Иди му се надявай». Впоследствие в някои издания са правени

опити повествователният дял да се разшири за сметка на фейлетоните. Например във второто издание на Алековите съчинения под редакцията на Б. Цонев към раздела «Очерки» са отнесени: «Страст», «Tempi passati», «15-годишният юбилей на «Славянска беседа», «Миш-маш», «По повод на една книжка», «Един неочакван годеж», «От много ум», «Пази боже сляпо да прогледа», «Дружество «Въздържание» и «Иди му се надявай», а към раздела «Разкази и хуморески» — «Разни хора, разни идеали», «Нещо шумолеше, ама какво беше!!. . .», «Скромна лепта на общия жертвеник», «Честита Нова година» [1895], «Честита Нова година»[1897] и «Occupaţiunea Bulgariei de la armata noastra». Почти същото жанрово разграничение е направено и в тритомното издание на Алековите съчинения под редакцията на Г. Константинов от 1941—1945 г.

Придържайки се по принцип към направеното от Пенчо Славейков жанрово разграничение, тук изоставяме само разказчето «Дружество «Въздържание», което е поместено в първия том — в раздела «Отделни творби с образа на Бай Ганьо»; същевременно прибавяме две други произведения с подчертано повествователен характер: «На един провинциален бал» и «Нещо шумолеше, ама какво беше!!. . .». Разказа «Един неочакван годеж» печатаме с автентичното му заглавие според запазения авторски ръкопис — «Как е станал годежът на днешната именинница с достойния внук на хаджи Ивана».

КАК Е СТАНАЛ ГОДЕЖЪТ НА ДНЕШНАТА ИМЕНИНИЦА С ДОСТОЙНИЯ ВНУК НА ХАДЖИ ИВАНА (с. 129) — Оригиналният ръкопис на автора се съхранява в неговия архивен фонд в Научния архив на Българската академия на науките (ф. 91, оп. 1, а. е. 7, л. 1—15). Друг негов препис, запазен частично, се намира пак там (сб. XI, оп. 1, а. е. 635).

В този разказ е описана действителна случка — годежът на Алековия вуйчо Емануил Д. Иванов (1857—1925), известния по-късно професор по математика в Софийският университет, за Екатерина Козарева от Сливен, възпитаничка на одеския «Пансион за славянски девици». По времето на годежа (1887 г.) Емануил Д. Иванов, вече 30-годишен, бил инспектор към Министерството на народната просвета, а Екатерина Козарева, едва 19-годишна, учителка в Стара Загора. Интересни подробности във връзка с възникването на разказа изнася по-късно самата Екатерина Козарева, приела след сватбата фамилното име на своя съпруг, в спомените си «Алеко Константинов в семейна и роднинска среда» (С., 1939, 48 с.). По нейните думи Алеко често обичал «да се до-

косва до въпроса за славния подвиг — годежа на своя тъй несмел пред дамите вуйчо». Вуйната, която е била пет години по-млада от Алеко Константинов, не обичала да разкрива своите съкровени преживявания, но все пак бъдещият писател — по онова време само на 25 години — успял да събере необходимите му сведения и на 24 ноември 1888 г., на първия имен ден, празнуван от Екатерина Иванова като самостоятелна домакиня, ѝ поднесъл като подарък своя разказ.

Няколко дена по-късно — на 29 ноември 1888 г. — Алеко Константинов изпраща препис от същия разказ за мнение и оценка на другия си вуйчо и същевременно близък приятел Иван Д. Иванов, по-малък брат на Емануил Д. Иванов. В краткото съпроводително писмо авторът разкрива интересни подробности във връзка с това произведение: «На 24 того беше именинница Маноловата жена. На вечерята, гдето присъствуваха Манол и Катя, Ангел и Мария, Величко и Анастасия с децата, Ив. Шишманов и майка му, Манол А. Шишманов и аз с Веселина, аз прочетох долуприложения разказ, когото написах един ден преди това, за 2—3 часа. Тъй като той има чисто частен характер, аз не мога да го предложа на оценката на външни хора, затова ти го пращам като на свой, но ти засега даже и на Маноля недей писа, че си го чел. Трябва да се чете съвършено медленно и с чувство: «Как е станал годежът на днешната именинница с достойния внук на хаджи Ивана». Следва текстът на произведението, който на места се различава от основния препис (ръкописът е непълен — прекъсва в третата част, в абзаца с размислите на учителя Стойков, посред изречението «изучваше маниерите и костюма му и даже уверен съм»).

Днес не знаем какво впечатление е направил този литературен опит на Ив. Д. Иванов и дали той е насърчил младия си приятел. По всяка вероятност впечатлението му е било благоприятно, защото десет години по-късно, наскоро след убийството на Алеко Константинов, той издава разказа в отделна книжка с променено заглавие «Един неочакван годеж» и с някои поправки в текста. Изданието е предшествувано от следното необходимо разяснение:

«Когато преглеждах преди няколко дена книжата и писмата си, ненадейно открих един скъп ръкопис, за съществуването на който съвсем бях забравил: едно писмо от покойния Алеко Константинов с дата 29 ноември 1888 година. В това писмо Алеко ми разправя, че няколко дена преди да напише писмото, бил на вечеря у едно семейство, стопанката на което била именинница. За да направи един приятен сюрприз на това семейство и особено на имениницата, той в присъствието на един интимен кръг слушатели прочита настоящия разказ. Това обстоятелство считам за нужно да обясня, за да се разберат от читателите последните думи на разказа: «А сега налейте по чаша вино, да пием за здравето на нашата умна и добра имениница.» Целият този разказ е поместен в писмото, за което споменувам по-горе и в което Алеко ми пише още, че разказът трябвало да се чете «съвършено медлено и с чувство». А към думите, които изразяват размишленията на героинята на разказа при очакването на момъка — размишления, които се начеват така: «Е добре, той ще дойде», — Алеко прави следната бележка, която се е отнасяла на онова време само до мене и която сега може да се отнася до всичките читатели на тоя разказ: «Следующето, до нов ред, трябва да се чете дума по дума, с паузи при многоточията и със съвършено тих глас — иначе не чини две пари.»

Тъй като разказът се касае до една почти действителна случка, аз си позволих, за удобство, което всякой добре разбира, да променя само имената на действующите лица и да ги означа с букви, освен името на героинята на разказа, която нарекох Елена Занева. От това променение нищо не се губи от разказа, в който Алеко, макар тогава и неизвестен още, личи цял целеничък с хубавия, гладкия си език, с лекия, неподражаемия си хумор.»

Според спомените на Екатерина Иванова отпечатаният посмъртно разказ на Алеко Константинов бил посрещнат с жив интерес от читателите и малката книжка била разпродадена «като топъл хляб». Някои от съвременниците обаче разпознали главните действуващи лица и това станало причина двамата Алекови вуйчовци проф. Емануил Д. Иванов и Иван Д. Иванов — т. е. героят на разказа и неговият издател — да развалят братските си отношения и години наред да се съдят.

Не разполагайки с автентичния текст на разказа, първият издател на Алековите съчинения Пенчо Славейков препечатва произведението от книжката, която е издал Иван Д. Иванов, и в продължение на няколко десетилетия то се помества в този вид. Оригиналният авторски ръкопис бива открит едва през 1947 г. в архива на Екатерина Иванова от ревностния литературен изследовател Димо Минев, който съобщава за него в статията си «Първият разказ на Алеко Константинов» в сп. «Език и литература» (г. II, 1947, кн. 5, с. 27—29). В резултат на това редакторите на съчиненията на Алеко Константинов Тихомир Тихов и Лилия Кацкова възстановиха автентичния текст на разказа. Димо Минев обаче неосновательно се усъмни в достоверността на писаното от Ив. Д. Иванов и побърза да го обвини, че присвоил за известно време ръкописа от брат си, за да го издаде. Едва десетина години по-късно истината беше окончателно възстановена: Александър

Ничев откри писмото на Алеко Константинов до Ив. Д. Иванов от 29 ноември 1888 г., към което е приложен вторият препис на разказа (вж. Ал. Н и ч е в. За първия разказ на Алеко Константинов — Септември, 1958, кн. 5, с. 151—153).

Подобострастен (рус.) — раболепен.

Херувико (църковносл.) — черковна песен, която започва с думите «Иже херувими».

Той в Немско е свършил — Емануил Д. Иванов е завършил математика и физика в Мюнхенската политехника.

«Народни права» — орган на либералната (радославистка) партия, създаден след второто ѝ разцепление през 1888 г.; по време на режима на Ст. Стамболов известен като орган на така наречената «легална опозиция» начело с В. Радославов.

«La Bulgarie» — политически вестник, издаван от чужденеца Оскар Искендер от август 1882 до февруари 1884 г. и от януари 1888 до септември 1897 г.; известен е с ориентацията си към силните на деня: първоначално е на страната на управляващата партия на консерваторите, по време на Стамболовия режим е изразител на провежданата от него русофобска линия, а след 18 май 1894 г. минава на страната на новото русофилско правителство начело с К. Стоилов.

Плед (рус.) — вид вълнево одеяло; голям шал.

Finis (лат.) — край.

НА ЕДИН ПРОВИНЦИАЛЕН БАЛ (с. 140) — в. «Заговезни», г. II, бр. 1 от 15 февруари 1892 г., без подпис.

Гардедами (фр.) — пазителки на дамите.

Ръченик (диал.) — кърпа.

Гивизен (тур.) — морав, виолетов.

Camisoles de force (фр.) — усмирителни ризници.

Совати (тур.) — летни планински пасища за угояване на добитък.

Саксани (тур.) — товарни коне.

«ОТ МНОГО УМ» (с. 144) — «Българска сбирка», г. I, 1894, кн. 5, с. 366—369, с подпис: Алеко Константинов.

Прейскуранти — справочници за цени и стоки.

Un cercle comme il faut (фр.) — един кръг по всички изисквания.

Le cercle de Madame Parvan (фр.) — кръгът на мадам Първан.

Fine fleur du fin du siècle, de fin de l'aristocratie (фр.) — изящно цвете от края на века, от края на аристокрацията.

Habitué (фр.) — постоянен посетител.

Jours fixes (фр.) — определени дни за посрещане на гости.

. . .метрическите книги — църковни или граждански книги, в които се записват ражданията, женитбите и умиранията.

Блъсничево — старото име на днешното село Румянцево, Ловешки окръг.

You know Ibelieve, my dear (англ.) — Ти го знаеш, вярвам, моя мила?

Пипиниерата — така са наричали софиянци Борисовата градина (днес Парка на свободата в София); Pepinière (фр.) — разсадник; младо дървче, разсад.

M-r Jean est prié de faire part. . . etc. (фр.) — господин Жан е поканен да участвува. . . и т. н.

Mais tu est bête, mon cher! (фр.) — но ти си глупак, скъпи!

Pardon, ma chère! (фр.) — извинявай, скъпа!

Les pauvres (фр.) — бедните.

C'est rigolo, savez-vous? (фр.) — това е смешно, знаете ли?

Une idée, messieurs! (фр.) — една идея, господа!

ПАЗИ БОЖЕ СЛЯПО ДА ПРОГЛЕДА (с. 148) — «Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината на българската журналистика и чествуванието паметта на основателя ѝ Константин Фотинов». С., 1894, с. 40—46, с подпис: Алеко Константинов.

Сабах-хаир-олсун! (тур.) — доброутро

Аллах-разъолсун! (тур.) — ако е рекъл господ; дай боже.

ИЗ МИНАЛИЯ ЖИВОТ НА «СЛАВЯНСКА БЕСЕДА» (с. 155) — «Юбилеен сборник на «Славянска беседа» (1880—1895), С., 1895, с. 74—78, с подпис: Алеко Константинов.

Разказът е написан във връзка с петнадесетгодишния юбилей на дружество «Славянска беседа», в което Алеко Константинов играе видна роля: от 1889 г. той е член на настоятелството, а през 1895 г. е избран за негов подпредседател; същевременно нему е възложено и редактирането на Юбилейния сборник.

По настояване на военните, засегнати от изобличението на двамата самозабравили се офицери — герои в разказа на Алеко Константинов, — книгата не била пусната в свободна продажба. Наскоро след това произведението е препечатано в сп. «Мисъл» (г. V, 1895, кн. 4, с. 390—394) под наслов «Един аутодафиран разказ». Публикацията е придружена със следната бележка на редакцията: «Тези дни се отпечата, но не се разнесе между публиката Юбилейният сборник на «Славянска беседа». Между статиите на тоя сборник има и един разказ от Ал. Константинова. Бурята,

която повдигна тоя аутодафиран вече разказ в нашето общество, има голямо значение, затова ние, като не искаме да лишим своите читатели от удоволствието да го прочетат, препечатваме го тук.»

. . . в мизерничкото салонченце на буфета при Градската градина — през 1880 г. дружество «Славянска беседа» все още не е имало своя сграда; първият му салон е построен през 1882 г., а големият салон в новата специална сграда — в края на 1890 г.

Хохола — чешки музикант с големи заслуги за музикалното развитие на София, установил се в България още през първите години след Освобождението; бил капелмайстор на гвардейския оркестър и диригент на филхармоническия оркестър при «Славянска беседа».

Славянска беседа е мирна ограда ∾ тук има живот — стихотворението е от Алеко Константинов; неговият автограф се съхранява днес в Научния архив на Българската академия на науките (ф. 91, оп. 1, а. е. 9), с дата под текста: «1 януарий 1893 г.»

TEMPI PASSATI. . . (с. 160) — «Български преглед», г. II, 1895, кн. 6, с. 61—64, с подпис: Алеко Константинов.

Според Пенчо Славейков този разказ има до известна степен автобиографичен характер. Той пише следното: «Една интересна страничка от другарското живеяне с Голованова Алеко ни е оставил в очерка «Tempi passati», разбира се, във волна поетическа форма и с прибавки, характерни за лицата в очерка, но не и заети пряко от действителността. Без помощта на Голованова Алеко не би ходил ни в Париж, ни в Чикаго, а в София често не би знаил как да свърже двата края на конеца. Голованов беше влюбен в Алека, като баща в своето даровито чедо, готов всичко да направи за него. Тоя староверец, родом от Тулча, малорусин, късичък, дебеличък и плешив четирийсетгодишен ерген, с блага иронически усмивка на дебели устни, беше верен Алеков собутилник и другар в скитанията му. Откак Алеко се сдружи с Голованова (1890), той престана да се подписва в писмата си — а вярвам и да се чувствува — Круглый Сирота» (А. К о н с т а н т и н о в, Съчинения, т. I, С., 1901, с. XXXII).

Tempi passati (лат.) — минали времена.

. . . взима в ръцете си «Драски и шарки» — вж. И. В а з о в. Драски и шарки (Очерки из столичния живот), т. I, С., 1893 (второ издание — 1895); т. 2, С., 1895.

ИДИ МУ СЕ НАДЯВАЙ (с. 164) — «Български преглед», г. III, 1896, кн. 3, с. 33—38, с подпис: Алеко Константинов.

Mon Dieu, mon Dieu! (фр.) — Боже мой, боже мой!

Pal-Mall-Gazette — известен английски вестник, излизал в Лондон от 1886 до 1915 г.

От великото до смешното — една стъпка — думи, приписвани на Наполеон Бонапарт след оттеглянето му от Русия (според архиепископ Прад, посланик на Наполеон във Варшава).

НЕЩО ШУМОЛЕШЕ, АМА КАКВО БЕШЕ!!. . . (с. 171) — печатано след смъртта на Алеко Константинов, «Мисъл», г. VII, 1897, кн. 7, с. 551—555, с подпис: Щастливец.

Произведението било замислено като подлистник на в. «Знаме» през март на 1897 г. и дори набрано, но по неизвестни причини останало ненапечатано. Коректурата със саморъчни поправки на Алеко Константинов е запазена в Научния архив на Българската академия на науките, във фонда на Боян Пенев (ф. 37, оп. 1, а. е. 746). Печата се по текста от коректурата.

Конкретният повод за написване на творбата са разпространяваните през март 1897 г. слухове за някакви мними нападения на артилерийските складове в София. Някои вестници, между които «Военни известия» (бр. 123 от 18 март 1897 г.) и «Български търговски вестник» (г. V, бр. 62 от 18 март 1897 г.) дали място на тези недостоверни съобщения. Във връзка с тези съобщения в. «Знаме» (бр. 92 от 22 март 1897 г.) забелязва: «Какви ли са тия нощни нападения на артилерийския склад, каква е тази комедия — ний не можахме да разберем. Тук барутни складове ли се пазят, или се съчиняват сюжети за офенбаховски оперетки. Ако има наистина нападения — нека се усили надзорът, да се хванат тия негодници и да им се отдаде заслуженото. Ако ли тия мистериозни нападения са плод на халюцинацията на някой страхопъзльо — нека му отнемат пушката и да го пратят да чисти картофи. Срамота е най-сетне да се чува, че нeколцина нехранимайковци държат в тревога цялата столица с гарнизона ѝ заедно. И любопитното е, че тия сензационни новини се пущат все чрез «Търговски вестник», издаваем от чужденеца г. Кон.»

Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas (фр.) — от великото до смешното има само една стъпка.

Курубаглар — турското наименование на местността Лозенец (днес квартал в София).

ЛИТЕРАТУРНИ СТАТИИ

Литературните статии са обособени като самостоятелен раздел в Алековите съчинения за пръв път от Г. Константинов в тритомното издание на «Хемус» от 1941—1945 г., където са поместени

двете обширни рецензии за произведенията на Стоян Михайловски. По-късно в двутомното издание от 1957 г. под редакцията на Т. Тихов и Л. Кацкова (преиздадено през 1970 и 1974 г.) към тях е прибавена и статията «По повод на една книжка», отнасяна преди това към фейлетоните. Както вече отбелязахме, тази Алекова творба би могла с еднакви основания да бъде причислена както към фейлетоните, така и към статиите.

«ПОЕМА НА ЗЛОТО» ОТ СТ. МИХАЙЛОВСКИЙ, СОФИЯ, 1889 (с. 179) — «Периодическо списание на Българското книжовно дружество», 1889, кн. 31, с. 149—157, с подпис: А. К.

Бочка меду, да ложка дёгтю (рус.) — бъчва мед и лъжица катран.

. . .тъмните летни гости в Бельовската гора — намек за македонските четници (вероятно от името на с. Бельово, Самоковско).

«NOVISSIMA VERBA», СТИХОТВОРЕНИЯ ОТ СТ. МИХАЙЛОВСКИЙ, ТОМ ПЪРВИ, ЧАСТ ПЪРВА, 1889 (с. 191) — «Периодическо списание на Българското книжовно дружество», 1890, кн. 32—33, с. 376—389, с подпис: А. К.

Les slaves ne bougent pas, ils se recueillent (фр.) — славяните не се движат, те събират силите си.

Pour se recueille seulement (фр.) — само за събиране на силите.

. . .гения на песимистите Шопенхауера — Артур Шопенхауер (1788—1860), немски философ-идеалист, известен като теоретик на песимизма; страданието според него е присъщо на самия живот.

. . .оптимистическите парадокси на Макс Нордау — Макс Нордау (1849—1923) е унгарски писател и литературен критик, писал на немски, лекар по професия; една от най-известните му книги е «Парадокси» (1885).

Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas (фр.) — от великото до смешното има само една крачка (вж. тук, с. 337).

Ah ça, mon cher, mais tu est fou! (фр.) — Ах, скъпи мой, но ти си луд!

«La nuit d'octobre» ∾ от Алфред дьо Мюсе — «Октомврийската нощ» е последната от цикъла лирически поеми «Нощи» на видния представител на френския романтизъм Алфред дьо Мюсе (1810—1857); тези поеми, проникнати от чувството на самотност и меланхолия, са общопризнати шедьоври на поезията на романтизма.

Влъхва — разбойник.

Фино-чудският поет — в «Novissima verba» Стоян Михайловски си е послужил с литературна мистификация, приписвайки свои творби на несъществуващия поет Себак Адзи.

ПО ПОВОД НА ЕДНА КНИЖКА (с. 210) — «Знаме», г. 1, бр. 78 от 10 юни 1895 г., с подпис: Алеко Константинов.

По повод книгата на Христо Д. Максимов (Мирчо) «Тъмен свят. Очерци и разкази из народния живот» (ч. I—II, С., 1895), в която през погледа на учителя-народник е разкрита жестоката експлоатация на българския селянин.

Вазовият Кардашев — герой от Вазовия разказ «Кардашев на лов», поместен в неговата книга «Драски и шарки», ч. II, С., 1895 (вж. И. Вазов, Събрани съчинения, т. 8 С., 1976, с. 240—331).

Влайковите Каменовци — от името на Каменов, герой на едноименния разказ на Т. Г. Влайков, типичен кариерист и политически хамелион; разказът е поместен в сп. «Мисъл», г. V, 1895, кн. 1, с. 25—35; кн. 2, с. 145—157; (вж. Т. Г. Влайков. Съчинения, т. 3, С., 1963, с. 60—83).

Величков да ни сочи страшната бездна на Дантовия «Ад» — през 1894—1895 г. К. Величков обнародва на страниците на сп. «Мисъл» части от своя превод на Дантевия «Ад».

Горoломов казва на народа: ∾ Аз съм вашият избавител — герой на Вазовия разказ «Епоха — кърмачка на велики хора», обнародван в сп. «Денница», г. I, 1890, кн. 9, с. 385—401, кн. 10, с. 433—451. Алеко Константинов цитира неточно думите на Горoломов (вж. И. Вазов. Събрани съчинения, т. 9, С., 1976, с. 156—200).

Флюгер (нем.) — ветропоказател.

НА СВОБОДНА ПОЧВА
(с. 213)

Ръкописът на произведението се съхранява в къщата-музей «Алеко Константинов» в Свищов, инв. № 240. Той е предаден тук през 1927 г. от писателя Ст. Л. Костов.

За първи път недовършената комедия «На свободна почва» е публикувана през 1903 г. в т. 2 от съчиненията на Алеко Константинов. Редакторът на този том проф. Б. Цонев посочва следните сведения за нея: «В тоя том поместихме и едно драматично произведение Алеково под заглавие «На свободна почва, картин-

ки из народния живот, в две действия». Печатаме тая комедийка не защото ѝ предаваме някоя литературна важност, а защото я считаме първи и последен Алеков опит за драма. Писана е тая комедийка на една ученическа тетрадка («Тетрадка за чертание на Ярослав Хитов, 1886 год.») и тъй набързо и нехайно, щото мъчно се чете. По всичко се вижда, че тази уж комедия всъщност е само един литературен опит на Алека, останал тъй недовършен и необнародван. Комедийката е била проектирана да бъде в две действия, но само първото е изработено цяло, докато второто не е довършено. За нехайността на Алека свидетелствува не само туй, че комедийката е написана върху нищо и никаква ученическа тетрадка, ами още и куриозният начин как са поместени в тетрадката двете действия: те не следват едно след друго, както би се очаквало, ами първото начева от предните (начални) листи на тетрадката, а — второто — от крайните (наопаки), тъй че крайните листи отпред и отзад са изпълнени, докато в средата между първото и второто действие има останали няколко празни листа. Дали е станало това просто по невнимание, или как — не мога да си обясня. Самата комедийка има за цел да изложи на смях някои наши политически нрави, както и да представи някои смешни сценки из нашия живот след Освобождението. Заедно с това в лицето на един бесарабски българин (Тестов) осмива и оня руско-български жаргон, който беше завладял у нас след окупацията.»

Вземайки под внимание означената на ученическата тетрадка 1886 г., повечето автори, които разглеждат недовършената комедия «На свободна почва», са склонни да приемат, че тя е писана именно през тази година, наскоро след завръщането на Алеко Константинов от Русия (вж. Б. Пенев. Първите произведения на Алека Константинов — «Демократически преглед», г. XVI, 1923, кн. 4, с. 237; Н. С. Державин. История болгарской литературы, т. 3, Алеко Константинов. М.- Л., 1935, с. 46; Г. Веселинов. Алеко Константинов — Годишник на Софийския университет, Филологически факултет, т. LIII, кн. 1, С., 1954, с. 52; Хр. Дудевски. Драматическите опити на Алеко Константинов — «Театър», 1959, кн. 2, с. 63). Първият, който се усъмни в тази датировка, бе Александър Ничев. «Но годината 1886 — пиша той — може да бъде и terminus post quem. При липсата на всякакви други хронологически сведения за комедията остава да се прибегне към данните на съдържанието ѝ, които са толкова ценни, колкото и оскъдни. Преди всичко в нея намираме епизод с визитната картичка на регистратора Пантелеймонов, който «моли» съдията да оправдае правителствения партизанин Сопов. Това е литературна успоредица на известния случай с визитната картичка на Захари Стоянов, която Алеко Константинов получава през март 1888 г.» (Ал. Ничев. Алеко Константинов, С., 1964, с. 51). Съществува впрочем още един факт, който ясно показва, че комедията не е могла да бъде написана през 1886 г.: един от героите, Сопов, се обръща към селяните с думите: «Братя, недейте обръща внимание на тогози, той е черна душа». . . (за Тестов); втори път той нарича самия Тестов «подлец, черна душа». Както е известно, понятието «черна душа» навлиза в българския политически речник след 2 септември 1887 година, когато Захари Стоянов помества във в. «Свобода», официален орган на управляващата стамболовистка партия, списък на 123 противници на режима под наслов «Таблица на черните».

Барабой (диал.) — картофи.

Шеове — от шей (тур.) — вещ, предмет.

Страсть (рус.) — в случая: извънредно много.

Ну, валяй, ребята! (рус.) — Е, хайде, момчета!

Пей (рус.) — пий.

Ех, ты голова неочевидная (рус.) — ех, ти, тъпа главо.

Что такой (рус. непр.) — кой е.

Ошибаваш (рус. непр.) — от «ошибаться» — греша.

С толком (рус.) — със смисъл.

Вот дубина (рус.) — ето ти дръвник.

За шиворот да вон (рус.) — за яката и вън.

Перепелка (рус.) — пъдпъдък.

Ружо (рус. непр.) вм. «ружье» — пушка.

Глава XXi от Костентуцията — глава XXI от Конституцията на Българското княжество се нарича «За върховните правителствени уредби: за министерский съвет и министерствата».

Сапожник (рус.) — обущар, кундурджия.

Карман (рус.) — джоб.

Болтае (рус.) — дърдори.

Из пусто в порожно (рус.) — от пусто в празно.

Балаган (рус.) — панаирджийски театър.

Попугай (рус.) — папагал.

Хаджоооглу — може би става дума за Хаджиоглу-Пазарджик (някогашното име на гр. Толбухин).

Сарахош (тур.) — пияница.

Городовой (рус.) — младши полицай; стражар.

Подать (рус.) — данък (от селяни и еснафи в царска Русия).

Как раз (рус.) — точно.

На счет (рус.) — колкото до.

Сплошь и рядом (рус.) — навсякъде.

Скакалец — така са били наричани навремето бесарабските българи.

В настоящото издание са представени само част от писмата на Алеко Константинов — главно онези, които имат отношение към неговото литературно творчество. Читателят, който проявява поспециален интерес към Алековата кореспонденция, би могъл да използува четиритомното издание от 1980—1981 г., където тя е представена изчерпателно.

ДО ИВ. Д. ИВАНОВ — ОДЕСА, 1 СЕПТЕМВРИ 1882 (с. 231). — Научен архив на Българската академия на науките, сб. XI, оп. I, а. е. 637. Публикувано за пръв път частично от Пенчо Славейков (А. К о н с т а н т и н о в. Съчинения, т. I, С., 1901, с. XVIII—XIX). Пълния текст обнародва по-късно Ал. Ничев в статията си «Неизвестна страница из живота на Алеко Константинов в Одеса» (сп. «Език и литература», 1958, кн. 5, с. 387—388).

Топот, ржанье, стон ∾ со всех сторон — цитатът е от третата песен на поемата «Полтава» от А. С. Пушкин.

По теорията на словесността ми рекомандуваха Филонова — А. Г. Филонов (1831—неизв.) — виден руски педагог, автор на учебници и съставител на христоматии; в случая очевидно става дума за неговия «Учебник по словесности» и по-специално за ч. 2 «Теория прозы» и ч. 3 «Теория поэзии» (учебникът е издаден за пръв път през 1877 г. и след това многократно препечатван).

Моя «Слобод Маджар» — поемата на А. Константинов «Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня».

«Независимост» — орган на либералната партия, издаван в Пловдив от емигриралите след суспендирането на конституцията нейни водачи: Петко Каравелов, П. Р. Славейков и др.; излизал е в продължение на една година — от 10 окт. 1881 до 9 окт. 1882 г.

Райкова — Лазар Ю. Райков, родом от Свищов, Алеков съученик от Южнославянския пансион в Николаев.

. . .*У славна—града,гроба—града* — намек за Свищов, където в началото на юли 1881 г. било свикано така нареченото Велико народно събрание, гласувало на Батенберг извънредни пълномощия и по същество погребало демократичната Търновска конституция.

. . .*аз четох «Искендер бея»* — разказ от Захари Стоянов, където в алегорична форма се критикува извършеният от Александър Батенберг държавен преврат; произведението е издадено в отделна брошура под наслов «Искендер бей» (Разказ из българския живот). Написал Х. З. Издава Н. Г. Обретенов (Русе, печатница на Н. К. Жейнов, 1882, 38 с.); брошурата била забранена от властта.

. . .*преведох Суккаровата брошура* — Никола Сукнаров (1885—1895), един от дейците на либералната партия; за да оправдае обвиненията, които консерваторите отправяли срещу либералите, написал специална брошура под наслов «Искрена реч на времето си» (С., 1882); тази именно брошура превежда Алеко Константинов с намерение да я издаде на руски език.

. . . .*даскал Ивана ∾ другия даскал, този дето на нен'Такя момчето* — очевидно Иван. Д. Шишманов; сам той отбелязва: «Такев — това беше моето име: от Таки, както наричаха баща ми» (И в. Д. Ш и ш м а н о в, Две писма от юношеските години на Алеко Константинов — сп. «Слънце», г. II, 1920, кн. 5, с. 371).

. . . .*Финиверсде* — изопачено, т. е. в университета.

. . .*Алеку Кустъдинову* — името е написано с примитивния почерк на Бай Ганьо Балкански. По същия начин е подписано и Алековото писмо до Ив. Д. Шишманов от 30 окт. 1881 г. По този повод в сп. «Слънце» (г. II, 1920, кн. 5, с. 371) Ив. Д. Шишманов говори за ембриогенията на Бай Ганьо: като че ли още тогава Алеко Константинов е носил в подсъзнанието си идеята за своя бъдещ литературен герой.

ДО ИВ. Д. ИВАНОВ — [ОДЕСА, ЕСЕНТА НА 1882 г.] (с. 233) — Ръкописът се съхранява у наследниците на Иван Д. Иванов. Той е публикуван през 1958 г. от Христо Дудевски в статията «Още едно неизвестно писмо на Алеко Константинов от Одеса», поместена в сп. «Литературна мисъл», г. II, 1958, кн. 6, с. 96—97. Тук печатаме текста според публикацията на Хр. Дудевски.

В писмото си до Иван Д. Иванов от 1 септември 1882 г. Алеко Константинов съобщава: «Вчера един юнкер дохожда у мене и ми разказа страшна история от живота си, която има свръзка с руските — достойна е да се опише, може би да се опитам.» Според нас връзката между посещението на юнкера и сюжета на разказа, изпратен в писмо до същия Ив. Д. Иванов, е очевидна. Издателят на ръкописа Хр. Дудевски обаче свързва произведението с личните впечатления и преживявания на Алеко Константинов и го отнася към есента на 1881 г., когато се навършват три години от пребиваването му в Русия. Ние приемаме като terminus postquem (възможно най-ранната дата на написването) 1 септември 1882 г.; по всяка вероятност разказът е бил написан наскоро след тази дата.

Ълеку Ивънцуф — в коментара, съпровождащ публикацията на текста, Хр. Дудевски отбелязва: «Сочейки себе си като автор на този въображаем разказ, Алеко нарочно написва името си по фонетичния принцип, за да покаже и развенчае предвзетостта на

съчинителите от този род. Доколко съзнателно гони тази цел, личи още от това, че той изменя своя почерк, редовете са разкривени.»

Убаво ли е ∾ чем дальше, тем лучше, но — чрез този полуграмотен, полусвързан текст, написан на някакво полубългарско-полуруско просторечие, Алеко Константинов изобличава полуграмотните, но амбициозни драскачи, които искали да минат за писатели.

ДО НАЙЧО ЦАНОВ — СОФИЯ, 20 МАРТ 1892 (с. 235) — Централен държавен исторически архив, ф. 79, оп. 1, а. е. 1. Публикувано за пръв път с известни съкращения от Пенчо Славейков (А. Константинов. Съчинения, т. 1, С., 1901, с. XXXIII).

. . .новия министър — Ив. Салабашев (1853—1924), виден политик и общественик, член на Българското книжовно дружество, математик по специалност, през 1882—1884 г. бил министър на правосъдието в Източна Румелия, а през 1888—1890, 1892—1894 и 1908—1910 г. — министър на финансите в Княжеството; през 1892 г. за кратко време бил министър на правосъдието.

. . . .бай Илия — Илия Цанов (1835—1901), по-голям брат на Найчо Цанов; преди Освобождението обществен деец на турска служба, официален защитник при съденето на Ботевите четници през 1876 г., а след Освобождението депутат, дипломатически представител в Цариград, окръжен управител и министър на външните работи в правителството на Петко Каравелов (1884—1886 г.).

ДО ДИМИТЪР ТОНЧЕВ — СОФИЯ, 16 МАЙ 1892 (с. 236) — Научен архив на Българската академия на науките, ф. 91, а. е. 6, л. 1—2. Публикувано за пръв път от Пенчо Славейков (А. Константинов. Съчинения, т. 1, С., 1901, с. XXXVIII—XL).

. . .от това на Станлея «Dans les ténèbres de l'Afrique» — «В дебрите на Африка», известна книга на английския пътешественик Джон Станлей (1841—1904).

Василовци — село на територията на днешния Михайловградски окръг.

Риналдо Риналдини — вж. т. 1, с. 395.

«Лопушанци» — жители на с. Лопушна, Михайловградско (днес с. Георги Дамяново).

ДО НАЙЧО ЦАНОВ — СОФИЯ, 19 МАРТ 1893 (с. 237) — Централен държавен исторически архив, ф. 79, оп. 1, а. е. 3. Публикувано за пръв път без последните няколко изречения от Пенчо Славейков (А. Константинов. Съчинения, т. 1, С., 1901, с. XXXVI—XXXVIII).

с. Брегово — днес селище от градски тип във Видински окръг.

Cholera Nostra — вж. тук с. 320—321.

ДО ИВ. Д. ШИШМАНОВ — СОФИЯ, 16 ОКТОМВРИ 1893 (с. 239) — Научен архив на Българската академия на науките, ф. 11, оп. 3, а. е. 744, л. 6. Публикувано за пръв път в «Литературен фронт», бр. 22 от 30 май 1957.

. . . .ти си там големец — редакционната колегия на сп. «Български преглед», където Алеко Константинов публикува пътеписа си «До Чикаго и назад».

. . .защо не кажеш на Цонева — Беньо Цонев (1863—1926), виден български филолог, един от редакторите на сп. «Български преглед».

ДО С. С. БОБЧЕВ и М. МАДЖАРОВ — СОФИЯ, 4 ДЕКЕМВРИ 1893 (с. 240) — Български исторически архив при Народната библиотека «Кирил и Методий», ф. 255, а. е. II Д 3572. Долният край на писмото е откъснат. Публикувано е за пръв път от С. С. Бобчев в сп. «Българска сбирка» (г. IV, 1897, кн. 6, с. 656). Две години по-късно отново е поместено в същото списание (г. VI, 1899, кн. 9—10, с. 451—452). При първата публикация на писмото С. С. Бобчев подчертава: «То е доста характерно за незабравимия писател и ний му даваме място изцяло. От него писмо читателят, а особено критикът и историкът ще почерпят материал за оценка на неговата работа и преводната му в особеност.»

ДО СТОЯН ХАДЖИАНАСТАСОВ БЕШКОВ — СОФИЯ, 21 ДЕКЕМВРИ 1893 (с. 240) — Къща-музей «Алеко Константинов» в Свищов, инв. № 422. Публикувано за пръв път частично във в. «Прапорец», бр. 114 от 23 май 1917 г.). Цялостният текст напечатан най-напред в сп. «Изкуство», г. III, 1947, кн. 4, с. 321—323.

Четох наистина в «Свобода» едно обявление. . . — Музикалният конкурс, за който става дума, е обявен чрез в. «Свобода», г. VIII, бр. 1265 от 4 декември 1893 г.

Приложените в края на писмото стихотворения «Птичка» и «Отговор», които Алеко изпраща на Стоян Бешков, за да му послужат при написването на песни за конкурса, са публикувани в сп. «Българска сбирка», г. I, 1894, кн. 2, с. 107—109.

ДО С. С. БОБЧЕВ—СОФИЯ, 12 ФЕВРУАРИ 1894 (с. 242) — Български исторически архив при Народната библиотека «Кирил и Методий», ф. 255, а. е. II Д 10222. Публикувано за пръв път от С. С. Бобчев в сп. «Българска сбирка», г. VI, 1899, кн. 9—10, с. 452. Публикацията на С. С. Бобчев е придружена със следната

бележка: «Както се знае, Пушкиновата поема «Чергари» («Цыганы») се появи в мартовската книжка на «Бълг. сбирка». Бележките на редакцията, за да промени някои и други думи, Константинов посрещна с голямо внимание и с аргументацията на един убеден в правотата на делото си защитник той настоя, че трябва да си остане писаното от него, както е, освен думата «тълпата одрана», която се съгласи да заменим с «тълпа изподрана» — а за негово отчаяние напечата се по погрешка «тълпа исодрана».

Чардафонщина — намек за Захари Стоянов (от заглавието на книгата му «Чардафон Велики», издадена в Русе през 1887 г.); отрицателното отношение на Алеко Константинов към Захари Стоянов е плод на личните им взаимоотношения и на различията в обществено-политическите им възгледи.

Вашите статии за Т. Икономов — Алеко Константинов има предвид статията на С. С. Бобчев «Из цариградските ми спомени», поместена в сп. «Българска сбирка», г. I, 1894, кн. 1, с. 11—24; кн. 2, с. 84—96 (частта, поместена в кн. 1, има подзаглавие «Моето запознаване с Т. Икономова», а частта, поместена в кн. 2 — «Т. Икономов и статията му «Една стъпка напред»).

ДО СТОЯН ХАДЖИАНАСТАСОВ БЕШКОВ — СОФИЯ, [ОКОЛО 15 МАЙ 1894] (с. 242) — Къща-музей «Алеко Константинов» в Свищов, инв. № 425. Публикувано за пръв път от В. С. Константинов във в. «Пряпорец», бр. 114 от 23 май 1917 г.

. . .*избаловали, голубчик, совсем избаловали меня* (рус.) — разглезиха ме, гълъбче, съвсем ме разглезиха.

Вот уже в Гоголи произвели (рус.) — ето вече и за Гогол ме обявиха.

Едно от учените докторчета ∾ *да критикува «Бай Ганя»* — В сп. «Български преглед» (г. I, 1894, кн. 9, с. 158—163) Александър Теодоров-Балан публикува критичен отзив за новоизлязлата кн. I на сп. «Мисъл», където е поместено началото на очерка «Бай Ганьо тръгна по Европа». Признавайки някои качества на новото произведение на Алеко Константинов, критикът все пак смята, че то е неиздържано в художествено отношение.

Укорява ме докторчето, че от краен реализъм дохождам до гнусотия — «Не по-малко сме уверени — подчертава Ал. Теодоров-Балан, — че с тоя разказ г. К. завлича н а с и л а тия читатели там, дето и нему трябва да е жалко и отвратително да гледа своя Ганьо. Искаме да кажем, че реалистичният замах на автора е слишил в посока тъкмо противна на оная, каквато си определя едно з д р а в о словесно произведение. Причината на това е, че в «Бай Ганьо тръгна по Европа» н я м а х у д о ж е с т в е н а к о н ц е п ц и я: тая концепция в един разказ, който има претенция на поезия и на реален образ на живота, не се постига само с чудати и една от друга по-гнусно наличени сцени. Вече в описанието си «До Чикаго и назад» г. К. беше показал «своята натуралистична маниера дори и с побуждане на читателя да бълва!» (сп. «Български преглед», г. I, 1894, кн. 9, с. 159—160).

. . .*готвя една сбирка от с ъ в р е м е н н и стихотворения* — става дума за хумористичния стихотворен цикъл «Проза в стихове», публикуван във в. «Прогрес», г. II, бр. 25, 27 и 29 от 10 юни, 25 юни и 2 юли 1894 г.

ДО Д-Р К. КРЪСТЕВ — СОФИЯ, 4 ОКТОМВРИ 1894 (с. 243) — Научен архив на Българската академия на науките, ф. 47, а. е. 259. Публикувано за пръв път в «Литературен фронт», бр. 22 от 30 май 1957.

Известният литературен критик д-р К. Кръстев (1866—1919) е ценил високо литературното дело на Алеко Константинов: приживе на писателя той е печатал с готовност негови произведения в сп. «Мисъл», а след убийството му е написал специална, изпълнена с дълбоко възмущение статия под наслов «Пред кървавия труп на Алека»; по-късно той е публикувал няколко проникновени изследвания върху неговото творчество.

ДО НИКОЛА КОНСТАНТИНОВ — СОФИЯ, 10 ОКТОМВРИ 1894 (с. 244) — Къща-музей «Алеко Константинов» в Свищов, инв. № 239. Публикувано за пръв път в сп. «Изкуство», г. III, 1947, кн. 4, с. 323—324.

Никола Константинов е бил един от кандидатите за народни представители, провалени поради машинациите и насилията на управляващата партия по време на свищовските избори на 11 септември 1894 г.

Д. Буров — виден член на консервативната партия.

Блюдолизеца — намек за К. Стоилов.

Велзевула — намек за Григор Начович.

. . .*в последния брой на в. «Съгласие»* ∾ *съглашението между консерватори и русофили* — в. «Съгласие» (г. I, бр. 18 от 8 окт. 1894 г.) посочва седем условия, предложени от консерваторите на либералите-русофили, между които на трето място: «да се касират свищовските, плевенските и куртбунарските избори»; последното седмо условие е: «допълнителните избори, които има да стават, да се оставят свободни, без никакви агитации и морални влияния». Същият вестник в предишния си брой (г. I, бр. 17 от 2 окт. 1894 г.) помества обширна дописка от Свищов с подпис: «Един

гражданин», в която се описват свищовските избори и се отправя призив до Народното събрание да бъдат касирани.

ДО ПРИЯТЕЛИТЕ ВЪВ ВИДИН — [СОФИЯ, НАЧАЛОТО НА 1896] (с. 246) — Оригиналът днес не е запазен. Публикувано частично от Пенчо Славейков (А. Константинов. Съчинения, т. 1, С., 1901, с. XLIII—XLIV). Печата се според публикацията на Пенчо Славейков.

По случай Новата година не можах да ви «разсмея» — т. е. да напише фейлетон «Честита нова година!» (за 1895 и 1897 г. има фейлетони под това заглавие).

Кале-мегдан — историческа местност, известна със своите крепостни съоръжения; намира се в непосредствена близост до мястото, където р. Сава сѐ влива в Дунава.

. . .аз съм член на Върховния македонски комитет — в края на 1895 г., по време на Втория конгрес на македонските дружества, Алеко Константинов е избран за член на Върховния македонски комитет начело с ген. Данаил Николаев.

ДО АЛЕКСИ ФИЛИПОВ — СОФИЯ, 7 ФЕВРУАРИ 1896 (с. 246) — Български исторически архив при Народната библиотека «Кирил и Методий», ф. 192, а. е. 3, л. 90—91. Публикувано за пръв път в сп. «Мисъл», г. XVII, 1907, кн. 2, с. 178—182.

След посещението през лятото на 1896 г. на българската делегация в Петербург отношенията между България и Русия започнали бързо да се подобряват. Руският император Николай II признал Фердинанд за законен български владетел и дори станал кръстник на престолонаследника Борис, който приел православието. Официалната церемония се състояла на 2 февруари 1896 г. Написано непосредствено след това, писмото на Алеко Константинов изразява неговото недоволство от този ход на събитията, който фактически е закрепил разклатения трон на Фердинанд. Във връзка със същите събития вж. фейлетоните «Торжествующая България», «Смерть оппозиции» и «Материалы для изучения Болгарии», поместени в т. 1 от настоящото издание.

Даже в. «Мир» ∾ призна с едно антрефиле ∾ само в хронологически ред — Съобщението, което има предвид Алеко Константинов, е поместено във в. «Мир», г. II, бр. 205 от 1 февруари 1896 г., в рубриката «Вътрешен отдел». «Събитията — се казва тук, — едно от друго по-неочаквани и по-знаменателни, вървят с такава бързина, щото не остава време у хората да ги оценят и да им се нарадват. Всичко се движи по указанието на една невидима магическа пръчка и учудва дори и най-невеpующите. Ето защо ние

решихме да отбелязваме хода на работите хронологически, без да се впущаме в оценения и дълги коментари.»

. . .телеграмата Ви до Кутузова — граф Голенищев-Кутузов, до когото Ал. Филипов и неговите приятели от Видин са изпратили телеграма, е бил генерал-майор от свитата на руския император Николай II, негов специален пратеник в България, упълномощен да извърши тържествения обред на кръщението.

. . .Телеграмата на Белинова — Иван Белинов (1857—1902), адвокат, един от ръководните дейци на демократическата партия, редактор на вестниците «Законност», «Народна дума» и «Прапорец».

. . .ще тръгнат руски кореспонденти да агитират и възхваляват княза — вж. т. 1, с. 378.

А какой милый человек ваш князь, прелесть, и умница какой. Жаль что мы раньше этого не знали. Вы виноваты, ну. . . ничего, царь вам п р о с т и л! (рус.) — А какъв мил човек е вашият княз, прелест, и колко е умен. Жалко, че ние по-рано не знаехме това. Вие сте виновни, е. . . нищо, царят ви п р о с т и! (Почти същите думи откриваме и във фейлетона «Торжествующая България» — вж. т. 1, с. 251.

. . .ничего, я вам прощаю и в знак своего благоволения дарю ваш престол принцу Кобургскому (рус.) — нищо, аз ви прощавам и като израз на своето благоволение подарявам вашия престол на кобургския принц.

Рачо Петров — вж. т. 1, с. 368, 379.

Мечконев — вж. т. 1, с. 358.

. . .днес Д. Марков пее «Руский цар е на земята най-велик, над всички пръв» — вж. т. 1, с. 380.

Стефанаки Савов — вж. т. 1, с. 363.

Дамян Ц. Вълчев — обществено-политически деец, член на либералната партия, близък приятел на Драган Цанков и Ал. Люцканов.

Трайко Трайкович — вж. т. 1, с. 379.

За Станчева ли ви е думата. . . — може би Димитър Станчов (1864—1940), известен в миналото общественик. От 1887 до 1895 г. бил на служба в двореца: първоначално като частен секретар на Фердинанд, а после като началник на тайния му кабинет. През 1895 г. бил изпратен на дипломатическа служба в Букурещ, през есента на същата година — във Виена, а от 1896 г. е преместен в Петербург. През 1906 г. става министър на външните работи.

За Данева и Балабанова: Стоян Данев — вж. т. 1, с. 356. Марко Д. Балабанов (1837—1921) — виден политически и държавен деец, преди Освобождението участник в черковно-национална-

та борба, а след това в управлението на страната: първоначално принадлежи към умереното крило на консервативната партия, от 1882 г. минава в либералната партия, като през 1883—1884 г. участвува в правителството на Драган Цанков.

За Людсканова ∾ седнал на врата на дяда си — Александър Люцканов (1855—1922), виден политически деец, един от основателите на прогресивно-либералната (цанковистката) партия, зет на Драган Цанков; бил е няколко пъти министър.

Белизар Яковов ∾ Янко Ковачев ∾ Буботинов — малко известни днес политически дейци.

10 000 000 извънреден кредит на Рача Петрова — в случая Алеко Константинов има предвид приетия от VIII обикновено народно събрание закон за допълнение въоръжението, снаряжението, припасите и пр. на войската (Д н е в н и ц и на VIII обикновено народно събрание. Втора редовна сесия, VI заседание от 29 януари 1896, кн. 3, С., 1896, с. 534—548). Рачо Петров по това време бил военен министър (за него вж. т. 1, с. 368, 379).

Голубчик (рус.) — гълъбче.

. . *.обещаваните реформи* — за отношението на Върховния македонски комитет, в който Алеко Константинов бил член, към проектираните реформи вж. писмото на Върховния македонски комитет от 22 март 1896 г. до В. Кънчев в Цариград, писмото на Върховния македонски комитет до Централния комитет на ВМОРО в Солун от 23 март 1896 г. и Окръжно № 141 на Върховния македонски комитет до македонските дружества в България от 18 май 1896 г., в което се излага историята на проекта за реформи (М а к е д о н и я. Сборник от документи и материали. С., 1978, с. 344—400).

ДО АЛЕКСИ ФИЛИПОВ — СОФИЯ, 5 МАРТ 1896 (с. 250) — Български исторически архив при Народната библиотека «Кирил и Методий», ф. 192, а. е. 3, л. 94. Публикувано за пръв път от Найчо Цанов в сп. «Мисъл», г. XVII, 1907, кн. 2, с. 182—183.

. . *.трите либерални фракции ∾ сливането им е необходимо* — сливането на трите фракции на либералната партия (цанковистка, каравелистка и радославистка) не е станало.

. . *.биенето и избиването на опозицията* — намек за поместената във в. «Мир» редакционна статия под наслов «Опозицията» (г. II, бр. 204, от 30 януари 1896 г.).

ДО АЛЕКСИ ФИЛИПОВ — СОФИЯ, 9 СЕПТЕМВРИ

1896 (с. 251) — Български исторически архив при Народната библиотека «Кирил и Методий», ф. 112, а. е. 3, л. 100—101. Публикувано за пръв път във в. «Народен лист», Видин, г. III, бр. 8 от 7 март 1899, откъдето е препечатано във в. «Пряпорец», г. I, бр. 71 от 11 март 1899 г.

Писмото е писано по повод на създаването на демократическата партия начело с Петко Каравелов.

Белинов — вж. тук, с. 349.

Хр. Филипов — известен столичен адвокат и общественик, съученик и близък приятел на Алеко Константинов, по-късно председател на Комитета за увековечаване паметта на писателя.

Славейков — Пенчо Славейков.

Калинков — Георги Иванич Калинков (1860—1926), юрист, журналист, един от членовете на «Весела България», по-късно кмет на София и пълномощен министър в Букурещ; бил е редактор на в. «Време» и сътрудник на сп. «Седмичен преглед».

К. Арсениев — вж. т. 1, с. 360.

. . *.тъй наречените цанковисти* — привърженици на прогресивно-либералната партия, един от ръководните дейци на която по онова време бил д-р Стоян Данев.

Lasciate speranza — от известния израз «Lasciate ogni speranza» (ит.) — оставете всяка надежда (думи, написани на вратата на ада според «Божествената комедия» на Данте Алигиери).

. . *.нямах градско дело* — от 10 май 1896 до края на 1896 г. Алеко Константинов е юрисконсулт на Софийската община. Той подава оставката си на 19 декември 1896 г., когато кмет на столицата става Григор Начович, изобразен от Алеко във фейлетоните «Тържеството на Велзевула», «Молитвата на Велзевула» и др. (вж. т. 1, с. 356).

Сударь мой, извольте немедленно внести мне по нижеследующему счету (рус.) — Господине мой, благоволете незабавно да ми внесете по долната сметка.

Онзи ден поднесох моето учено съчинение върху «Правото за помилване» — хабилитационният труд на Алеко Константинов «Правото за помилване по повод на новия Наказателен закон».

ДО НАЙЧО ЦАНОВ — СОФИЯ, 22 ОКТОМВРИ 1896 (с. 253) — Български исторически архив при Народната библиотека «Кирил и Методий», ф. 192, а. е. 3, л. 102—103. Публикувано за пръв път от Найчо Цанов в сп. «Мисъл», г. XVII, 1907, кн. 2, с. 186—189. Преди това част от него цитира Пенчо Славейков (А. К о н с т а н т и н о в. Съчинения, т. 1, С., 1901, с. LVIII).

Това е последното известно днес писмо на Алеко Константинов. Може би той е писал и други писма през април или дори в началото на май 1897 г., но засега те не са открити.

ПРИЛОЖЕНИЯ

В раздела «Приложения» са включени някои автобиографични материали, както и материали, свързани с обществената дейност на Алеко Константинов. Накрая поместваме кратък очерк за жизнения и творческия път на писателя.

[КРАТКА АВТОБИОГРАФИЯ] (с. 261) — Научен архив на Българската академия на науките, ф. 91, а. е. 1. Публикувана за пръв път от Пенчо Славейков (А. Константинов. Съчинения, т. 1, С., 1901, с. III—IV).

МОЯТА ИЗПОВЕД (с. 263) — Научен архив на Българската академия на науките, ф. 11, инв. № 5150. Публикувана за пръв път от Ив. Д. Шишманов. «Алеко Константинов (Материал за биографията му по една лична изповед)» — сп. «Български преглед», г. IV, 1897, кн. 3, с. 105—107.

Анкетата била направена през 1894 г. в с. Владая, Софийско, където Лидия и Ив. Д. Шишманови прекарвали лятото. Сведенията са записани собственоръчно от Алеко Константинов в един семеен албум със заглавие «Mes confidences».

Савонарола — Джироламо Савонарола (1452—1498), известен флорентински религиозен и политически деец, член на доминиканския орден. В своите проповеди посочвал съществуващите във Флоренция социални контрасти и говорел против тиранията на Медичите; допринесъл за свалянето на техния режим (1494) и за установяването на републиканско управление във Флоренция.

Лео на Шпилгагена — Фридрих Шпилхаген (1829—1911), виден немски писател, известен главно със своите актуални политически романи, в които е отразена социалната борба в Германия от средата на XIX в. В случая става дума за героя на най-известния му роман «In Reich und Glied» (1866), преведен на руски под заглавие «Один в поле не воин» (1867—1868) и на български «С един камък зид не става» (1892). Основната идея на този роман е, че великата личност не може да постигне успех в борбата за преобразяване на обществото, без да има опора в широките народни маси.

Верещагин — В. В. Верещагин (1842—1904), руски живописец-баталист.

Верди — Джузепе Верди (1813—1901), велик италиански композитор.

ДО РЕДАКЦИЯТА НА В. «ТЪРНОВСКА КОНСТИТУЦИЯ» (с. 265) — в. «Търновска конституция», г. IV, бр. 14 от 7 април 1888 г., с подпис: Алеко Константинов.

При разправата си със своите политически противници Ст. Стамболов и неговите привърженици не подбирали средствата. За тях всичко било позволено — от физическите изтезания в полицейските участъци до съдебните фарсове. Един такъв съдебен фарс бил организиран през март 1888 г. срещу отговорния редактор на току-що основания вестник «Народни права» Георги Риболовски, подведен под отговорност «за оклеветяване» на министър-председателя Ст. Стамболов по повод на уводната статия в бр. 1 от 6 февруари 1888 г. Пенчо Славейков разказва в предговора към редактираните от него т. 1 на Алековите съчинения, че Захари Стоянов, един от видните стамболовисти, се опитал да въздействува на Алеко Константинов, изпращайки му визитната си картичка със следния текст: «Умолявате се, г. прокуроре, да се постараете за строгото осъждание редактора на в. «Народни права» (А. Константинов. Съчинения, т. 1, С., 1901, сн XXVII—XXVIII). Чужд на подобни задкулисни машинации, Алеко посрещнал с възмущение тези думи и по време на делото, което се гледало на 24 март 1888 г., се явил едва ли не в ролята на защитник вместо обвинител.

Само след няколко дена — на 30 март 1888 г. — Алеко Константинов е уволнен от заеманата отговорна длъжност. Но това се оказало недостатъчно за отмъстителните управници. За да злепоставят младия човек пред обществото, и този път те прибягнали до изпитаното оръжие — клеветата. Още на другия ден след уволнението му във в. «Свобода» (бр. 140 от 31 март 1888 г.) се появява нова статия, изпълнена със злостни клевети и обиди по негов адрес. За да опровергае тези злобни измислици, Алеко Константинов решава да разобличи публично клеветниците чрез отвореното си писмо «До редакцията на в. «Търновска конституция». Този отговор обаче предизвиква нови заплахи и още по-жестоки нападки по негов адрес в един от следващите броеве на в. «Свобода» (г. II, бр. 143 от 9 април 1888 г.)

ЕДНО ОБЯСНЕНИЕ (с. 268) — сп. «Мисъл», г. III, 1894, кн. 2, с. 216, с подпис: Алеко Константинов.

В сп. «Български преглед» (г. I, 1894, кн. 8, с. 176—180) е поместена рецензия за последните две книжки на сп. «Мисъл» (кн. 11 от месец февруари 1894 г. и кн. 12 от месец март с. г.). Авторът, подписан с инициалите А. Т. (очевидно Александър Теодоров-Балан), разглежда в критичен план поместените в кн. 11 и 12 епиграми и други стихотворения на Ст. Михайловски и Величковия превод на шеста песен от Дантевия «Ад», поместен в кн. 12. Между другото той изразява недоволството си от К. Величков и поради факта, че започнал да печата своя превод в сп. «Български преглед», а след това го продължил в «Мисъл». По този повод, ни в клин, ни в ръкав, рецензентът напада и Алеко Константинов, защото издал пътеписа си «До Чикаго и назад» в отделна книга, без да се допита до редакцията на сп. «Български преглед», където той за пръв път бил напечатан: «Когато едно списание повярва един книжовник, па почне да печата труда му по части, според както той ги изработва, и редовно го възнаграждава, мислим, че тоя книжовник си допуща над списанието обир, като пресече да продължава там труда си, а го даде другаде, гдето без позволение препечатва и излязлата вече част. Такъв обир си е позволил и г. Константинов: купеният и платен негов материал «До Чикаго и назад» още не се е хванал добре върху хартията на «Български преглед», а той без думица поне за известие го препечатва и не казва отде го е извадил. Не му ли тежи на съвестта поне заглавието на материала, което е дадено от редакцията на «Български преглед»? Чрез статията си «Едно обяснение» Алеко Константинов отхвърля неоснователните обвинения по негов адрес.

«Български преглед» — научно, литературно и обществено списание, издавано от септември 1893 до юни 1900 г. от редакционен комитет, в който влизали професори в Софийския университет (оттук и определението на списанието като «професорско»); между участниците в редакционния комитет били Д. Д. Агура, А. Д. Пюскюлиев, Ем. Иванов, Л. Милетич, А. Теодоров-Балан, Ив. Георгов, Беньо Цонев, Ив. Д. Шишманов, Д. Матов и др.

. . .съучастник на правописната комисия — през 1893 г. по инициатива на министъра на просветата Г. Живков се учредява правописна комисия, съставена от преподаватели във Висшето училище, която подготвя проект за фонетичен правопис върху основата на 26 букви; през септември 1893 г. излиза първата книжка на сп. «Български преглед», напечатана с новия правопис; в резултат на съпротивата на общественото мнение наскоро след това редакцията била принудена да се откаже от този правопис.

Ив. Георгов (1862—1936) — известен в миналото философ и педагог, действителен член на Българското книжовно дружество, професор в Софийския университет, доктор на Йенския университет, един от редакторите на сп. «Български преглед».

Ем. Иванов — вж. тук, с. 331.

[ПИСМО ОТ СВИЩОВ] (с. 270) — в. «Знаме», г. I, бр. 9 от 20 септември 1894 г., без подпис. Авторството е разкрито от самия Алеко Константинов във фейлетона му «По «изборите» в Свищов» (вж. т. 1, с. 155).

Статията е написана по повод на изборите за VIII обикновено народно събрание, които се състояли на 11 септември 1894 г. Алеко Константинов се бил кандидатирал за народен представител в родния си град Свищов, но пропаднал при избора поради машинациите и насилията, упражнени от представителите на управляващата партия (вж. бележките към фейлетона «По «изборите» в Свищов»).

. . .окръжният управител Марков, героят на кървавите събития в Кутловица през 1887 г. — вж. т. 1, с. 358.

От този митинг имаме фотографическа снимка — Снимката е била приложена като веществено доказателство към доклада до VIII обикновено народно събрание със следния обяснителен текст на гърба: «Изгонените от полицията и шайката избиратели, около 5000 души, събрани на митинг на съборната площад. Фотографическият апарат е обнел само една част от избирателите. Павилионът е в средата на площадта, зад него има още толкова място до църквата; освен това, улиците наляво и надясно са пълни с избиратели. Тук са направени протестите за насилията и се почна подписването. Тук не се вижда нито един жандарм; всички са в изборното място при пияната тълпа. Снетата тук огромна маса народ телеграфира на г-на министра-председателя да заповяда на полицията да допусне избирателите да гласуват, но не се получи никакъв отговор и избирателите потеглят пак към изборното място да упражнят избирателното си право или поне да подадат законните протести. Часът е 12 — пладне.» (Д н е в н и ц и на VIII обикновено народно събрание, XXX заседание от 30 ноември 1894 г., кн. II, С., 1895, с. 757). Снимката днес се пази в сбирката «Портрети и снимки» в Български исторически архив при Народната библиотека «Кирил и Методий».

. . .депешира до княза — изпратената телеграма е имала

следния текст: «Ваше царско височество! Пет хиляди избиратели на Свищовската околия, преброени в присъствието на прокурора, чакат пред телеграфо-пощенската станция заповедта на Ваше царско височество да бъдат допуснати до избирателното място, отгдето сме изгонени от конни и пеши жандарми и една нарочито упоена бясна тълпа, предводителствувана от окръжния управител и околийския началник, които казват, че такава е волята на Ваше царско височество и правителството. В тая минута в избирателното място беснее само една пияна шайка, подтрекавана и поддържана от властта. Молим, Ваше царско височество, заповядайте да пуснат свищовските избиратели да упражнят своето свещено право. Ние се оплакахме по-рано на министър-председателя, но окръжният управител каза на избирателите, че имал тайни инструкции от министра да действува по тоя престъпнически начин» (Дневници на VIII обикновено народно събрание, XXX заседание от 30 ноември 1894 г., кн. II, С., 1895, с. 777—778).

[РЕЧ В ЗАЩИТА НА ИЛИЯ ГЕОРГОВ] (с. 273) — в. «Знаме», I, бр. 36 от 23 декември 1894 г.

Адвокатската пледоария е заемала твърде широко място в ежедневието на Алеко Константинов. До нас са достигнали обаче само три негови речи — двете в защита на Петко Каравелов и Трайко Китанчев, произнесени през лятото на 1892 г. по време на организирания от Ст. Стамболов съдебен процес по делото за убийството на министъра Христо Белчев, а третата — от края на 1894 г. — в защита на Илия Георгов, обвинен при един допълнителен съдебен процес като съучастник в същото убийство. Този процес, започнат по време на Стамболовия режим, завършва след неговото падане при относително по-голямата свобода при управлението на К. Стоилов. Защитната реч, която тук поместваме, Алеко произнесъл на 16 декември 1894 г. Няколко дена след това във в. «Знаме» (бр. 35 от 19 декември 1894 г.) е напечатана обширна редакционна статия във връзка с делото срещу Илия Георгов. Като се има предвид близкото участие на Алеко Константинов в списването на в. «Знаме» и обстоятелството, че той по-добре от всеки друг сътрудник е бил запознат с това дело, не е изключено статията да е излязла от неговата ръка. В същия брой на «Знаме» е публикувана подробна информация за делото срещу Илия Георгов.

. . .някой си Варга — Имре Варга (1863 — неизв.), унгарски карикатурист.

сладкарницата на Панаха — известно кафене в София от края на миналия век и първите десетилетия на нашия век, което се е намирало на бул. «Дондуков» на мястото, където днес се намира сградата на Държавната планова комисия; носело е името на своя съдържател.

. . .че убийците са. . . (*председателят пресича защитника*) — очевидно недоизказаните думи са: «стражаринът Спас Антонов и Стефан Стамболов».

15-ГОДИШНИЯТ ЮБИЛЕЙ НА «СЛАВЯНСКА БЕСЕДА» В СОФИЯ (с. 277) — в. «Знаме», г. I, бр. 71 от 17 май 1895 г., с подпис: Алеко Константинов.

За отношението на Алеко Константинов към дружество «Славянска беседа» вж. тук, с. 335.

. . .европейски артисти (*Зауер, Волска, Мазини и др*): Оскар Зауер (1856—1918), прочут немски актьор; Бранислава Волска (1840—1926), видна полска актриса; Анжело Мазини (1844—1926), известен италиански оперен артист, един от най-големите тенори на XIX век.

«Сълза и смях» — вж. т. 1, с. 368—369.

. . .съборния площад пред църквата «Св. Крал» — днешният площад «Ленин» в София.

. . .един юбилеен сборник — Във връзка с 15-годишния юбилей на «Славянска беседа» бил издаден «Юбилеен сборник на «Славянска беседа» (1880—1895), С., 1895, 108 с.; специално за този сборник Алеко Константинов е написал разказа си «Из миналия живот на «Славянска беседа», който обаче станал причина да се спре разпространението на сборника (подробности вж. тук, с. 335).

ОСОБНО МНЕНИЕ (с. 281) — Софийски градски и окръжен държавен архив, ф. 5 к, оп. 1, а. е. 442, л. 5. Документът е публикуван най-напред от Е. Стефанов в сп. «Изкуство», г. III, 1947, кн. 4, с. 342—347.

Обръщайки внимание върху този интересен документ, Е. Стефанов разкрива конкретния повод за неговото възникване. «През март 1896 год. — пише той — софийският основен учител Петър Джидров, тогава социалист, който по-късно след Първата световна война се яви като социалпредател и мина в лагера на фашизма, държи сказка пред учителите и учителките, членове на Софийското околийско учителско дружество «Неофит Рилски» на тема «Какво нещо е социализъм». Сказката на Джидров обърнала внимание на инспектора на софийското учебно окръжие Баламезов, който веднага нарежда до председателя на училищното

настоятелство да се свика училищното настоятелство и да разгледа и се произнесе върху съдържанието на сказката. На гърба на поканата до тогавашните училищни настоятели Нестор Марков, Алеко Константинов, Димитър Бързаков и Михаил Ковачев, която печатаме по-долу, намираме скицирано с молив неизвестно от кого съдържанието на сказката на Джидров: 1. Родово общество. Частната собственост. 2. Феодализмът. Господарството подкрепя само богатите и неправдите, които са откраднали. Господари и подчинени. 3. Буржоазията и пролетарии. Кражбата на труд. Унищожението на държавата. Революционният социализъм. Частната собственост да се унищожи. А встрани от тях е написано: К. Маркс, Фр. Енгелс, Авг. Бебел, Ферд. Ласал, С. Симон, Кувие, Р. Овен. Тези бележки са били навярно правени от някой училищен настоятел с явни антипатии към социализма, тъй като той е подчертал именно, както се вижда, онези места от сказката, които според него уязвяват сказчика в антидържавни и безнравствени прояви. В заседанието си на 4 април 1896 год. настоятелството под председателството на д-р Моллов, помощник-кмет на столицата, и в присъствието на Алеко Константинов, Н. Марков, Д. Бързаков и М. Ковачев, като осъжда социалистическата пропаганда, която Джидров вършел сред учителите и имало опасност да се нанесат «непоправими злини за нашето още незряло за такива учения общество, особено учениците», решило да уволни Джидров. Съставеният по този случай протокол е подписан от Моллов и Н. Марков. Алеко Константинов се подписал «при особно мнение». А Д. Бързаков е отбелязал «поддържам мнението на г-н Алеко Константинов». Що се отнася до М. Ковачев, той е гласувал за уволнението на Джидров, обаче впоследствие отказал да подпише протокола, както научаваме от едно писмо на кмета Моллов от 10 април 1896 год. до инспектора на Софийското учебно окръжие.»

ДО КОМИТЕТА «БЪЛГАРСКО ОТЕЧЕСТВО» ПРИ МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ — СОФИЯ, 26 АВГУСТ 1896 (с. 283) — Научен архив на Българската академия на науките, ф. 2, а. е. 21, л. 62. Документът е публикуван най-напред от Л. Кацкова (А. Константинов. Съчинения, т. 2, С., 1957, с. 393).

УСТАВ НА КЛУБ «МУСАЛА» (ПРОЕКТ) (с. 284) — Къща-музей «Алеко Константинов» в гр. Свищов. Публикувано за пръв път в сп. «Турист», 1963, кн. 6, с. 10—11. Документът е открит от Рашко Иванов, тогава уредник при свищовския музей «Алеко Константинов», в дома на Величко Романов Марков, внук на починалата през 1940 г. Анастасия Величкова Маркова, леля на Алеко Константинов.

СЪДЪРЖАНИЕ

НА СВОБОДНА ПОЧВА

ПИСМА

ПРИЛОЖЕНИЯ

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

СЪЧИНЕНИЯ В ДВА ТОМА

ТОМ ВТОРИ

ПЪРВО ИЗДАНИЕ

Редактор Мария Кондова. Художник Дамян Николов. Художествен редактор Кънчо Кънев. Технически редактор Веселина Недялкова. Коректор Паунка Камбурова. Формат 32/84/108; тираж 50 112 екз.; печатни коли 23; издателски коли 19,32; УИК 20,11; изд. № 6888; код 25/95361/5506—59—89. дадена за набор на 5. V. 1989 г.; излязла от печат на 30. XI. 1989 г.
Издателство «Български писател», ДП «Димитър Благоев», София
1989 година
Цена 2,90 лв.